

LA NOVA I REIAL POBLACIÓ DE SANT CARLES DE LA RÀPITA (1780-1794)

Noèlia Borràs Matamoros

Dipòsit Legal: T 824-2015

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

TESI DOCTORAL

Noèlia Borràs Matamoros

**LA NOVA I REIAL POBLACIÓ DE
SANT CARLES DE LA RÀPITA
(1780-1794)**

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Departament d'Història i Història de l'Art

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

*Perquè les nostres arrels
conformen la nostra identitat.*

Noèlia Borràs Matamoros

LA NOVA I REIAL POBLACIÓ DE
SANT CARLES DE LA RÀPITA
(1780-1794)

TESI DOCTORAL

dirigida pel Dr. Josep Fàbregas Roig

Departament d'Història i Història de l'Art

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona

2013

 UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI
**Departament d' Història i
Història de l'Art**
Avinguda Catalunya,35
43005 Tarragona
Tel. 977 55 83 82
Fax. 977 55 83 86

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat “La Nova i Reial Població de Sant Carles de la Ràpita (1780-1794)”, que presenta Noèlia Borràs Matamoros per a l'obtenció del títol de Doctora, ha estat realitzat sota la meva direcció al Departament d'Història i Història de l'Art d'aquesta universitat.

Tarragona, 25 de juliol de 2013

El director de la tesi doctoral

Dr. Josep Fàbregas Roig

AGRAÏMENTS

En primer lloc qui més es mereix els meus agraïments és, com no podia ser d'una altra manera, la meva família. Un treball d'aquesta envergadura condiona tant la vida d'una persona que els que estan al teu voltant també acaben formant part del procés d'investigació i d'elaboració, ja sigui perquè són els qui m'han donat ànims per treballar durant aquests quatre anys i m'han ajudat a acabar-la, o ja sigui perquè m'han acompanyat en la recerca pels diferents arxius d'Espanya, sacrificant moltes de les seves vacances per col·laborar i ajudar-me. Aquest treball també es producte d'aquesta ajuda. Gràcies pares, Georgina i Jordi.

En segon lloc, vull agrair enormement la tasca que ha fet el meu tutor, el Dr. Josep Fàbregas Roig, de revisió, control, correcció, consell, suport, motivació i interès que ha mostrat en aquesta investigació. Crec que cap altra persona hagués pogut ser la més adequada per dirigir-me el treball, pel domini sobre la matèria i la facilitat que m'ha ofert per desenvolupar-lo al ritme que la meva vida personal i professional m'ha permès, sense que la distància hagi representat cap inconvenient per comunicar-nos i mantenir-nos en contacte. Encara recordo quan al seu despatx em va dir que la investigació feta per al treball de fi de màster podria originar una tesi doctoral.

Agraeixo també a la Universitat Rovira i Virgili i als professors i professores del Departament d'Història i Història de l'Art l'oportunitat que em van brindar per dur a terme aquesta tesi doctoral després de fer el màster Societats Històriques i Formes Polítiques a Europa.

Al tribunal d'aquesta tesi presidit pel Dr. Carlos Martínez Shaw, juntament amb el Dr. Roberto Fernández Díaz i el Dr. Lluís Navarro Miralles per

l'interès que han mostrat en conèixer els resultats de la meva recerca i acceptar avaluar-la.

En tercer lloc, als historiadors locals que m'han donat el seu suport en tot moment, m'han ofert els seus treballs i materials per començar la investigació i que han confiat en mi per treure a la llum la història del nostre poble. Les col·laboracions més actives han estat les de Paco Carles i Camilo Castellà, mort recentment. A Camilo li agraeixo molt especialment tot el material que em va deixar sobre l'estudi que va realitzar de l'arxiu parroquial i l'entusiasme amb que m'encoratjava a treballar, i sento que al final no hagi pogut veure el treball acabat com ell em demanava. L'apartat sobre demografia d'aquesta tesi està dedicat a ell.

També en l'àmbit local m'agradaria destacar a l'arxiver de l'ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Jordi Emfedaque, el qual està fent una gran tasca que feia falta al nostre poble per garantir la conservació de les fonts documentals de què disposem. És una bona notícia que augmenti el nombre de persones que treballen per reconstruir el nostre passat.

I també, dintre dels agraïments més propers, vull recordar la figura de Lluís Millán i Roca com a principal predecessor de tots els que ara ens dediquem a fer història local. Ell representa el pare de la història escrita de Sant Carles de la Ràpita.

Finalment, agrair la col·laboració del personal dels diferents arxius, biblioteques i museus que he visitat o amb qui he contactat dins i fora de Catalunya: Arxiu de la Corona d'Aragó, Biblioteca Nacional de Catalunya, Arxiu de la Caserna Militar del Bruc a Barcelona, Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre, Museu de les Terres de l'Ebre, Arxiu de la Parròquia de la Santíssima

Trinitat de Sant Carles de la Ràpita, Archivo Histórico Nacional, Museo Naval de Madrid, Archivo General Militar, Archivo General de Simancas, Academia de Bellas Artes de San Fernando, Archivo Alvaro de Bazán i Archivo Naval de Cartagena.

ÍNDEX DE CONTINGUTS

LLISTA D'ABREVIATURES	13
ÍNDEX DE TAULES	14
ÍNDEX DE GRÀFICS	16
ÍNDEX DE MAPES I PLÀNOLS	17
RESUM	19
INTRODUCCIÓ	21
DESCRIPCIÓ DELS OBJECTIUS	29
METODOLOGIA	31
COMENTARI BIBLIOGRÀFIC	44

CAPÍTOL 1. RECORREGUT HISTÒRIC FINS AL SEGLE XVIII.

<u>ASPECTES GEOGRÀFICS, HISTÒRICS, IDEOLÒGICS I MILITARS.</u>	54
1.1. Prehistòria- Edat Antiga- Edat Mitjana.	56
1.2. Edat Moderna.	61

CAPÍTOL 2. LES REFORMES DE LA IL·LUSTRACIÓ.

2.1. Perspectiva general.	73
2.2. La política agrària i les Noves Poblacions.	75
2.3. La política econòmica.	81

CAPÍTOL 3. ELS ENGINYERS MILITARS. PROTAGONISTES DE LES

<u>REFORMES.</u>	88
3.1. <i>El Real Cuerpo de Ingenieros Militares.</i>	88

3.2.La formació dels enginyers militars. L' Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona.	91
3.3.La <i>Academia de Bellas Artes de San Fernando</i> .	93
3.4.Els enginyers militars del projecte de Sant Carles de la Ràpita.	95

CAPÍTOL 4. PROJECTES IL·LUSTRATS A SANT CARLES

<u>DE LA RÀPITA.</u>	<u>99</u>
4.1.L'obertura del port dels Alfacs al comerç amb Amèrica.	99
4.2.La bateria de canons de Francesc Llobet: un exemple de fortificació del segle XVIII.	104
4.3.El canal de navegació.	120

CAPÍTOL 5. ELS PROJECTES DE POBLACIÓ.

5.1.Sant Carles: Primeres petjades.	134
5.2.El model de poblament de Sant Carles de la Ràpita. <i>El Fuero Alfonsino</i> i <i>el Fuero de Sierra Morena</i> .	135
5.3.Els projectes poblacionistes de Carles Sabater i dels Milans.	139
5.3.1.Les condicions de Carles Sabater.	141
5.3.2.Les condicions dels Milans.	144
5.3.3.La resposta de l'Administració.	145
5.3.4. El paper del Conde de Floridablanca.	149
5.4.El projecte poblacionista d'Agustí Navarro.	150
5.4.1.La delimitació del terme de la Ràpita.	152
5.4.2.La resposta al projecte d'Agustí Navarro.	154

CAPÍTOL 6. ELS INICIS DE LA NOVA POBLACIÓ. 157

6.1.La correspondència entre Francesc Canals i el Conde de Floridablanca.	157
6.2.Els problemes de Canals i la seva resolució.	170
6.3.L'etapa de Josep Martorell.	179
6.4.La qüestió religiosa.	185
6.5.El poble en funcionament.	191
6.6.La colonització: Aspectes demogràfics.	196
6.6.1.La procedència dels primers habitants de Sant Carles.	198
6.6.2.La població en xifres. Natalitat, mortalitat i nupcialitat.	203
6.7.El somni de la ciutat il·lustrada.	221
6.8.Els arquitectes de la nova població.	243

CAPÍTOL 7. DISTRIBUCIÓ DE LA TERRA AL DELTA DE L'EBRE

A PARTIR DEL PROJECTE DE SANT CARLES. 256

7.1.Antecedents sobre la propietat de les terres de la Ràpita.	256
7.2.Els repartiments de Francesc Canals i la distribució de la propietat de la terra.	259
7.3.Localització de les partides.	272
7.4.Els repartiments durant la Subdelegació de Josep Martorell.	283
7.5.L'evolució de la titularitat de les terres del delta de l'Ebre.	302
7.6.La resolució de recursos i la normativa de 1795.	318

CAPÍTOL 8.LA FINALITZACIÓ DE LES OBRES I L'EVOLUCIÓ

<u>JURÍDICA DE LA NOVA POBLACIÓ.</u>	328
8.1.L'abandonament de les obres.	328
8.2.L'evolució jurídica de la nova població de Sant Carles.	333
8.3.Les tasques de manteniment.	334
8.4.El finançament de la Conservadoria.	336
8.5.La Junta Protectora: Una nova manera d'administració.	344
8.6.L'estat liberal i les noves poblacions.	349
CONCLUSIONS	358
BIBLIOGRAFIA GENERAL	370
BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA	381
ANNEX DOCUMENTAL	391

LLISTA D'ABREVIATURES

Per tal d'agilitzar el procés de redacció i lectura de la tesi, s'ha optat per abreviar amb les sigles corresponents les referències dels següents arxius:

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.

MPD: Mapes, Plànols i Dibuixos.

MP: Mapes i Plànols.

AHCTE: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

AGMM: Archivo General Militar de Madrid.

AGS: Archivo General de Simancas.

AHN: Archivo Histórico Nacional.

SHM: Servicio Histórico Militar.

MNM: Museo Naval de Madrid.

ÍNDEX DE TAULES

Taula 1. Relació dels productes que entraven i sortien per mar de la

Duana de Tortosa, 1796. (Pàg. 104)

Taula 2. Pressupost de les bateries situades a la Punta del

Fangar i a l'Encanyissada. (Pàg.110)

Taula 3. Relació de la dotació destinada per a les fortificacions

dels Alfacs el 1779 i cost de les obres, fins el 28 de febrer de 1780. (Pàg.112)

Taula 4. Pressupost de les obres de picapedrer i de paleta elaborat per Josep

Prats i Francesc Aparici per al canal de Sant Carles, 19 de maig de 1780.

(Pàg.127)

Taula 5. Relació dels empleats de les Reials Obres de Sant Carles i sous fixes

aprovats pel rei Carles III, el gener de 1785 (rals de billó anuals). (Pàg.181)

Taula 6. Nombre de batejos, matrimonis i enterraments a la nova població de

Sant Carles entre 1791-1815. (Pàg.208)

Taula 7. Taxa de mortalitat infantil a Sant Carles de la Ràpita

entre 1791-1815. (Pàg.216)

Taula 8. Enterraments de pàrvuls. Percentatge sobre els enterraments

totals,1791-1815. (Pàg.217)

Taula 9. Distribució de la propietat de la terra al marge dret del delta de l'Ebre,

a partir dels repartiments de Francesc Canals, entre 1780-1782. (Pàg.265)

Taula 10. Jornals demanats i aconseguits, classificats per grups socials.

(Pàg.271)

Taula 11. Distribució dels jornals, segons partides de Sant Carles i d'Amposta,

entre 1780 i 1782. (Pàg.274)

Taula 12. Procedència dels beneficiaris de l'edict de 1787. (Pàg.285)

Taula 13. Distribució de la propietat de la terra del delta de l'Ebre segons Jules Carvallo, 1860. (Pàg.316)

Taula 14. Buidatge d'escriptures presentades al notari Pedro Foguet entre 1781 i 1782, durant el comissionat de Francesc Canals. (Pàg.321-326)

Taula 15. Buidatge d'escriptures presentades al notari Pedro Foguet entre 1784 i 1785, durant el comissionat de Josep Martorell. (Pàg.327)

Taula 16. Comptabilitat de la Subdelegació de Sant Carles el 1794. (Pàg.337)

Taula 17. Relació del nombre d'individus, cotxes, carros i bestiar que van utilitzar la barcaça per travessar el riu Ebre durant els mesos de juliol, setembre, novembre i desembre de 1789. (Pàg.339)

Taula 18. Tarifa de preus de la barcaça d'Amposta per travessar el riu Ebre,1805. (Pàg.340)

ÍNDEX DE GRÀFICS

Gràfic 1. Nombre de persones de les Terres de l'Ebre, que es van establir a la nova població de Sant Carles, classificats per la població d'origen. (Pàg.201)

Gràfic 2. Nombre de naixements, matrimonis i defuncions a Sant Carles de la Ràpita entre 1791 i 1815. (Pàg.209)

Gràfic 3. Nombre de naixements en xifres absolutes, 1791-1815. (Pàg.211)

Gràfic 4. Nombre de matrimonis en xifres absolutes, 1791-1815. (Pàg.213)

Gràfic 5. Nombre de defuncions en xifres absolutes, 1791-1815. (Pàg.214)

Gràfic 6. Proporció de la mortalitat de pàrvuls respecte el total, 1791-1815. (Pàg.215)

Gràfic 7. Distribució de la propietat de la terra repartida per Francesc Canals entre 1780 i 1782, per grups socials. (Pàg.270)

Gràfic 8. Distribució del nombre de jornals repartits a Amposta i a Sant Carles, entre 1780 i 1782. (Verd: Amposta/ Groc: Sant Carles). (Pàg.275)

Gràfics 9-40. Representació gràfica del nombre de jornals concedits i cultivats per partides, arran del decret de novembre de 1787 i resultat de la producció extreta (percentatge de picotins totals produïts). (Pàg.289-299)

Gràfic 41. Nombre total de jornals concedits i cultivats arran del decret de novembre de 1787 i resultat de la producció extreta (percentatge de picotins totals produïts). (Pàg.300)

Gràfic 42. Nombre de jornals repartits entre les partides del terme de la Ràpita (part superior del canal) propietat de les monges, 1788. (Pàg.302)

ÍNDEX DE MAPES I PLÀNOLS

- Mapa de Catalunya de Pere Kaerius de 1613. (Pàg.55)
- Fragment del mapa de Josep Aparici corresponent a la regió de Tortosa.
(Pàg.56)
- Plànol del delta de l'Ebre del 1780 aproximadament. (Pàg.62)
- Mapa del delta de l'Ebre amb les seves fortificacions, 1585. (Pàg.66)
- Perfil i planta de la fortificació projectada per a la punta de l'Aluet, de Tiburcio Spanoqui. (Pàg.67)
- Plànol del segon pis de la torre de Sant Joan. (Pàg.68)
- Plànol que prescriu la distància entre la Punta del Fangar i la Platja de l'Encanyissada al port dels Alfacs, on s'havien de situar dues bateries de defensa. Elaborat per l'enginyer Josep Garcia de Cáceres, 1779. (Pàg.116)
- Plànol del port i bateria de la Ràpita, de Miguel Marín, 1748. (Pàg.117)
- Plànol de la situació de les tres bateries projectades, sobre un mapa de Miguel Marín, per Francesc Llobet a la badia dels Alfacs (mapa de l'esquerra). Planta baixa, planta superior i perfil de la bateria de la Ràpita, 1778. (Pàg.118)
- Plànol de les bateries projectades per Francesc Llobet per a la Punta del Fangar i platja de l'Encanyissada, 1779. (Pàg.119)
- Plànol del projecte del Canal Imperial d'Aragó per unir l'Oceà Atlàntic amb el Mar Mediterrani, des de San Sebastián fins als Alfacs, presentat per Don Felipe Conrad i Companyia, setembre de 1834. (Pàg.122)
- Plànol del curs del riu Ebre elaborat per Miguel Marín on situa el canal des del riu fins a la Ràpita, 1749. (Pàg.132)
- Plànol del curs del riu Ebre des d'Ampostà fins al mar i canals projectats, 1778. Anònim. (Pàg.133)

- Plànol del terme de la Ràpita. (Pàg.163)
- Mapa de procedència dels colons estrangers. (Pàg.198)
- Mapa de procedència dels colons espanyols per províncies. (Pàg.199)
- Mapa dels pobles de les Terres de l'Ebre d'on provenien els colons. (Pàg.200)
- Mapa del Corregiment de Tortosa. Conde de Darnius,1716. (Pàg.205)
- Plànol de la ciutat de Sant Carles de finals del segle XIX elaborat per Hermenegildo Gorria. (Pàg.228)
- Plànol de Sant Carles de la Ràpita que mostra el traçat existent i la nova delineació projectada . (Pàg.233)
- Plànol de la distribució de les propietats situades vora el canal, 1784.(Pàg.278)
- Plànol del Delta esquerra del riu Ebre, des d'Amposta fins a l'Encanyissada. S'indiquen camins, sèquies, canals, parcel·les i noms dels propietaris, cap a 1820. (Pàg.279)
- Plànol de la part del terme d'Amposta on apareixen les partides de 1780. (Pàg.281)
- Plànol del terme de la Ràpita delimitat per la línea discontinua de color blau. (Pàg.282)
- Mapa del marge esquerre del delta de l'Ebre al segle XVII. (Pàg.283)
- Plànol general dels al·luvions de l'Ebre el 1860, des d'Amposta fins a la desembocadura. (Pàg.317)
- Plànol de la situació del riu Ebre al seu pas per Amposta el juliol de 1790. (Pàg.342)
- Plànol de la ubicació del nou embarcador . (Pàg.343)

RESUM

L'any 1778, durant la Il·lustració espanyola, es va decidir atorgar la llibertat comercial amb Amèrica a un conjunt de ports espanyols, entre els quals figurava el dels Alfacs al delta de l'Ebre. Per garantir la seguretat de les embarcacions que fessin parada als Alfacs es va idear la fortificació de la badia mitjançant la construcció de tres bateries de canons, projectades per l'enginyer Francesc Llobet, de les quals només se'n va iniciar una.

A més, es va pensar en habilitar una connexió mitjançant un canal navegable entre aquest mateix port i el riu Ebre amb l'objectiu de millorar el transport de mercaderies entre el mar i l'interior de la península, sobretot amb Tortosa i Aragó. Aquest canal aniria des de la Ràpita fins Amposta i es van iniciar les obres el 1780 sota la direcció del Subdelegat Francesc Canals, nomenat pel rei. Anteriorment ja s'havien presentat altres projectes particulars de canalització, com el de Carles Sabater o el de la Companyia dels Milans però, finalment, les obres van anar a càrrec de la cort amb el recolzament del Secretari d'Estat el Conde de Floridablanca.

Aquestes obres van propiciar l'arribada a la zona de molts treballadors que demanaren poder instal·lar-s'hi i disposar d'alguns jornals de terra per subsistir. Davant aquestes peticions, el rei Carles III va decidir que es podria crear una nova població anomenada Sant Carles, la qual albergaria agricultors, pescadors, obrers i comerciants. Tanmateix, les sol·licituds de repartiments de terres no van venir només de la mà de persones de classe treballadora, sinó que enfront les expectatives comercials i de negoci que presentava l'activitat del port, van sumar-s'hi nobles, burgesos, grans comerciants i membres del

clero. A partir d'aquests repartiments, la distribució de la propietat al marge dret del delta de l'Ebre va canviar.

Paral·lelament a les obres del canal es van iniciar les de la nova població, amb edificis d'estil neoclàssic i una plaça major de forma circular envoltada de columnes. Aquest projecte urbanístic, del qual es desconeix l'arquitecte, va quedar a mig fer i abandonat a partir de 1794 quan el rei Carles IV va paraitzar-lo per motius econòmics, juntament amb el canal.

Malgrat tot, la població no va desaparèixer i encara que els edificis oficials van quedar inacabats, els habitants que s'hi van instal·lar des de 1780 van continuar vivint a Sant Carles gràcies a la pesca i a l'agricultura.

INTRODUCCIÓ

En moltes ocasions la vida et porta a estar al lloc adequat en el moment oportú sense buscar-ho i si es té valentia i coratge per emprendre els reptes que es presenten, el resultat t'ompli de satisfacció i orgull. Aquesta investigació representa el resultat d'haver-me vist en aquestes circumstàncies farà ara quatre anys. Tot va començar amb la tasca de realització d'un treball de fi de màster desenvolupat a la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. Es tractava d'elaborar una investigació històrica sobre un tema elegit per l'estudiant, el procés d'elaboració del qual seria controlat per un professor tutor relacionat en l'àmbit històric a investigar. Després de força temps pensant quina idea seria la més adequada per poder realitzar una investigació en condicions, que fos prou interessant per poder elaborar un treball amb rigor i qualitat, i que al mateix temps es tractés d'un assumpte encara en fase de recerca, de manera que el resultat no significués una aportació historiogràfica més, em vaig decidir per investigar els orígens del meu poble, Sant Carles de la Ràpita. Sabia que era una qüestió que encara presentava moltes mancances, principalment pel que fa als coneixements sobre les primeres dècades de vida de la ciutat.

El professor indicat per tutoritzar el treball de fi de màster i posteriorment la tesi doctoral, el Dr. Josep Fàbregas Roig, va aprovar amb entusiasme la meva elecció i junts ens varem involucrar en una investigació que ha anat més enllà del que en un principi ens podíem imaginar. I és que la història dels orígens de la Ràpita no és la història de la fundació d'un poble qualsevol sinó que ha recollit tots els ingredients d'una recerca d'alt nivell la qual ha requerit

un estudi que ha girat al voltant de diferents punts de vista, no només històric sinó també social, econòmic o polític.

La cronologia del treball se situa a la segona meitat del segle XVIII, en un moment que a Europa s'expandia la Il·lustració. Aquest període de la història es coneix com una època en la qual es van posar les bases ideològiques i de pensament que conformarien els estats moderns dels segles XIX i XX. Mai res no es pot posar en pràctica si prèviament no s'elaboren uns fonaments que proporcionin les claus per a la seva realització i la Il·lustració va ser l'arrel dels canvis de mentalitat econòmica, política, social i cultural que es van anar desenvolupant a Europa a partir del segle XVIII.

Les monarquies del segle XVIII van considerar el pensament il·lustrat com una garantia per al progrés dels seus estats i en molts casos les corts europees van ser una font de nous projectes que havien de modernitzar les estructures socioeconòmiques. La historiografia ha analitzat aquesta incorporació de les idees il·lustrades com un instrument que les monarquies absolutistes van utilitzar per garantir el manteniment del seu poder absolut en els seus regnes i va esdevenir la filosofia del despotisme il·lustrat.

Monarques com Frederic II de Prússia, Maria Teresa d'Àustria o Carles III d'Espanya s'estudien com a referents d'aquest règim polític del segle XVIII. Dotats d'un esperit crític i reformista, influenciat pel moviment de les *Llums*, van començar a introduir reformes en els estats i van desenvolupar nombrosos projectes de millora en l'agricultura, el comerç, la justícia o l'urbanisme de les ciutats.

L'estudi que aquí es presenta parteix d'un d'aquests projectes que es van materialitzar en major o menor mesura a l'Espanya del segle XVIII, el qual

contextualitza i exemplifica perfectament els interessos de l'època, així com els procediments necessaris per a la realització d'un projecte de tipus estatal i, com no, els entrebancs que suposava el seu desenvolupament a causa de la seva envergadura.

Un dels aspectes econòmics de l'Espanya del segle XVIII va ser el desenvolupament del comerç, tant europeu com amb les colònies americanes, i partint d'aquests interessos els funcionaris de l'època es fixaran en un racó de la costa mediterrània. Era un indret insòlit, deshabitat i gairebé desconegut per emprendre un projecte de construcció, habilitació i fortificació d'un port, el dels Alfacs, que havia de ser el segon port català, després del de Barcelona, amb llicència per a comerciar amb Amèrica; a més a més, es va pensar en habilitar també una connexió mitjançant un canal navegable entre aquest mateix port i el riu Ebre, el riu més cabalós de la Península Ibèrica i l'únic gran riu peninsular que desemboca a la Mediterrània. Posteriorment, ja a finals del segle XVIII durant el regnat de Carles III i amb el Conde de Floridablanca com a principal impulsor, es va decidir projectar també una nova població en aquell mateix indret que creixeria per a albergar agricultors, pescadors, obrers i comerciants i que s'havia de convertir en la "Nova i Reial Població de Sant Carles".

Aquesta és la recerca dels fonaments de tot un procés poblacionista i comercial que va posar a treballar els enginyers militars i arquitectes de més renom de la cort reial, que va incentivar els recels d'alguns alts càrrecs polítics pel que hagués pogut ser i no va ser i que, com a prova de que alguna cosa important estava passant, ens va deixar la construcció a mig fer d'un edifici amb tots els matisos del més pur estil neoclàssic: la coneguda com Església

Nova. Aquesta edificació, ara restaurada i habilitada, reposa inacabada al pas del temps i ha vist créixer la ciutat fins el dia d'avui.

El fet que la decisió de fundar Sant Carles vingués donada per les instàncies estatals d'aquell moment a Espanya, a finals del segle XVIII, ha fet englobar l'objecte de recerca en un context molt ampli que ha sobrepassat els límits de la investigació i la història local i s'ha situat dintre de la historiografia general de l'Espanya de la Il·lustració.

Els habitants de la Ràpita, pels diferents relats -alguns plens de misteri i imaginació- sobre les pretensions que Carles III tenia en aquesta zona, sabien que els seus orígens guardaven alguna cosa d'especial. El fet de no saber la història vertadera feia augmentar les hipòtesis i les invencions. Els edificis inacabats que ens va deixar el naixement de la ciutat i el desconegut projecte urbanístic han contribuït encara més a incrementar la curiositat per conèixer què va passar i com va passar.

Diferents persones, algunes de les quals ja no estan entre nosaltres, van iniciar investigacions en aquest sentit, que van donar com a resultat diversos treballs publicats a nivell local, en monografies o articles a la *Revista Ràpita* i que, com s'explica a la metodologia, han representat la primera fase de consulta en el meu procés d'investigació. Però feia falta una història fonamentada amb documentació rigorosa que expliqués el naixement de Sant Carles de la Ràpita des d'una òptica més profunda, esbrinant tots i cadascun dels elements que van incidir en aquesta fundació: és a dir, explicar com el terme de la Ràpita passa de ser un lloc deshabitat a convertir-se en un poble pròpiament dit. Quines persones van tenir a veure amb aquest projecte?. Per

què es va fer?. Com es va desenvolupar?. Quines persones van ser els primers habitants de Sant Carles?. Per què alguns edificis es van quedar a mig fer?. Quin paper va jugar Carles III en aquesta fundació?. Va ser tan important la voluntat del rei en la creació d'aquest poble com la història oral ha volgut creure?...

El desig de donar resposta a aquests interrogants és el que em va conduir a iniciar una investigació que en una primera fase va permetre efectuar el treball de fi de màster. La magnitud de la informació trobada va donar l'oportunitat de continuar treballant fins donar com a resultat la tesi doctoral que aquí es presenta. Crec que hem aconseguit els objectius que ens proposàvem, que en definitiva no era res més que poder construir la història de la fundació de Sant Carles de la Ràpita a partir de 1780. Hem intentat posar a la llum de la historiografia actual tots els coneixements possibles sobre aquest episodi i que el nostre poble disposi d'un relat global i amb rigor històric sobre els nostres orígens, que per primer cop ompli moltes de les llacunes que quedaven per explicar.

Després de llegir aquest treball, sabrem els motius que van portar a la fundació de Sant Carles i les causes que van deixar el projecte a mig fer; podrem situar correctament el paper que va tenir Carles III dintre de tota aquesta planificació, així com el del Conde de Floridablanca; coneixerem altres personatges que fins ara havien passat més desapercebuts i que al cap i a la fi van ser els veritables protagonistes de la nostra història, com Francesc Canals. Podrem constatar com el poble, malgrat l'abandonament del projecte estatal el 1794, va continuar progressant durant el segle XIX i per tant podrem concloure

que la Ràpita va néixer l'any 1780 amb les característiques pròpies d'una nova població impulsada des de les instàncies reials.

Aquestes serien a grans trets les diferents línies d'investigació el desenllaç de les quals s'ha presentat en un total de vuit capítols diferents que conformen aquesta tesi.

Els tres primers capítols són d'àmbit més aviat general, amb l'objectiu d'englobar el projecte de creació de Sant Carles de la Ràpita dintre del seu context històric, polític, econòmic, social i cultural. Així doncs, després de fer un recorregut sobre la història de la zona del delta de l'Ebre fins arribar a finals del segle XVIII, que ens permet conèixer els antecedents d'aquest indret de la costa catalana, s'explica quins foren els fonaments que van inspirar el moviment cultural i intel·lectual de la Il·lustració, gràcies al qual es van emprendre els projectes que afectaren a la nostra població; incidint sobretot en la política agrària i els plantejaments de noves poblacions, que es van iniciar a tota Espanya, dels quals la Ràpita en forma part.

Especial atenció s'ha posat també en la figura dels enginyers militars que, com hem dit, van ser els protagonistes tècnics de totes les reformes que es van desenvolupar a Espanya en aquell segle, pel que fa a obres públiques, urbanisme, vies de comunicació o fortificacions, entre altres.

A continuació, s'analitzen els tres projectes que van incidir en la fundació de Sant Carles de la Ràpita: la decisió d'obrir el port dels Alfacs al comerç amb Amèrica el 1778, la construcció d'un sistema defensiu a la badia amb tres bateries de canons i l'obertura d'un canal navegable entre el Mar Mediterrani i el Riu Ebre, connectant el terme de la Ràpita amb Amposta.

Finalment, la resta de capítols presenten tot el procés de fundació de Sant Carles de la Ràpita. El model de poblament que es va utilitzar, els diferents projectes poblacionistes que es van proposar i la construcció definitiva del poble en sí, amb els seus primers edificis. Així mateix ens referim als càrrecs administratius i polítics que el van dirigir els primers anys, o les activitats econòmiques que es van desenvolupar, a partir de les actuacions de la figura del Subdelegat de les obres del canal i població Francesc Canals, des de 1780 fins 1785, i amb Josep Martorell fins el 1794.

Cal destacar també l'apartat dedicat a la colonització de la zona i l'estudi demogràfic dels primers habitants de Sant Carles de la Ràpita, amb la presentació dels resultats sobre natalitat, mortalitat i nupcialitat que ha permès elaborar la informació a partir dels llibres de l'Arxiu Parroquial.

Sobre el projecte urbanístic que es devia elaborar per construir la Ràpita i els plànols dels respectius edificis que van quedar a mig fer, lamentablement no s'ha pogut concloure aquest treball amb aquestes troballes. La recerca continua oberta en aquest sentit, però això no ha impedit que s'hagi pogut elaborar igualment la història de la fundació de Sant Carles. De tota manera, sobre aquest apartat que hem titulat "El somni de la ciutat il·lustrada" s'han posat sobre la taula els últims coneixements al respecte i les aportacions amb què ha contribuït aquesta investigació per donar una mica més de llum a aquesta qüestió.

La creació de la població i la seva colonització va anar acompanyada d'un procés de repartiments de terres a banda i banda del canal entre tots aquells que es van interessar o bé per beneficis econòmics, en el cas de persones del món del comerç i classes privilegiades, o bé com a mode de

subsistència en el cas dels pagesos, pescadors, menestrals i obrers que van decidir iniciar una nova vida a la Ràpita per quedar-s'hi i formar famílies. La distribució de la terra i les conseqüències socials que va comportar s'han analitzat al capítol 7è.

Finalment, encara que la veritable fundació del poble se situa cronològicament entre 1780, moment en que Carles III autoritza la creació d'una nova població al delta de l'Ebre, i 1794, quan Carles IV ordena la paralització de tots els projectes relacionats amb el canal i població, l'últim dels capítols analitza el desenvolupament que va seguir el poble després d'aquest període. Malgrat que la iniciativa i el finançament estatal es van acabar, el poble va continuar existint i, encara que a un ritme molt lent, es va anar fent gran durant el segle XIX, com es vol demostrar. El període que porta per títol aquesta tesi explica els veritables fonaments de la ciutat, però no es pot oblidar la història posterior protagonitzada per un conjunt de pagesos i mariners que representen els impulsors del nostre naixement com a poble.

DESCRIPCIÓ DELS OBJECTIUS

Els objectius que han impulsat aquesta investigació han girat al voltant de:

-Descobrir com va ser el procés de creació de Sant Carles de la Ràpita, des del moment en que la zona estava deshabitada i era propietat de les monges de l'orde de Sant Joan fins el moment en què neix un nucli de població anomenat nova població de Sant Carles.

-Analitzar com va ser aquest procés de fundació, quins van ser els protagonistes i perquè es va crear.

-Estudiar el projecte de construcció del canal navegable entre Amposta i Sant Carles.

-Estudiar el projecte de construcció d'una bateria de canons a la badia dels Alfacs.

-Relacionar aquests dos projectes, juntament amb la decisió de liberalitzar el port dels Alfacs, amb la nova població de Sant Carles i veure quin paper van jugar en el naixement d'aquesta nova població.

-Contextualitzar aquest episodi de la història de Sant Carles dins dels projectes il·lustrats de l'Espanya del segle XVIII, per demostrar que va formar part d'unes pretensions econòmiques de gran envergadura en aquell moment, i per tant, donar a aquests fets la importància que dins de la historiografia es mereixen.

-Aclarir quin va ser el veritable paper de Carles III en aquesta fundació, així com el del Conde de Floridablanca.

-Conèixer el projecte urbanístic de la nova població de Sant Carles de la Ràpita i els plànols dels diferents edificis, concretament de l'Església Nova.

-Saber quins arquitectes i enginyers militars van contribuir i participar en aquesta fundació.

-Analitzar els motius que van conduir a l'abandonament dels projectes.

-Demostrar que, malgrat la fi de les obres del que havia de ser una ciutat de referència per al comerç a Espanya, la població va continuar desenvolupant-se i progressant.

METODOLOGIA

Tenint en compte que els treballs existents sobre els orígens de la fundació de Sant Carles de la Ràpita es limitaven a publicacions disperses d'àmbit local, com alguns articles a la *Revista Ràpita* o alguna monografia al respecte, i que no existia cap obra global que expliqués tot el procés de fundació, la meua recerca va haver de dirigir-se cap a les fonts documentals que recollien aquest projecte, conservades en diferents arxius de l'estat. No obstant, els articles elaborats per historiadors locals van servir de punt de partida per a la investigació posterior i per mostrar què se sabia fins aquell moment.

La recerca bibliogràfica, pel que fa a obres de caràcter més general, ha estat necessària per elaborar els capítols referents al context en el qual s'engloba el projecte de la nova població de Sant Carles, així com per entendre millor aspectes concrets que també l'afectaven. Aquests paràmetres més globals tenien a veure amb el moment de la Il·lustració a Espanya, la incentivació del comerç durant el segle XVIII, la importància dels enginyers militars en les reformes estatals, la política de les noves poblacions o la distribució de la propietat de la terra al camp català a finals del segle XVIII. D'aquesta manera, s'ha pogut situar el projecte estudiat dintre d'una dinàmica de reformes que va afectar a molts llocs d'Espanya i relacionar-lo amb altres processos de fundació de noves poblacions de similars característiques.

Pel que fa al treball amb fonts primàries, un cop localitzades entre els diferents arxius visitats, la tasca s'ha centrat en la seva lectura, transcripció, classificació per temes i posterior redacció dels fets. En alguns casos el

tractament de la informació ha requerit un procés més lent de buidatge de dades i posterior elaboració de gràfics i taules estadístiques que tot seguit es detallarà.

La principal font amb què s'ha treballat i que representa la major contribució en aquesta tesi és la documentació anomenada *Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita* de l'**Arxiu de la Corona d'Aragó**, situats dintre de la secció de la Batllia General del Reial Patrimoni, abans coneguda com Batllia Moderna. En total es tracta de 28 caixes que recullen la correspondència entre els subdelegats de les obres Francesc Canals i Josep Martorell amb el Conde de Floridablanca i el Conde de Guzmán, així com les reials ordres que se'ls va comunicar. Aquestes caixes contenen tota la informació sobre el desenvolupament de les obres des de 1780 fins 1794 quan es va paralitzar el projecte, algunes de les quals agrupen la correspondència de més d'un any. Cal dir que aquesta documentació s'ha posat a disponibilitat del públic durant el període de realització d'aquesta tesi i que al principi no es podia consultar, ja que estava en fase de classificació.

L'arxiu em va oferir aquest material amb microfilm, de manera que la tasca de digitalitzar-lo va endarrerir el procés de transcripció posterior. Un cop accessible per treballar, la informació es va agrupar per temes de manera que fos més fàcil a l'hora d'elaborar la redacció dels capítols. Així, es va classificar segons si es referia a les obres del canal, a les de la bateria, als problemes pels repartiments de terres entre propietaris i pagesos, a les queixes de les monges propietàries del monestir de la Ràpita, als aspectes que afectaven a

les obres de la població i el seu procés de desenvolupament o a la qüestió religiosa.

La caixa núm. 4 i el volum 455 contenien les escriptures notaries de les terres repartides per Francesc Canals i Josep Martorell, un total de 53 escriptures. Cadascuna d'elles, de les quals s'adjunta un exemplar a l'annex, seguien el mateix model de redacció i proporcionaven informació relativa a la persona aspirant a colonitzador: la seva procedència i professió, el nombre de jornals demanats i els aconseguits finalment, així com el preu d'entrada i el cens anual que pagarien. A més a més, s'especificava la situació dels jornals amb el nom de la partida corresponent i els límits geogràfics d'aquesta. Aquestes dades s'han recollit en una taula que s'inclou al capítol 7è.

Taula Model. Buidatge d'escriptures presentades al notari Pedro Foguet entre 1781 i 1782, durant el comissionat de Francesc Canals. (fragment)

NOM del sol·licitant	ORIGEN	DATA DE PETICIÓ/ CONCESSIÓ	SITUACIÓ	PETICIÓ jornals	CONCESSIÓ jornals	PAGAMENT ENTRADA diner d'ardit	CENS ANUAL per jornal (diner d'ardit)	Total primer pagament
Juan Garrofa	Sant Carles	24/2/1782 1/3/ 1782	O. canal,p. Horta.	2	1,5	5	5	7,5
Francesc de Millas, marqués de Vilana	Barcelona	22/12/1780	P. Carrasca, E. mar, N. Llac, O. Talavera.	400 regadiu	300	5	5	2100 *16/17

El fet de disposar de la condició social dels sol·licitants i del nombre de jornals que van aconseguir cadascun d'ells ha fet possible fer un estudi sobre la distribució de la propietat de la terra al marge dret del delta de l'Ebre a finals del segle XVIII, i complementar així altres estudis que s'havien fet sobre aquest

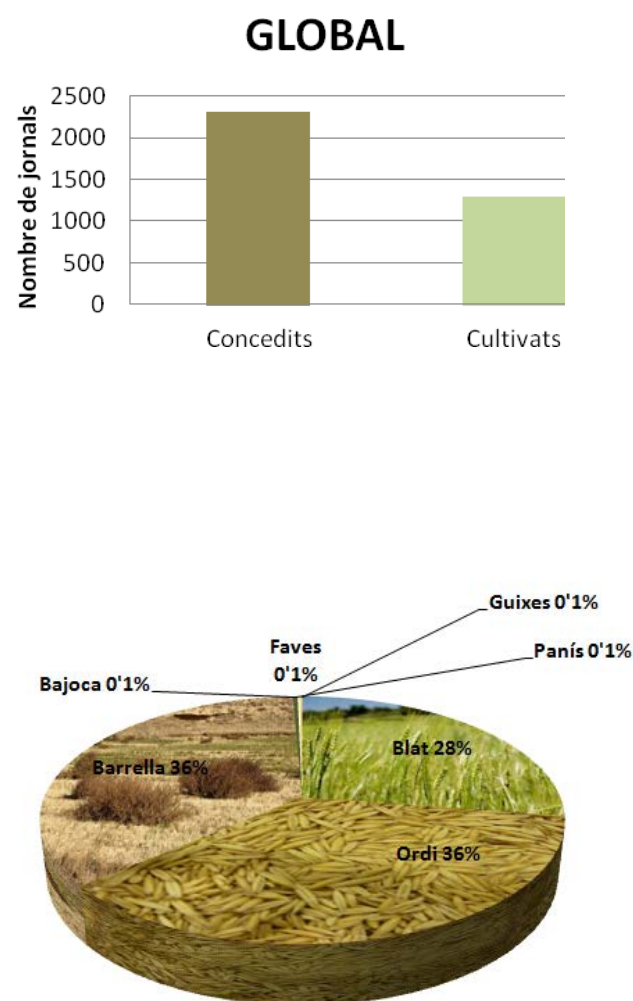
tema, concretament d'Emeteri Fabregat. La informació s'ha mostrat mitjançant taules i gràfics. En ocasions no disposàvem de la condició social de les persones que demanaven parcel·les i en aquests casos s'ha buscat informació a partir del nom i cognoms en bases de dades de diferents arxius o en la mateixa bibliografia.

Una altra de les qüestions que vaig poder treballar a partir d'aquests protocols notariais va ser el tema de la quantitat de partides de terra que es van veure involucrades en els repartiments i fer un estudi comparatiu entre les que corresponien a Amposta i les de Sant Carles de la Ràpita. Alguns dels noms que apareixen ja s'han perdut en el temps i altres continuen vigents entre la nomenclatura de les terres del delta. Per conèixer la situació geogràfica d'aquestes partides i poder esbrinar si coincidien amb la distribució actual, vaig demanar informació al Museu del Montsià, així com a l'arxiu de la Comunitat de Regants d'Amposta, els quals em van facilitar alguns plànols que s'han afegit a l'estudi, encara que la majoria eren dels segles XIX i XX. També han estat d'utilitat els mapes topogràfics de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Finalment algunes entrevistes a pagesos del territori també van oferir indicacions molt útils per situar els topònims sobre el mapa. Una font molt interessant hauria estat el cadastre de la zona de Tortosa per al segle XVIII, registre administratiu de béns immobles rústics i urbans, però des de l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre se'ns va informar que aquesta documentació es trobava perduda.

L'elaboració dels trenta-dos gràfics de barres i de sectors referents als repartiments que es van fer després de la riuada de 1787, classificats per partides, amb el nombre de jornals demanats i concedits i la producció extreta

segons el producte cultivat, va ser resultat d'un procés de buidatge de la documentació. Els expedients contenien uns llistats on s'indicava tota aquesta informació, a més a més de la identitat dels sol·licitants, que en aquest cas s'ha obviat.

Taula Model. Nombre total de jornals concedits i cultivats arran del decret de novembre de 1787 i resultat de la producció extreta (percentatge de picotins totals produïts).

L'obstacle amb què ens varem trobar van ser les unitats de mesura amb què ens venia donada la producció total dels conreus, que variava segons el tipus de cultiu. Així, el blat, l'ordi i la barrella era proporcionada en barcelles mentre que el panís, les bajoques, les faves i les guixes en picotins. Aquesta diferència es deu a que la barcella s'utilitzava per a grans quantitats, mentre que els picotins eren suficients quan la producció de la collita era reduïda. Aquestes dues mesures de capacitat, per a àrids i gra, tenien diferents equivalències segons el territori i totes dues representaven subdivisions de la quartera, de manera que a la regió de Tortosa una quartera equivalia a quatre barcelles o quaranta-vuit picotins. La barcella era pròpia del País Valencià, les Illes Balears i la regió de Tortosa, mentre que el picotí era propi de Catalunya.

Per extreure aquestes conclusions es va haver de consultar i comparar diferents fonts de l'època i actuals. Concretament la de Joseph Biel titulada *Aritmética especulativa i pràctica para lo mercantil, con el valor y la correspondencia de las monedas, pesos y medidas de estos reinos* de 1789, *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes* de Esteban de Terreros i Pandos, de 1787, el *Diccionari català – valencià – balear* d' Alcover Moll de l' Institut d'Estudis Catalans i finalment l'obra de Claudi Alsina, Gaspar Feliu i Lluís Marquet, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, que conté una descripció detallada de la metrologia catalana tradicional, aconseguida després d'una llarga tasca de recopilació de dades a partir de fonts primàries de diferents èpoques.

Per poder treballar estadísticament amb una única unitat es va decidir convertir les barcelles a picotins, ja que l'opció contrària hagués donat uns valors massa reduïts. No s'ha pogut establir una equivalència real de la barcella

i els picotins que garantís una aproximació exacta amb les mesures actuals de gra, corresponents al sistema mètric decimal, encara que segons l'obra de Alsina, Feliu i Marquet, una barcella equivaldria a 16,60 litres i el picotí a 1,4750 litres.

Gràcies a la consulta realitzada al Museu de la Vida Rural de l'Espluga de Francolí, així com a la Fundació del Món Rural del Departament d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya, es va poder confirmar aquesta informació i conèixer els recipients indicats per mesurar en barcelles i picotins, dels quals s'han introduït imatges. Al molí de Sant Carles de la Ràpita, la barcella encara es continua utilitzant per mesurar l'oli.

A l'**Arxiu Històric Nacional** de Madrid es van consultar les seccions de les Institucions de l'Antic Règim, concretament els lligalls 22.899 i 22.607 de *Consejos* i de les Institucions Eclesiàstiques, sobre l'ordre militar de Sant Joan de Jerusalem i de la Castellania d'Amposta, així com la col·lecció de Reials Cèdules i la de Mapes i Plànols. Aquesta recerca va proporcionar la informació relativa als diferents projectes de població que es van presentar per a Sant Carles de la Ràpita, d'Agustí Navarro, de Carles Sabater i de la Companyia dels Milans. A més a més, després que el personal que va atendre la meva petició s'involucrés amablement en aquest tema, varem decidir ampliar el marc de recerca i buscar entre la documentació de les Institucions Contemporànies on varem localitzar una secció del Ministeri de Governació anomenada Nuevas Poblaciones, la qual conservava tot l'expedient sobre la situació jurídica de la nova població de Sant Carles, a mitjans segle XIX, que s'explica a l'últim capítol.

Pel que fa a l'**Arxiu General de Simancas**, la documentació s'ha extret de la secció Guerra Moderna, lligalls 916, 3326 i 3327, i en aquest cas ha aportat el material necessari per poder redactar els capítols referents al projecte de la bateria de canons i del canal navegable.

L'apartat relatiu a la demografia de Sant Carles de la Ràpita s'ha fet a partir dels llibres de l'**Arxiu Parroquial** de Sant Carles i el buidatge que em va facilitar Camilo Castellà. Exactament va realitzar un total de 1585 fitxes corresponents a les persones inscrites en els llibres sacramentals, ordenades alfabèticament per cognoms, on hi trobem la identitat dels individus; la data de naixement i el lloc, la data i el lloc del baptisme; els noms dels cònjuges i els anys de casament; els noms i cognoms dels pares i dels fills; la data i lloc d'enterrament i la causa de la defunció.

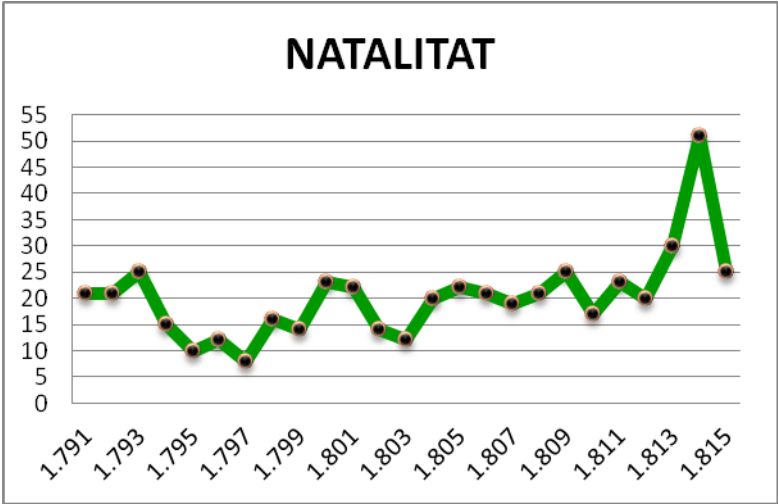
Concretament s'han treballat les dades dels primers vint-i-cinc anys de l'arxiu, que van des de 1791 fins a 1815, amb l'objectiu d'analitzar les característiques demogràfiques corresponents als orígens de Sant Carles. Queda obert per a futures investigacions un estudi demogràfic comparatiu des dels inicis del poble fins l'actualitat, tenint en compte que encara no s'ha fet i que a l'arxiu parroquial es disposa de documentació per tirar-ho endavant.

El buidatge de les fitxes de Camilo Castellà ha permès elaborar taules estadístiques i gràfics que mostren les dades demogràfiques en xifres absolutes i relatives del nombre de batejos, matrimonis i morts de cada any estudiat.

Quadre Model. Nombre de batejos, matrimonis i enterraments a la nova població de Sant Carles entre 1791-1815. (fragment)

	NATALITAT	NUPCIALITAT	MORTALITAT
1791	21	5	14
1792	21	7	19
1793	25	4	13
1794	15	1	15
1795	10	1	20
1796	12	1	10
1797	8	6	5

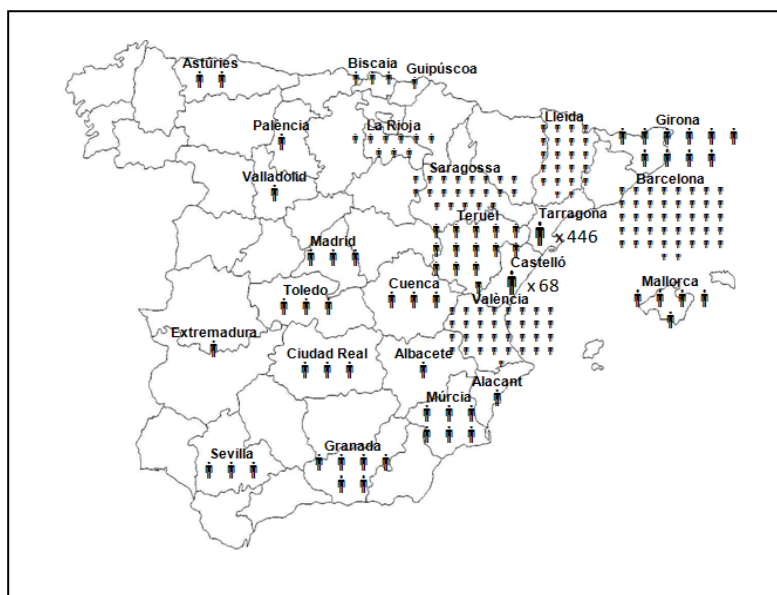
Gràfic Model. Nombre de naixements en xifres absolutes, 1791-1815.

A més, ha estat possible saber l'edat de cadascuna de les persones en el moment de la defunció i per tant s'ha pogut calcular la mitjana d'edat dels primers habitants de la Ràpita en el moment de morir, així com les xifres de mortalitat infantil que, com es veurà, representen un percentatge molt elevat dins la mortalitat general. Per poder comentar aquestes dades ha estat necessari consultar fonts bibliogràfiques, per conèixer les dinàmiques demogràfiques d'aquells anys dins el conjunt de la societat catalana, i valorar si la demografia en els orígens de Sant Carles es corresponia amb la característica de l'època.

El fet de disposar de la procedència de cadascuna de les persones que van colonitzar la Ràpita ha permès realitzar uns mapes on, de manera figurativa, es mostra la quantitat de persones que hi van arribar, classificades segons si eren de fora d'Espanya, de les diferents províncies de l'estat i finalment, degut a que eren els més nombrosos, de les poblacions veïnes de les Terres de l'Ebre.

Mapa Model: Procedència dels colons espanyols per províncies.

Una de les circumstàncies que ha condicionat aquest estudi demogràfic ha estat el fet de no disposar de dades referents al nombre d'habitants de Sant Carles en aquella època, de manera que les conclusions respecte a l'augment de població de la ciutat s'han fet a partir de l'observació de l'evolució de la natalitat, mortalitat i nupcialitat. Valors com la taxa de mortalitat general no s'han pogut calcular pel desconeixement de la població total.

La recerca que ha comportat més dispersió entre els arxius ha estat la referent a la participació dels enginyers militars i arquitectes en el projecte urbanístic de la ciutat. Com ja s'ha comentat, un dels objectius d'aquesta tesi era intentar localitzar els plànols de la ciutat i de l'edifici de l'Església Nova, però després d'un llarg procés d'indagació no s'ha trobat res al respecte. Seguint la tesi que els arquitectes de la nova població havien de ser membres del Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, que van passar per la Reial Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona, es van consultar diversos arxius susceptibles de tenir material sobre aquesta qüestió. Un dels més útils és **l'Arxiu Militar de Madrid**, conegut també com Servicio Histórico Militar, on conserven un fons important sobre les actuacions dels enginyers del segle XVIII. En aquest cas, es va consultar el rotlle 20 de la *Colección General de Documentos*.

Tenint en compte que la documentació estudiada per Juan Torrejón Chávez, per elaborar la seva tesi doctoral sobre la Nueva Población de San Carlos en la Isla de León a Cadis, fundada durant els mateixos anys que la de Sant Carles de la Ràpita, es trobava entre els fons del **Museo Naval de Madrid** i de **l'Arxiu Don Álvaro de Bazán**, vaig dirigir la meua atenció cap aquests arxius amb l'esperança de què també recollirien un projecte de similar

característiques al de Cadis, però no va donar els fruits esperats. Hem de fer notar la circumstància afegida que els dos projectes s'anomenaven d'igual manera “nueva población de San Carlos”, cosa que podia conduir a errors. En el cas del Archivo de la Armada Álvaro de Bazán, situat a Ciudad Real, cal apuntar que el seu accés no ha estat fàcil ja que durant molts períodes intermitents al llarg de la fase d'elaboració de la tesi romangué tancat a causa de falta de personal per atendre les peticions de la sala de consulta.

Altres cerques relatives als possibles enginyers militars que treballaren al projecte de Sant Carles s'encaminaren cap a altres línies d'investigació. Seguint la idea de que possiblement l'Església Nova fos un temple per a l'Armada, es va consultar el fons de l'**Arxiu Naval de Cartagena**, ja que la zona del Mediterrani pertanyia a aquest Departament Marítim en aquella època. També el fons de la **Caserna Militar del Bruc** a Barcelona, atès que fou la institució que va aplegar la documentació relativa a l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona.

Finalment, seguint en aquesta línia, pel que fa als arquitectes protagonistes, es va visitar la **Academia de Bellas Artes de San Fernando** on, malgrat no localitzar referències sobre aquesta qüestió, sí que disposa de l'expedient sobre la petició de declarar l'Església Nova monument d'interès historicoartístic, concedit l'any 1984, i recull fotografies de l'edifici en el seu estat més original.

Les nombroses referències a la participació de José Parrado, arquitecte de Palència, en les obres de la població de Sant Carles, van dirigir la meua atenció als **Arxius Municipal i Provincial de Palencia**, però no es van trobar més dades, ni personals ni professionals d'aquest personatge.

Pel que fa a altres qüestions més generals de la metodologia emprada, es veurà com el plànol de Manuel Santisteban publicat a l'obra de Beguer i Pinyol *El monestir de Santa Maria de la Ràpita*, s'ha utilitzat en diverses ocasions, ja que és la font més aproximada a la situació en la qual es trobava el terme de la Ràpita, en el moment de fundar la nova població; a més a més, la seva llegenda ha estat d'un gran interès per aportar informació relativa a les diferents finques cultivades i ermes que existien a la zona.

Pel que fa als fragments citats literalment de les fonts primàries que s'han introduït a la tesi, s'ha optat per transcriure'ls actualitzant l'ortografia.

COMENTARI BIBLIOGRÀFIC

Els estudis sobre la trajectòria històrica de la zona del delta de l'Ebre són força nombrosos en el dia d'avui. Als diferents articles que s'han anat publicant d'historiadors del territori s'ha de sumar obres de més envergadura, tesis doctorals en molts casos, que han tingut aquesta zona de Catalunya com a nucli de les investigacions. Destaca per exemple l'obra de Mireia Esparza *Biodemografia del delta de l'Ebre: estructura matrimonial*¹ que, a part de ser un estudi biodemogràfic complet de la colonització del Delta durant els segles XIX i XX, també recull un ampli recorregut històric de la zona des de l'edat antiga, incidint en el poblament i les activitats econòmiques. L'article de Villares, Navas i Junyent "Apuntes históricos de los puertos del delta del Ebro" ha representat també un bon repàs de la història del port dels Alfacs des de la Prehistòria fins l'actualitat; així com altres capítols d'obres generals com El Montsià. *Estructura i dinàmica socioeconòmica*² o la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*³.

Sobre la qüestió de les torres de defensa a la costa sud de Catalunya, cal destacar la tesi doctoral *La defensa contra el cors musulmà a la Catalunya dels Àustries*⁴ de Jordi Gilabert Tomàs llegida l'any 2007, on explica amb detall l'evolució del sistema defensiu al Delta durant el segle XVI i el

¹ ESPARZA PAGÈS, Mireia, *Biodemografia del delta de l'Ebre: estructura matrimonial*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2004.

² MASSIP, J., GELIDA, R., SORRIBES, J., GRAU, J., *El Montsià. Estructura i dinàmica socioeconòmica*, Col·lecció Catalunya comarcal, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona 1982.

³ VVAA, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1981.

⁴ GILABERT TOMÀS, Jordi, *La defensa contra el cors musulmà a la Catalunya dels Àustries*, tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2007.

desenvolupament de les obres de construcció de les diferents torres, acompanyat de plànols originals, com la de Sant Joan o la dels Alfacs de les quals es parla en aquesta tesi. Les torres de vigilància situades al llarg del Montsià, en el territori fronterer entre Catalunya i València, són també un element destacable d'aquest indret abans que es fundés la nova població de Sant Carles; han estat estudiades per diferents historiadors de la zona, com Ramon Miravall⁵.

Pel que fa als orígens concrets de la població de Sant Carles el 1780, la seva formació i desenvolupament com a poble, objecte d'aquesta tesi, no existeix bibliografia que emmarqui tot el procés de fundació de principi a fi i com s'ha dit en diverses ocasions, aquesta es troba dispersa. No obstant, una de les obres de referència necessària per iniciar tal investigació ha de ser la que recull tota la història del monestir de les monges de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem, les quals eren les propietàries del conegut terme de la Ràpita fins al segle XVIII. El tortosí Manuel Beguer i Pinyol va elaborar un treball on explica l'evolució de la propietat de la Ràpita, des del moment en què Ramon Berenguer IV inicia la reconquesta i ofereix la torre de la Ràpita i les terres del voltant als monjos benedictins del monestir de Sant Cugat del Vallès.⁶ Aquesta qüestió ha estat tractada també per la historiadora Maria Bonet Donato, incidint en l'etapa medieval i musulmana de la zona.⁷

⁵ MIRAVALL i DOLÇ, Ramon, *Les torres de la regió marítima de l'Ebre*, Ed. Dertosa, Tortosa, 1980.

⁶ BEGUER I PINYOL, Manuel, *Lo Monestir de Santa Maria de la Ràpita*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 2006.

⁷ BONET DONATO, Maria, "L'evolució de la Ràpita medieval" a *L'Algadir dels Alfachs*, n. 2, desembre 1998, pàgs. 34-41 i "L'Amposta feudal: poders, societat i economia" a *Actes de les Primeres Jornades d'Història d'Amposta*, Ajuntament d'Amposta, 2001, pàgs. 143-180.

La bibliografia sobre el projecte concret de Sant Carles no va més enllà d'articles i monografies de transcendència local, encara que s'ha de valorar la participació de Paco Carles, Camilo Castellà i Josefa Castellà en el Congrés sobre Noves Poblacions celebrat el 1991, ja que donava a conèixer a la historiografia el projecte de la Ràpita sobre noves poblacions. En els últims anys, altres historiadors com Anna Isabel Serra Masdeu s'han interessat també en el projecte, en aquest cas, des del punt de vista arquitectònic i de la participació de Josep Prats.⁸

L'estudi sobre noves poblacions a Espanya durant el segle XVIII no ha deixat de donar els seus fruits i disposa ja en el dia d'avui de força bibliografia al respecte.⁹ És una qüestió que s'aborda molt sovint a partir de congressos i en aquest sentit s'ha de fer especial esment a les seves Actes.¹⁰ El més destacable d'aquests és el que se celebra des de 1982 a Sierra Morena titulat *Congreso de Nuevas Poblaciones*, i que l'any 2012 va celebrar la seva octava edició. La majoria d'aquestes investigacions giren al voltant dels projectes poblacionistes d'Andalusia i Ciudad Real de manera que les noves poblacions

⁸ SERRA MASDEU, Anna Isabel, *Josep Prat i la irrupció de l'academicisme en l'arquitectura tardobarroca tarragonina*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2010.

⁹ Sara IZQUIERDO ALVAREZ en l'article publicat a la Revista *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, nº9, 1989, fa un recull molt ampli de bibliografia titulat "España y los nuevos asentamientos de población", pàgs. 253-270.

¹⁰ AVILÉS FERNÁNDEZ, Miguel y SENA MEDINA, Guillermo (eds.), *Las Nuevas Poblaciones de Carlos III en Sierra Morena y Andalucía. Actas del I Congreso Histórico*, Córdoba, Universidad de Córdoba y Seminario de Estudios Carolinenses, 1985; *Carlos III y las Nuevas Poblaciones*, Córdoba, Universidad de Córdoba y Seminario de Estudios Carolinenses, 1988, 3 vols; *Nuevas Poblaciones en la España Moderna*, Córdoba, UNED y Seminario de Estudios Carolinenses, 1991; *Mujer, familia y sociedad en las Nuevas Poblaciones. Actas del IV Congreso*, La Carolina, Centro de Estudios sobre Nuevas Poblaciones "Miguel Avilés", 1996; *Las Nuevas Poblaciones de España y América. Actas del V Congreso Histórico sobre Nuevas Poblaciones*, Córdoba, Junta de Andalucía y otros, 1994; VÁZQUEZ LESMES, Juan Rafael y VILLAS TINOCO, Siro (coord.), *Actas del VI Congreso Histórico sobre Nuevas Poblaciones*, Córdoba, Junta de Andalucía y otros, 1995.

situades fora d'aquest àmbit geogràfic disposen de menys bibliografia. Un dels treballs d'investigació que, per contra, recull a nivell estatal tots els projectes poblacionistes del segle XVIII és el de Jordi Oliveras Samitier que en la seva tesi titulada *Nuevas poblaciones en la España de la Ilustración*, publicada l'any 1998, analitza la fundació de 56 noves poblacions de l'Espanya de la Il·lustració, acompanyat d'un gran nombre de plànols i mapes, entre els quals trobem l'anàlisi de la fundació de la ciutat de Sant Carles de la Ràpita. També José Miguel Muñoz Jiménez repassa la colonització interior del segle XVIII i les diferents fundacions arreu d'Espanya en el seu article referent a la nova població de San Carlos del Valle¹¹.

Gràcies a aquesta bibliografia, s'ha pogut fer una comparativa entre els models de poblament que van guiar les colonitzacions del sud d'Espanya i el que va practicar-se a Sant Carles, a partir de les descripcions que contenen sobre el *Fuero de Sierra Morena* i el *Fuero Alfonsino*.

En relació a les obres generals consultades per contextualitzar el segle XVIII espanyol, hem consultat les d'autors com John Lynch, Gonzalo Anes, Roberto Fernández i Ricardo García Cárcel.¹² En el cas dels aspectes econòmics, els estudis de Carlos Martínez Shaw són un clar referent en aquest

¹¹ MUÑOZ JIMÉNEZ, Jose Miguel, "La nueva población de San Carlos del Valle (Ciudad Real): Ilustración y urbanismo en la España del siglo XVIII" a *Cuadernos de Estudios Manchegos*, nº 21, 1991, pàgs. 267-316.

¹² LYNCH, John, *La España del Siglo XVIII*, Ed. Crítica, Barcelona, 1991; ANES ALVAREZ, Gonzalo, *La economía española al final del Antiguo Régimen. I. Agricultura*, Alianza Editorial, Madrid, 1982; VVAA., *Estructuras Agrarias y Reformismo Ilustrado en la España del siglo XVIII*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1989; FERNÁNDEZ, Roberto (ed.), *España en el siglo XVIII*, Crítica, Barcelona, 1985; GARCÍA CÁRCEL, Ricardo. (coord.) *Historia de España. Siglo XVIII. La España de los Borbones*, ed. Cátedra, Madrid, Madrid, 2002.

sentit, els quals s'han tingut en compte sobretot per als capítols dedicats al comerç del port dels Alfacs.¹³

Pel que fa als estudis existents sobre el cos d'enginyers militars de l'Espanya del segle XVIII, la nostra recerca s'ha recolzat sobretot en quatre obres col·lectives: la coordinada per Alicia Cámara Muñoz titulada *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*¹⁴; la de Juan Miguel Muñoz Corbalán¹⁵ amb motiu del III Centenari de l'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona; la recent editada pel Ministeri de Defensa *La Ilustración en Cataluña: la obra de los ingenieros militares*, molt completa i complementada amb annexos; i finalment, l'utilíssim repertori biogràfic coordinat per Horacio Capel titulat *Los ingenieros militares en España Siglo XVIII*, on s'exposen les dades de la trajectòria professional de 970 membres d'aquest cos, després d'una meticulosa recerca pels diferents arxius de tot l'estat.

Aquestes obres exposen un panorama interdisciplinari molt ampli de tot el que va suposar la figura de l'enginyer militar, aportant moltes dades sobre aspectes com el seu procés de formació, tipologia de les fortificacions que projectaven, edificis construïts més emblemàtics, relació amb els enginyers de la resta d'Europa, etc., tot acompanyat de plànols i mapes originals, i fent

¹³ MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *Cataluña en la Carrera de Indias*, Ed. Crítica, Barcelona, 1981; MARTÍNEZ SHAW, C., ALFONSO MOLA, M. (dirs.), *España en el comercio marítimo internacional (siglos XVII-XIX)*, UNED, Madrid, 2009.

¹⁴ CÁMARA MUÑOZ, Alicia, coord., *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2005.

¹⁵ MUÑOZ CORBALÁN, J. M. (ed.), *L'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. El llegat dels enginyers militars*, Secretaria General Técnica del Ministeri de Defensa, Barcelona, 2004.

referència en múltiples ocasions als projectes de construcció de la bateria dels Alfacs i del canal de navegació de Sant Carles.

Centrant-nos en els aspectes objecte d'aquesta investigació, Emeteri Fabregat Galcerà ha estudiat i publicat diverses obres sobre la colonització al delta de l'Ebre i la conseqüent distribució de la propietat de la terra, així com sobre el projecte de canalització i població presentat per Carles Sabater i la Companyia Milans. Destaca també l'article sobre el creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià als segles XVIII i XIX, que va servir de punt de partida per realitzar l'anàlisi presentat en aquesta tesi sobre l'evolució demogràfica dels primers vint-i-cinc anys de la història de Sant Carles.¹⁶

El primer en treballar sobre aspectes demogràfics de la ciutat de Sant Carles i publicar alguna de les seves conclusions va ser Camilo Castellà Nicolau. Aquest historiador de la Ràpita va fer un minuciós treball personal d'enregistrament de totes les dades referents a cadascun dels individus que apareixen en els llibres sacramentals de l'arxiu parroquial de Sant Carles de la Ràpita, des de 1791 fins a 1815. En el seu article *Leyendo historia en el archivo parroquial de la nueva y real población de San Carlos* presenta una classificació de la procedència d'aquestes primeres persones que es van establir a Sant Carles, amb l'objectiu sobretot de saber d'on provenien els cognoms que van formar les identitats d'aquests habitants antecessors dels

¹⁶ FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri "Bateigs i enterraments: creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià als segles XVIII i XIX" a *Recerca*, nº8, 2004, pàgs. 15-68.

rapitencs actuals, alguns dels quals coincideixen amb els d'aquells primers anys de vida de la població.¹⁷

Les dades que es coneixen sobre la quantificació d'habitants al delta de l'Ebre durant l'edat moderna són força escasses i, com s'ha comentat a la metodologia, no hem pogut disposar de xifres del tot precises sobre el nombre d'habitants de la nova població en aquells anys. Una de les fonts que possibiliten el recompte de la població són fonamentalment els censos, sense oblidar que, en el cas del segle XVIII a Espanya, disposem d'altres instruments. Un dels primers procediments posats en pràctica va ser el padró de Calle-Hita de 1708, que es troba disseminat per arxius provincials o municipals i és de poc valor demogràfic. Seguim amb el cens de Campoflorido de 1712-1717, les dades del qual es consideren en molts casos inversemblants. El cadastre del Marqués de la Ensenada de 1759, que inclou només les dades de la corona de Castella. El cens del Conde de Aranda de 1768-1769 és el primer cens pròpiament dit, ja que per primer cop s'enumeren persones i no veïns, classificades per sexe i edat; abraça tot el territori espanyol però en ser per bisbats resulta de difícil comparació, atès que l'àmbit territorial de les diòcesis no coincideix amb l'administratiu. El cens de Floridablanca de 1786-1787 està considerat com el millor cens espanyol del segle XVIII, va ser realitzat amb una finalitat primordialment demogràfica i econòmica però no fiscal i distribueix la població per sexe, edat i estat civil (incloent als vídus/es). Finalment, el 1797 s'elabora el cens de Godoy-Larruga del qual existeixen resums provincials.¹⁸

¹⁷ CASTELLÀ, Camilo, "Leyendo historia en el archivo parroquial de la nueva y real población de San Carlos" a AVILÉS, M., SENA, G. (eds.), *Nuevas poblaciones en la España Moderna, Actas del III Congreso sobre nuevas poblaciones*, UNED y Seminario de Estudios Carolinenses, Córdoba, 1991.

¹⁸ Informació proporcionada per la *Biblioteca Nacional de España*.

Aquests censos representen uns estudis de gran envergadura que abracen tot el territori espanyol i per tant no representen una font directa per a poder extreure informació sobre un aspecte tan concret com és el que ens ocupa. Tanmateix, pel que fa a la població catalana també disposem del cens de Josep Aparici de 1708 i el de Josep de Pedrazas de 1717, els quals ens donen les xifres per focs.¹⁹

S'ha consultat el cens de Floridablanca en els apartats referents a Catalunya, els quals han estat treballats per Josep Iglésies en el seu llibre *El cens del Conde de Floridablanca 1787* (part de Catalunya). De l'àmbit català destaquen també els estudis d' Antoni Simon i Tarrés (1992) i de Jordi Nadal Oller (1976).

Pel que fa a dades més concretes sobre la població del delta de l'Ebre del segle XVIII, la bibliografia és més reduïda i sobretot existeixen recomptes locals fets a partir de les dades dels arxius de les parròquies. Tanmateix, en les últimes dècades ha anat augmentant el nombre d'investigacions sobre l'evolució demogràfica de la zona, elaborades amb qualitat i rigor, que ja signifiquen un referent indiscutible per als estudis poblacionals de la regió. Una de les investigacions més completes sobre el tema és la realitzada per Emeteri Fabregat Galcerà que, entre altres qüestions relatives a la zona, va realitzar una recerca sobre la població del Baix Ebre i Montsià dels segles XVIII i XIX, a partir de totes les dades disponibles a les diferents parròquies de les poblacions que formen aquestes dues comarques.²⁰ En els últims anys s'han

¹⁹ IGLÉSIES I FORT, Josep, *La població catalana al primer quart del segle XVIII, Institut, d' Estudis Catalans*, Barcelona, 1959.

²⁰ FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri, *opus cit.*, pàgs. 15-68.

de mencionar els diversos treballs dirigits, des de la facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona, per Miguel Hernández i Clara García Moro, que han donat resultats com els de Mireia Esparza Pagès amb la tesi doctoral sobre *Biodemografia del delta de l'Ebre* (2004), centrada en l'estructura matrimonial.

En relació a la distribució de la propietat de la terra a Catalunya destaca la *Història Agrària dels Països Catalans* en el seu volum dedicat a l'edat moderna, publicat l'any 2008 per la Universitat de Barcelona, així com les publicacions en la revista *Estudis d'Història Agrària*. Altres obres que estudien les relacions socials derivades de l'estructura de la propietat rural en l'època moderna són *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*²¹ o l'obra de Pierre Vilar *Catalunya dins l'Espanya Moderna*²². Josep Pitarch i Emeteri Fabregat han estudiat també aquest tema des del punt de vista del delta de l'Ebre.²³

Finalment, l'última de les qüestions analitzades en aquesta investigació, que ha tingut a veure amb l'evolució jurídica que les noves poblacions van tenir en el segle XIX i l'impacte que va suposar per a la seva situació privilegiada l'adveniment de l'estat liberal, no ha obtingut encara resultats bibliogràfics d'envergadura. Com han comentat alguns autors, queda encara molt per

²¹ SERRA, Eva, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*, Crítica, Barcelona, 1998.

²² VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, 4 vols., ed. 62, Barcelona, 1986.

²³ PITARCH LÓPEZ, Josep, *La colonització del delta de l'Ebre i la seva reglamentació en el darrer terç del segle XVIII*, Institut d'Estudis Ràpitencs, Sant Carles de la Ràpita, 1993. FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri "Concessions, aprisions i emfiteusis: la formació de la propietat territorial al delta de l'Ebre (s. XII- s. XIX)" a *Estudis d'Història Agrària*, nº 21, 2008, pàgs. 49-78.

treballar i poder oferir una interpretació completa del que va suposar el nou sistema polític implantat a Espanya al segle XIX, per a les noves poblacions del segle XVIII. S'ha escrit molt sobre les fundacions i els inicis, però no s'ha incidit en el que representa, per a la historiografia del XIX i els estudiosos sobre l'Espanya constitucional, la circumstància en la qual es troben tots aquests pobles que de sobte han d'adaptar-se a unes estructures administratives municipals comunes per a tot l'estat i perden els privilegis que els furs els havien atorgat. Per entendre els canvis que a nivell de municipi va suposar la Constitució de 1812 hem de dirigir-nos a obres de caràcter general com la d'Enrique Orduña Rebollo *Municipios y provincias: historia de la organización territorial española*.²⁴

No obstant, en els últims anys s'han començat a donar les primeres passes en aquest sentit i han començat a aparèixer articles que relacionen l'estat liberal amb les noves poblacions, en aquest cas, de Sierra Morena i Andalusia.²⁵ La recerca que s'ha fet en aquesta tesi sobre aquesta qüestió suposa el punt de partida per a futurs estudis que aportin més dades sobre l'evolució jurídica de Sant Carles de la Ràpita durant el segle XIX.

²⁴ ORDUÑA REBOLLO, Enrique, *Municipios y provincias: historia de la organización territorial española*, INAP, Madrid, 2003.

²⁵ HAMER FLORES, Adolfo, PÉREZ FERNÁNDEZ, Fco. José, "El primer gobierno constitucional de Cádiz en las Nuevas Poblaciones de Sierra Morena y Andalucía a través de sus documentos (1812-1814)" a *Ámbitos. Revista de Estudios de Ciencias Sociales y Humanidades*, nº 24, 2010, pàgs. 111-125.

CAPÍTOL 1. RECORREGUT HISTÒRIC FINS AL SEGLE XVIII. ASPECTES GEOGRÀFICS, HISTÒRICS, IDEOLÒGICS I MILITARS.

La història del territori que actualment correspon a Sant Carles de la Ràpita, fins arribar al segle XVIII, va molt lligada als esdeveniments que succeeixen al final de la desembocadura del riu Ebre. En aquest punt era on es desenvolupaven, des de feia segles, unes activitats econòmiques que serien el punt de partida per al poblament d'aquest indret tan estratègic del sud de Catalunya. Ens referim a l'activitat comercial, a l'extracció de sal, a la pesca i a l'agricultura. No obstant, fer un recorregut històric de la zona del Delta demana tenir present la consideració de que el seu espai físic ha estat en constant transformació i evolució a llarg de la història i que, per tant, no ha presentat sempre les mateixes condicions geogràfiques conegudes actualment. El tram final del riu ha variat al llarg dels segles, durant l'edat mitjana arribava fins a Amposta i els dos braços de sediments a banda i banda no van estar totalment formats fins el segle XVIII²⁶.

Algunes referències cartogràfiques del Delta, elaborades antigament, demostren aquesta transformació morfològica. Com a exemples tenim la carta nàutica del cartògraf Gabriel de Vallseca, datada de 1439, on es pot observar com el Delta es trobava més sortit, estret de la base i desplaçat al nord²⁷; el mapa de les costes occidentals del Mediterrani de Jordi Calapoda de 1552, en el qual el Delta quasi no existeix i davant de la desembocadura hi ha una gran illa²⁸; el mapa de l'holandès Joan Baptista Vrints de 1605, on es pot observar la

²⁶ MOLINET COLL, Víctor, *Recuperación del delta del Ebro I. Recuperación de la configuración del delta del Ebro*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 2009, pàg. 29.

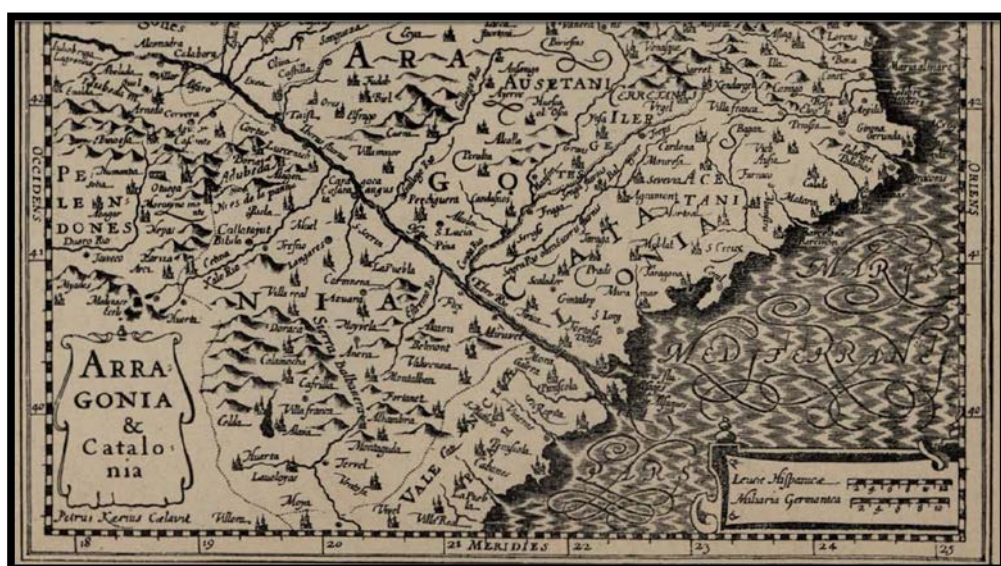
²⁷ Conservada al Museu Marítim de Barcelona.

²⁸ Cartoteca digital de l' Institut Cartogràfic de Catalunya.

badia que forma el port Fangós i a dintre la presència d'una sèrie d'illes petites²⁹; o el mapa de Pere Kaerius de 1613, on el riu desemboca ja per dues boques i al mig es forma una illa que anomena Alfacs. Al segle XVIII, a l'any 1720 Aparici ens mostra la desaparició total de la badia del Port Fangós i l'illa dels Alfacs es troba unida a terra ferma.³⁰

Mapa de Catalunya de Pere Kaerius de 1613.

FONT: CARRERAS CANDI, Francesc, *Geografia General de Catalunya*, ed. A. Martin, Barcelona, 1913, entre pàgs. 1050-1051.

²⁹ CARRERAS CANDI, Francesc, *Geografia General de Catalunya*, ed. A. Martin, Barcelona, 1913, entre pàgs. 1046-1047.

³⁰ Recull fet per Paco Carles i Miquel Alonso a *La Ràpita. Recull d'àmbit territorial*, Ajuntament de Sant Carles, 1988, pàg. 63.

Fragment del mapa de Josep Aparici corresponent a la regió de Tortosa.

FONT: CARRERAS CANDI, Francesc, *Geografia General de Catalunya*, ed. A. Martin, Barcelona, 1913, Mapa d' Aparici, full 3r.

El fet que el Delta hagi estat un medi físic en canvi constant ha condicionat històricament el seu desenvolupament econòmic i humà. Pel que fa al cas que ens ocupa, la part dreta de la desembocadura del riu Ebre serà un indret deshabitat durant l'època antiga i medieval, fins que no s'iniciï el poblament de Sant Carles de la Ràpita, a finals del segle XVIII.

1.1. Prehistòria- Edat Antiga- Edat Mitjana.

Els estudis de les restes arqueològiques trobades entre les comarques del Baix Ebre i del Montsià demostren que el delta de l'Ebre fou una zona habitada ja des dels temps del Paleolític i del Neolític. Una de les raons que poden explicar l'existència d'aquestes comunitats prehistòriques en aquesta

zona és la importància que el riu Ebre ha tingut com a font de riquesa i vida al llarg de la història. Des de l'època antiga va significar una via de comunicació entre el Mediterrani i l'interior de la Península, i la desembocadura un centre de recepció, distribució, control i pas de mercaderies. Els fenicis, per exemple, remuntaven el riu per disposar dels recursos metal·lúrgics peninsulars, com quedaria confirmat pel jaciment d'Aldovesta a Benifallet, punt comercial i d'intercanvi dels productes fenicis amb els autòctons. També els colonitzadors grecs d'Empúries utilitzaren el riu per intercanviar productes amb els pobladors indígenes del Baix Aragó. Tal com indiquen M. Villares, T. Navas i R. Junyent: *“hi ha autors que atorguen a la regió del delta de l'Ebre en el període descrit el rang de zona privilegiada aglutinadora dels intercanvis comercials, i inclús arriben a aventurar la hipòtesi de que l'Ebre va ser una de les vies navegables més importants del món antic”*.³¹

El procés de romanització de la Península Ibèrica també va afectar a la zona en qüestió i la seva repercussió més important va ser la fundació de Dertosa, l'actual Tortosa. Segons alguns autors romans, al port de Dertosa fondejaven naus marítimes provinents de diferents indrets del Mediterrani per comerciar amb l'interior de la península³².

A partir del segle VIII, el territori passaria a domini musulmà, portant a la regió un desenvolupament econòmic notable, tant en el camp de l'agricultura com del comerç i l'artesanía. Des de la conquesta de Tortosa pels àrabs el territori es va convertir durant quatre segles en la frontera superior d' Al-

³¹ VILLARES, Miriam, NAVAS, Teresa, JUNYENT, Rosa “Apuntes históricos de los puertos del delta del Ebro” a *Revista de Obras Públicas*, Septiembre de 1997, nº 3368, pàgs. 113-124.

³² Sobre la història dels orígens de Tortosa veure MIRAVALL DOLÇ, Ramon, *Tortosa, any zero*, Cooperativa Gráfica Dertosense, Tortosa, 1988.

Andalús; i la ciutat de Tortosa en la plaça forta que assegurava el control dels límits del territori andalusí en aquest punt.

Des d'aquest moment, el comerç fluvial es va estendre fins a Saragossa, l'altra gran ciutat musulmana, on arribaven els productes més luxosos procedents del port de Tortosa, com l'or dels jaciments africans o els esclaus. Tortosa es convertí en un dels eixos del comerç de luxe practicat pels mercaders orientals que recorrien tot el Mediterrani occidental, al mateix temps que es consolidava com a zona industrial de construcció d'embarcacions.³³

A finals del segle XII, després de quatre segles de presència musulmana, la zona fou reconquerida pels cristians i la corona catalano-aragonesa consolidaria el seu poder a l'Ebre i a la seva desembocadura. Concretament, cap a finals del segle IX s'emprèn l'expansió cristiana en direcció al sud fins al riu Ebre i, finalment, l'any 1148 Tortosa és conquerida pel comte Ramon Berenguer IV. A partir d'aquell moment, aquest punt del mapa es convertiria en l'arteria de comunicació de les economies de Catalunya i Aragó, caracteritzades pel comerç marítim, la primera, i l'activitat ramadera i cerealística la segona. Al mateix temps, Tortosa seria l'enclavament estratègic-militar més important de la frontera sud de la Catalunya Nova, gaudint d'una etapa d'esplendor entre els segles XIII i XV.

Pel que fa a les referències de població, els diferents fogatges de l'edat mitjana es refereixen a la totalitat de la zona de Tortosa, encara que Josep Iglesies parla, durant aquest període, d'una població al voltant dels cinc-cents

³³ VILLARES, *opus cit*, pàgs. 113-124.

focs a la comarca del Montsià³⁴. No obstant, segons l'anàlisi biodemogràfic de Mireia Esparza sobre el delta de l'Ebre, s'estima que el poblament permanent que hi havia al Delta, a partir del fogatge de 1359, se situava entre 50 i 100 persones. Les bases econòmiques de la zona van continuar girant al voltant de la caça i la pesca a les basses, a més a més de l'extracció de sal, que s'exportava a diferents punts de la Mediterrània, i de sosa per a la producció de sabó. En un menor grau també es comerciava amb regalèssia i sangoneres i existia un intens pasturatge de ramats, que baixaven des de les poblacions de l'interior fins al Delta pels lligallos.³⁵

De tota manera, la història del poblament del costat dret del delta de l'Ebre és molt més tardana que no pas la de la resta de la zona. Segons l'estat actual dels coneixements històrics, és durant la presència musulmana que podem començar a parlar d'algun vestigi de poblament a la part dreta del final del riu Ebre, on es formarà segles després Sant Carles de la Ràpita. Aquesta referència data de finals del segle IX, quan es coneix que a la regió existia una fortalesa construïda pels àrabs, coneguda amb el nom de ràbita (*ribbat* en àrab), la qual feia la funció de control i domini de la zona costera i de frontera marítima del domini musulmà de la península. Podem considerar aquesta construcció com el punt inicial de referència per a la futura població.

Durant aquesta etapa de més de 300 anys, la Ràpita es va mantenir com un territori de frontera. Quan a partir del segle XII la zona del Delta va quedar en mans cristianes, la Ràpita va esdevenir l'enclavament fronterer entre el

³⁴ IGLESIES, Josep, "El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV" a *Actes del IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, 1970, pàgs. 254-255.

³⁵ ESPARZA PAGÈS, Mireia, *Biodemografia del delta de l'Ebre: estructura matrimonial*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2004, pàg.14.

domini musulmà i el cristià. Aquesta circumstància condicionà que el lloc fos un punt de constants atacs d' enemics provinents sobretot de la costa, tal i com constata la presència de diferents torres de vigilància i defensa al llarg de tota la zona del litoral del Montsià, construïdes durant l' època cristiana³⁶. Aquestes torres, conegudes popularment com “torres del moro”, són visibles encara en el paisatge.

En aquesta nova etapa cristiana de la zona, el Comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, artífex de la reconquesta, va disposar cedir el territori de la Ràpita als monjos benedictins de Sant Cugat del Vallès, per la col·laboració que aquests li havien ofert en la seva empresa. En un intent de poblar-lo, la jerarquia benedictina instal·lada a la Ràpita va estendre el seu control sobre el territori i cap a finals del segle XIII va concedir Cartes de Població a futurs pobladors³⁷. No obstant, no es va aconseguir cap creixement, malgrat la línia de torres i fortificacions establertes al llarg de la costa i de la ribera de l'Ebre. Caldria esperar fins al moment en el qual la Ràpita va passar a mans de la jurisdicció de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, que hi va establir una comunitat de monges. Aquestes monges faran construir un petit convent, utilitzant l'antiga torre musulmana, que serà conegut com el monestir de la Ràpita i que, com s'ha dit, significarà el nucli original a partir del qual es formarà el poble de Sant Carles posteriorment. Les monges, propietàries del terme de la Ràpita, van cedir part de les seves terres a diferents particulars que les

³⁶ Per a un anàlisi de les torres en qüestió veure el llibre de Ramon MIRAVAL·L i DOLÇ, *Les torres de la regió marítima de l'Ebre*, Ed. Dertosa, Tortosa, 1980.

³⁷ Carta de Població de 1251, transcripció de Josep Mª Tomàs i Prats. *Fulls Històrics Rapitencs*, Ed. Ràpita, Abril 1988.

reduïren a cultiu, encara que els seus llocs de residència continuaren sent les poblacions veïnes com Alcanar o Amposta.³⁸

1.2. Edat moderna.

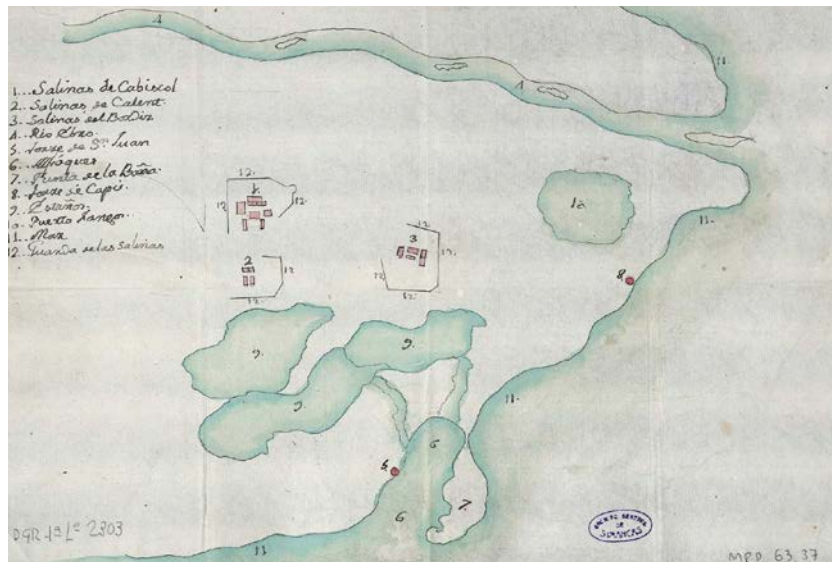
És sobretot a partir de la formació del port dels Alfacs i de la seva utilització com a port comercial, que la zona de la Ràpita va començar a tenir més referències en la historiografia de l'època moderna. Explicar els orígens de la formació de Sant Carles significa explicar la importància que va assolir el port anomenat dels Alfacs a partir del segle XV, perquè és gràcies a aquest port que es decidirà durant el segle XVIII comunicar-lo amb l'Ebre mitjançant un canal de navegació.

El port dels Alfacs, amb els anys, es configura de forma paral·lela a l'evolució del Delta, quan al costat dret de la desembocadura, a partir del segle XVI, es va anar formant un braç de sediments conegut com a Punta de la Banya, el qual donaria com a resultat la formació de la badia dels Alfacs. En el plànol que presentem a continuació podem observar la forma del delta de l'Ebre al segle XVIII, amb la presència ja de la Punta de la Banya, la torre de Sant Joan o les Salines, entre altres detalls.

³⁸ Per a un estudi sobre el tema veure l'obra de BEGUER i PINYOL, Manuel, *Lo monestir de la Ràpita*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 2006.

Plànol del delta de l'Ebre del 1780 aproximadament.

FONT: *España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Dirección General de Rentas, Lligall 2803, Mapas, Planos i Dibujos (MPD), 63,37.*

No obstant, abans que els Alfacs prenguéssin protagonisme, va ser el Port Fangós, situat al costat esquerre de la desembocadura, el que va constituir un port base on fondejaven les naus amb un calat que no permetia el pas riu amunt cap a Tortosa. També va ser un port d'ús militar emprat per les esquadres reials dirigides a les conquestes de Mallorca, Sicília i Sardenya. Així mateix, durant la sobirania de Pere el Gran i de Jaume II seria quan la funció militar del port Fangós va arribar al seu punt àlgid, tal i com demostra la crònica de Ramon Muntaner:

“...E com açó fo feyt, dona dia que tothom qui anar dequés al viatge que fos Port Fangós tal primer jorn de maig aparellat i arreat de recullir...

...E així lo senyor Rey vench e atendas a Port Fangós, on era tot lo navili.

*...E com hayren fet vela foren mes de cent cinquanta veles entre unes e altres...*³⁹

El creixement constant de la plataforma deltaica va acabar provocant una progressió de terres que, cap al segle XV, inutilitzaria aquest port fent-li perdre calat. Un cop desaparegut, la mateixa dinàmica creixent del Delta va configurar la barra dels Alfacs, i en conseqüència va ser el seu substitut territorial i funcional. Aquest va heretar l'estatus del port Fangós com a base militar i ja el 1420, l'expedició d'Alfons el Magnànim es va reunir allí per a dirigir-se a Sardenya i a Nàpols. El 1492 el port va tornar a ser utilitzat com a plataforma d'embarcament per motiu de l'expulsió de jueus, expatriats des de Salou, l'Ampolla i els Alfacs.⁴⁰

Cap a finals del segle XVI i principis del XVII, la Ràpita era encara un paratge deshabitat i només tornaria a tenir protagonisme a partir dels moviments portuaris que va originar l'expulsió del moriscos de l'any 1610. Aquesta va ser una operació que va durar molts mesos i va suposar l'entrada i sortida al port de 62 galeres i 14 galions. Es van embarcar més de 41.000 persones procedents majoritàriament d'Aragó, encara que també n'hi havia molts originaris de la Ribera de l'Ebre⁴¹.

³⁹ Ramon MUNTANER en els capítols XLVIII, XLIX i CCLXXII de la seva Crònica ens descriu la sortida des del port Fangós de l'esquadra catalana que el 1282 es dirigí cap a Sicília i la que el 1323 es dirigí a la conquesta de Sardenya.

⁴⁰ TORNÉ i BALAGUÉ, Joan, *Síntesi Històrica. Fulls Històrics Rapitencs*, Ed. Ràpita, Abril 1981.

⁴¹ VILLARES, *opus cit.*, pàg. 117. Per a més informació, veure *Actes del Congrés Internacional del 380è Aniversari de l'Expulsió dels Moriscos*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1990.

Les referències sobre la població deltaica durant l'època moderna apunten a que el nombre d'habitants de la zona va créixer poc fins a començaments del segle XVIII. Segons les descripcions del geògraf Josep Aparici, l'any 1708 el Montsià, amb Ulldecona, Alcanar, Amposta, la Sènia, Godall, la Galera i Mas de Barberans, comptava amb 731 cases. Passada la Guerra de Successió, el cens per corregiments de 1719 comptabilitza per a la comarca 779 cases amb 2.958 habitants⁴². D'aquest mateix segle són els primers indicis de conreu més o menys continu al Delta i la pesca i les salines serien els factors més importants de poblament, els quals donaven ocupació a diversos centenars de persones.

La població deltaica per tant, fins a finals del segle XVIII, va girar al voltant de les 3000 persones, moment en què es produiria una important colonització de la demarcació amb el desenvolupament del projecte de canalització del riu, fet que va obrir la possibilitat de transformar els terrenys erms de la part dreta del Delta en terres fèrtils i estimular el cultiu, aprofitant l'aigua del canal per al reg. La colonització determinant per al desenvolupament del Delta, però, es donaria amb el projecte definitiu de canalització de mitjans del segle XIX, el qual va propiciar l'extensió del cultiu de l'arròs, que caracteritzaria el progrés de la zona fins avui.

A partir d'aquell moment un gran nombre de pagesos de les comarques de l'interior van establir-se definitivament al Delta, al mateix temps que molts obrers vingueren a treballar en la construcció del canal. Mireia Esparza indica que *“la majoria de jornalers temporers venien del País Valencià, on els treballs*

⁴² MASSIP, J., GELIDA, R., SORRIBES, J., GRAU, J., *EL MONTSIÀ. Estructura i dinàmica socioeconòmica*, Col·lecció Catalunya comarcal, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona 1982, capítol 3, pàgs. 31-63.

*als arrossars acabaven abans, per plantar arròs i birbar (maig- juny) i per segar (agost- setembre); aquests pagesos aprofitaven després els treballs de tardor i hivern a les diferents collites de la zona. Més tard van venir treballadors d'Aragó i, posteriorment, d'Andalusia i Extremadura".*⁴³

Anteriorment a aquesta colonització de finals del segle XVIII, propiciada pel projecte de canalització de l'Ebre, la Ràpita no va consolidar cap creixement urbà. Una de les possibles causes pot respondre al seguit d'atacs de pirates turcs i barbarescos que assetjaven la badia. Una prova d'això és l'abandonament que faran les monges sanjoanistes del monestir de la Ràpita, a inicis del segle XVII, per traslladar- se a Tortosa davant la persistència de les incursions pirates⁴⁴.

Les circumstàncies poc segures que van caracteritzar el port, sobretot a partir del segle XVI, i el paral·lel desenvolupament de la seva activitat militar i estratègica durant l'època moderna, va fer sorgir la necessitat de reforçar la línea litoral del Delta, amb un sistema de fortificacions. Diferents torres de defensa situades a l'interior del port protegien la badia dels Alfacs i les goles de l'Ebre. Aquestes es van projectar de forma estratègica formant un quadrat i s'anomenaren de "Sant Joan de Bolitx", del "Codonyol", de les "Salines" i de "Sant Cristòfor" (o de l' *Al- huet*)⁴⁵. A continuació podem apreciar la ubicació que havien de tenir les esmentades torres:

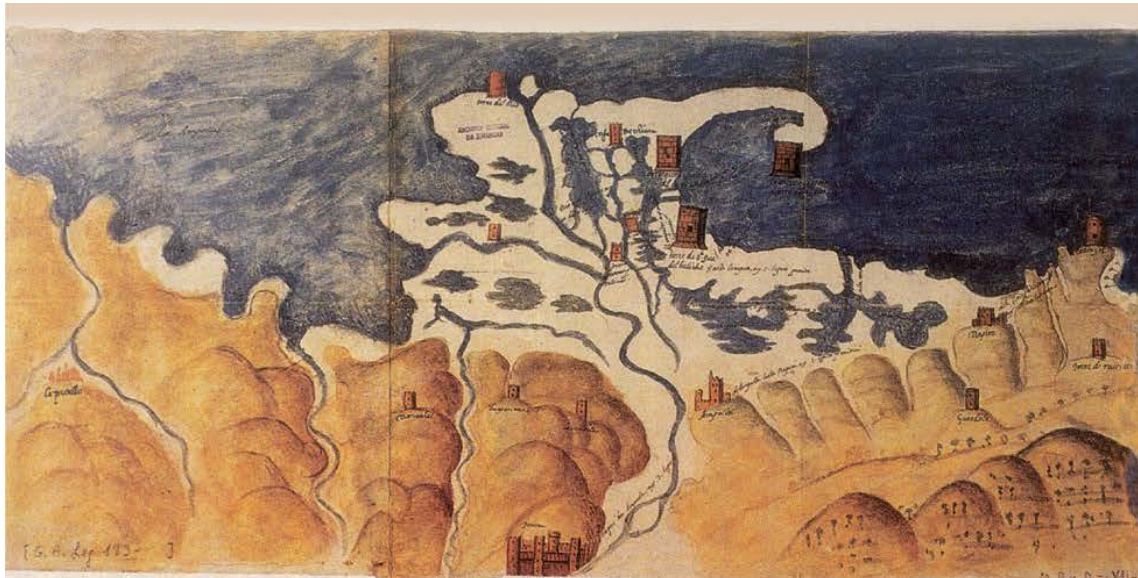
⁴³ ESPARZA PAGÈS, Mireia, *opus cit.*, pàg. 16.

⁴⁴ Jordi Gilabert Tomàs fa un recull de les incursions patides pel port dels Alfacs a partir del segle XVI a la seva tesi doctoral *La defensa contra el cors musulmà a la Catalunya dels Àustries*, Universitat de Lleida, 2007, pàgs. 95-106.

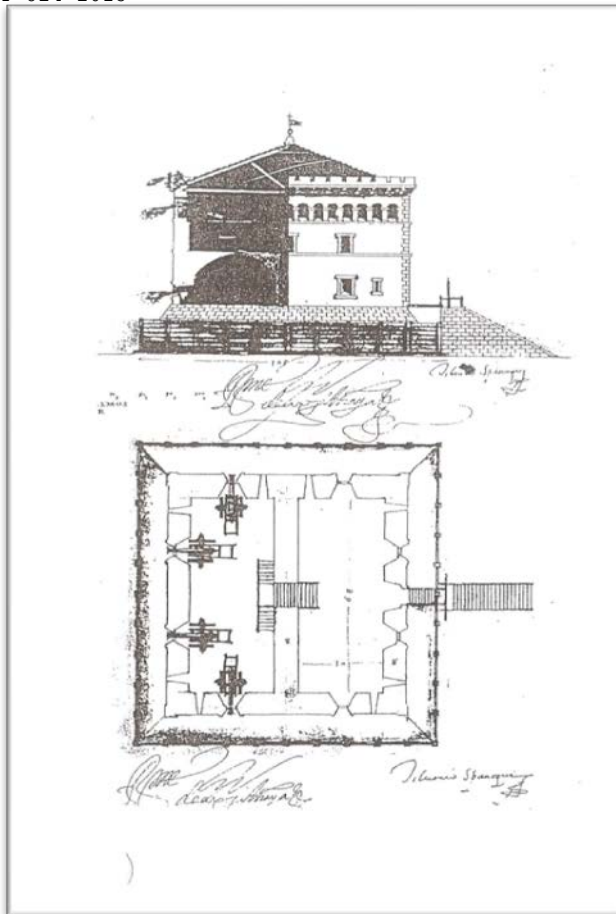
⁴⁵ CARLES GUÀRDIA, Paco "Les torres de la Ribera" a *Soldó*, 2003, nº 20, pàgs.12-13.

Mapa del delta de l'Ebre amb les seves fortificacions, 1585.

FONT: *España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, MPD,07,063.*

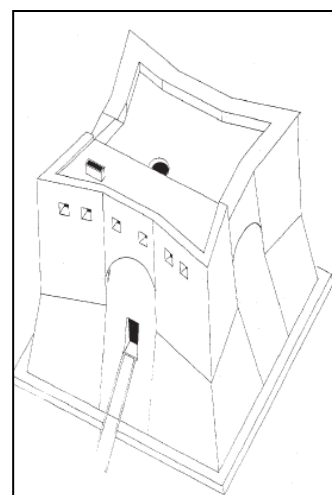
De les quatre torres projectades per al port dels Alfacs, només van acabar sent una realitat la de Sant Joan i la del Codonyol. Les altres dues no van arribar a edificar- se mai, potser degut a la falta de recursos davant d'un projecte d'una envergadura important, ja que s'havia decidit construir les quatre torres al mateix moment i a més el procés de les obres no va estar exempt dels atacs corsaris. No obstant, sí que es dibuixarien els plànols, com en el cas de la torre de l'Aluet, realitzat per l'enginyer Tiburcio Spanoqui el 1606, que veiem a continuació:

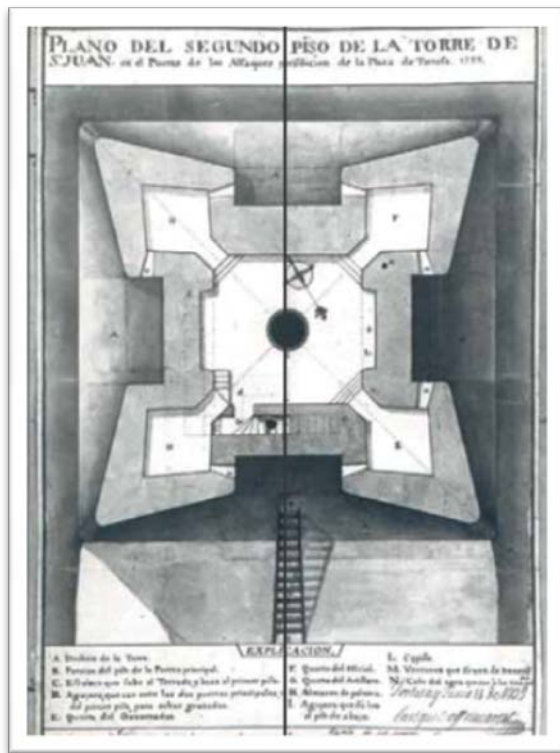
Perfil i planta de la fortificació projectada per a la punta de l'Aluet, de Tiburcio Spanoqui.
 FONT: ACA, MP, 32.

Sense desmerèixer la importància de la resta, potser per la seva localització dins el port dels Alfacs i pel fet que el que queda d'ella encara és visible enmig del mar, cal referir-nos més concretament a la torre de Sant Joan. Situada en una zona d'accés difícil, avui tan sols en queda la base encara que podem imaginar la seva forma gràcies a la perspectiva realitzada per Carles:

Possible vista de la torre de Sant Joan elaborada per Paco Carles.
 FONT: CARLES GUÀRDIA, P.

La seva construcció va anar a càrrec de Cristóbal Antonelli, nebot de l'enginyer reial Juan Bautista Antonelli, i sembla que va estar finalitzada cap a l'any 1580⁴⁶.

Plànol del segon pis de la torre de Sant Joan.

FONT: CARLES GUÀRDIA, P.,
 “Les torres de la Ribera” a *Soldó*,
 2003, nº 20, pàgs.12-13.

L'objectiu de fer de la badia dels Alfacs un indret segur per a les embarcacions del Mediterrani va continuar sent prioritari, sobretot durant el segle XVIII, malgrat no haver-se conclòs el projecte en anys anteriors. Un exemple d'això és l'informe que es va encarregar al reconegut militar i mariner Antonio de Ulloa (1716-1795) sobre l'estat de la costa catalana i que va presentar l'any 1749 sota el títol *“Explicación del plano de la Bahia de San Juan de los Alfaques con las correspondientes noticias de ella y juntamente de la*

⁴⁶ GILABERT TOMÀS, Jordi, *La defensa contra el cors musulmà a la Catalunya dels Àustries*, tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2007.

costa que sigue hasta Vinaroz", en el qual defensa la necessitat de fer una fortificació en aquest punt de la costa del Mediterrani⁴⁷:

"Después de haber concluido lo necesario para la idea de hacer un Puerto bueno en la Bahía de San Juan de los Alfaques, es preciso llevar la especulación a el examen de la disposición que tiene para poder ser defendido y proporcionar las defensas que necesita para su conservación, haciéndolas con tal orden que sean capaces de rechazar las fuerzas que en tiempo de Guerra prevenga contra alguna otra Potencia; á este fin y siendo la primera máxima, que debe tenerse presente en Puertos de Mar, el guardar la entrada de suerte que ningún armamento enemigo la pueda forzar parece que sería forzoso hacer una Fortaleza, en el paraje en donde está ahora la Torre del Codoñol y otra a la parte de la punta del Galacho sacándola tanto a la mar cuanto lo permita el poco fondo para que los fuegos se crucen de más cerca, pues siendo la distancia que media entre los puntos una legua se podría sin gran dificultad, reducir a tres cuartos de legua que es lo suficiente para lograr el fin."

Ulloa parlava de construir dues torres a l'entrada de la badia, de manera que resguardessin les embarcacions per tots dos costats i situar-les el més endins al mar possible, per poder reduir la distància a l'hora de disparar i poder alternar el foc.

⁴⁷ SHM, Lligall 2740, 3-1-4-6/0-3-11, 7 folis, 1749 Ulloa. La transcripció completa d'aquest informe es recull a l'article de LLORET PIÑOL, Marc, "El proyecto de fortificación y puerto de la bahía de San Juan de los Alfaques de Antonio de Ulloa" a *Biblio 3W. Revista bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, n.300, juliol 2001, Universitat de Barcelona. Sobre Antonio de Ulloa veure també SOLANO, Francisco de, *La pasión de reformar: Antonio de Ulloa, marino y científico, 1716-1795*, Universidad de Cadis, Cadis, 1999.

“Defendida la entrada exterior, es consiguiente ejecutar lo mismo con la mas interna estableciendo para ello otras dos Fortalezas; una sobre la punta de la Gola Vieja, y otra un cuarto de legua avanzada al Mar de la Palma Marina, bien que sería forzoso el allanar las pequeñas eminencias de arena que ay sobre esta Punta: pero esta obra no debe reputarse por difícil ni muy costosa por ser de poca magnitud y de Arena movediza que fácilmente se allanarían. Últimamente se debería establecer otra fortaleza en el mismo paraje en donde ahora está la Torre de San Juan, y una pequeña en la punta de la Bahía con el fin que se explicará”

També parlava de dues torres més dintre de la badia, una a la Gola Vella i l'altra prop de la torre de Sant Joan. Ulloa ja preveia que les obres es trobarien amb l'obstacle que suposava que el terreny fos fangós.

Sobre la torre de Sant Joan també va fer una descripció en el seu informe:

“La Torre de San Juan es la Fortaleza que actualmente tiene la Bahía, y consiste en un gran Torreón cuadrado, de bastante altura mandado por un oficial de Artillería con título de Gobernador y tiene a sus órdenes un pequeño destacamento de Artilleros para el servicio de cinco cañones de hierro que lo coronan; y un destacamento de tropa de Infantería también corto: Su obra material es por las muestras muy antigua, y tan fuerte que las murallas por el paraje de la Puerta la cual esta como á un tercio de la Altura sobre el escarpe tienen de grueso dos tiasas y es todo de piedra de cantería, pero no habiéndose cuidado de repararlo está bastantemente maltratado por dentro. A

la parte del este de esta Torre y muy cerca de ella están los Diques de la Madera, porque bajándose por el Río de Tortosa se deposita en ellos hasta que van a cargarla por los Pinques que tienen este Destino, los cuales fondean lo más cerca que pueden de ellos para estar más á la mano de recibirla: este tráfico de la Madera es uno de los que a el presente se hacen por medio de la Bahía, y otro el de la barrilla, sosa, sal, vinos, que van a tomar allí las embarcaciones extranjerias, siendo éstas lo que más lo frecuentan. A la parte del Norte hay asimismo unas pocas Barracas de Pescadores, como ya se dijo, las cuales son cinco, y seis barcos que tienen para ese ejercicio, pescan allí dentro diariamente, y venden lo que cogen a varios Arrieros que bajan a buscar el Pescado; siendo estos los únicos renglones de aquel tráfico y las solas poblaciones que hay al presente.”

Segons les observacions d'Antonio de Ulloa, la torre encara es mantenia sencera al segle XVIII i conservava cinc canons de ferro. El seu control estava a càrrec d'un oficial d'artilleria que tenia a les seves ordres un petit destacament d'artillers i una reduïda tropa d'infanteria. El científic ressaltava, ja en aquell moment, que era una obra molt antiga realitzada amb murs de pedra que la feien forta i robusta. No obstant, malgrat que el recinte estava emmurallat, l'interior es trobava en unes condicions més aviat precàries.

La presència d'un batalló de defensa actiu a la torre, descrit per Ulloa, indica que l'activitat comercial als Alfacs, a mitjans del segle XVIII, es mantenia viva, encara que sense gaire intensitat. El tràfic comercial consistia en la sortida de grans quantitats de fusta provinents de l'interior de Catalunya i Aragó que havien estat transportades fins el mar mitjançant el riu Ebre. Des dels Alfacs

s'enviaven a altres ports del Mediterrani on subministraven a les drassanes reials per a la fabricació de vaixells. Pel que fa al comerç de productes, la majoria d'embarcacions que feien parada a la badia eren estrangeres i comerciaven amb productes com la sal, la sosa o el vi.

Antonio de Ulloa feia referència també a la pesca com una altra de les activitats econòmiques que caracteritzaven la zona. No obstant, la seva pràctica la duïen a terme un grup molt reduït de pescadors, que vivien en barraques a la mateixa costa, amb una flota de no més de sis barques. Tenint en compte que en el moment en què Antonio de Ulloa va examinar la badia no existia encara la població de Sant Carles i que la majoria dels pescadors, que hi treballaven, provenien de Tortosa, és significatiu que remarqui aquesta presència de mariners habitant en aquest indret.

Aquestes activitats, descrites per Ulloa, ressalten la importància del port dels Alfacs durant el segle XVIII i demostren que l'activitat a la zona del delta de l'Ebre va continuar el seu desenvolupament durant l'edat moderna. El seu punt àlgid, com veurem, arribarà a finals de segle amb el projecte defensiu d'una bateria de canons, al mateix costat del convent de monges de la Ràpita.

CAPÍTOL 2. LES REFORMES DE LA IL·LUSTRACIÓ.

2.1. Perspectiva general.

Un cop realitzat el recorregut històric de la zona del delta de l'Ebre cal que ens situem més detalladament en l'època en la qual es troben els orígens de la nova població de Sant Carles de la Ràpita. El context polític i social d'aquell moment respon al moviment nascut a França i estès arreu d'Europa conegut com la Il·lustració.

Els projectes il·lustrats que havien de fomentar la riquesa dels pobles d'Espanya en el segle XVIII es basaven sobretot en el desenvolupament de l'economia del país i, concretament, en la incentivació de l'agricultura, tal i com demanaven les teories fisiocràtiques a Europa; però com veurem, no només van afectar a l'àmbit agrari sinó que també es va pensar en millorar la indústria, els transports i les comunicacions. L'Espanya amb què somiaven els il·lustrats espanyols com Campomanes, Feijoo, Capmany, Jovellanos o Olavide era una Espanya reformada, nova i pròspera, on la societat viuria més feliç i les diferències socials es difuminarien amb un nou repartiment dels recursos i de la riquesa. S'havia de sortir de la decadència que venia caracteritzant el país en els segles anteriors i per a això què millor que seguir les línies d'actuació d'altres estats europeus, que ja aplicaven les teories econòmiques influenciades pel moviment de la raó.⁴⁸

Aquestes reformes de tipus econòmic es van desenvolupar a Espanya paral·lelament a altres de diversa índole que, segons Palacio Atard, podem classificar-les en quatre tipus: unes es referien a les relacions internacionals i s'encaminaven a crear un sistema d'aliances entre països per a la seguretat de

⁴⁸ En relació a la Il·lustració veure MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *El siglo de las luces. Las bases intelectuales del reformismo*, Historia 16, Madrid, 1996.

l'Imperi Espanyol. Altres tendien a modificar l'ordenament polític i administratiu de l'Estat, inspirant-se en criteris de racionalitat que permetessin millorar l'administració dels diferents regnes i províncies que formaven la Monarquia, amb un clar objectiu centralitzador i unificador. El resultat va ser un poder central més fort i un control més directe de l'administració territorial gràcies a la creació de noves figures polítiques, com la de l'intendent. En tercer lloc trobem les reformes que proposaven modificar les estructures culturals dels espanyols mitjançant la difusió de les ciències i els sabers moderns (les "llums del segle") i un sistema educatiu més pragmàtic, que arribés a totes les capes de la societat. Dins aquest context, seguint les idees de Feijoo, erudit espanyol i exponent del racionalisme il·lustrat, el 1767 es van expulsar els jesuïtes i després es va dirigir l'ofensiva contra les velles universitats escolàstiques, al mateix temps que s'intentava promoure la instrucció pública elemental i l'anomenada "educació popular" dels artesans, és a dir, l'ensenyament d'oficis útils. Per últim, la quarta sèrie de mesures tenien per objectiu l'ordenament econòmic i incrementar la riquesa del país en tots els seus sectors, seguint les teories del liberalisme econòmic i la fisiocràcia. En aquest sentit, van jugar un paper fonamental les Societats Econòmiques d'Amics del País que treballaren per renovar i modernitzar el sector econòmic.⁴⁹

Els erudits de l'època foren els encarregats de divulgar tot aquest conjunt de mesures progressistes de manera teòrica, a partir de l'elaboració de diferents assajos i informes sobre teoria econòmica i política. Entre aquestes

⁴⁹ PALACIO ATARD, Vicente, "Las Nuevas Poblaciones de la Ilustración ", pròleg al llibre de Manuel CAPEL MARGARITO, *La Carolina. Capital de las Nuevas Poblaciones*, Estudios Gienenses, Jaén, 1970. Per a una història social i econòmica de l' Espanya del segle XVIII veure FERNÁNDEZ, Roberto (ed.), *España en el siglo XVIII*, Crítica, Barcelona, 1985. A nivell polític, consultar GARCÍA CÁRCEL, Ricardo. (coord.) *Historia de España. Siglo XVIII. La España de los Borbones*, ed. Cátedra, Madrid, Madrid, 2002.

obres destaca la de Jerónimo de Uztáriz titulada *Theoria y practica del comercio y marina* (1724) com una de les precursors, la de Pedro Rodríguez de Campomanes anomenada *Discursos sobre el fomento de la industria popular* (1774) o l'*Informe sobre la Ley Agraria* (1794) de Gaspar Melchor de Jovellanos, així com també la del català Antoni de Capmany *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1779-1792).

Dintre d'aquesta sèrie de mesures econòmiques va ocupar un paper molt important, sobretot durant el regnat de Carles III i els seus ministres, la reforma de l'agricultura com a factor principal de desenvolupament del país, lligada a la decisió de dur a terme una colonització interior, que va donar com a resultat la fundació de noves poblacions, com les de Sierra Morena i la Baixa Andalusia.

2.2. La política agrària i les Noves Poblacions.

Els analistes de l'època tenien molt clar que el principal motiu de l'endarreriment en l'economia del país era el sistema arcaic que caracteritzava el camp espanyol. L'agricultura havia de ser el factor clau per al foment de la riquesa i per tant és en aquest sector on es van dirigir la majoria dels esforços reformadors. L'arrel del problema provenia de l'anquilosat sistema agrari de l'Antic Règim, caracteritzat per l'existència de grans espais despoblats amb milers d'hectàrees sense cultivar, que passaven a ser terres mortes i grans latifundis gestionats per petits jornalers i arrendataris. La pràctica de la Mesta esdevenia també un obstacle per a l'augment de les terres de conreu. Així doncs, el que calia era fomentar l'agricultura ampliant la superfície de terra

conreada, aplicant millores tècniques per incrementar la productivitat i al mateix temps poblar les terres abandonades, localitzades sobretot a la zona d'Andalusia i de Castella.⁵⁰

Antonio Ponz Piquer (1725-1792), il·lustrat i viatger espanyol, ja deixava constància en la seva obra *Viaje de España o Cartas en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse, que hay en ella* (1772) de la seva gran preocupació pel problema del despoblament⁵¹. Aquesta intenció colonitzadora, que es materialitzaria amb la fundació de noves poblacions, va fer que la reforma agrària tingués no només una dimensió econòmica, sinó que també es va plantejar des d'un punt de vista social.

Pel que fa a l'objectiu econòmic, es van millorar les condicions tècniques de l'explotació agropecuària i es van introduir nous cultius, com el blat al nord i l'arròs al llevant mediterrani, així com la introducció de noves tècniques, algunes de les quals van ser impulsades per les Societats d'Amics del País. Per augmentar les terres de regadiu es van elaborar projectes de canalització, aprofitant les xarxes fluvials, com va ser el cas del canal Imperial d'Aragó. Una nova legislació agrària va dotar de més llibertat el comerç de gra i va suprimir taxes, a més a més d'aplicar mesures restrictives als privilegis de la Mesta.⁵²

Els aspectes socials de la reforma van girar al voltant de la idea de fer accessible la possessió de la terra a una capa més àmplia de la població rural, repartint les terres comunals i augmentant el nombre de camperols propietaris i

⁵⁰ VVAA., *Estructuras Agrarias y Reformismo Ilustrado en la España del siglo XVIII*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1989.

⁵¹ CRESPO DELGADO, Daniel, *Un viaje para la Ilustración: el viaje de España (1772-1794) de Antonio Ponz*, ed. Marcial Pons, Universidad Pablo de Olavide, Madrid, 2012, pàgs. 115-129.

⁵² ANES ALVAREZ, Gonzalo, *La economía española al final del Antiguo Régimen. I. Agricultura*, Alianza Editorial, Madrid, 1982, pàg. 32.

així formar una classe mitjana rural fins llavors inexistent. Aquesta nova classe treballadora crearia una societat més moderna, allunyada dels efectes negatius que suposava la tradicional societat castellana per al progrés. Les noves poblacions es convertirien en l'espai on es desenvoluparia aquesta nova manera d'organització social, que havia de portar la felicitat als seus pobladors. En definitiva, un canvi de mentalitat que molts historiadors l'han considerat com un "experiment sociològic" o la utopia del segle XVIII⁵³.

La ideologia antiurbana dels fisiòcrates⁵⁴ es va notar en cadascun dels seus escrits en els quals s'incentivava la població rural i l'agricultura, considerada com la principal activitat econòmica capaç de generar renda. Les poblacions havien de ser petites i formades per gent treballadora i la política poblacionista s'havia de dirigir a evitar les grans aglomeracions dispersant la població pel camp⁵⁵. D'aquesta manera els camperols viurien pacíficament sent gairebé propietaris dels horts familiars, els quals produirien el suficient per a viure satisfactòriament.

La solució per tant era la colonització d'aquestes terres. Fisiòcrates, mercantilistes i il·lustrats redactaren diferents tractats on defensaven la importància d'iniciar un procés de poblament que anés lligat a una nova distribució de la propietat de la terra. El primer pas en aquest sentit el faria Ferran VI l'any 1762, quan va demanar a Bernardo Ward, d'origen irlandès i Secretari de Comerç, que visités altres estats europeus com França o

⁵³ DELGADO BARRADO, Jose Miguel "La génesis del proyecto repoblador de Sierra Morena" a *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, nº. 178, 2001, págs. 303-329.

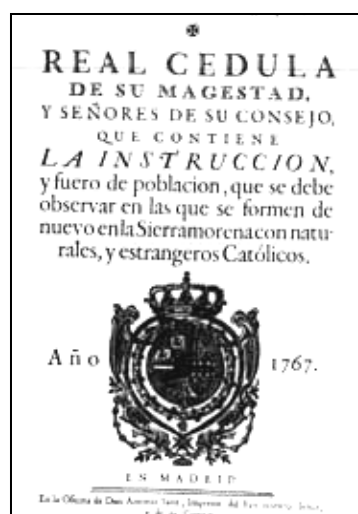
⁵⁴ Sobre aquest tema veure LLUCH, Ernest i ARGEMÍ D'ABADAL, Lluís, *Agronomía i fisiocracia en España, 1750-1820*, Institución Alfonso El Magnánimo, València, 1985.

⁵⁵ MELCHOR DE JOVELLANOS, Gaspar, *Informe sobre el expediente de la Ley Agraria*, ed. Maxtor, Valladolid, 2003.

Anglaterra per assabentar-se de com es duïen a terme els projectes de colonització engegats. Al mateix temps es va iniciar la migració de 6.000 colons i tècnics centreeuropeus cap a Andalusia i Sierra Morena, reclutats per Juan Gaspar Thürriegel perquè, malgrat l'augment de població generalitzat que va patir Espanya al segle XVIII, feien falta més treballadors per incentivar l'economia.⁵⁶

Aquesta primera colonització suposaria la base a partir de la qual, posteriorment, Pablo de Olavide desenvoluparia la seva empresa colonitzadora a les terres despoblades de Sierra Morena i de la Baixa Andalusia, durant el regnat de Carles III, les quals havien de representar el model a seguir per la resta de colonitzacions. Aquest projecte va recollir les seves bases en el conegut *Fuero de Poblacion de Sierra Morena* de 1767 (inclòs a l'annex), redactat per Campomanes i pel mateix Pablo de Olavide. Aquest document recollia les regles sobre tots els aspectes organitzatius que s'havien de seguir en les noves poblacions, com per exemple, la convivència, el govern, l'exèrcit o l'organització religiosa.

Portada del document que regulava l'organització de les noves poblacions. 1767

⁵⁶ OLIVERAS SAMITIER, J, *Nuevas Poblaciones en la España de la Ilustración*, Ed. Fundación Caja de Arquitectos, Barcelona, 1998, pàgs. 15-18.

La seva filosofia es desprenia de les teories explicades anteriorment: crear una comunitat ideal de treballadors on tots estiguessin ocupats en tasques útils com el camp i la indústria popular. En quedaven exclosos de participar els ramaders de la Mesta i els seus ramats privilegiats, els aristòcrates, els frares i les monges. Es prohibia l'acumulació de terres en una única persona i no es permetia la formació de *mayorazgos*. Tampoc no es volia l'assentament de professionals liberals, a excepció dels indispensables per a l'atenció sanitària, l'ensenyament primari i els funcionaris de l'administració. Així ho deia la condició 75 del *Fuero de Población*:

“Los pobladores deben estar destinados a la labranza, cría de ganados y a las artes mecánicas como nervio de la fuerza de un estado, y no habrá estudiosos de gramática y mucho menos de otras facultades mayores”⁵⁷.

D'aquesta manera s'aconseguiria allò que en paraules de Campomanes, fiscal del Consell de Castella i influent home de negocis, es considerava com *“uno de los negocios más gloriosos del reino que hará la época más feliz de la nación”⁵⁸.*

Havia de ser una societat rural model i per això Pablo de Olavide, executor principal del projecte, declarava en un informe enviat al ministre d'Hisenda (desembre de 1775) el valor d'exemplaritat que tenien aquells pobles:

⁵⁷ *Real Cedula de su Magestad, que contiene la Instruccion, y fuero de población, que se debe observar en las que se formen de nuevo en la Sierramorena con naturales y extranjeros Católicos*, 1767.

⁵⁸ PALACIO ATARD, V., *opus cit.*, Pròleg.

“En ellas no se ve ocioso ni mendigo. Los muchachos todos tienen aplicación, no hay mujer que no ayude a su marido o no gane el pan con su propio trabajo, pues toda especie de personas o trabaja en el campo o halla destino en las fábricas que se van introduciendo. El fruto de este buen ejemplo es ya visible. Los pueblos inmediatos se han despertado, se han empezado a abrir nuevas tierras y cultivan hoy mucho más de lo que hacían. Vilches, que antes se mantenía de la cría de cerdos y cuando empezaron las Colonias apenas sembraba ochenta fanegas, ha sembrado estos últimos más de mil. En los demás pueblos se observa la misma novedad en su aplicación. Se han enriquecido con las colonias y han empleado este dinero en comprar bueyes y revivir la agricultura. Sus mujeres, que antes no hacían nada, van hoy a las colonias, toman el lino o la lana y la devuelven hilada; de modo que la actividad que hay en ellas se ha difundido en los lugares confinantes, y es de esperar que se propague a todos.”⁵⁹

Tanmateix, les fortes expectatives que es desprenien tant de les paraules d' Olavide com de Campomanes no van tenir els resultats esperats en la seva totalitat. Malgrat que els estudis sobre noves poblacions són nombrosos, no són suficients pel que fa a l'anàlisi de les seves conseqüències, encara que la bibliografia consultada coincideix en apuntar diversos motius:

Per una banda, seguint a Palacio Atard, els rendiments de la producció agrària van ser pobres i tampoc no van anar acompanyats d'un augment dels ramats. La classe mitjana agrària, tan somiada pels teòrics, no va acabar de consolidar-se del tot. De totes les poblacions impulsades per Olavide, La

⁵⁹ PALACIO ATARD,V., *opus cit.* Pròleg.

Carolina fou la que més es va aproximar a l'objectiu proposat, però altres localitats de la Baixa Andalusia, com La Carlota, no van tenir la mateixa sort. L'estructura jurídica de la propietat de la terra no va canviar i les terres de millor qualitat van continuar en mans de l'església i de la noblesa. No obstant, el paisatge geogràfic sí que va manifestar canvis i per exemple van quedar poblades gran extensions de terra.

A nivell urbanístic, el traçat de les Noves Poblacions amb carrers perpendiculars i places ortogonals va deixar una empremta arquitectònica important en la resta de construccions de l'Espanya del XVIII, com veurem posteriorment amb l'exemple de Sant Carles de la Ràpita.

2.3. La política econòmica.

A part de les poblacions fundades a Sierra Morena i Andalusia, per transformar l'àmbit rural, altres actuacions reformistes també van donar com a resultat el desenvolupament d'altres localitats, en aquest cas relacionades amb la incentivació industrial del país. Malgrat que la indústria va continuar dominada pels gremis i la producció era artesanal, es van potenciar grans centres de manufactures amb iniciativa estatal. Les necessitats de l'armada van afavorir l'aparició d'importants nuclis urbans relacionats amb la construcció d'arsenals, alts forns i drassanes, com Nuevo Baztán, San Fernando de Henares, La Magdalena, El Ferrol o Cartagena. Finalment, el sector del comerç també va transformar l'estructura econòmica del país i es va posar èmfasi en la millora de les comunicacions tant terrestres com marítimes, amb la construcció

de ponts, canals, sistema de carreteres i millora dels ports comercials, com en el cas dels Alfacs⁶⁰.

Un dels economistes que es fixaria en les possibilitats econòmiques d'aquest port va ser Gerónimo de Uztáriz (1670-1732). Procedent d'una família navarresa d'origen burgès, va marxar a estudiar a Brussel·les on ingressaria a l'exèrcit de Flandes. Posteriorment, va ocupar càrrecs de relleu a les Secretaries de Guerra i Marina, al Consell d'Índies i a la Junta de Comerç a més de ser Secretari d'Hisenda de Felip V. Aquestes circumstàncies li van permetre accedir a informació de primera mà sobre les finances reials i plantejar-se un conjunt de propostes de millora i progrés, que va recollir a l'obra *Teoría y pràctica de comercio y marina*. Aquest escrit, dirigit al rei Felip V i publicat el 1742 per primera vegada, va tenir nombroses traduccions arreu d'Europa i està considerat el text de caràcter econòmic de major relleu a Espanya durant la primera meitat del segle XVIII.⁶¹

Les reformes de Gerónimo de Uztáriz giraven entorn a la idea de donar prioritat a les manufactures del país i incentivar el comerç d'aquestes, tant interior com exterior, donant com a resultat una balança comercial favorable. Per aconseguir aquests objectius proposava invertir en carreteres, ponts i canals, millorar les instal·lacions portuàries i incrementar la marina mercant i l'armada.

⁶⁰ FERNANDEZ IZQUIERDO, Francisco, "La España de Carlos III en su dimensión marítima" a *La Marina de la Ilustración, ciclo de conferencias*, novembre, 1988, Instituto de Historia y Cultura Naval, 1989, pàgs. 75-92.

⁶¹ FERNÁNDEZ DURÁN, Reyes, "Gerónimo de Uztáriz Una reflexión ulterior" a *Cuadernos de Ciencias Económicas y Empresariales*, n. 38, 2000, pàgs. 9-16. Veure també del mateix autor Gerónimo de Uztáriz (1670-1732). *Una política económica para Felipe V*, ed. Minerva, Madrid, 1999.

Per a la construcció d'aquesta nova flota espanyola, que havia d'estretir els lligams comercials amb les colònies americanes, davant la competència comercial que estava suposant la intervenció a Amèrica tant de França com d'Anglaterra, Uztáriz va decantar la seva atenció cap a les possibilitats que el port dels Alfacs podria oferir com a base per a la construcció de vaixells. Concretament al capítol setanta-dos de la seva monografia raona a Felip V els avantatges que, per a construir unes drassanes, presentaven els *Alfacs de Tortosa*, nom amb el que es coneixia el port en aquella època. Deia així:

*“Contemplo para los Alfaques de Tortosa muchas disposiciones favorables para las fabricas de barcos, pues por lo que mira a Astillero tengo entendido que en aquel paraje hay sitio muy aventajado, y que solo necesitaría de oficinas, y de algún resguardo de fortificación; y estoy informado también de que sin gasto grande se pudiera ejecutar hacia el desagüe del río la obra y reparos que necesitan para restituir su antiguo curso, al tiempo de introducirse en el mar, con cuyas providencias quedaría muy mejorado aquel puerto para los barcos de su majestad, cuando en todo el Mediterráneo no hay ninguno con las ventajas que se requieren para navíos que excedan de 60 cañones”.*⁶²

Uztáriz destacava l'exclusivitat que representaria el port, perquè seria l'únic en el qual es podrien fabricar vaixells de més de 60 canons i la zona permetria construir les drassanes ràpidament, sense necessitat d'uns costos elevats. També es contemplava que els pobles veïns podrien proporcionar la

⁶² UZTÁRIZ, Gerónimo de, *Teoría y Práctica de comercio y marina*, Imprenta de Antonio Sainz, Madrid, 1757, pàg. 218.

mà d'obra necessària. Un altre avantatge que l'economista veia en relació a les drassanes, que existien ja a la zona del Cantàbric, era la facilitat que suposaria el subministrament de la fusta en aquest indret. Aquesta matèria provenia dels boscos dels Pirineus i es transportava fins a Navarra; seguint el curs del riu Ebre, fins a la desembocadura, es conduïa fins els Alfacs.⁶³ Així ho descrivia Uztáriz:

“Las demás ventajas que he apuntado para el nuevo astillero en los Alfaques consisten en que estando estos en la desembocadura del expresado río, vienen a ser paso preciso de los árboles, tablazón y otras maderas que se aprontan en diversos parajes de los Pirineos y que introducidos después en el Ebro por diferentes carreteras y ríos menores, se conducen a los puertos del Mediterráneo y del océano; pero deteniendo en los Alfaques las porciones que se hubieran de emplear en sus astilleros se obviaría el gasto y las contingencias de conducirlos hasta los de Cantabria; (...) concurrirán también a este nuevo astillero muchos operarios hábiles de las provincias circunvecinas, para que así se pudiese trabajar en diversas partes, y adelantar, y asegurar más la construcción.(...) Para un buen astillero en los Alfaques nos ofrecen también los montes de Tortosa y otros de Cataluña y Aragón buenos robles, que en cantidad considerable se necesitan para la fábrica de los buques”.⁶⁴

⁶³ Sobre el transport de fusta per l'Ebre fins a Tortosa per construir les embarcacions de l'Armada Reial tenim referències del segle XVII a FÀBREGAS ROIG, J., VIDAL BONAVILA, J., “Una crisi d'època moderna: La corona d'Aragó a finals segle XVII”. *Crisi econòmica i Societat: L'impacte sobre el nostre territori*, ed. Centre de Lectura, Reus, 2013. En premsa.

⁶⁴ UZTÁRIZ, *opus cit.*, pàg. 219.

Un altre dels aspectes que Jerónimo de Uztáriz volia potenciar era la navegació comercial pel riu Ebre que, com hem dit, ja existia des de temps molt antics. Però ara l'economista proposava fer-lo navegable des de Navarra fins a la pròpia desembocadura i connectar comercialment el Cantàbric amb el Mediterrani. D'aquesta manera, es podrien intercanviar més còmodament els gèneres produïts en zones properes al riu i també fer arribar més ràpidament els materials necessaris per als vaixells de la Marina ancorats al Mediterrani, que es produïen a les fàbriques de Navarra. Ho justificava de la següent manera:

“Así se podrían transportar y comerciar con facilidad, y a poca costa, los géneros y frutos que sobrasen en las diversas provincias que atraviesa este Río, sin que para ello se necesitasen gastos excesivos por estar ya allanadas las principales dificultades, como lo manifiesta la experiencia, que todos los años se repite, de conducirse en barcas xatas o planudas, desde las cercanías de Tudela a Tortosa y aun hasta la Mar, la pólvora, las bombas, granadas, balas de artillería y otros pertrechos que se fabrican en Navarra, como también otros géneros que se ofrecen llevar;(…) no solamente será útil para el comercio recíproco de diversas provincias de España, y para el que hubieran de hacer fuera de la península, sino también para las condiciones de los materiales necesarios a la Marina, y de los mencionados pertrechos de guerra, y asimismo del

*trigo, cebada y otras cosas muy precisas para los ejércitos y plazas de su majestad”.*⁶⁵

L'exposició detallada d'aquests arguments, que l'any 1742 Uztáriz posava sobre la taula de Felip V, reflecteixen l'esforç i la voluntat de l'economista perquè les seves intencions fossin valorades. Uztáriz no proposava projectes impossibles, sinó aprofitar els recursos que el país tenia i adaptar-los a les noves necessitats d'un context polític i econòmic, encaminat al que més tard es plasmaria en la Il·lustració.

També el ministre Jovellanos, anys després, es referiria a les mancances que tenia Espanya de ports comercials, cosa que impossibilitava la comercialització de productes. De manera similar pensava Fray Martin Sarmiento (1695-1772), escriptor i erudit de la Il·lustració, el qual va proposar un pla de creació de camins reials que facilités les comunicacions. De fet, un dels objectius del reformisme il·lustrat va ser l'extensió i millora de les comunicacions, ja que existia una xarxa de camins molt antiquada i deficient, en la seva majoria transitable només a peu o a cavall⁶⁶.

L'any 1779, per exemple, s'elaborava un informe sobre la xarxa viària catalana, del qual no en sabem l'autor, on es descrivia detalladament l'estat de

⁶⁵ *Ibidem*, pàg. 218.

⁶⁶ Sobre la millora de la xarxa de camins i carreteres a Espanya el segle XVIII veure URIOL, J.I. “Las carreteras y los canales de navegación en los reinados de Fernando VI y Carlos III” a *Revista de Obras Públicas*, agost 1978, pàgs. 625-636; NARDIZ ORTIZ, Carlos “Las primeras carreteras modernas. El trazado y la construcción de los Caminos Reales en el siglo XVIII” a *Actas del Primer Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Instituto Juan de Herrera, CEHOPU, Madrid, 1996, pàgs. 375-380. Sobre el finançament i organització de les obres de carreteres veure SÁNCHEZ REY, Agustín “Los caminos en España hacia 1750 y los medios para su financiación, según el informe de un ingeniero de la época” a *Revista de Obras Públicas*, n.3.360, desembre 1996, pàgs. 67-81; MARÍA MENÉNDEZ, José, “Administración y contratistas de obras públicas en la España ilustrada” a *Informes de la construcción*, CSIC, vol. 42, n.407, maig- juny 1990, pàgs. 44-51.

conservació de les carreteres que comunicaven la ciutat de Barcelona amb Aragó, València i França, a més a més de les millores que a criteri de l'autor s'havien d'introduir en benefici del transport de mercaderies i passatgers. La falta d'uns bons fonaments provocava que en dies de pluja aquestes vies fossin intransitables i les rampes pronunciades dificultaven encara més el pas. Els camins interiors eren de ferradura i no permetien el pas de carruatges, perjudicant poblacions com Manresa, Vic o Olot, que vivien aïllades.⁶⁷

El gran impulsor de la xarxa radial de camins i carreteres de l'estat espanyol fou Carles III quan, només dos anys després d'haver iniciat el seu mandat, va publicar el *Real Decreto expedido para hacer Caminos rectos y sólidos en España, que faciliten el Comercio de unas Provincias a otras, dando principio por los de Andalucía, Cataluña, Galicia y Valencia*. Els camins de ferradura, mitjançant diferents tècniques constructives que van ser imitades per tota Europa, es van anar transformant en camins de rodes, més rectilinis i còmodes per als carruatges.⁶⁸

⁶⁷ CABESTANY FORT, J. Francesc.; "La red viaria catalana en 1779", *Cuadernos de Historia Económica de Catalunya*, XIX, Barcelona, 1978, pàgs. 199-212.

⁶⁸ NÓVOA RODRÍGUEZ, Manuel, "De los caminos a las carreteras en Cataluña" a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàgs. 315-329.

CAPÍTOL 3. ELS ENGINYERS MILITARS. PROTAGONISTES DE LES REFORMES.

3.1.El *Real Cuerpo de Ingenieros Militares*.

El conjunt de reformes presentades en els apartats anteriors, sobretot les relacionades amb les obres públiques, van tenir uns protagonistes molt clars a l'hora de fer-les realitat: es tracta dels enginyers militars. Aquest cos, pertanyent a l'Exèrcit, va ser l'encarregat de planificar sobre el paper tots els projectes de canals, camins, carreteres, ponts, ports i fortificacions del segle XVIII. Tenien una formació de caràcter tècnic, que relacionava els estudis d'enginyeria civil amb els coneixements sobre arquitectura. Aquesta nova dimensió del militar enginyer va aparèixer a Europa cap al segle XVII i a Espanya es va promocionar sobretot durant el segle XVIII, malgrat que, com apunta Alicia Cámara, en el segle anterior ja existien.⁶⁹ El segle XVIII va ser una època de canvis i reformes a nivell estatal i l'exèrcit no es podia quedar enrere. L'establiment d'un bon cos d'enginyers militars fidel a la Corona, eficaç i ben format, ajudaria a garantir la centralització del poder dels Borbons que, en definitiva, era l'objectiu final d'aquesta voluntat reformadora.

En el context europeu, l'enginyeria militar ja era considerada com un cos propi dintre de l'exèrcit i es treballava per ampliar els seus coneixements tècnics creant acadèmies d'enginyers militars com la de Milà i la de Brussel·les. Fou a França en el segle XVII, com afirma Josep M. Montaner, on es formalitzaria la fissura entre l'arquitectura civil, protagonitzada per l'artista-

⁶⁹ Alicia Cámara en el seu article titulat "*Esos desconocidos ingenieros*" parla dels enginyers de la Monarquia Espanyola del segle XVII més desconeguts, però no per això menys importants per entendre els avenços científics i obres públiques dutes a terme aquest segle. CÁMARA MUÑOZ, Alicia, coord., *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2005, pàgs. 13-29.

arquitecte, amb un pes fort dels coneixements teòrics i de les arts gràfiques del traçat, i l'arquitectura militar, dirigida per l'enginyer tècnic, que posava l'èmfasi en el component científic, en la disciplina i en la pràctica⁷⁰. Precisament, els enginyers militars que predominaren a Espanya durant les primeres dècades del segle XVIII eren de marcada formació francesa i alguns es van formar a l'Acadèmia Militar de Brussel·les. Va destacar Jordi Pròsper de Verboom (Brussel·les 1665-Barcelona 1744), per la seva participació en la formació d'un cos d'enginyers militars per a Espanya.

Aconsellat pel Marqués de Biedma, Secretari de Guerra, el 1709 Felip V va encarregar a Pròsper de Verboom organitzar un cos d'enginyers similar al de l'exèrcit francès; la proposta va tenir com a resultat la creació l'any 1711 del *Real Cuerpo de Ingenieros Militares*. D'aquesta manera quedava també clarament institucionalitzada a Espanya, com havia succeït a la resta d'Europa, la divisió entre arquitectura civil i militar. Les funcions encomanades a aquest nou cos es van recollir a la *Ordenanza* de 4 de juliol de 1718 i van consistir tant en obres militars com civils: construcció de camins, canals i ports; projecció d'edificis civils i religiosos; disseny d'eixamples de ciutats i noves poblacions; traçat de passeigs i jardins.

Segons Galland, l'existència del cos es pot explicar a partir de tres grans períodes: entre 1710 i 1744 es va produir la gestació; de 1744 a 1770, fou l'època d'unió i autonomia; finalment, de 1770 a 1803, es va produir un progressiu retrocés del seu protagonisme. Durant el transcurs de la seva activitat, la institució va tendir cap a l'especialització i divisió en tres branques:

⁷⁰ MONTANER I MARTORELL, Josep Maria, *La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990, pàgs.137-172.

enginyeria militar i fortificacions; enginyeria civil, arquitectura, carreteres i ponts; i acadèmies militars. Aquesta diversificació va ser la principal raó del desmembrament fins l'any 1803, quan les tres branques van començar a funcionar independentment.⁷¹

Pel que fa a les modalitats de reclutament dels enginyers, el criteri geogràfic és el que més es va tenir en compte a l'hora de formar el cos. La voluntat dels monarques va ser la de realitzar un reclutament sobretot d'enginyers nacionals, però les xifres estudiades per Galland demostren que també va haver-hi un elevat percentatge d'enrolament d'estrangers. Al llarg de tot el segle hi hagué un 21,9% d'enginyers militars forans, que pertanyien al cos espanyol. Eren de nacionalitat flamenca, francesa i italiana arribats sobretot en l'esfera d'influència de Carles III. A partir de la dècada de 1770 va augmentar també l'allistament de militars procedents de les colònies americanes, sobretot de L'Havana i de Cartagena d'Índies.

Les zones d'Espanya amb més concentració militar al segle XVIII foren Catalunya, Andalusia i les places fortes del nord d'Àfrica. En el cas concret de Catalunya, l'elevada densitat responia a la voluntat del rei de controlar una regió rebel i un punt estratègic d'importància vital per a la defensa de la frontera. No obstant, l'obertura a Barcelona del centre de formació d'enginyers més important de tot l'estat, l'Acadèmia Militar de Matemàtiques, jugarà un paper molt important en la presència d'enginyers a Catalunya.

Els enginyers militars constituïren una classe professional que a Espanya tingué plena vigència durant tot el segle XVIII. Com a militars, des del

⁷¹ GALLAND SEQUELA, Martine. "Los ingenieros militares españoles en el siglo XVIII", a CÁMARA MUÑOZ, Alicia, coord., *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2005, pàgs.205-229.

moment que entraven a formar part del cos, després de superar un examen, gaudien del privilegi de noblesa. Aquesta condició privilegiada no va impedir que també intervinguessin en algunes campanyes. Dirigits per Pròsper de Verboom, van actuar en el setge de Cardona de 1711 i dos anys més tard, en el de Barcelona. L'acció bèl·lica desenvolupada pels enginyers militars va ser tan eficaç que set anys després, el 1718, es van enviar 50 enginyers en l'expedició espanyola destinada a la conquesta de Sicília.⁷²

3.2. La formació dels enginyers militars. L'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona.

Els coneixements dels enginyers s'impartien a les diferents acadèmies del país o de l'estranger. La majoria eren institucions militars, encara que també hi havia acadèmies civils. En alguns casos, alguns dels enginyers van fer els seus estudis a l'estranger o altres van aprendre amb una persona particular. Tanmateix, encara que no va començar a funcionar fins el 1720, el 1716 es va crear a Barcelona un dels principals centres docents de l'Espanya del segle XVIII: la Real Acadèmia Militar de Matemàtiques, amb la intenció d'aconseguir el millor cos tècnic d'enginyers militars⁷³. La seva fundació va anar a càrrec del ja citat Jordi Pròsper de Verboom i es va instal·lar en un edifici de la ciutadella de Barcelona on va romandre fins el 1752, en que es va traslladar al convent de Sant Agustí Vell, actualment seu del Museu de la Xocolata.

⁷² OLIVERAS SAMITIER, *opus cit.*, pàg.63. Per a més informació sobre les campanyes militars dels enginyers veure DÍAZ CAPMANY, Carlos, "Els enginyers de la fortalesa de Sant Ferran de Figueres" a *Annals de l' Institut d' Estudis Empordanesos*, n. 38, 2005, pàgs. 291-293.

⁷³ Sobre l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona veure MUÑOZ CORBALÁN, J. M. (ed.), *L'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. El llegat dels enginyers militars*, Secretaria General Técnica del Ministeri de Defensa, 2004, Barcelona. També MONTANER I MARTORELL, Josep Maria, *La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990, pàgs.137-172.

En els dos primers cursos, l'Acadèmia de Barcelona actuava com un centre de formació per a oficials de totes les armes, i en els dos últims preparava específicament per artilleria o enginyeria. L'ensenyament estava a càrrec d'un director general de l'Acadèmia, dos ajudants i un director de dibuix, tots ells enginyers. Els estudis duraven tres anys distribuïts en quatre cursos de nou mesos cadascun. S'admetien fins a quaranta alumnes espanyols cada any.⁷⁴

Els futurs enginyers rebien una sòlida formació, basada en la millor bibliografia científica de l'època, amb els principals tractats d'arquitectura civil i militar, que tenia com a capdavaners, sobretot a flamencs, italians i francesos⁷⁵. Un dels assaigs que més repercussió va tenir en la formació dels enginyers va ser el del francès d'origen català Forest de Belidor titulat: *La Science des Ingenieurs*, editat el 1729⁷⁶. Les assignatures impartides anaven des d'aritmètica, geometria o topografia en el primer curs, fins a la pràctica del dibuix d'edificis civils, cartografia o aprenentatge de la confecció d'un projecte incloent el pressupost, cost horari i precaucions de realització; passant per lliçons d'artilleria, atac i defensa de les places, mecànica o construcció.⁷⁷

⁷⁴ PUIG PLA, Carles, *Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya. La cultura de la utilitat: assimilar, divulgar, aprofitar*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2006, pàg. 115.

⁷⁵ GARCÍA MELERO, José Enrique, "Los tratados de arquitectura militar publicados en España durante el reinado de Carlos III" a *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Historia del Arte, t.3, 1990, pàgs. 181-224.

⁷⁶ GALINDO DÍAZ, Jorge "La ciencia de los ingenieros en la primera mitad del siglo XVIII" a *Informes de la construcción*, vol. 52, n.467, maig- juny 2000, pàgs. 47-54. Sobre els tractats d'arquitectura militar veure la tesi doctoral del mateix autor *El conocimiento constructivo de los ingenieros militares del siglo XVIII. Un estudio sobre la formalización del saber técnico a través de los tratados de arquitectura militar*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996.

⁷⁷ GALLAND, Martine, *opus cit.*, pàg. 216. Sobre l'ensenyament a l'Acadèmia veure també ROSELL COLOMINA, Jaume, *La Construcció en l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII*, tesi doctoral, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996, pàgs. 254-260.

Així doncs, els futurs enginyers rebien una formació molt completa, que incloïa totes les arts tècniques i matemàtiques. Durant el període de consolidació del cos fins al 1770 foren responsables d'edificacions tant militars com civils. En aquest sentit exerciren una forta influència sobre els arquitectes, mestres d'obres i artesans de la construcció. Les bases sobre les quals s'assentaven els models constructius de les obres civils seguien un model unitari, pragmàtic i racional, separant les fases del projecte i execució i articulant un llenguatge comú constituït per plànols, memòries i pressupostos. No obstant, a partir de 1768 una nova ordenança promulgada per la monarquia va limitar les seves actuacions només a construccions militars i la competència de les obres civils d'arquitectura va passar a mans d'una altra acadèmia, no militar en aquest cas, anomenada *Real Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando*.⁷⁸ Va ser en aquest centre on es desenvoluparia l'estil artístic que va impregnar l'arquitectura civil i religiosa de l'Espanya de la Il·lustració: el neoclassicisme.

Les intervencions dels enginyers militars de l'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona en edificis públics, religiosos i urbanisme van anar disminuint paulatinament en favor de la *Academia de San Fernando*, i pel que fa a les obres civils com ponts, canals i camins va agafar el relleu el Cos d'Enginyers Civils de Camins, creat el 1799.

⁷⁸ MORA CASTELLÀ, Josep, "Obras civiles y religiosas de los ingenieros militares durante el siglo XVIII en Cataluña" a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàgs. 287-297.

3.3.La Academia de Bellas Artes de San Fernando.

Aquesta nova institució civil va ser batejada així en honor a l'antecessor de Carles III, Ferran VI (1746-1759), fundada a Madrid l'any 1752 i vinculada al taller del *Nuevo Palacio Real*, que s'estava construint a la capital. Les generacions d'arquitectes i mestres d'obres havien d'obtenir els seus respectius títols a l'Acadèmia i molts d'ells eren enviats a perfeccionar els estudis a les capitals europees de més prestigi, com Roma i París.⁷⁹

L'Acadèmia va significar la creació per primera vegada a Espanya d'una institució que vetllés per implantar una arquitectura d'estat, unificada i reglamentada, allunyada de l'estil recarregat del Barroc i en consonància amb el gust neoclàssic de la resta d'Europa.

Per una reial cèdula, l'Acadèmia va impartir els estudis d'arquitectura des de 1757 fins 1847. Els arquitectes formats sota la seva tutela van passar a tenir un paper primordial en l'entramat del projecte il·lustrat de modernització. La seva consolidació va suposar el triomf de l'arquitecte-artista per sobre de l'arquitecte-enginyer en les obres civils. Tal com diu Montaner *"l'arquitectura, per una sèrie de raons, semblava l'art més noble i adequat per introduir d'una manera ben directa aquest projecte de modernització, car: és l'art que més es basa en normes racionals i matemàtiques; és l'art que es fa més difícil expressar irracionalismes; i és l'art més responsable en la inversió de cabals públics. La mentalitat il·lustrada, doncs, emfatitzava aquest paper àmpliament civil de l'arquitectura i l'arquitecte."*⁸⁰

⁷⁹ RODRÍGUEZ G. DE CEBALLOS, Alfonso, *El Siglo XVIII. Entre tradición y academia*, ed. Sílex, Madrid, 1992, pàg. 19.

⁸⁰ MONTANER, Josep M., *opus cit.*, pàg. 229.

El moment de màxima autoritat de l'*Academia de San Fernando* va venir de la mà del monarca Carles III, el qual ordenà que tots els plànols i dissenys d'obres públiques d'Espanya passessin primer per l'aprovació o censura d'una comissió de l'acadèmia. Així doncs, sobretot durant el tercer quart de segle, l'*Academia de San Fernando* i posteriorment també la de *San Carlos* de València, van intentar controlar les obres civils que realitzaven els enginyers militars, encara que la competència entre uns i altres no va ser gaire significativa i en ocasions compartien decisions.⁸¹

D'aquesta acadèmia en sortiria un dels principals arquitectes neoclàssics del segle XVIII espanyol, Juan de Villanueva, el qual va esdevenir l'arquitecte personal del rei Carles III i va dur a terme les més importants obres de Madrid durant el seu regnat, com són el Museu del Prado o el Jardí Botànic. Algunes fonts afirmen que també podria estar darrere del projecte urbanístic de Sant Carles, com s'analitzarà posteriorment.

3.4. Els enginyers militars del projecte de Sant Carles de la Ràpita.

El número d'enginyers que van formar part del *Real Cuerpo de Ingenieros* va ser molt nombrós i així ho constata el llibre d' Horacio Capel *Los ingenieros militares en España durante el siglo XVIII*, on recull un extens repertori biogràfic i inventari de la labor científica i espacial dels enginyers del segle XVIII. Pel que fa als projectes que aquests enginyers van realitzar dintre del marc geogràfic català, disposem també de l'obra col·lectiva editada pel Ministeri de Defensa amb motiu del III Centenari de l'Acadèmia de

⁸¹ NOVÓA, Manuel, *Los ingenieros militares y la Real Academia de San Fernando* a MUÑOZ CORBALÁN, *opus cit.*, pàgs. 150-165.

Matemàtiques de Barcelona, titulada *La Ilustración en Cataluña. La obra de los ingenieros militares* (2011).

Entre els 630 enginyers que aproximadament van passar pel cos entre 1720 i 1803, alguns van estar relacionats amb projectes d'obres per al delta de l'Ebre i port dels Alfacs. Tenim referències de projectes a partir de l'any 1735, quan Bernardo de Lana i Sebastian Rifdolfi van confeccionar projectes per a la navegació de l'Ebre, o del 1743 en què Segismundo de Font i Milans va realitzar un plànol de la badia dels Alfacs i de la costa de Vinaròs. Cinc anys més tard, l'enginyer Miguel Marín també dibuixava un plànol del port dels Alfacs i a més projectava una bateria de canons per a la seva defensa. A partir dels anys 30, aquest enginyer va tenir una forta presència a Catalunya, participant en diferents obres de fortificació i de construccions públiques a Barcelona, Girona, Lleida, Cardona, Tortosa o Salou⁸².

Durant la segona meitat del segle XVIII els projectes per al port dels Alfacs van augmentar i ja introduïen el traç d'un canal entre el port i Amposta, com en el mapa del militar Juan Martín Zermeno de 1751. Aquest enginyer, juntament amb el seu fill Pedro, fou un dels més destacats dintre del cos per la seva llarga trajectòria professional, planejant obres tan rellevants com la fortalesa del castell de Sant Ferran de Figueres, el traçat urbanístic del barri de la Barceloneta, el pont de Molins de Rei o la Seu Nova de Lleida.⁸³

Un dels qui més va intervenir en els plans defensius per a la nova població de Sant Carles va ser Francesc Llobet, que va idear la instal·lació de

⁸² CARRILLO DE ALBORNOZ GALBEÑO, Juan "Ingenieros ilustres del siglo XVIII. Parte II" a *Memorial del Arma de Ingenieros*, n. 80, juliol, 2008, pàg. 82.

⁸³ Sobre la seva trajectòria completa veure l'article de Juan Carrillo de Albornoz "Los ingenieros militares Juan y Pedro Martin Cermeño" a VV.AA., *La Ilustración en Cataluña: La obra de los Ingenieros Militares*, Ministeri de Defensa, Barcelona, 2010, pàgs. 168-191.

tres bateries situades estratègicament a la badia dels Alfacs, de les quals també en parlarem posteriorment. Fou un dels enginyers més rellevants pel seu càrrec de director del cos a Catalunya i per la diversitat de projectes amb què va treballar: remodelació del port de Barcelona, caserna de les Drassanes Reials de Barcelona, eixample de la ciutat de Tarragona o remodelació urbanística de Figueres o Lleida, entre altres⁸⁴. També va treballar a Tortosa realitzant un plànol per edificar un convent dels carmelites descalços⁸⁵. Per l'important paper que va desenvolupar en la construcció de la bateria de la Ràpita, s'ha cregut oportú reproduir a continuació la seva fitxa personal:

Fitxa personal: enginyer militar Francisco Llobet. Madrid, 6 de maig de 1777. FONT: Arxiu General de Simancas, Intendència de l'Exèrcit de Catalunya,3793-2-12.
<i>Patria: Barcelona</i>
<i>Edad: 73 años</i>
<i>Calidad: Conocida</i>
<i>Estado:Viudo</i>
<i>Talentos: Buenos</i>
<i>Aplicación: Buena</i>
<i>Inteligencia en la teoría: Buena</i>
<i>Inteligencia en la práctica: Buena</i>
<i>Puntualidad en servir: Exacto</i>
<i>Valor: Conocidos</i>
<i>Detalle: Bueno</i>
<i>Salud: Quebrantada</i>
<i>Costumbres: imprevisibles</i>
<i>Aptitud para el cuerpo: lo que le permite su lucha y avanzada edad</i>

⁸⁴ GÁLCEERÁ, Margarita, “Francisco Llobet, Ingeniero Director en el Principado de Cataluña” a VV.AA., *La Ilustración en Cataluña: La obra de los Ingenieros Militares*, Ministeri de Defensa, Barcelona, 2010, pàgs. 192-210.

⁸⁵ CARRILLO DE ALBORNOZ GALBEÑO, Juan, *opus cit.*, pàgs. 79-80.

En un dels mapes elaborats per Francesc Llobet es determinava la distància des de la punta del Fangar fins a la platja de l'Encanyissada, on s'havia de construir una de les fortificacions que va projectar. En la realització d'aquest plànol, Llobet utilitzaria els resultats del càlcul de distàncies que havia elaborat l'enginyer José García Martínez de Cáceres. Aquest últim va estar destinat a Tortosa durant la dècada dels vuitanta i entre els seus treballs hem de considerar la realització d'un altre plànol sobre una bateria situada a la desembocadura del riu Ebre; a més a més tenim constància que va treballar en les obres del port dels Alfacs, al mateix temps que l'enginyer Juan Saliquet i Negrete⁸⁶.

L'enginyer Nicolàs Berlinguero, el 1774 i 1777, va elaborar alguns plànols del port dels Alfacs i de la desembocadura del riu Ebre. El 1782, Joaquin Camacho va elaborar un plànol del port dels Alfacs on s'apreciava també la torre de la Ràpita, la bateria de mitja lluna projectada per Llobet, el canal i les primeres edificacions de la nova població, una de les quals està identificada com el quarter militar.

Ja a principis de segle XIX, Antonio López Sopeña, director des de 1795 del Cos d'enginyers de Catalunya, projectava tres bateries destinades al port dels Alfacs, el port del Fangar i l'illa de Buda.

⁸⁶ *Ibídem*, pàg. 98.

CAPÍTOL 4. PROJECTES IL·LUSTRATS A SANT CARLES DE LA RÀPITA.

4.1. L'obertura del port dels Alfacs al comerç amb Amèrica.

La conjuntura econòmica del regnat de Carles III i les aspiracions il·lustrades dels economistes de la cort feien necessari incentivar el comerç espanyol, tant interior com exterior. L'objectiu era la liberalització del comerç colonial i acabar amb el monopoli comercial de què gaudia el port de Cadis des dels inicis de la colonització americana, consolidant les colònies com les principals receptores dels productes espanyols.

Hem de manifestar que no totes les iniciatives provenien de la cort, sinó que en molts casos eren els mateixos habitants de les ciutats els que demanaven a les autoritats desenvolupar les possibilitats comercials del territori. Aquest va ser el cas dels comerciants de Tortosa, que l'any 1771 van demanar, amb la finalitat d'incentivar l'exportació dels seus productes, l'establiment d'una duana, un magatzem i oficines al territori de la Ràpita⁸⁷. En aquell moment, les finques on s'havien de situar aquestes instal·lacions eren propietat del convent de monges sanjoanistes, les quals van concedir permís a l'Administrador de Rendes de Tortosa per a dur a terme la construcció d'aquests edificis⁸⁸.

El 1778, en un decret de 12 d'octubre, s'aprovava el reglament de Lliure Comerç, que tenia com a objectiu facilitar els intercanvis amb les colònies americanes, que completava el que ja s'havia publicat el 1765, en el qual els ports de Barcelona, Alacant, Cartagena, Màlaga, Cadis, Sevilla, Gijón, Santander i La Corunya podien accedir a negociar amb diverses illes de les

⁸⁷ AGS, *Dirección General de Rentas*, Lligall 795.

⁸⁸ AHN, *Consejos*, Llibre 1964, f.173v.

Antilles; ara s'hi van afegir els ports de Palma de Mallorca, els Alfacs, Almeria i Santa Cruz de Tenerife. Això va permetre que el port dels Alfacs quedés habilitat també per al comerç amb Amèrica, passant a ser el segon port català després del de Barcelona en gaudir d'aquesta condició.⁸⁹

Malgrat que l'activitat comercial va continuar concentrant-se a la capital catalana, que des de finals del segle XVII gaudia d'un dinamisme econòmic propi, gràcies aquest nou reglament el nombre d'exportacions procedents d'altres ports de la Mediterrània amb destinació al mercat colonial va augmentar⁹⁰.

En el cas del port dels Alfacs, les exportacions cap a Amèrica de què tenim notícia van ser escasses i la seva activitat principal va continuar establint-se dintre de l'àmbit del comerç interior i de cabotatge. La majoria de naus que es construïen a les drassanes de Tortosa eren de poc tonatge, cosa que indica la poca envergadura del comerç marítim de la zona. No obstant, la barca *Nostra Senyora de la Cinta i Sant Josep* (1745-1764) fou una de les més grans que es van construir; destinada al transport de barrella; el seu cost va ser de 3.800 lliures, a diferència de les 1.200 que costaven els llaguts per al comerç fluvial.⁹¹ Tanmateix, les naus grans que paraven als Alfacs ho feien perquè estaven de pas i aprofitaven el viatge per carregar alguna cosa.

Alguna de les referències sobre vaixells amb destí a Amèrica que passaren pels Alfacs ens la dona l'estudi de Josep Fàbregas, segons el qual un

⁸⁹ MARTÍNEZ SHAW, Carlos, "Bourbon Reformism and Spanish Colonial Trade, 1717-1778", a *Atlantic History. History of the Atlantic System, 1580-1830*, Ed. H. Pietschmann, Gotinga, 2002, pàgs. 375-386.

⁹⁰ J. FÀBREGAS ROIG, "El primer año del Libre comercio en Cataluña", en C. MARTÍNEZ SHAW-J.M. OLIVA MELGAR (eds.), *El sistema Atlántico español (siglos XVII-XIX)*, Madrid, 2005, pàgs. 285-309.

⁹¹ *Ibidem*, pàgs. 238-239.

vaixell anomenat *Nuestra Señora de la Cinta*, de 170 tones, el 18 de febrer de 1779 va enregistrar-se al port de la Ràpita amb destinació a San Juan de Puerto Rico. El seu patró es deia Dionisio Tort, mariner habitual a la carrera d'Índies, i va desplaçar mercaderies per valor de 334.647 rals, una xifra gens menyspreable, exceptuant els vaixells que sortien de Cadis. Entre els productes d'origen català que transportava destaquem: aiguardent, vi negre, sabó pedra, oli, ametlles, matafaluga, safrà torrat i en oli, prunes passes, alls, cintes, mitges i mocadors de seda, mocadors pintats, cassoles, xocolateres, porrons i tisores; mentre que d'importació només contenia clau d'espècia i canyella.

Pierre Vilar també ens dóna notícies d'alguns d'aquests viatges: el bergantí *Nostra Senyora dels Dolors* de 170 tones i la sagetia *Nostra Senyora de la Mercè* de 216, el 1785, van sortir en mesos diferents des del port dels Alfacs en direcció a Veracruz, després d'haver carregat algunes mercaderies, i tornaren a l'any següent. El 1787 la sagetia la *Purificació de Nostra Senyora* de 200 tones es va aturar als Alfacs quan anava en direcció a Montevideo i a l'any següent el bergantí *Santa Teresa de Jesús* provinent de Veracruz va fer escala als Alfacs abans d'arribar a Barcelona.⁹²

Gràcies a una relació de les entrades i sortides de mercaderies per mar, elaborada el 1796 per la duana de Tortosa, podem esbrinar quins eren els tipus de productes amb què es comerciava, des de la zona del delta de l'Ebre (veure taula 1), a finals del segle XVIII⁹³. Si històricament, durant l'edat moderna, el

⁹² VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Vol. IV. La formació del capital comercial*, ed. 62, Barcelona, 1964, pàgs. 396-411.

⁹³ Relació de les quantitats i preus a l'Annex 2 i 3.

comerç marítim del Delta s'havia basat sobretot en quatre productes, com eren la sal, el blat, la fusta i la barrella, sembla que l'última dècada va augmentar la varietat dels gèneres carregats i descarregats als Alfacs en direcció cap a Tortosa i Aragó.

Els preus dels productes i la quantitat que es comercialitzava depenia de diferents factors, com podia ser una època de guerres o la productivitat de les collites anuals. En el cas del blat, va ser molt més abundant la collita del 1797 que no pas la de l'any anterior; la pau amb França després de la Guerra Gran va contribuir que, aquest mateix any, és restablís la sortida de sosa cap aquell país i per tant va augmentar l'extracció. Un mateix producte podia tenir diferents preus segons la seva procedència o qualitat: la llana d'Aragó, per exemple, era més cara que la de Catalunya; la fusta era de diferents classes, segons si s'extreia de les muntanyes de Tortosa o dels Pirineus.

La ciutat de Tortosa cobrava dos tipus de drets municipals a totes les mercaderies que passaven per la Duana: el de "imperiage" i el de ciutat. El dret d'imperiatge, o periatge, es venia practicant des que el rei Joan I l'instaurà l'any 1394, pel qual s'imposava la contribució de dos diners per lliura sobre totes les mercaderies i gèneres que s'introduïen per mar a Barcelona. En un principi fou un dret que només s'aplicava a les naus, patrons i mercaders nacionals però després es va estendre als vaixells i persones estrangeres que negociaven amb Catalunya, ja fos per mar o per terra.⁹⁴ En el cas de Tortosa, s'aplicava a totes les mercaderies transportades pel riu Ebre i s'utilitzava per

⁹⁴ CAMPANY I DE MONTPALAU, Antoni, Memorias historicas sobre la marina y artes de la Antigua Ciudad de Barcelona, Junta de Comerç de Barcelona, Barcelona, 1779, pàg. 162.

satisfer alguns salaris públics. A conseqüència de la nova legislació liberal, la ciutat va deixar de percebre'l l'agost de 1820.⁹⁵

Els drets de ciutat, en canvi, no eren d'aplicació a totes les mercaderies. En el cas de les entrades s'aplicava un sou per lliura a la venda de llegums, cacau i espècies. Als productes sortints, es cobrava sis diners de plata per cada càntir d'oli i quintar de sosa, i vint-i-un diners al quintar de barrella.⁹⁶

També existia el Reial dret de Pes, que cobrava la Reial Hisenda i consistia en quatre diners de plata valenciana per cada quintar de producte sortint.⁹⁷

⁹⁵ VINAIXA MIRAO, Joan Ramon, *El trienni Constitucional al partit de Tortosa, 1820-1823: aproximació històrica*, Cossetània Edicions, Valls, 2003, pàg. 95.

⁹⁶ AGMM, SHM, Sección Archivo, Colección General de Documentos, Rollo 20, Signatura 3-1-4-21.

⁹⁷ *Ibídem*.

Taula 1. Relació dels productes que entraven i sortien per mar de la Duana de Tortosa, 1796.

FONT: AGMM, SHM, Sección Archivo, Colección General de Documentos, Rollo 20, Signatura 3-1-4-21.

GÈNERES I FRUITS		ENTRADES	SORTIDES
PRODUCTES ALIMENTÀRIS	Cereals	Blat, faves, arròs	Blat, ordi, panís, faves
	Llegums	Cigrons	
	Animals	Porc	
	Fruites	Pinyons	Figues, garrofes
	Peix	Sardina, tonyina, bacallà	
	Altres	Espècies, fideus, cacau formatge, xocolata,	Oli,vi
OBJECTES/ INSTRUMENTS	De fusta		Taulons de pi
	De ferro	Paelles, olles de ferro, rodes de molí, quincalla	
	De fang	Ceràmica	
	De paper		Paper blanc
METALLS		Estany, coure, ferro, acer	Alum d'Aragó
TEIXITS		Lli, cotó, cànem,	Llana
PRODUCTES NATURALS		Cera, espart, fusta, <i>pal Campeche</i> , midó	Extracte de regalíssia, Sabó dur, alcaparres barrella,sabó bla, sosa,
PECES DE ROBA		Barrets, llenceria	

4.2. La bateria de canons de Francesc Llobet: un exemple de fortificació del segle XVIII.

L’obertura del port al comerç amb Amèrica durant el regnat del monarca Carles III va fer necessari una garantia de seguretat i defensa per als vaixells

que havien de fer escala en aquest port. Les torres edificades segles anteriors a la badia dels Alfacs, com la de Sant Joan o la del Codonyol, es mostraven insuficients per salvaguardar les embarcacions del port de manera que, seguint el model constructiu de les fortificacions d'Espanya al segle XVIII, es va projectar un sistema defensiu que respongués a les necessitats d'aquell indret. El cos d'enginyers militars va ser l'encarregat de projectar una bateria de canons juntament amb les dependències corresponents per a l'exèrcit, enfront de la badia, arran de costa, concretament al costat de la torre de la Ràpita i del convent de monges. Com veurem, igual que la resta de projectes per a la nova població de Sant Carles, no es va acabar de construir i actualment en podem veure els murs sota del que és el mercat municipal de la ciutat.

Estructura de pedra situada sota el mercat municipal corresponent a la primera fase de les obres de la bateria de Sant Carles.

FONT:[http:// www.diputaciodelatarragona.cat](http://www.diputaciodelatarragona.cat)

Aquest projecte s'inclou dintre d'uns objectius més globals de defensa que caracteritzaren la política dels monarques del XVIII i que van propiciar l'extensió d'un sistema de fortificació que responia a una nova demanda defensiva, fruit dels constants avenços que venia practicant l'estratègia militar del segle XVII i XVIII. Horacio Capel explica com el progrés en els sistemes d'atac militar va fer necessari una millora paral·lela dels sistemes de defensa de les ciutats ja que, per exemple, el creixent poder de l'artilleria superava la resistència de les muralles medievals. La defensa territorial continuava sent un eix fonamental de la política interior i exterior del regne i es necessitava un projecte de defensa integral per salvaguardar les fronteres dels nous estats moderns.⁹⁸

El sistema defensiu es va fer més complex, les muralles que envoltaven les places i fortaleses es van haver de fer més baixes i gruixudes i van augmentar el nombre de canons. Enfront la fortificació irregular i adaptada al terreny, típica de l'època anterior, es va començar a buscar l'espai geomètric regular amb una composició de forma polièdrica, dibuixant pentàgons, hexàgons i heptàgons.⁹⁹ Es projectaven autèntics baluards que no només eren muralles sinó que incloïen altres edificis necessaris per a la vida i els serveis de la guarnició, com casernes, magatzems, polvorins, hospital, església, cisternes, etc.¹⁰⁰

⁹⁸ CAPEL, H. "Los ingenieros militares y el sistema de fortificación en el siglo XVIII" a CÁMARA MUÑOZ, Alicia, coord., *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2005, pàgs. 231-261.

⁹⁹ TARRAGÓ CID, Salvador, "El arte abaluartado catalan y sus referencias" a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàgs. 201-202.

¹⁰⁰ DÍAZ CAPMANY, Carlos, "Significado y vertiente política de la fortificación abaluartada" a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàg. 43.

Algunes de les dificultats que apunta Capel en la construcció d'aquest tipus de fortificacions eren la carència de recursos, la dificultat per a transportar els materials o les urgències inesperades en cas d'amenaques enemigues, a més a més del temps que es trigava en la seva edificació. El cost era molt elevat i sovint l'obra s'abandonava a mig fer; per altra banda, pel que fa als enginyers que se n'ocupaven, sovint eren traslladats d'un lloc a un altre per solucionar els problemes que anaven sorgint; així era difícil que hi hagués continuïtat.¹⁰¹

Per a posar remei a les diferents deficiències que podien mostrar aquestes construccions, l'any 1737 es va crear la *Real Junta de Fortificación* amb l'objectiu d'examinar tots els projectes de defensa i demanar als enginyers informes complets de les obres. En aquest aspecte, el Cos d'Enginyers Militars va fer una gran feina. Al Mediterrani l'esforç es va dirigir a protegir tota la costa, des de la frontera francesa fins a l'estret de Gibraltar. Concretament a Catalunya, alguns enginyers com Juan Martin Cermeño, Miguel Marín o Francesc Llobet van posar especial atenció en la defensa del port dels Alfacs i hi varen engegar projectes de fortificació.

El primer en elaborar un plànol per a una bateria, que se situaria al lloc de la Ràpita, va ser l'enginyer Miguel Marín, l'any 1748 (veure plànol pàgina 117). Va projectar un sistema defensiu per a catorze canons, amb les dependències militars situades entre el baluard defensiu, que presentava forma circular (H) i la torre de la Ràpita (A). Sobre aquest plànol de Marín, trenta anys més tard, Francesc Llobet va assenyalar en color vermell els edificis existents a la nova població.

¹⁰¹ CAPEL, *opus cit.*

Durant la dècada dels setanta van tornar a proliferar les veus que consideraven necessària la construcció de bateries en aquell indret. Una d'aquestes opinions va ser la de Miguel de Vallejo, el qual en data 12 d'octubre de 1773 exposava al Capità General de Catalunya, el Conde de Ricla, els beneficis que resultarien de muntar dues bateries immediates a la torre de la Ràpita i a la Punta del Fangar, ja que:

*“El sitio de la Rápita, su torre y nuevo edificio de la Aduana está desabrigado de toda defensa en caso de rompimiento con las potencias marítimas, o que los argelinos intenten sus piraterías con la actividad que lo hacían anteriormente.(...)Ocasiona esto mismo que el comercio recele un inmediato peligro de perder sus géneros o frutos cuando se acerque al puerto algún barco de piratas o de nación sospechosa.(...) Esto se resolvería fácilmente construyéndose al pie de la torre de la Rápita una regular batería de cuatro o cinco cañones resguardados de una muralla que pueda desistir el disparo de las naves en caso de dirigirse a desmontar los cañones”.*¹⁰²

Miguel de Vallejo proposava que per a interès de les monges sanjoanistes, que controlaven el convent adjunt a la torre de la Ràpita, fossin elles les qui costegessin la rehabilitació de la torre amb canons i així la *Real Hacienda* només hauria de pagar la construcció de la muralla, l'import de la qual calculava en uns mils pesos *“existiendo en el mismo terreno abundancia de piedra para su construcción, leña y cal”*.¹⁰³

¹⁰² AGS, Guerra Moderna, Lligam 3325.

¹⁰³ *Ibídem*.

Va ser a partir de 1778 que els plans de defensa del port es van demanar ara ja amb més insistència, sobretot per part dels veïns de Tortosa, que veien en l'obertura dels Alfacs al comerç colonial una via beneficiosa de sortida per als seus productes.

El projecte va ser encarregat finalment a l'enginyer Francesc Llobet, que va elaborar diversos plànols en els quals es projectaven tres bateries: una al costat de la torre de la Ràpita, una altra a la punta del Fangar i l'altra enfront aquesta última, a la costa. En el plànol situat a la pàgina 118, Francesc Llobet indicava la posició de les dues noves bateries (lletres C i D). Aquestes s'ubicarien mar endins i es comunicarien amb la costa mitjançant un escull.

Pel que fa a la bateria de la Ràpita va planificar una fortificació amb vuit canons, a diferència dels catorze que havia ideat Marín, a més d'un magatzem de pólvora i diverses estances destinades als soldats i els seus superiors, com podem observar a la llegenda.

El plànol de la pàgina 119 correspon al projecte de les altres dues bateries. En ell s'indica el nivell on s'havien d'ubicar totes les dependències necessàries per als soldats, com una cantina, cuina o habitacions, entre altres ("plano bajo") i la part superior on es col·locarien vuit canons ("plano alto"), a més del perfil que tindria l'estructura pel seu costat d'entrada. L'enginyer Josep García de Cáceres va ser l'encarregat de determinar la distància en vares que s'establiria entre les dues bateries (veure plànol pàgina 116). El pressupost per aquestes dues fortificacions va ser de 1.528.322 rals de billó i 4 maravedís¹⁰⁴, xifra que va semblar massa elevada per poder dur a terme les obres i en

¹⁰⁴ Equivalents a 152.832 escuts, 2 rals i 4 maravedís.

conseqüència van ser considerades com a secundàries i només es va iniciar la del costat de la torre de la Ràpita.

Taula 2. Pressupost de les bateries situades a la Punta del Fangar i a l'Encanyissada.
FONT: AGS, Guerra Moderna, Lligall 3327.

	<i>Reales, Maravedís</i>
<i>Por 455.450 pies cúbicos de piedra zarpa o escollera a razón de 1 real y 4 maravedís el pie</i>	509.032 12
<i>Por 8.603 varas cubicas de mampostería ordinaria de cal y canto a razón de 14 reales la vara</i>	120.442
<i>Por 939 varas cubicas de Boveda de rosca de mahones a razón de 57 reales 17 maravedís la vara</i>	53.992 17
<i>Por 13.280 pies cuadrados de silleria a punta de escoda a razón de 3 reales 12 maravedís el pie</i>	44.527 2
<i>Por 495 varas cuadradas de mahones y coronamientos a razón de 7 reales 17 maravedís la vara</i>	3.712 17
<i>Por 1.820 varas cuadradas de piedra de hilo a 5 reales la vara</i>	9.100
<i>Por 170 varas cuadradas de enladrillado de cañones a 4 reales y 20 maravedís la vara</i>	780
<i>Por 2.706 varas cuadradas de rebocado a 1 real y 10 maravedís</i>	3.501 30
<i>Por 2.706 varas cuadradas de enlucido a 30 maravedís la vara</i>	2.387 22
<i>Por 1.020 varas cuadradas de perfilado a 22 maravedís la vara</i>	660
<i>Por 1.095 pies cuadrados de madera de ventanas a 2 reales 17 maravedís el pie</i>	2.995 5
<i>Por 144 pies cuadrados de madera de ventanas a 2 reales 17 maravedís el pie</i>	360
<i>Por 160 pies cúbicos de madera de puertas a 6 reales 20 maravedís el pie</i>	1.054 4
<i>Por 14 pies cubicos de madera de bastidores a 6 reales 12 maravedís el pie</i>	88 32
<i>Por 280 pies cuadrados de piedra desbastada como sale de la cantera a 1 real 28 maravedís el pie</i>	510 20
<i>Por 2.380 pies cuadrados de pintura con aceite de Linaza a 17 maravedís el pie</i>	1.190
<i>Por 192 pies cuadrados de embreado a 21 maravedís el pie</i>	118 20
<i>Por una garita de cantería</i>	3.000
<i>Por 35 quintales 3 arrobas de hierro negro a 160 reales 24 maravedís el quintal</i>	5.745 8
<i>Por 2 quintales 3 arrobas de hierro de Lima a 350 reales el quintal</i>	962 17
<i>Total del coste de la Batería de la Punta del Fanc</i>	764.161 2
<i>Suponiendo la misma cantidad para la de la Encañizada</i>	764.161 2
COSTE TOTAL DE LAS BATERIAS	1.528.322 4

No obstant, una part de la dotació que el rei va aprovar per a la fortificació dels Alfacs anava destinada a aquestes bateries, concretament 200.000 rals de billó, dels quals una petita part es va fer servir per fer el reconeixement del terreny on s'havien d'erigir.

Aquesta inspecció prèvia va posar de manifest més arguments en contra de la seva realització. Entre els inconvenients que es van trobar per a construir tant la de la Punta del Fangar com la de la platja de l'Encanyissada hi havia: la poca consistència del terreny on s'havien de situar dintre del mar, sobre el fang; la dificultat per transportar els materials fins allí, que s'hauria de fer amb barca¹⁰⁵; la falta de pous d'aigua potable, en el cas de la bateria de l'Encanyissada¹⁰⁶ i, en ser una zona despoblada, feia falta un alberg per a resguardar-se els operaris.¹⁰⁷ El conde de Ricla, capità general de Catalunya, tampoc no era partidari d'edificar aquestes bateries; considerava que el problema dels atacs dels corsaris quedaria solucionat amb el destacament que ocupava la duana i destinant alguna cavalleria que patrullés durant la nit per les diferents torres de la costa.¹⁰⁸

Les obres de la bateria de la Ràpita van començar el maig de l'any 1779 amb un finançament inicial de 170.000 rals de billó. El fet de no haver elaborat cap pressupost previ va condicionar el desenvolupament de les obres, ja que després d'un any de l'inici, aquesta quantitat no va ser suficient per acabar-la.

¹⁰⁵ Els materials com aigua, calç i pedra s'extreien del mateix territori de la Ràpita.

¹⁰⁶ A la batería de la Punta del Fangar es van excavar pous i es va trobar aigua potable per als obrers.

¹⁰⁷ AGS, Guerra Moderna, LLigall 3327.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

La taula següent mostra els cabals invertits en el total de les obres de fortificació dels Alfacs¹⁰⁹:

Taula 3. Relació de la dotació destinada per a les fortificacions dels Alfacs el 1779 i cost de les obres fins el 28 de febrer de 1780.
Font: AGS, Guerra Moderna, LLigall 3327.

DOTACIÓ INICIAL	Rals de billó, maravedís	
Per a la bateria de la Ràpita	170.000	
Per a la bateria de la Punta del Fang i de la Encanyissada	200.000	
TOTAL	370.000	
GASTAT 1779		
Obres de la bateria de la Ràpita, sou del sobrestante i capellà.	87.995	22
Examen i reconeixement del terreny per a la col·locació de les bateries del Fang i de l'Encanyissada	4.727	22
TOTAL	92.723	10
SOBRANT per a l'any 1780		
Per la bateria de la Ràpita	82.004	12
Per a la bateria de la Punta del Fang i de l'Encanyissada	195.272	12
TOTAL	277.276	24
GASTAT 1780 (des de l'1 de gener al 28 de febrer)		
Obres de la bateria de la Ràpita, sou del sobrestante i capellà.	69.000	4
SOBRANT		
Per a la bateria de la Ràpita	13.004	8

¹⁰⁹ *Ibídem*

Quan a finals de 1779 es va passar comptes, els diners destinats a realitzar les bateries de l'Encanyissada i Punta del Fangar (195.272 rals i 12 maravedís), que no es van utilitzar en aquestes edificacions, mai no van ser aprofitats. El gener de 1780 el rei, davant les dificultats que presentava la seva construcció i el desmesurat cost, que superava el milió de rals, va decidir centrar els esforços només en la de la Ràpita. A partir de 1780 només es va treballar en la bateria de la Ràpita, però el 28 de febrer l'intendent de Catalunya va donar per acabada la dotació econòmica, havent-hi encara disponibles del Reial Erari 13.004 rals i 8 maravedís. Aquesta xifra es va destinar a pagar els treballs que encara es van realitzar fins al 22 de març, moment en que les obres van passar a càrrec d'un nou assentista. Les tasques van consistir en acabar de cobrir la torre de la Ràpita i deixar l'obra en unes condicions mínimes que garantissin la conservació.

Francesc Llobet, que pretenia acabar els treballs, comunicava al rei que serien necessaris encara uns 120.000 rals més, argumentant que el cost havia augmentat per la dificultat inesperada en l'excavació de la fossa i de la cisterna, a part de la reparació de la deteriorada torre de la Ràpita. Les obres a compte de la hisenda reial van durar fins el 22 de març, quan la companyia de l'assentista Martin Pintat es va oferir a fer-se'n càrrec. L'estat en el qual es trobaven en el moment de l'entrega es va explicitar en un inventari realitzat per experts i pèrits:

La muralla principal estava elevada per la part de llevant en sis fileres de pedra, la part corba arribava a quatre fileres, i a dues la muralla que tancava el fossat. La contraescarpa tenia una altura de dues vares. El fossat estava excavat en la seva major part i a la cisterna encara li faltava excavar d'un a dos

peus, per a tenir la profunditat adequada. Del magatzem de pólvora només s'havia alçat el mur. S'havien construït les parets exteriors de les habitacions i deixat les obertures per portes i finestres. El magatzem d'avituallament estava gairebé acabat, se li havien col·locat finestres amb reixes i portes que encara estaven pendents de pintar, només feia falta lluir les parets i el sostre de volta.¹¹⁰

Les obres de rehabilitació de la torre de la Ràpita estaven molt avançades, només feia falta col·locar i pintar les portes i finestres del segon, tercer i quart pis. Al segon pis, sobre el magatzem de municions, s'havia construït una habitació i el lavabo, amb una finestra i una porta que sortia al terrat. La superfície exterior de la torre, mirant al mar, s'havia lluit i estava acabada. El terrat de la torre estava pràcticament enllestit, només faltava fer un canal per desaiguar, col·locar el paviment, instal·lar i pintar la porta i arrebossar i lluir la paret del balcó.¹¹¹

La Companyia Pintat, un cop va passar a ser la responsable de les obres, en poc més de tres mesos hi va invertir 56.310 rals de billó i 6 maravedís. Va acabar la torre i la muralla, va fer l'excavació per a la cisterna, va finalitzar la contraescarpa i va construir un forn per fer maons. A l'agost de 1780 la companyia enviava una instància a Miguel de Múzquiz, secretari d'Estat i Despatx d'Hisenda, demanant el cobrament dels serveis prestats en els treballs. Aquest va sol·licitar al Baró de la Linde, intendent de Catalunya, la realització d'un informe per esbrinar quina era l'envergadura de les obres fetes per la Companyia a la bateria de la Ràpita. Malgrat l'informe de l'enginyer Francesc Llobet, en el que apuntava que la inversió de la companyia ascendia

¹¹⁰ *Ibídem.*

¹¹¹ *Ibídem.*

a 56.310 rals de billó i 6 maravedís, l'intendent va informar al rei que la xifra que s'havia de pagar a Martin Pintat era de 29.840 rals de billó i 29 maravedís. Aquesta xifra era resultat d'un descompte d'un 20%, contemplat per l'intendent, i que totalitzava 37.300 rals i 29 maravedís. La deducció es referia al valor dels materials i a l'import de la casa, propietat del Reial Erari, que la companyia va rebre en començar la construcció.¹¹²

Malgrat els esforços de la Companyia i del mateix Francesc Llobet per acabar la bateria de la Ràpita, les obres s'havien deixat en suspens el 1781. La necessitat defensiva del port però, continuava latent, sobretot després d'un episodi ocorregut el dia 25 de març d'aquest mateix any, quan un corsari maonès de setze canons s'apoderà d'una embarcació napolitana, carregada de fusta en destinació a Cartagena, que estava fondejada als Alfacs. En canvi, al mateix port, l'artilleria de la torre de Sant Joan va protegir cinc vaixells holandesos i quinze de catalans.¹¹³

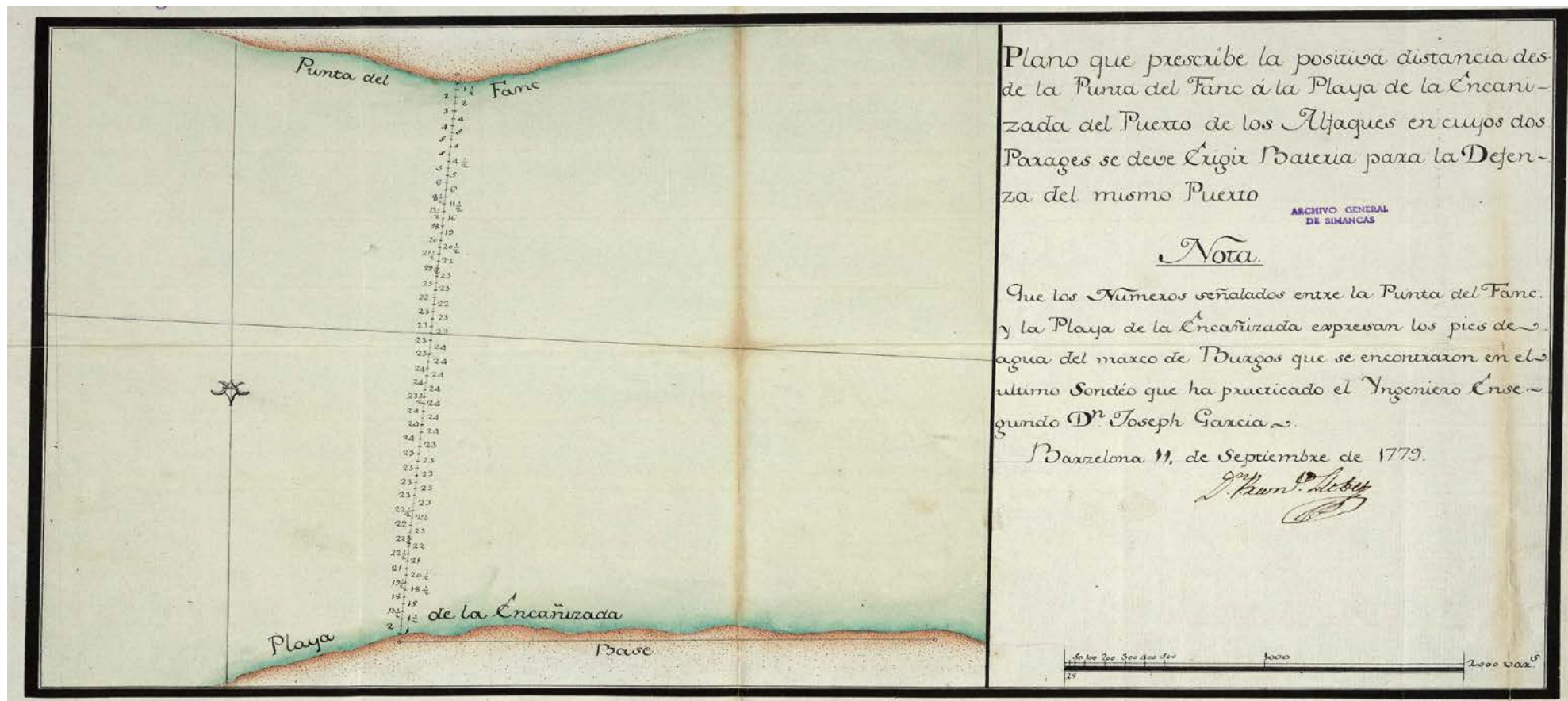
Les peticions al rei per aconseguir més finançament i així poder acabar la bateria van continuar, però l'empresa va quedar abandonada i tota l'atenció va dirigir-se ara a les obres del canal. En definitiva, la falta d'un pressupost inicial i l'elevat cost que anaven agafant les obres van debilitar les esperances de fortificar els Alfacs. A més a més, tampoc no van afavorir les males relacions entre l'enginyer de la bateria Francesc Llovet i el Subdelegat de les obres del canal Francesc Canals. Els dos personatges eren tan incompatibles que es va plantejar que si es volia acabar la bateria en presència de Canals s'havia de substituir Llobet.

¹¹² *Ibidem*. Informe de juliol de 1781.

¹¹³ *Ibidem*.

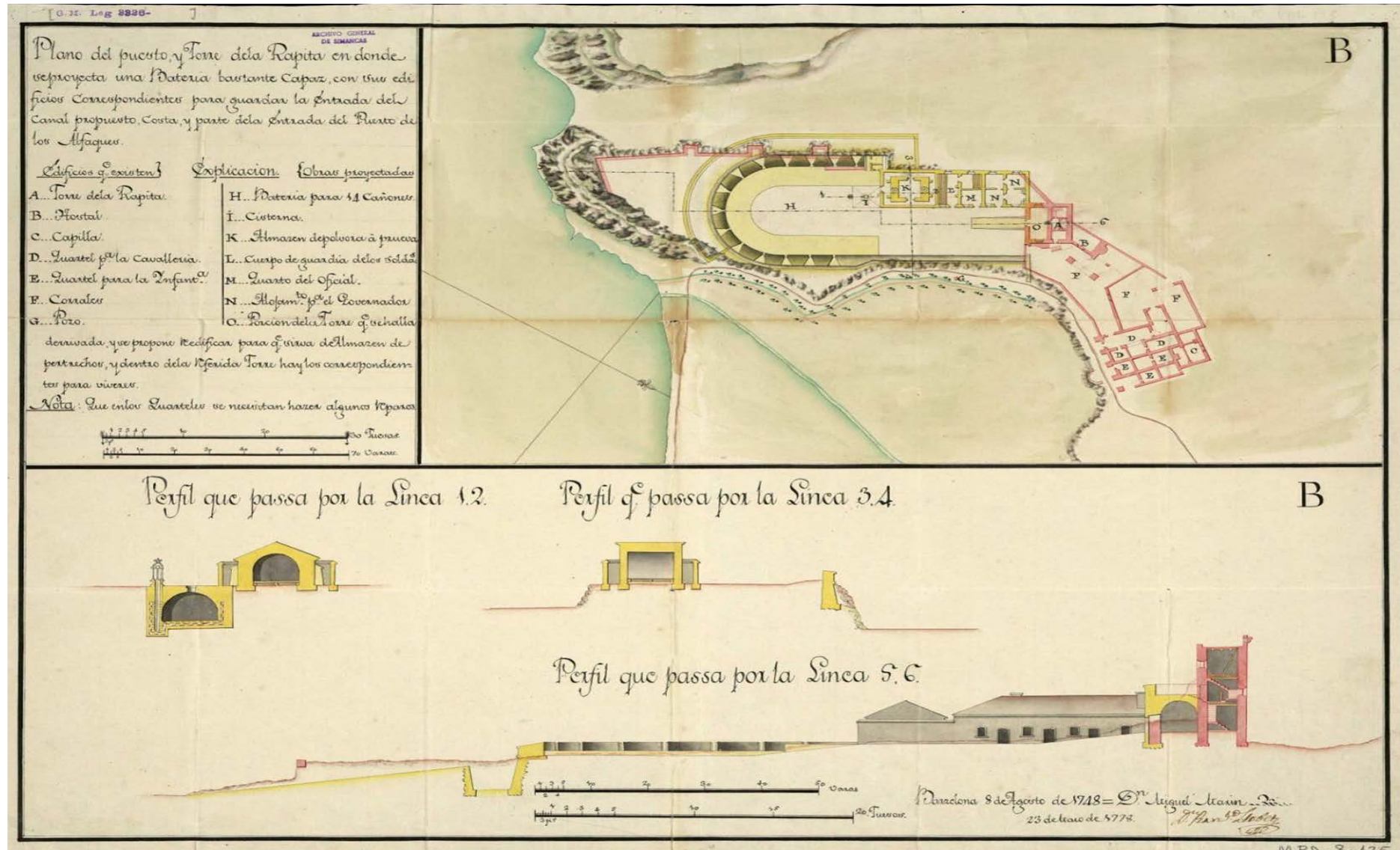
Plànol que prescriu la distància entre la Punta del Fangar i la Platja de l'Encanyissada al port dels Alfacs, on s'havien de situar dues bateries de defensa. Elaborat per l'enginyer Josep Garcia de Cáceres, 1779.

FONT: España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 18,088.

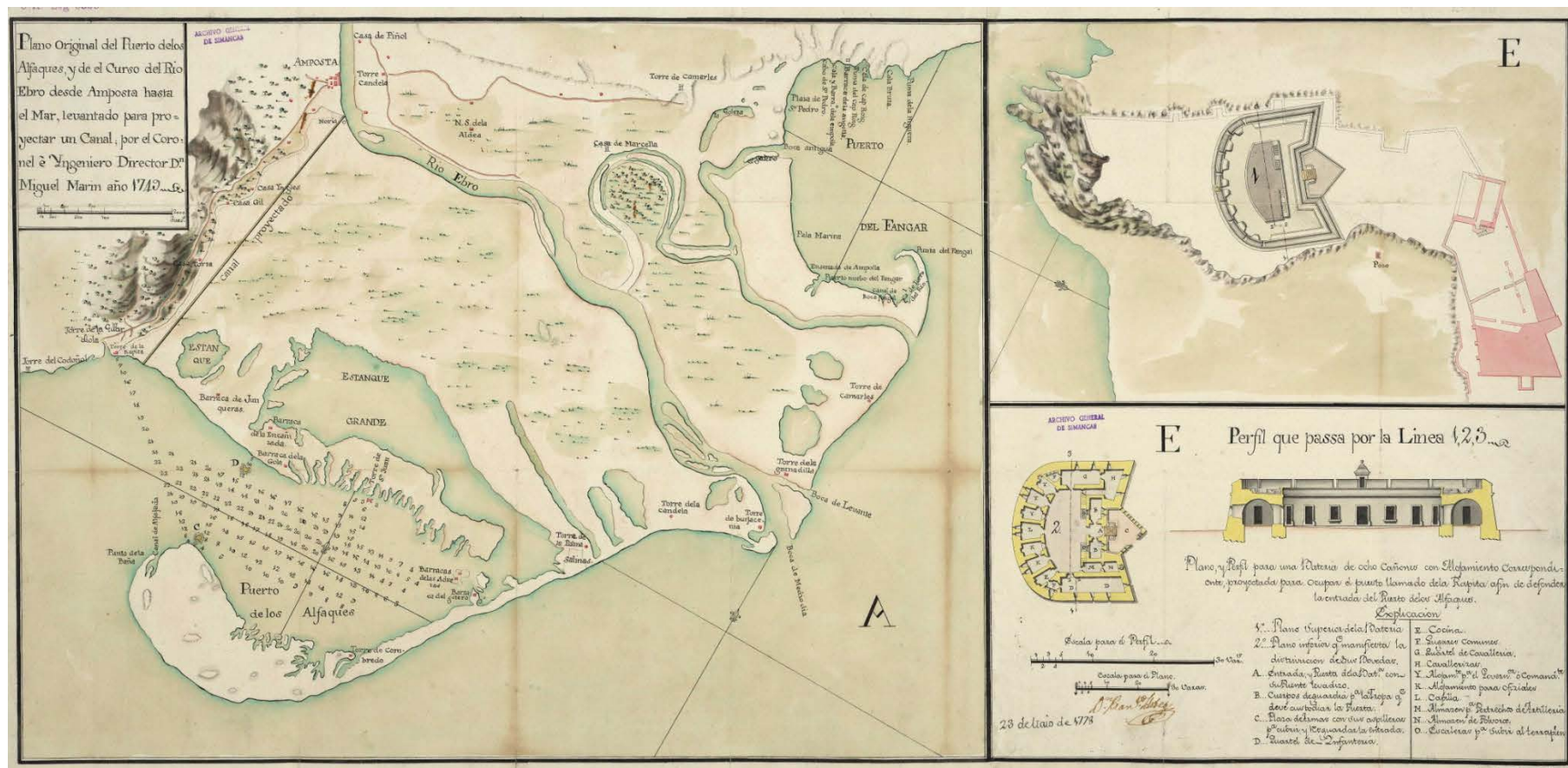

Plànol del port i bateria de la Ràpita, de Miguel Marín, 1748.

FONT: España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 8,125.

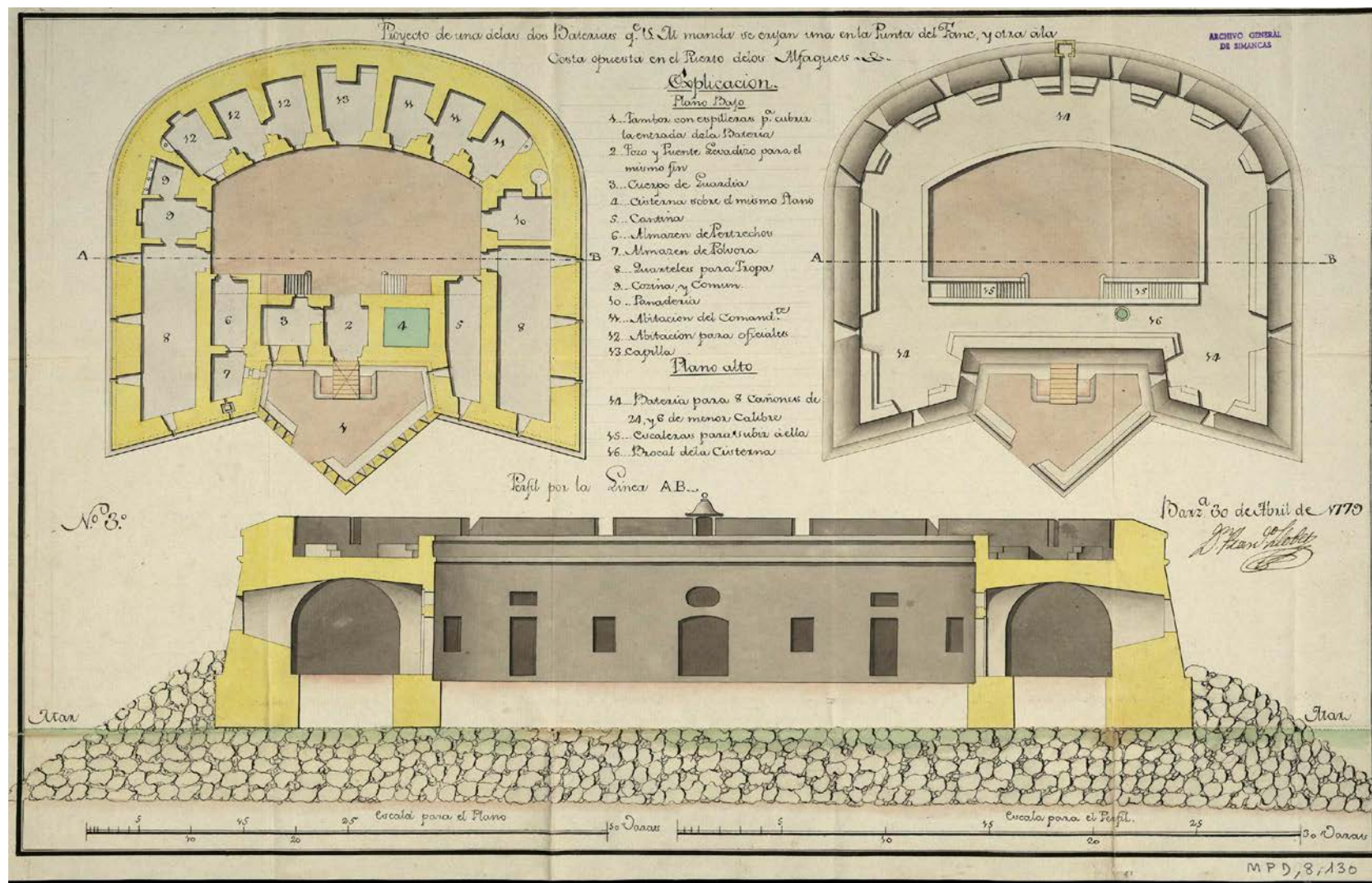

Plànol de la situació de les tres bateries projectades, sobre un mapa de Miguel Marín, per Francesc Llobet a la badia dels Alfaques (mapa de l'esquerra). Planta baixa, planta superior i perfil de la bateria de la Ràpita, 1778.
 FONT: España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 20,026.

Plànol de les bateries projectades per Francesc Llobet per a la Punta del Fangar i platja de l' Encanyissada, 1779.

FONT: España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 08,130.

4.3. El canal de navegació.

La construcció del canal de navegació entre el port dels Alfacs i el riu Ebre, anomenat pels propis impulsors com canal de Carles III, va ser motivada per dos raons principals: la primera responia a motius naturals, irreparables, com era l'estat físic del tram final de la desembocadura del riu Ebre el qual, tal i com deien moltes descripcions del moment, feia molt difícil l'entrada d'embarcacions¹¹⁴. La segona raó, de caire econòmic, tenia a veure amb l'impuls que es volia donar a l'economia del país augmentant els punts comercials i les vies de comunicació, per a donar sortida als productes de l'interior. En aquest cas, el canal de navegació havia de ser l'instrument per a facilitar l'exportació dels productes procedents sobretot d'Aragó i al mateix temps, permetre l'entrada de productes del Mediterrani i fins i tot d'Amèrica, tenint en compte el nou estatus que ara tenia el port dels Alfacs en relació al comerç americà.

El canal de Sant Carles va formar part d'un grup de projectes de navegació fluvial que es van donar a diferents llocs d'Espanya coincidint en l'època de la Il·lustració, molts dels quals no van acabar sent una realitat per la gran envergadura tècnica que representaven. Entre aquests projectes tenim el de l'enginyer Carlos Lemaure de planificar una via de navegació entre Madrid i el golf de Cadis, passant per Sevilla, o els diferents programes que es van realitzar per al canal de Castella, entre ells un del propi Lemaure de 1751.¹¹⁵

¹¹⁴ Les aigües eren cada cop més fangoses, s'inundaven constantment les vores del riu i el terreny es convertia en un indret pantanós de difícil accés.

¹¹⁵ DÍAZ MARTA, Manuel, "Antecedentes de la planificación hidrológica en España y propuestas actuales" a Revista de Obras Públicas, n. 3.321, Any 140, maig 1993, pàgs. 29-38.

Jesús Maldonado classifica els treballs hidràulics que es van realitzar a la península durant el segle XVIII en sis àrees: Canal de Castella, Canal de Guadarrama, preses i canalitzacions del Regne de Múrcia, navegabilitat del riu Guadalquivir, Canal Imperial d'Aragó i projectes de Catalunya, com el canal d'Urgell o els projectes de dics per al riu Ter.¹¹⁶

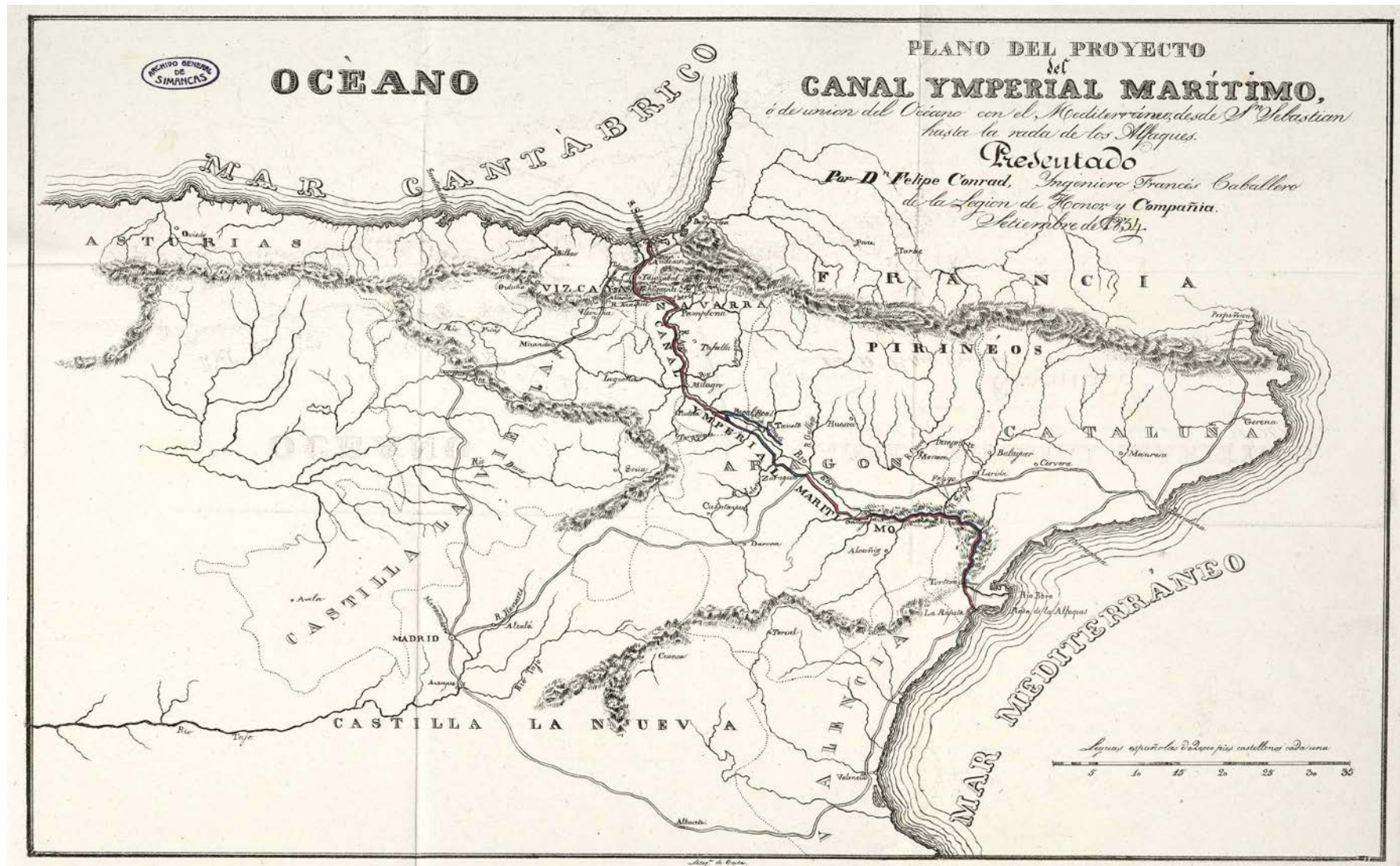
El canal a què ens referirem, dintre de l'àrea de Catalunya, s'ha tendit a relacionar amb una altra obra hidràulica de gran envergadura a Espanya com va ser el projecte del Canal Imperial d'Aragó, que havia de fer possible la navegació al llarg de tot el riu Ebre comunicant el Cantàbric amb el Mediterrani, en el que el canal de Sant Carles havia de ser l'últim tram del trajecte. Com la majoria de projectes hidràulics pensats en aquesta època, no es va materialitzar del tot, però han quedat un bon nombre de croquis i mapes, com el cas del següent plànol elaborat per l'enginyer francès Felipe Conrad el 1834; podem observar com en el seu tram final el canal de Carles III ja s'unia amb el d'Aragó.¹¹⁷

¹¹⁶ MALDONADO DE ARJONA, Jesús, "Canales y comunicaciones fluviales en Cataluña durante el siglo XVIII" a MUÑOZ CORBALÁN, (2004), *opus cit.*, pàgs. 333-341. Per a més informació sobre els projectes hidràulics del segle XVIII veure VVAA, *El canal de Castilla, Un plan regional*, Vols I-II, Junta de Castilla y León, Salamanca, 2004; MUSSET I PONS, Assumpta, "La navegació fluvial a Catalunya al segle XVIII" a VILAR, P., MARTÍNEZ SHAW, C., (coord.), *Historia Moderna, història en construcció*, vol. 1, 1999, pàgs. 167-174.

¹¹⁷ Sobre el Canal Imperial d'Aragó veure, entre altres, TORRES PÉREZ, José María, "Julian Sánchez Bort en el canal Imperial de Aragón" a DOI: *Actas del VIII Congreso Nacional de Historia del Arte*, (Cáceres, 3-6 de octubre de 1990), Ed. Regional de Extremadura, Mérida, 1993, vol. I I, pàgs.1101-1111; GONZÁLEZ RODRIGO, León, *Historia del Canal Imperial de Aragón*, Zaragoza, 1984; PÉREZ SARRIÓN, Guillermo, *El Canal Imperial y la anavegación hasta 1812*", Institución Fernando El Católico, Zaragoza, 1975.

Plànol del projecte del Canal Imperial d'Aragó per unir l'Oceà Atlàntic amb el Mar Mediterrani, des de San Sebastián fins als Alfacs, presentat per Don Felipe Conrad i Companyia, setembre de 1834.

FONT: España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 49,049.

L'impuls definitiu del canal, com la resta de projectes pensats per a la zona de la Ràpita, es va fer gràcies a Carles III, però no podem oblidar els precedents que ens van deixar diferents enginyers al llarg del segle XVIII. Aquests antecedents representen diferents intents per comunicar l'Ebre amb el Mediterrani, com el de Jorge Próspero de Verboom de 1713 o els de Juan Martín Cermeño i Miguel Marín, tots dos de 1749. Malgrat que tradicionalment es relacionen amb el canal de Sant Carles entre Amposta i els Alfacs, cal assenyalar que alguns enginyers apostaren perquè fos el port del Fangar, a l'hemidelta nord, el que facilités l'entrada i sortida de les embarcacions a l'Ebre. Era l'opció, per exemple, de Bernardo de Lana, que així ho feia constar el 1739 en l'escrit titulat *Razón de los tanteos hechos sobre el proyecto de hacer el río Ebro navegable desde Zaragoza hasta el Mar Mediterráneo*:

*“La razón que se ha tenido para proyectar otro canal ha sido porque habiendo examinado con toda exactitud el Puerto de los Alfaques, se nota en él lo mucho que le perjudican las arenas que introduce el levante, disminuyendo siempre su fondo.”*¹¹⁸

Segons Jesús Maldonado, la diversitat d'opinions sobre la ubicació del canal responia a la influència dels interessos econòmics dels comerciants de Tortosa. Els que desitjaven comerciar amb Barcelona eren partidaris de que el canal es dirigís al Port del Fangar, per evitar així haver de donar la volta del costat sud al nord de la desembocadura; en canvi, els que establien negocis

¹¹⁸ Instituto de Historia y Cultura Militar, *Razón de los tanteos hechos sobre el proyecto de hacer el río Ebro navegable desde Zaragoza hasta el Mar Mediterráneo*, Colección General de Documentos, 1582, 3-4-3-5.

amb els ports de Llevant preferien el port dels Alfacs, per ser una sortida més directa cap al sud.¹¹⁹

El motiu que finalment decantaria al Conde Floridablanca per l'opció de Verboom i Marín va ser evident quan el 1778 el port dels Alfacs va obrir-se a comerciar amb Amèrica. Les expectatives, per tant, es centraven en l'impuls dels Alfacs, mentre el port del Fangar va quedar en un segon terme.

L'enginyer Miguel Marín era partidari d'utilitzar el port dels Alfacs, tal i com va planificar en el plànol de 1749 (pàgina 132). En canvi, el mapa de 1778 d'autor desconegut (pàgina 133), recull diferents opcions per millorar l'accés a l'Ebre mitjançant tres possibilitats: el primer projecte de Miguel Marín (A); la canalització directa del riu Ebre, canviant la seva direcció, per a que desemboqués al Port del Fangar (D) i una tercera opció, construint un canal des d'Amposta fins a l'Encanyissada i d'allí fins els Alfacs, alternativa aquesta última considerada com la preferida per l'autor. Les anotacions d'aquest plànol representen un bon testimoni de quina era la situació del comerç fluvial en l'últim tram de l'Ebre a finals del segle XVIII:

“En la Rápita no hay resguardo de los temporales; por lo que las embarcaciones fondean en el Canal dentro del Puerto que tiene de 6 a 8 brazas de fondo: ordinariamente lo hacen en el paraje indicado con el Ancla n. 1 y cuando recelan ser acometidas de Corsarios Berberiscos se retiran hacia el Ancla nº 2 bajo el Cañón de la torre de San Juan.

¹¹⁹ MALDONADO DE ARJONA, Jesús, *opus cit.*, pàg. 336.

Río arriba, a 3 leguas de Amposta, esta la ciudad de Tortosa situada en la orilla opuesta. Los frutos de Aragón se conducen hasta dicha ciudad en Barcas chatas; y en las mismas, u otras iguales de Tortosa, bajan hasta Amposta, donde tiene algunos Almacenes la Real Compañía de Comercio de Zaragoza; y desde allí por tierra al Puerto de los Alfaques por camino llano y buena carretera. No pueden navegar por el Río Buques cuyo cargo pase de 10 quintales y que no sean chatos y a propósito sirgándolos con gente o caballerías; y aun estos quedan imposibilitados en verano que menguan las aguas: y en todos tiempos son muy peligrosas las bocas del Río por los bajos fondos y bancos que forman sus corrientes, y que varían con frecuencia.

La Casa de Aduana de la Rápita consta de reducidas habitaciones para el Administrador, Oficial Interventor, un cabo y dos ministros: con un Almacén de 26 a 27 varas de largo y 16 a 17 de ancho.”

A diferència de la hipòtesi de que el port dels Alfacs només servia de refugi de les embarcacions que havien d'introduir-se al riu per les boques de la desembocadura, en aquest manifest es descriu com les mercaderies arribaven fins Amposta i des d'allí es transportaven per carretera per ser carregades als vaixells fondejats al port dels Alfacs, on hi havia instal·lada una duana. Degut a les condicions físiques del fons del riu, els vaixells que navegaven per l'Ebre no podien portar una càrrega superior als deu quintars i havien de ser xatos.

Com es desprèn d'aquestes paraules, la necessitat de millorar la comunicació entre el l'Ebre i el Mediterrani, a la dècada dels setanta, era evident i és per això que s'impulsaren projectes en aquesta línia. En una

primera fase, les sol·licituds a la corona per iniciar les obres de referència, amb el rerefons dels diferents projectes ideats pels enginyers militars, foren de mans de particulars. Una d'elles correspon a la proposta impulsada per Carles Sabater, Síndic Personer de Tortosa que, com veurem en el capítol 5 no només pretenia fer l'obra hidràulica sinó que també es va oferir per crear noves poblacions a la zona. L'altra opció va ser el projecte de la Companyia Comercial dels Milans de Barcelona, molt similar a la de Sabater. Els aspectes administratius, econòmics i tècnics de totes dues propostes han estat ben analitzades per Emeteri Fabregat en alguns dels seus treballs.¹²⁰

El gir polític que va representar la política de Floridablanca, quan va ser nomenat Secretari d'Estat, va condicionar el desenvolupament d'ambdós projectes ja que van quedar paralitzats. Com apunta Fabregat, es dona per acabada la política seguida al llarg dels anys anteriors, consistent a cedir a companyies privades els projectes de canalitzacions a Espanya, i l'Estat es torna a fer càrrec directament de les obres, que adopten un caire oficial dintre del context de la política il·lustrada d'incentivar les obres públiques.¹²¹

Així doncs, l'obertura del canal entre Amposta i Sant Carles es va convertir en un projecte estatal, que va tenir com a principal impulsor al Conde Floridablanca. Els treballs van ser gestionats a peu d'obra per Francesc Canals, que va ser nomenat el 1780 Comissari i Subdelegat de les obres del canal de Sant Carles.

¹²⁰ FABREGAT GALTERRÀ, Emeteri, "La canalització de l'Ebre a la segona meitat del segle XVIII: el Real Canal de Tortosa de Carles Sabater" a *Recerca*, n. 10, Any 2006, pàgs. 139-200; FABREGAT GALTERRÀ, Emeteri i VIDAL FRANQUET, Jacobo, "La canalització de l'Ebre a la regió de Tortosa (1347-1851)" a *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, Volum VIII, Any 2007, pàgs. 3-49.

¹²¹ FABREGAT GALTERRÀ, Emeteri, "La canalització de l'Ebre...", *opus cit.*, pàg. 164.

El desenvolupament d'aquestes tasques, a partir de 1780, es pot seguir mitjançant la correspondència entre Francesc Canals i Floridablanca. El pressupost dels treballs de picapedrer i de maçoneria va estar encarregat als enginyers Josep Prat, arquitecte que havia estat treballant a Tarragona, i Francesc Aparici, agrimensor i geòmetra hidràulic, que proposaren les següents mides per al canal: una longitud de 12.056 vares, un cabal de 15 vares d'amplitud, rases laterals de 2,5 vares d'amplitud i una profunditat de 1,5 vares. Aquestes obres presentaven un cost total de 1.412.772 rals de billó, el qual es desglossa en la següent taula¹²²:

Taula 4. Pressupost de les obres de picapedrer i paleta elaborat per Josep Prats i Francesc Aparici per al canal de Sant Carles, 19 de maig de 1780.

FONT: ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 25.

Obres	Rals de billó
Excavació de 3.610.680 vares cúbiques de terra	802.772
Per facilitar l'entrada, sortida i baixada de les embarcacions	360.000
3 ponts de fusta	18.000
(il·legible)	135.000
TOTAL	1.412.772

Els primers treballs que es van iniciar l'estiu de 1780, amb uns 600 treballadors que es reduïen a 350 en època de verema, foren els de construir una sèquia d'una vara d'amplària per una de profunditat, des d'Amposta fins els

¹²² ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 25.

Alfacs, la qual marcava l'alineació del canal. Un cop feta es començà a excavar el fons del canal i es van construir rescloses a cada extrem, per evitar les inundacions i introduir-hi l'aigua. A més a més, a petició del rei, a les terres laterals del canal es van plantar albers blancs. Es projectaren també dues sèquies per conduir les aigües pluvials i dels barrancs al riu i el mar, per evitar que inundessin les terres del voltant del canal, que havien estat dessecades. El novembre del mateix any es va fer l'assaig de navegació amb Matías de Ovalle, Ministre de Marina de Tortosa i el governador del corregiment.¹²³

Canals pretenia acabar l'obra a finals de l'any 1781, tal i com comunicava en una carta a Floridablanca el març d'aquell any, però el cert és que cap al 1783 encara no havien acabat les rescloses i el canal restava per finalitzar. Sembla que uns dels motius dels endarreriments fou el disseny d'aquestes recloses, les quals havien estat planificades per Josep Prat, però no eren del gust de Francesc Canals. Durant aquests anys, a part d'aquesta empresa, Canals havia dedicat gran part del seu temps als assumptes relacionats amb la formació del nucli que s'estava formant al costat del canal: la nova població de Sant Carles. La construcció del canal havia quedat relegada a un rol secundari, circumstància per la qual seria amonestat pel mateix Floridablanca en diverses ocasions.¹²⁴

Cal destacar també les crítiques que la construcció del canal va rebre des de Tortosa, tant per part del governador com de les autoritats municipals, els quals no van veure en bons ulls aquesta empresa. Després que l'intendent

¹²³ *Ibídem*.

¹²⁴ Sobre la trajectòria de Canals veure el capítol 6.

Barón de la Linde demanés al governador un informe sobre l'estat de les obres del canal, aquest va respondre-li amb una carta plena d'injúries i calúmnies en contra tant del projecte com de la mateixa figura de Canals. L'escrit va sorprendre tan a l'intendent que el va reenviar al Conde de Floridablanca, per a informació seva i del rei.¹²⁵

Els problemes tècnics sorgits, arran els emplenaments de terra que patia freqüentment el canal, també van endarrerir la finalització que no va arribar a produir-se mai. L'adveniment d'un nou panorama polític, que es va plantejar a partir de la dècada dels noranta, després de la mort de Carles III i de la substitució del Conde de Floridablanca, va paraitzar finalment tots els projectes relacionats amb el canal i la població de Sant Carles. Malgrat tot, en les diferents recapitulacions realitzades pel Conde, en acabar el seu mandat, el projecte va ser recollit com quelcom positiu¹²⁶.

Les interpretacions posteriors van deixar en evidència el fracàs del pla i manifestaven fortes crítiques per la inútil inversió que s'havia fet en aquell indret. És el cas, per exemple, de les paraules de l'enginyer Bartolomé Amat el 1826 en la seva *Memoria sobre el canal de Amposta*:

“Estos resultados sobre el Canal de San Carlos son bien tristes de recordar (...) Demasiado se sabe que se gastaron muchos millones en las suntuosas fábricas civiles y en las hidráulicas de la nueva población y Puerto

¹²⁵ AGS, Guerra Moderna, Lligall 3327. Reproduït a l'Annex.

¹²⁶ MOÑINO FLORIDABLANCA, José, “Memorial presentado al rey Carlos III y repetido a Carlos IV, por el Conde de Floridablanca, renunciando al Ministerio” de 1789, pàg. 327, “Observaciones sobre el papel intitulado confesiones del conde de Floridablanca” de 1789, pàgs. 290-306 i “Defensa Legal” de 1793, pàgs. 435-508 a *Obras Originales del Conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, M. Rivadeneryra, Madrid, 1867.

de San Carlos (...) Demasiado se sabe también que estas numerosas obras no son en el día más que un triste espectáculo de desmoronamiento y despoblación y que la navegación del Canal es completamente nula, desapareciendo por días hasta los vestigios de su cauce.”¹²⁷

O bé el contingut del capítol X de l'obra de Jaubert de Passà de 1844 dedicat al canal de Sant Carles:

“(…)El talento superior de Floridablanca, reconociendo todos estos obstáculos, pensó en reunir el puerto abierto por la naturaleza en medio de los Alfaques con la castellanía de Amposta (...). El primer canal se abrió con rapidez; pero el conde de Guzmán, encargado de la continuación de las obras, creyó conveniente el dirigirle hacia la ciudad de la Rápita. Hizo construir igualmente un gran depósito, una esclusa, un desagador que desembocó en una ensenada reducida, que fortificó con un espolón para defenderla de los vientos del mar; y estaban ya concluidas las obras principales y el nivel de las aguas permanecía el mismo a causa de los muchos manantiales encontrados en los Alfaques; pero todavía quedaba que vaciar el terraplén del primer puerto de abrigo, continuar el muelle superior y concluir el sistema de esclusas. Los barcos subían sin obstáculo alguno hasta Amposta. Murió Carlos III, fue separado del ministerio Floridablanca, y todo quedó paralizado. Así es que ese preciosos canal que debía causar una revolución importante en la agricultura del Norte de España, estas esclusas, estos grandes depósitos contruidos a mucha costa, estos inmensos almacenes, los cuarteles y la iglesia, todo fue

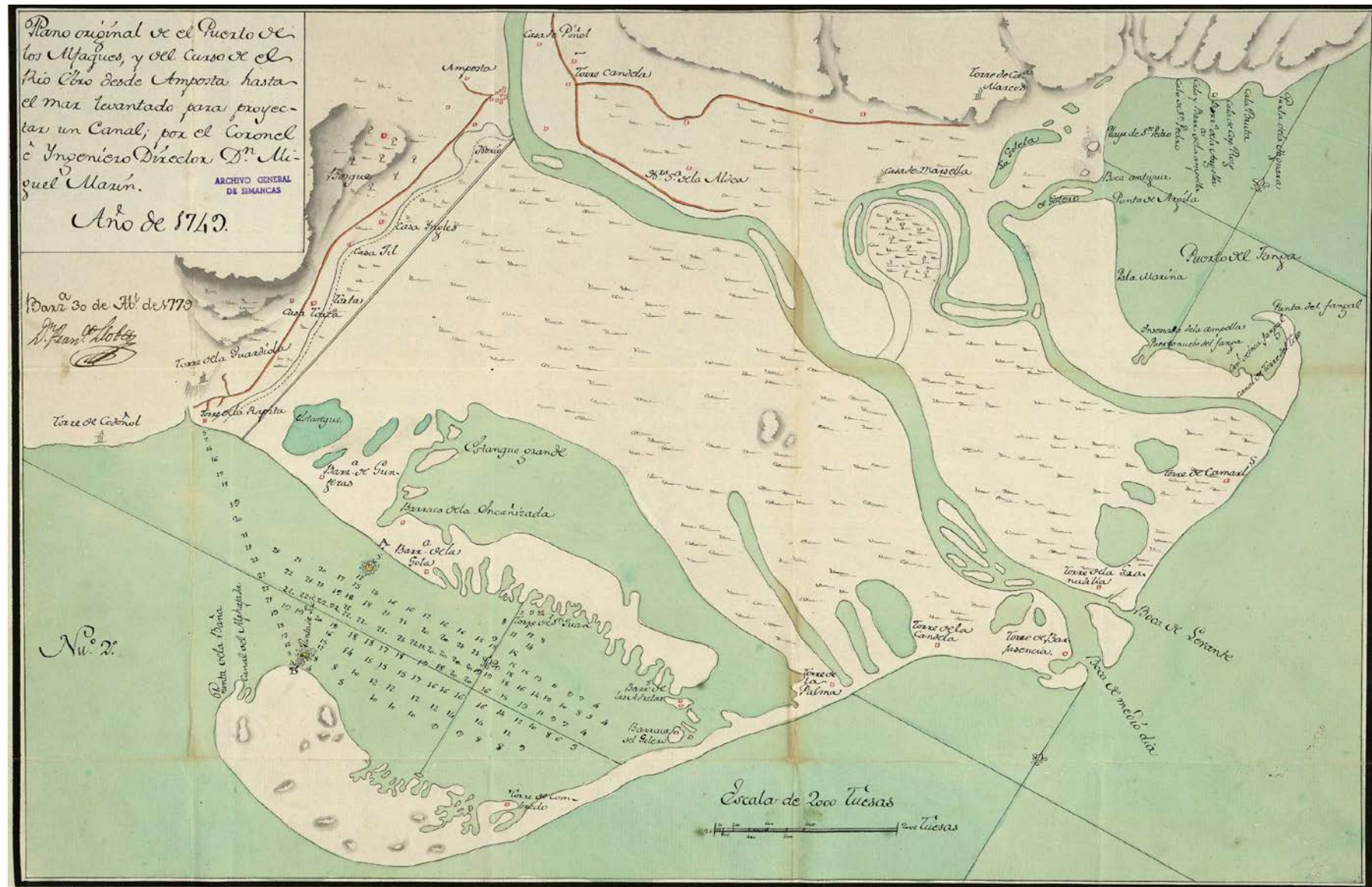
¹²⁷ Instituto de Historia y Cultura Militar, Colección General de Documentos, 2764, 3-1-4-21, Memoria sobre el canal de Amposta.

*bosquejado y nada concluido. Este puerto, cuya conclusión esperaban las tres
ricas provincias de Aragón, Cataluña y Valencia, no se vio concluido, y los
frutos del interior sin salida fija.*¹²⁸

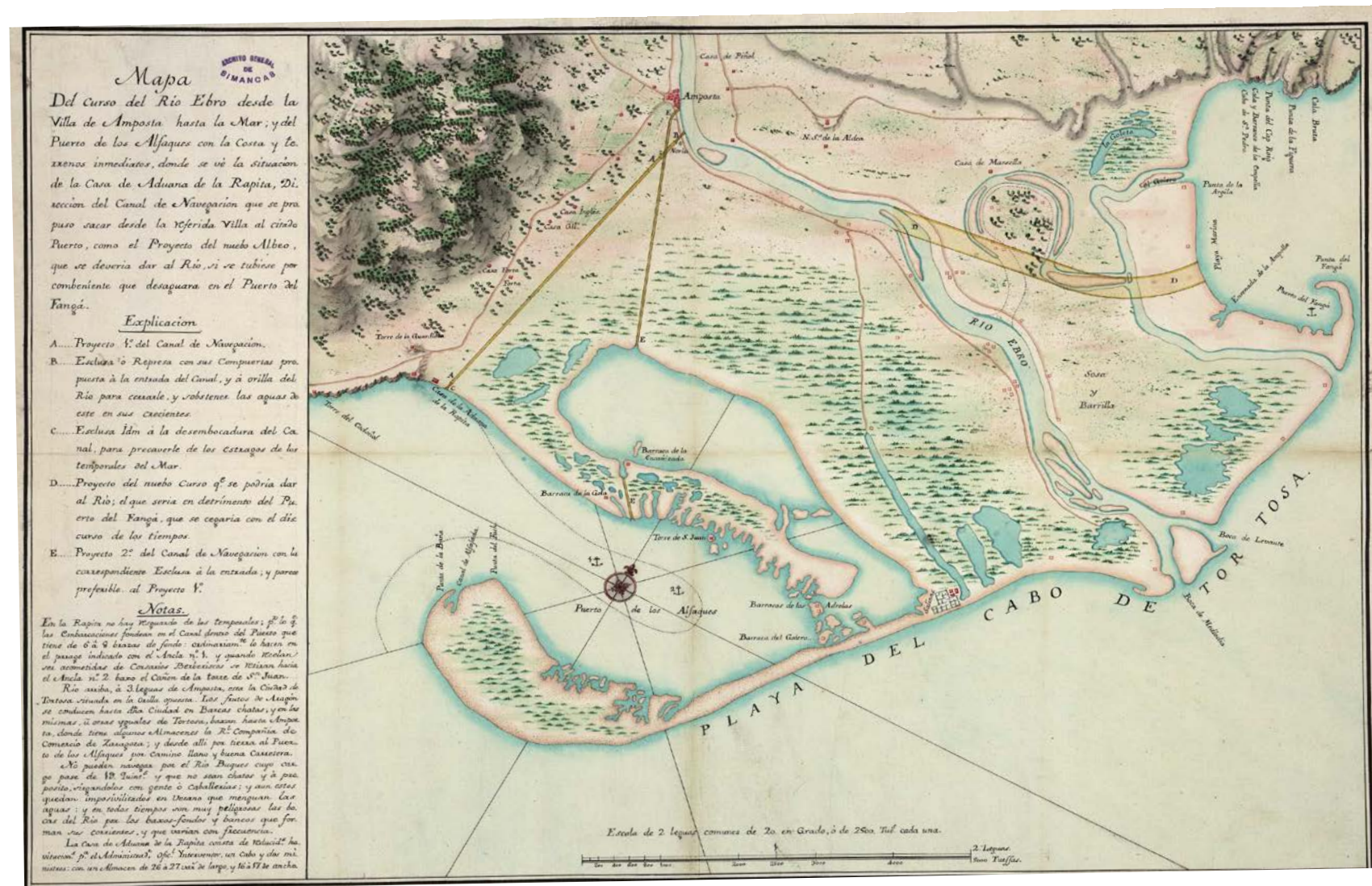
¹²⁸ JAUBERT DE PASSÁ, *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia*, Sociedad Económica de Amigos del País, Valencia, 1844, pàgs. 63-65.

Plànol del curs del riu Ebre elaborat per Miguel Marín on situa el canal des del riu fins a la Ràpita, 1749.

FONT: *España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 08-129.*

Plànol del curs del riu Ebre des d'Amposta fins al mar i canals projectats, 1778. Anònim.
FONT: España, Ministerio de Cultura, Archivo General de Simancas, Mapas, Planos y Dibujos, 27-39.

CAPÍTOL 5. ELS PROJECTES DE POBLACIÓ.

5.1. Sant Carles: Primeres petjades.

Arribats a aquest punt dels esdeveniments, hem d'aturar-nos a observar i investigar l'últim i més desconegut fet que engloba i completa el projecte il·lustrat de Carles III a Sant Carles de la Ràpita. Ens referim a la formació de la població en la seva totalitat, la qual segons les traces urbanístiques que ens han quedat, sembla que havia de situar-se a l'alçada de les ciutats il·lustrades més exemplars de la cort borbònica d'Espanya.

Els orígens de l'assentament de la població els hem de situar entorn al convent de les monges sanjoanistes, com s'ha apuntat anteriorment, i serà al voltant d'aquest nucli edificat des d'on es projectarà la ciutat.

L'urbanització planificada del lloc no va ser idea d'una sola persona, com la tradició popular ha volgut pensar, atribuint-la integrament a una decisió personal del rei Carles III, sinó que va sorgir arran de les peticions de diferents personatges, aprofitant la seva estada al lloc per motius de feina o per simples especulacions, pensant que la construcció del canal i la comercialització amb Amèrica des d'aquell punt, demanava un assentament important de població per a revitalitzar la zona i oferir serveis diversos al pas de viatgers i comerciants, que s'esperava fessin de la ciutat un punt de referència a nivell estatal.

Tenim nombrosa documentació referent als expedients de sol·licituds de terres per part de diferents pobladors, així com també sobre els plets que s'iniciaren paral·lelament a l'ocupació dels terrenys. Per tant, podem elaborar la història dels orígens de la Ràpita a partir dels pagesos i pescadors que s'hi van establir. El que encara no sabem de primera mà, i que s'ha convertit en

instrument d'imaginació del que hagués pogut ser, és el projecte urbanístic de la població. Sabem que va existir perquè es va iniciar la seva construcció i les edificacions que es van quedar a mig fer encara són presents avui als carrers principals de la Ràpita. Les característiques artístiques d'aquests edificis i el traçat urbà plantejat són la prova que es projectava un complex arquitectònic d'estil neoclàssic a semblança de la monumental Madrid de Carles III.

5.2. El model de poblament de Sant Carles de la Ràpita. El *Fuero Alfonsino* i el *Fuero de Sierra Morena*.

El procés colonitzador que va experimentar Espanya al segle XVIII va tenir el seu model de referència en les normes del *Fuero de Población* de 1767, que es van seguir a Sierra Morena i Andalusia. El *fuero* va recollir la forma i les condicions sota les quals s'havia de fer aquesta colonització i que, per formar part també de la política agrària de la Il·lustració, hem analitzat a l'apartat 2.2. No obstant, des del 1772 estava en vigor una altra instrucció colonitzadora, restablerta després de ser abolida el 1707, nascuda a l'antiga Corona d'Aragó el 1329: el *Fuero Alfonsino*. Aquest model de poblament promulgat per colonitzar les terres de la corona d'Aragó pel rei Alfons IV, permetia construir pobles d'un mínim de quinze cases i atorgava la jurisdicció civil plena i la baixa criminal als impulsors de tal projecte¹²⁹. Si en aquell moment de la Baixa Edat Mitjana s'havia utilitzat aquest instrument per instigar als cristians a repoblar zones desèrtiques, sobretot de València, i compensar la presència d'establiments musulmans a la zona, al segle XVIII es va considerar que

¹²⁹ GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique, "Fuero Alfonsino y Fuero de población de Sierra Morena en los proyectos de colonización de la Corona de Aragón en la segunda mitad del siglo XVIII" a *Revista de Historia Moderna*, n. 12, 1993, pàgs. 141-184.

serviria per dur a terme els objectius poblacionistes de la Il·lustració i contribuir a l'increment demogràfic i a l'augment de la producció agrícola¹³⁰.

El *fuero alfonsino* atorgava un tipus de jurisdicció civil i criminal que permetia als titulars exercir les funcions de control i policia amb limitacions, això sí, pel que fa a les penes que podien imposar. D'aquesta manera, la jurisdicció alfonsina no permetia jutjar delictes que poguessin acabar en pena de mort, desterrament, mutilació, càstig corporal de més de cent fuetejades o interrogatoris. Tampoc no podien exigir als vassalls treballs, serveis o hostalatges, però gaudien de drets exclusius, privatius i prohibitius, com el dret d'ús del molí o del forn¹³¹.

El domini directe que va atorgar aquest privilegi als impulsors de les colonitzacions va afavorir la colonització de moltes zones al regne de València, que han estat analitzades per Gil Olcina. La conseqüència directa d'aquesta pràctica va ser l'ennobliment de gran part de propietaris de finques que van veure el restabliment d'aquest fur com una opció de promoció social¹³².

L'àmbit d'aplicació d'aquesta concessió va ser en un principi per al regne de València, però Carles III va deixar la porta oberta a l'extensió per a la resta de l'estat¹³³. De fet, anys més tard, a les Regles per a la construcció de poblacions a la ruta entre Madrid i Extremadura, va permetre la jurisdicció

¹³⁰ GIL OLCINA, Antonio, "Reformismo ilustrado, colonización interior y restablecimiento del fuero alfonsino" a *Agricultura y Sociedad*, n.56, Julio-Septiembre, 1990, pàgs.85,96.

¹³¹ Ibídem, pàgs. 83-84.

¹³² GIL OLCINA, Antonio, *Singularidades del régimen señorial valenciano: expansión, declive y extinción de la señoría directa*, Universidad de Alicante, Alacant, 2012, pàg. 125.

¹³³ "(...)que se publique de nuevo en el reino de Valencia la confirmación y subsistencia del fuero otorgado por el rey don Alfonso en las Cortes de 1328...Y por lo que toca a la extensión de dicho fuero, que me propone el Consejo para toda España, me consultaría el modo, términos y circunstancias con que podrá convenir que yo conceda esta nueva gracia" a *Suplemento de la Novísima Recopilación*, Libro III, Título III, Ley I.

alfonsina a aquells que formessin pobles de vint cases, com a mínim¹³⁴. Així doncs, gràcies a l'aplicació d'aquest privilegi es van emprendre nombroses sol·licituds que durant l'últim terç del segle XVIII donarien com a resultat poblacions com Peñacerrada, San Rafael, La Sarga o Algorfa.

Pel que fa als projectes de noves poblacions, a la resta de l'estat van ser força nombrosos els casos en els quals es va combinar poder aplicar el fur de Sierra Morena amb l'alfonsí; així en les seves peticions solien demanar exempcions fiscals durant un període de temps, exempcions de quintes, lleves o del delme i es facilitava la construcció de cases als colons, atorgant-los un tros de terra que mantindrien mitjançant un cànon emfitèutic. El titular, per la seva banda, solia demanar també la senyoria jurisdiccional. Giménez López exposa amb detall alguns exemples en aquest sentit. Dionisio Areny va proposar fundar una nova població l'any 1768 entre Tivissa i la costa, seguint les normes de Sierra Morena, demanant a més a més la jurisdicció civil i criminal. Josep White, comerciant de Benicarló d'origen irlandès, va voler crear un poble de trenta o quaranta cases en aquella zona i a canvi demanava l'exempció dels delmes i la senyoria jurisdiccional per a la seva persona, així com la concessió d'exempcions fiscals i de quintes per als colons durant una dècada. Altres casos es van donar en terres aragoneses o a les illes Balears¹³⁵.

Perquè un projecte d'aquestes característiques fos aprovat pel Consell de Castella eren necessàries també una sèrie de condicions. Les circumstàncies que propiciaven l'admissió d'aquests plans de poblament es

¹³⁴ ALBEROLA ROMÀ, Armando, GIMENEZ LÓPEZ, Enrique, "Antecedentes colonizadores en la España del siglo XVIII. Proyectos y realidades en las tierras de la antigua Corona de Aragón" a *Revista de Historia Económica*, Año XV, Primavera-Verano 1997, nº2, pàg. 280.

¹³⁵ Giménez López explica amb detall els casos de José Pérez Caballero per fundar una població al corregiment aragonés de Borja o la petició del marquès de Sollarich a Palma de Mallorca. GIMÉNEZ LÓPEZ (1993), *opus cit.*, pàgs. 146-151.

donaven quan el projecte colonitzador presentava altres estímuls. Un incentiu era el de dessecar zones pantanoses per eradicar el problema de proliferació d'epidèmies, com febres terçanes o paludisme, que es donava molt sovint en zones humides de la península. Aquesta proposta es va incorporar en molts dels projectes colonitzadors de la zona mediterrània per les condicions del terreny costaner¹³⁶. Un altre agent motivador era el de construir les poblacions en zones estratègiques, prop de vies de comunicació importants i carreteres reials, com podia ser la de Madrid-Andalusia o la de Barcelona- València (projecte de Dionisio Areny), les quals presentaven trams desèrtics i despoblats. Es tractava de facilitar la comunicació i el trànsit de productes i crear un centre de serveis per als viatgers. En altres casos les colonitzacions anaven lligades a empreses de fortificació militar i habilitació de ports.

El cas de la nova població de Sant Carles és un dels pocs que va reunir aquest conjunt de condicions en un sol projecte. La nova població naixeria per albergar les necessitats que sorgirien de l'activitat comercial del port dels Alfacs, arran de la seva liberalització per comerciar amb Amèrica. La construcció d'un canal navegable entre la Ràpita i Amposta permetria impulsar la roturació de les terres de banda i banda de canal i planificar un sistema de sèquies; tot plegat facilitaria transformar unes terres ermes amb tendència a les inundacions. Finalment, Sant Carles es trobava molt a prop del pas del camí reial entre Barcelona i València, que s'estava construint des de 1761¹³⁷.

¹³⁶ *Ibidem*, pàgs. 273-279. Tenim el cas de l'albufera d'Alacant, la llacuna de Salines o la de Villena a Elx.

¹³⁷ SANCHIS DEUSA, Carmen, "Els camins valencians de la segona meitat del segle XVIII i les *observaciones* de Cavanilles" a Cuadernos de Geografía, n. 62, València, 1997, pàgs. 455-483.

Tenint en compte aquests condicionants i analitzades les circumstàncies amb què es van desenvolupar els projectes poblacionistes del XVIII en relació a l'ús dels furs de Sierra Morena i alfonsí, cal veure quin paper van jugar aquests models colonitzadors en els projectes presentats per habitar el delta de l'Ebre.

Es tracta dels projectes de Carles Sabater, de la Companyia Milans i d'Agustí Navarro. Els dos primers ja han estat analitzats per Giménez López (1995). Malgrat que no van ser portats a la pràctica, s'han de considerar com els precedents del projecte definitiu dut a terme a partir de 1780, impulsat per Francesc Canals i Floridablanca. Cal analitzar de quina manera les condicions presentades en aquests projectes, d'iniciativa particular, van incidir en la fundació de Sant Carles de la Ràpita.

5.3. Els projectes poblacionistes de Carles Sabater i dels Milans.

La població de Tortosa, veïna de la Ràpita, es beneficiava des de feia segles de la comercialització pel riu Ebre i el Port Fangós era la porta d'entrada fins arribar a la ciutat. Quan aquest va desaparèixer i es va iniciar la comunicació amb el port dels Alfacs, els comerciants tortosins van veure molt clar que, per als seus interessos, era necessari fer un canal entre Amposta i La Ràpita. La desembocadura presentava evidents dificultats per continuar distribuint els seus productes pel Mediterrani.

A l'apartat 2.3 hem aclarit com van ser els comerciants de la mateixa ciutat els qui el 1771, per a facilitar el trànsit de productes, van demanar la construcció al territori de la Ràpita d'una duana, magatzem i oficines.

Carles Sabater, *personero de lo comun*¹³⁸ de Tortosa, es va veure motivat per aquesta iniciativa i l'any 1767 va presentar al rei un projecte de construcció de dos canals des de l'assut de Tortosa fins al port Fangós i el port dels Alfacs, a ambdós marges del Delta; amb ells s'evitarien les zones pantanoses i els fons irregulars de la desembocadura, a més el projecte també incloïa la dessecació dels terrenys i la construcció de deu poblacions.

Anys més tard, el 1776, un grup de comerciants de Barcelona, anomenats Francesc Milans i Benages, Francesc Canals, Andrés Filibein i Francesc Capalá, van entrar a formar part dels candidats per a realitzar el projecte. Aquests comerciants s'havien constituït en Companyia i s'oferien a fer navegable el riu Ebre i a poblar tota la zona. Els Milans¹³⁹ formaven part de la classe mercantil més activa de Barcelona, Bonaventura Milans havia estat un dels sis apoderats que l'any 1748 van iniciar el projecte de la Companyia de Comerç de Barcelona, convertint-se l'any 1755 en el seu primer director, juntament amb Bernat Gloria i Agustí Gibert.¹⁴⁰

El disseny del seu projecte no s'allunyava gaire del de Carles Sabater, ja que oferien fer navegable l'Ebre i també "*poblar los términos desiertos que hay desde ella* (Tortosa) *hasta el mar, al lado del río Ebro*". Així doncs, a Sabater se li presentava una competència directa a la qual havia de fer front d'alguna manera. Tant va ser així que el 4 d'agost de 1776, nou dies després que els

¹³⁸ Figura que equivalia al defensor del poble.

¹³⁹ Sobre aquesta família disposem d'informació als llibres de MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *Cataluña en la carrera de Indias (1680-1756)*, ed. Crítica, Barcelona, 1981, pàgs.64-65; VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Volum 4. Formació del capital comercial*, ed.62, Barcelona, 1966; MOLAS, Pere, "La Junta de comercio de Barcelona. Sus precedentes y su base social" a *Anuario de Historia Económica y Social*, t. III, 1976, pàgs. 226-279.

¹⁴⁰ GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique "La colonización del delta del Ebro en la segunda mitad del siglo XVIII" a VV.AA, *Homenaje a Antonio de Bethencourt Massieu, Volumen II*, ed. Cabildo de Gran Canaria, Gran Canaria, 1995, pàgs. 41-66.

Milans remetessin el seu memorial al Consell de Castella, demanaria a aquesta mateixa institució que rebutgessin el citat projecte per ser posterior al seu. Per a demostrar que ell també disposava d'una forta inversió va fer tractes de finançament amb la companyia francesa Fornier, que en aquella època estava invertint en negocis mercantils a Cadis¹⁴¹.

Quan totes les veus ja apuntaven que els Alfacs seria obert al comerç amb el nou continent, el projecte de connectar-lo amb l'Ebre va anar prenent més força i es va veure factible. Segons paraules del Marqués de Grimaldi, Secretari d'Estat, es donaria la llicència d'obres a la companyia que les efectués amb major brevetat i seguretat ja que “... *no es de aquellas empresas que ofrecen escollos insuperables, ni unos gastos inmensos de horadar los montes o multiplicar las esclusas por la demasiada desigualdad del terreno*”¹⁴².

5.3.1.Les condicions de Carles Sabater.

El projecte del tortosí Carles Sabater era molt més detallat i concret, sobretot pel que feia referència al procés de les obres, treballs a realitzar, materials, etc. A més, va incloure un llistat de 87 condicions en cas que el monarca li concedís les edificacions, demanant tot un seguit de privilegis i exempcions fiscals a canvi dels diners invertits en l'obra. En aquestes clàusules veiem una clara influència del *fuero* de Sierra Morena i de la jurisdicció alfonsina, que Sabater va utilitzar per elaborar-les; fins i tot en alguns casos, en

¹⁴¹ BUSTOS RODRÍGUEZ, Manuel, *Cádiz en el sistema Atlántico: La ciudad, sus comerciantes y la actividad mercantil (1650-1830)*, ed. Sílex, Madrid, 2005, pàg. 177.

¹⁴² AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f. 380.

va arribar a copiar algunes. A canvi es comprometia (condició 28) a finalitzar l'obra en un termini de vuit anys, amb un cost de 40 milions de rals.¹⁴³

La condició 69 exposava la intenció de transformar les zones pantanoses en terres de regadiu i facilitar així la navegació fins a Tortosa. Pel que fa al cost de les obres de canalització, oferia la possibilitat a la mateixa ciutat de fer-se'n càrrec i, com a recompensa, el transport de les mercaderies pel canal no es gravaria amb cap dret; en el cas que les obres fins a Tortosa anessin totes de mans de la Companyia de Sabater, el transport pel canal gravaria perpètuament a raó de 4 maravedís per quintar i llegua (condició 81).

Pel que fa al tema de la colonització dels terrenys, la companyia construiria deu noves poblacions, amb 10.000 jornals cadascuna, també en base del *Fuero de Población* de Sierra Morena (condicions 18 i 78). Cada poble constaria d'entre 20 i 30 cases (condició 70) i tindria església, casa rectoral, casa consistorial i presó (condició 15); a l'igual que el projecte d' Olavide, serien colonitzades per colons estrangers que professessin la religió catòlica (condició 71).

Les compensacions per als inversors es concretaven a les condicions 32 i 33: la companyia demanava el monopoli de la pesca fluvial durant 80 anys així com la perpetuïtat en la propietat de totes les basses i depòsits que es fessin com a viviers del peix. Segons la condició 20, tots els propietaris de terres que s'aprofitessin de l'aigua del nou canal havien de pagar a la companyia una cinquena part dels grans i una setena part de la seda, vi, oli, cànem, lli, llegums i hortalisses cultivades, també en un període de 80 anys.

¹⁴³ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f. 380 i ss.

També reclamava que les terres que quedessin a banda i banda del canal fossin de la seva propietat, amb el dret de construir i explotar tot allò necessari per cultivar-les, com els molins.

Les deu noves poblacions quedarien sota jurisdicció de la Companyia i se sol·licitava l'ennobliment dels socis que més haguessin destacat en la construcció, els quals rebrien la senyoria territorial i el domini directe de tot el territori i les exempcions fiscals que per a ells i els seus descendents volgués atorgar el rei (condició 72).

En la petició d'exempcions fiscals és on s'observa una major influència del *fuero de Sierra Morena*, ja que els privilegis que es demanaven eren els mateixos que van aconseguir els colons del projecte d'Olavide. Sabater sol·licitava per a la seva Companyia l'exempció del cadastre durant una dècada i durant 20 anys per als colons, així com també el de les lleves. Per la condició 41 demanava obtenir el privilegi de poder comprar i extreure anualment d'Espanya, durant 80 anys, entre 200 i 300 quintars de seda, i poder importar lliure de drets els instruments i màquines necessàries que no es fabriquessin a la península. (condició 42).

Les condicions de Sabater van representar una demanda exagerada, tant per a les autoritats que havien d'atorgar l'obra com per als veïns de Tortosa, que en molts casos perdien els drets d'explotació d'algunes terres. Les condicions de la companyia dels Milans no van distar gaire de les pretensions de Sabater.

5.3.2.Les reivindicacions dels Milans.

El projecte dels Milans era menys precís que el de Sabater, però ofería el mateix: construcció d'un canal, dessecació de terres pantanoses i habilitació d'una població. Les diferències entre un i altre van recaure en les condicions i contrapartides.

En aquest cas el nombre de pobles que es proposaven edificar era de vint, el doble que la proposta de Sabater, però amb unes condicions pitjors per als colons, ja que havien d'abonar a la Companyia un sou per jornal de terra de regadiu i també s'havien de fer càrrec de la conservació de l'església, de la casa rectoral i de la casa consistorial. A diferència de Sabater, els Milans rebutjaven utilitzar colons estrangers i preferien l'assentament de pagesos catalans, encara que deixaven la porta oberta a que en vinguessin d'altres regnes de la monarquia. La quantitat de terres a repartir a cadascú aniria en funció de la capacitat de treball de cada família i de les pretensions de construir-hi cases i edificis.¹⁴⁴

Els Milans van ser més pretensiosos a l'hora de demanar privilegis. Un d'aquests consistia en aconseguir el domini útil i exclusiu de les aigües del riu Ebre, des de la seva entrada a Catalunya fins a la pròpia desembocadura, gravant la navegació de les mercaderies i la seva utilització com a energia hidràulica per als molins dels voltants. També reivindicaven el domini directe de totes les terres returades i la senyoria jurisdiccional en tot el terreny on haurien d'anar les vint poblacions. A canvi, la Companyia ofería entregar a la Reial Hisenda un cens anual de 100 lliures.¹⁴⁵

¹⁴⁴ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f. 386.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

Els fiscals del Consell de Castella que estudiaven la concessió de les obres van considerar aquesta condició com a “odiosa” i s’hi van oposar rotundament, ja que molts pobles de la ribera de l’Ebre veurien prohibit l’ús que tradicionalment feien de l’aigua i inclús el Reial Patrimoni perdria els drets emfitèutics a la zona.¹⁴⁶

Pel que fa al pagament d’indemnitzacions als afectats per les obres, els Milans eren més benefactors que la companyia de Sabater: es comprometien a pagar als amos de les terres, per on havia de passar el canal, el seu valor proporcional taxat per un pèrit, a més d’abonar-los els perjudicis causats per les obres als edificis.¹⁴⁷

5.3.3.La resposta de l’Administració.

Les conseqüències que resultarien de fer efectives totes aquestes condicions serien les mateixes que s’havien donat en altres processos de colonització. Els impulsors dels projectes aconseguien promocionar-se socialment i ennoblir-se, assolint la senyoria jurisdiccional i el domini útil i directe de les terres i dels edificis construïts. Així ho manifestava el Consell de Castella:

“Formaría la Compañía un patrimonio cuyo valor sobrepasaría con muchos exceso el coste de todas las obras, y produciría una servidumbre general de territorio y un impedimento de mejorar su población, porque dependerían como vasallos de solariego del arbitrio ilimitado de la Compañía,

¹⁴⁶ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f. 397.

¹⁴⁷ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, ff.387 i ss.

*que a su libre arbitrio establecería las pensiones y gravámenes que le acomodasen".*¹⁴⁸

Els informes del Consell no feien més que mostrar la seva desconfiança al projecte. El Consell creia que els privilegis que reclamaven les companyies eren exagerats i desproporcionats, tenint en compte la utilitat i els beneficis que se'n traurien del projecte. A més, considerava que es perpetuarien sobre uns simples individus, arribistes, uns drets molt respectables que eren propietat del Reial Patrimoni.

La solució que proposava el Consell de Castella, per evitar aquests inconvenients, era simplement repartir les terres entre un nombre suficient de colons, de manera que quedés garantit el cultiu d'aquestes zones, concedint-los temporalment algunes exempcions fiscals. L'establiment d'aquests agricultors es faria mitjançant el model d'hàbitat dispers, ja que si les terres havien de ser de regadiu no era necessari crear poblacions al Delta. Així doncs, les cases es construïen sobre les mateixes terres de conreu, per afavorir i facilitar la labor dels camperols i d'aquesta manera no seria necessari crear una població concentrada. Amb aquesta decisió desapareixia la possibilitat que, tant Carles Sabater com els Milans, poguessin convertir-se en senyors de les poblacions amb possessió del domini jurisdiccional.

El tipus d'hàbitat dispers que proposava el Consell no era el que havia estat predominant en els models repobladors de l'Espanya del segle XVIII, dels quals havien begut tant Sabater com els Milans. La tendència dominant en els

¹⁴⁸ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f. 390.

diferents assentaments havia estat la del model d'hàbitat concentrat, disposant les vivendes en un nucli formant un poble.¹⁴⁹

La proposta del Consell podria representar una falta de motivació i d'incentius per als colonitzadors, ja que si no es formava una població seguint el model del *fuero de Sierra Morena* es concedirien molts menys privilegis i exempcions fiscals. A més a més, un hàbitat dispers al Delta provocaria inseguretat a les terres, ja que el territori continuaria semblant despoblat i en una costa tan desolada, faria augmentar el risc d'atacs per mar.

Per aquests motius, finalment el Consell de Castella va acceptar la possibilitat de construir noves poblacions, però utilitzant la jurisdicció alfonsina, que era la que s'estava adoptant en les colonitzacions d'aquells anys al regne de València, a alguns llocs d'Aragó i de Mallorca.

No obstant, el Consell recomanava la necessitat de conèixer amb detall el cost de l'empresa, la superfície de terreny que havia d'anar destinada a regadiu i el temps necessari per a realitzar les obres "*aunque se haga la obra del Canal de Tortosa de cuenta de una de las dos Compañías o del público, o por cualquier otro medio, no se puede emprender sin plan ni tasación*"¹⁵⁰; i per aquest motiu va emetre un dictamen en el que proposava l'enginyer Carlos Lemaury "*persona inteligente en la hidráulica*" que fos la persona indicada per reconèixer les obres projectades als territoris de Tortosa.¹⁵¹

¹⁴⁹ Un segle després, la Llei de Colònies Agrícoles de 1868, va incentivar l'establiment de la població rural de manera dispersa per afavorir el cultiu. El 1907 la Llei de Colonització i Repoblació Interior va suposar la combinació dels dos models, dispers i concentrat. JUÁREZ SANCHEZ-RUBIO, C., CANALES MARTÍNEZ, G., "Colonización agraria y modelos de habitat (siglos XVIII-XX)" a *Agricultura y sociedad*, n. 49, octubre-desembre 1988, pàgs. 333-352.

¹⁵⁰ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f.381.

¹⁵¹ AHN, *Consejos*, lligall 6.866, *Dictamen del Consejo rogando a S.M. mande que el ingeniero don Carlos Lemaury vaya a reconocer las obras proyectadas para la construcción de canales en los territorios de Tortosa, 14 de marzo de 1777.*

Lemaur era un expert enginyer militar que havia participat en les discussions sobre la construcció del canal de Múrcia, havia elaborat un pla per a establir 154 famílies disperses als joncars de Betanzos i el 1785 va presentar un projecte de gran envergadura per construir un canal navegable, que unís Madrid amb el riu Guadalquivir¹⁵².

Pel que fa als dos projectes presentats, el Consell s'inclinava més pel de Sabater, perquè malgrat que demanava més privilegis ho feia de manera temporal, i en canvi en el que sol·licitava la Companyia Milans les condicions eren a perpetuïtat. El fet que molts aspectes tècnics de les obres tampoc no quedessin clars en el projecte dels Milans i la reticència d'aquests a presentar a Lemaur tots els plànols i documentació per a taxar els projectes, va decantar la balança definitivament per la proposta de Sabater. El tortosí havia presentat un informe molt més explícit i detallat, havia entregat tots els documents en els terminis establerts i a més va satisfer les dietes i costos de l'estada de Lemaur a Tortosa. Un cop Sabater va tenir el permís del Consell per a començar, el tribunal li va demanar que en un termini de dos mesos avancés la meitat de l'import amb què Lemaur havia taxat les obres. A l'octubre de 1779 se li tornaren els plànols per a iniciar-les.¹⁵³

Semblava que el projecte dels Milans havia quedat desbancat pel de Sabater però l'entrada al govern del Conde de Floridablanca donaria un gir decisiu als esdeveniments.

¹⁵² GIMÉNEZ LÓPEZ (1995), *opus cit*, pàg. 53.

¹⁵³ AHN, *Consejos*, Llibre 1946, f. 390 i ss.

5.3.4. El paper del Conde de Floridablanca.

L'any 1777 José Moñino y Redondo, Conde de Floridablanca, era nomenat Secretari d'Estat. Sabedor de les pretensions d'algunes persones de fer un canal navegable entre els Alfacs i Amposta i dessecar les zones pantanoses del Delta va decidir, seguint la línia de la política il·lustrada, que seria la pròpia corona la que impulsaria el projecte a costa de l'erari públic, paral·lelament als tràmits que s'estaven portant des del Consell de Castella. No obstant, amb una clara voluntat política, Floridablanca va beneficiar d'alguna manera a una de les Companyies que estaven optant al projecte ja que, fent ús de les seves competències, va decidir nomenar Francesc Canals, un dels socis de la Companyia de Milans, com a Sotsdelegat i Comissari Superintendent de les obres del canal. Com apunta Giménez López, aquesta empresa estava vinculada al govern des de feia temps, perquè actuava com a distribuïdora de carn salada a la Marina, i participava molt activament en el comerç amb Rússia, objectiu que Floridablanca volia impulsar¹⁵⁴. Per tant, indirectament, la decisió final de Floridablanca deixava en un segon terme el projecte de Carles Sabater i afavoria a la Companyia Milans.

Tenint en compte que la política del Secretari d'Estat estava encaminada a reequilibrar les institucions de poder del país i a donar més pes a les Secretaries d'Estat i de Despatx, no era estrany que, en aquest ocasió, no comptés amb el veredict del Consell¹⁵⁵. El cas del canal de Tortosa seria una mostra més de la voluntat del Conde i el Consell de Castella es va mostrar molest per haver deixat aparcat el projecte de Sabater, l'expedient del qual

¹⁵⁴ GIMÉNEZ LÓPEZ (1995), *opus cit*, pàg. 54.

¹⁵⁵ En aquest sentit, la política de Floridablanca crearia reticències en el si del govern, com és el cas del Conde de Aranda, que defensava l'estil tradicional que representaven els consells.

seguia obert, i haver-lo sobreposat al que ells havien rebutjat. El 27 de setembre de 1780, el Consell es va dirigir al rei informant-lo que l'expedient de Sabater estava complet i que aquest, a diferència dels Milans, ja havia invertit *“importantes sumas”*¹⁵⁶. Tanmateix, Carles III va recolzar l'opinió del seu Secretari d'Estat, utilitzant també com a argument que Sabater no havia dipositat l'import de la meitat del cost de les obres en un termini de dos mesos, com se li havia manat l'agost de 1779. En la resolució publicada el 25 d'octubre de 1780 quedava clar qui havia aconseguit el permís de les obres:

*“quedo enterado, y no habiendo cumplido Sabater con el depósito y franqueza que le previno el Consejo, no puede ni debe embarazar las obras que se estan ejecutando de mi orden y a costa del Erario”*¹⁵⁷.

5.4. El projecte poblacionista d'Agustí Navarro.

Aclarida doncs la titularitat de les obres del canal, quedava pendent si es duia a terme la idea de crear alguna població. Als projectes de Sabater i dels Milans es va afegir el 1778 una altra proposta de mans d'Agustí Navarro, director de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, natural de Tortosa i veí de Madrid. El 9 d'abril d'aquell any, aquest enginyer va enviar una carta al rei sol·licitant la construcció d'unes cases *“para la formación de un pueblo de cien familias en el puerto de los Alfaques”*, aprofitant les circumstàncies positives que presentava la zona, arran de la liberalització

¹⁵⁶ AHN, *Consejos*, Lligall 6.869, *Consulta del consejo sobre el estado de las obras del Canal de Tortosa, 27 de septiembre de 1780*.

¹⁵⁷ AHN, *Consejos*, Llibre 1.950, f. 303.

comercial del port i de l'extensió de terreny del Delta susceptible de ser cultivable.

Navarro també va elaborar un conjunt de condicions:

El poble estaria format per cent famílies “*pobres*” a les quals se’ls cediria una casa mitjançant un cens en emfiteusis que pagarien a Navarro, que tindria el domini directe de totes les terres i edificis. Es dedicarien al cultiu “*de aquel desierto*”, a la pesca, a les manufactures i al comerç. Les perspectives positives que Agustí Navarro veia no les amagava en el seu escrit i afirmava que:

*“quizás en el reino habrá pocas situaciones tan felices y proporcionadas como los Alfaques para el cultivo de estos ramos capaces de hacer florecer y aumentar nueva población y de hacerla subsistir en la abundancia por sí solos”*¹⁵⁸.

L'emprenedor també s'oferia a construir una església, de la qual ja presentava el plànol i perfil¹⁵⁹, una casa per a l'ajuntament, una presó, una peixateria, una carnisseria, una fonda i un forn per a coure el pa. A canvi, el rei havia de concedir als habitants la llibertat de tributs fiscals durant els primers deu anys d'establiment i dos títols de noblesa a dues famílies que justifiquessin la seva notòria puresa de sang.

En el moment que demostrés al Consell que l'església estava acabada, Agustí Navarro demanaria per a ell i els seus descendents el títol de noble per línia directa masculina, així com el càrrec de regidor de Tortosa per a quatre dels seus hereus, començant pel seu fill Fernando Navarro. Per cada deu cases que construís, el rei havia de concedir-li una patent d'alferes d'infanteria.

¹⁵⁸ AHN, *Consejos*, Lligall 22607, Expedient 14.

¹⁵⁹ La documentació original de l'expedient d'Agustí Navarro no conté aquest plànol.

No podia faltar, igual com havia demanat Sabater, el dret a pescar en parella al port dels Alfacs¹⁶⁰.

5.4.1. La delimitació del terme de la Ràpita.

Tres mesos més tard, Agustí Navarro rebia resposta del Consell de fiscals de Castella advertint-lo de la necessitat de fer una inspecció prèvia del terme per assegurar i delimitar exactament on s'havien d'establir les cases, per evitar futurs plets per mala praxis en l'adquisició de terrenys. L'encarregat de mesurar les parcel·les seria l'alcalde de Tortosa, Josep Antoni Riera i Roger, amb l'ajuda d'un agrimensor de la mateixa ciutat, Francisco Castillos. Haurien d'informar de *“si aquel territorio está comprendido en el término general o particular de Tortosa, si es realengo o tiene dueño en él algun tercero, i si convendría de que la población esté unida o dispersa en caseríos”*. El dia 4 de setembre del mateix any seria el dia assenyalat per a fer la visita.

Al cap de tres dies, s'havia d'enviar al Consell el resultat d'aquest estudi. De les mesures que es van fer, sobre on s'havia de situar el poble que Agustí Navarro pretenia construir, va resultar un expedient on es descrivia detalladament quins límits havia de tenir aquesta nova població i en quins termes s'havia de situar.

“situar dicha población en el Paraje inmediato al mar y heredad del convento de Religiosas de Nuestra Señora de la Rápita, Orden de San Juan de Jerusalem de la expresada ciudad, entre dos torres principales del Resguardo de la Marina de otro Término, nombradas de la Rápita y Codoñol, y por el

¹⁶⁰ AHN, Consejos, Lligall 22697.

termino de la misma población, el terreno que está en la heredad de las citadas Religiosas hasta la expresada torre del Codonyol, y des del mar hasta la cima más alta del monte nombrado Munciá, confinante dicho terreno a oriente con el mar, a mediodía con el termino de Amposta, a poniente con otra cima del monte de Munciá. Y a cierzo con la citada heredad de la Rápita, propia de otras religiosas, en cuyo terreno se hallan muchas tierras incultas, pobladas de maleza y tambien diferentes heredades reducidas a cultura, plantada de olivo, algarrobos y viña.”

Per tant, les torres del Codonyol i de la Ràpita van ser els referents per limitar el terme per l'oest, el nord va quedar perfilat pel cim més alt de les muntanyes del Montsià (fins a la Foradada), a l'est arribava fins al terme d'Amposta i al sud, acabava on començava el mar. En definitiva, corresponia majoritàriament al conjunt de terres cultivades i incultes propietat de les monges de l'orde de Sant Joan de Jerusalem.

També va quedar assenyalat en aquest informe, la superfície total mesurada en vares quadrades així com la seva equivalència en jornals de terra.

“... habiéndole visto, mirado, reconocido y medido con toda atención, reflexión y cuidado, ha hallado que tiene aqueste terreno des de la parte del norte o cierso, a la de mediodía, dos mil seiscientas cincuenta varas, y desde la de oriente a la de poniente, cinco mil setecientas cincuenta varas, por lo que consta que siendo el jornal de tres mil seiscientas varas cuadradas que es el

*estilo y práctica del país, hay en este terreno señalado cuatro mil ciento cincuenta y dos jornales de tierra, parte inculta y parte cultivada.”*¹⁶¹

Així doncs, segons la mesura feta l'any 1778 per Antoni Riera i Roger, alcalde de Tortosa, el que havia de ser el terme de la Ràpita tenia una extensió de quatre mil cent cinquanta-dos jornals de terra.

5.4.2.La resposta al projecte d'Agustí Navarro.

Pel que fa a les compensacions que sol·licitava Navarro, els membres del Consell les van considerar inacceptables, sobretot pel que feia referència als títols de noblesa, i li van demanar a l'alcalde de Tortosa que li fes entendre que havia de demanar *“otras gracias o concesiones que sean mas provechosas”*.¹⁶²

Finalment, s'havia de fer també una anàlisi del terreny per a veure si seria possible que el rector de la parròquia podia subsistir amb els delmes que proporcionarien els cultius. L'estudi encomanat al bisbe de Tortosa, fet a l'agost del mateix any, va aclarir que en aquell indret ja s'estaven produint alguns fruits de blat i ordi dels quals percebia el delme el comanador d'Amposta, de l'orde de Sant Joan; també s'obtenia una gran abundància de garrofes, de les quals no es pagava delme. Es considerava que, malgrat aquests conreus, amb la nova població es podria cultivar més i serien suficients els delmes per a la dotació del bisbe i el manteniment de la parròquia¹⁶³.

¹⁶¹ *Ibídem*.

¹⁶² *Ibídem*

¹⁶³ *Ibídem*

Acceptat, per part de l'alcalde de Tortosa, el projecte d'Agustí Navarro, se li va comunicar a l'interessat que podia tirar endavant la seva proposta. Navarro havia d'indicar a l'alcalde el tipus de cànon que tenia previst imposar als pobladors en reconeixement del domini directe, que passaria a adquirir de les cases que se'ls concedís. Navarro va informar que el cens seria de quatre rals de billó per cadascuna de les cases.

Pel que fa al dret a pescar en parella, que també havia sol·licitat Navarro, el gremi de pescadors de Tortosa es va mostrar reticent, ja que representava perdre el dret exclusiu que tenien de pescar a les aigües del Delta, tant a les basses i llacunes com al mar. També el mètode de pescar en parella va rebre crítiques perquè consideraven que degut a l'estretor de les malles capturarien els peixos petits i les cries. L'informe de l'alcalde de Tortosa, pel que fa a aquesta qüestió, va recollir aquestes inquietuds i va aconsellar al Consell que el dret de pescar se li concedís fora del port dels Alfacs i amb l'obligació de vendre el peix a la plaça de Tortosa.

Sabem que la construcció de les cases no es va fer esperar perquè tres mesos més tard, el gener de 1779, entre la documentació, ja apareixen els primers conflictes sobre l'ocupació de terres. Sembla que Agustí Navarro va començar a construir les cases fora del terme, que prèviament havia estat delimitat com a territori de la Ràpita i estava envaint terrenys pertanyents a la demarcació d'Amposta.

Un dels primers en manifestar la disconformitat a aquestes actuacions va ser Joaquim Anglès, veí d'Alcanar, que com altres pagesos de la mateixa ciutat

tenia terres al terme d'Amposta¹⁶⁴. En la carta que va enviar als fiscals de Castella assegurava que, tant ell com els altres propietaris, podien justificar i demostrar que aquells terrenys havien estat propietat dels seus avantpassats.

En el territori de 4.152 jornals de terra que, en un principi, s'havia aprovat per a disposar les cases de Navarro, no s'havia tingut en compte la part de terra cultivada pertanyent a Joaquim Anglès i a la resta de veïns d' Alcanar. En aquestes terres hi havia plantacions d'oliveres, garrofers i vinya, amb algunes cases i una torre.

El projecte d'Agustí Navarro va ser desestimat finalment quan a partir de 1780 la creació de la nova població de Sant Carles va passar a ser un projecte impulsat des de la corona, com es veurà.

¹⁶⁴ Entre aquestes persones hi havia Antoni, Carles i Manel Fibla, Josep Reverter, Antoni Tomàs i Andrés Sancho.

CAPÍTOL 6. ELS INICIS DE LA NOVA POBLACIÓ.

6.1. La correspondència entre Francesc Canals i el Conde de Floridablanca.

L'inici d'aquest i altres expedients relacionats amb la construcció de cases i establiments de terres a la vora del port dels Alfacs, mentre s'havien començat ja a donar els primers passos en la construcció del canal, van fer moure els fils a Floridablanca el qual va comunicar al rei Carles III quin era l'estat de la situació. Aquestes serien les primeres notícies que el monarca Carles III rebria sobre el possible emplaçament d'una ciutat al terreny on ell, i sobretot el Conde de Floridablanca, havia dipositat esperances d'esplendor comercial amb el projecte del canal i el port. La primera constància escrita de què disposem del moment en què el rei va manifestar la seva aprovació a desenvolupar una població són les *Acordades* del 6 de novembre de 1780, que diuen així:

“Con motivo de las Reales Obras de comunicación del río Ebro con los puertos de los Alfaques y del Fangar en el Principado de Cataluña de que ya está enterado el Consejo, han solicitado diferentes personas que se les repartiesen algunos metros de tierra con indemnización al Canal de las que resultan regables con obligación de reducirlas a cultivo, fabricar casa y otras cosas, y S.M. ha condescendido con estas instancias con el deseo de fomentar la felicidad general de los pueblos”... “y considerando el rey que de estos repartimientos y consiguiente construcción de casa tal vez podrá resultar alguna nueva Población sin dispendio de su Real Erario, ha resuelto S.M. que el mismo juez sub-delegado Don Francisco Canals que está entendiendo en la

ejecución de aquellas obras, conozca por ahora y mientras tanto que la nueva Población no llega al correspondiente estado en que pueda recibir la debida forma de gobierno, de todas las causas y negocios así civiles como criminales que se ofrecieron o suscitaren entre los mismos sujetos a quienes se han hecho los repartimientos con inmediata sujeción a la Real Persona de Su Majestad”¹⁶⁵.

Podem afirmar doncs que la població de Sant Carles de la Ràpita inicia la seva formació l'any 1780 i que, en aquests primers anys de vida, l'encarregat de controlar, administrar, gestionar i governar aquest nou establiment va ser Francesc Canals. El mateix que, per Reial Ordre de Carles III, mesos abans havia estat elegit Comissari Superintendent de Camins. La seva funció en aquesta tasca era reconèixer les carreteres reials des de Barcelona fins a tots els regnes d'Aragó i València.

Per a que pogués desenvolupar còmodament aquest encàrrec, el rei va concedir a Canals la jurisdicció privativa, amb inhibició de tots els tribunals, a part de la governativa i econòmica, per totes aquelles causes i negocis que interferissin en el desenvolupament de la seva comissió. Per a aquells casos en els quals Canals necessités assessorament podia comptar amb l'ajuda d'un advocat elegit per ell, que residís a prop de les obres. No obstant, abans de publicar qualsevol sentència Canals havia de presentar-la al rei per determinar la seva adequació o no al cas, ja que en tot moment Floridablanca va recordar a Canals que s'havia d'evitar qualsevol mala gestió que pogués ser criticada pels “vassalls del regne”, de manera que *“la comisión no se haga odiosa por falta de prudencia”*. En cas que en alguna sentència o auto interlocutori, fet per

¹⁶⁵ ACA, *Acordadas de Carlos III*, Llibre XXIII, folio 334.

Canals, s'interposés recurs d'apel·lació o de nul·litat per alguna de les parts, el Subdelegat havia de remetre tal sentència al rei, el qual donaria coneixement al consell o al tribunal que cregués convenient. La feina de Canals tampoc no es podria veure dificultada per cap decisió del governador de Tortosa, ja que per reial ordre, aquest tenia l'obligació de prestar tota l'ajuda i servei que Canals demanés i necessités. També es va informar a l'intendent de Catalunya, Manuel de Terán, Baró de la Linde, que no interferís en la comissió de Francesc Canals.¹⁶⁶

A partir d'aquest moment la correspondència entre ell i el Conde de Floridablanca, conservada a l'arxiu de la Corona d'Aragó, ens proporciona una apreciable informació sobre el desenvolupament de les obres del canal i de la població.¹⁶⁷ Canals notificarà periòdicament al Secretari d'Estat del progrés dels treballs, així com dels entrebancs que s'anava trobant. Entre els escrits del sotsdelegat es denota una gran voluntat de construir una ciutat consolidada, amb tots els serveis necessaris per a una població incipient, com és el cas d'una església en condicions i disposar d'un capellà, ja des dels primers mesos de les obres, per poder fer missa. Al mateix temps, Floridablanca li comunicava les Reials Ordres sobre la manera de com havia d'actuar.

Quan Canals va arribar al seu nou destí, l'agost de 1780, no va tardar a informar de la situació en que es trobaven els terrenys, amb dues cases, magatzem i duana, la torre de la Ràpita amb una restauració a mig fer i una ferreria que es destinaria a magatzem, per a les obres del canal. De seguida es van construir barraques i tendes de campanya per als operaris que a l'agost de

¹⁶⁶ AHN, *Consejos*, 22899, Exp.1.

¹⁶⁷ ACA, Reial Patrimoni, Batllia Moderna, Papers de la Subdelegació de les obres de Sant Carles.

1780 arribaven a un nombre de 600. La dotzena de barraques que hi havia a l'entorn del canal, juntament amb les cinquanta que estaven projectades, va fer pensar a Canals que, sumant les famílies que hi vivien, es podria constituir una població de dimensions acceptables. La seva intuïció no va tardar a tenir resposta i el 17 de setembre Floridablanca anunciava que Carles III:

“Aprueba que llegando el número de casas y familias establecidas a 15 se nombre Alcalde según la costumbre de estos reinos y se le consulte por mi mano que por ahora se denomina este nuevo establecimiento el pueblo de San Carlos”.

Segons el subdelegat de les obres Francesc Canals: *“la propuesta fue muy bien recibida por los trabajadores de las obras y todas las gentes del País”*¹⁶⁸.

El nombre de famílies que demanaven un tros de terra per establir-se a la Ràpita va anar augmentant i, el setembre de 1780, Canals ja tenia contactes amb tres famílies murcianes, tres de valencianes, una d'Aragó i vuit catalanes. A l'octubre, rebia una petició de repartiment de terres d'un tinent Coronel anomenat Don Pedro Franco que sol·licitava el terreny per cultivar-lo i poder mantenir a la seva família. També demanava que el seu fill fos empleat a les obres del canal. Degut a la seva condició de militar, se li van atorgar 1.000 jornals.

Un altre personatge que també apareixerà com a sol·licitant de terres va ser Josep Constans, natural de Barcelona, que havia arribat a Tortosa el 1754 i va iniciar projectes comercials que, segons Canals, van incentivar positivament

¹⁶⁸ ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Lligall 35.

el comerç pel riu Ebre. Constans era propietari de vint naus que comerciaven entre el riu Ebre i diferents ports del Mediterrani. Tenia la comissió de les conduccions i embarcaments d'utilitatge i altres municions de guerra i havia reforçat la gola del riu Ebre mitjançant la construcció d'una fortificació defensiva. Quan Canals el va nomenar comissionat i pagador de les obres del canal va sol·licitar permís al rei per construir quatre cases a la part del varador del port, amb els seus respectius magatzems.

Al novembre de 1780 ja tenim les primeres relacions de persones a les quals se les havia repartit parcel·les, classificades en terres de primera i de segona classe.¹⁶⁹

Per les mateixes dates, Canals enviava a Floridablanca els primers plànols de les obres del canal i de la població, els quals no han aparegut entre la documentació. En canvi, sí que disposem de les descripcions que devien acompanyar-los, gràcies a les quals ens podem fer una primera aproximació de quin era l'estat del poble a finals de 1780. Canals feia referència a la bateria que s'estava construint per fortificar el port i que volia incloure com un projecte més dintre del pla urbanístic de la població, com a element defensiu. També es referia a la torre de la Ràpita, que s'havia restaurat, però que segons Canals era precis millorar per incloure-la dins del pla de fortificació de la Ràpita. Hi havia constància d'una casa vella propietat de les monges de Sant Joan i de dues cases construïdes a càrrec del rei, encarregades a l'assentista de les obres del de la torre, i que ara servien per a les obres del canal. Una duana, la casa per a l'administrador i dues cases més per als "Guardas de Rentas". Una

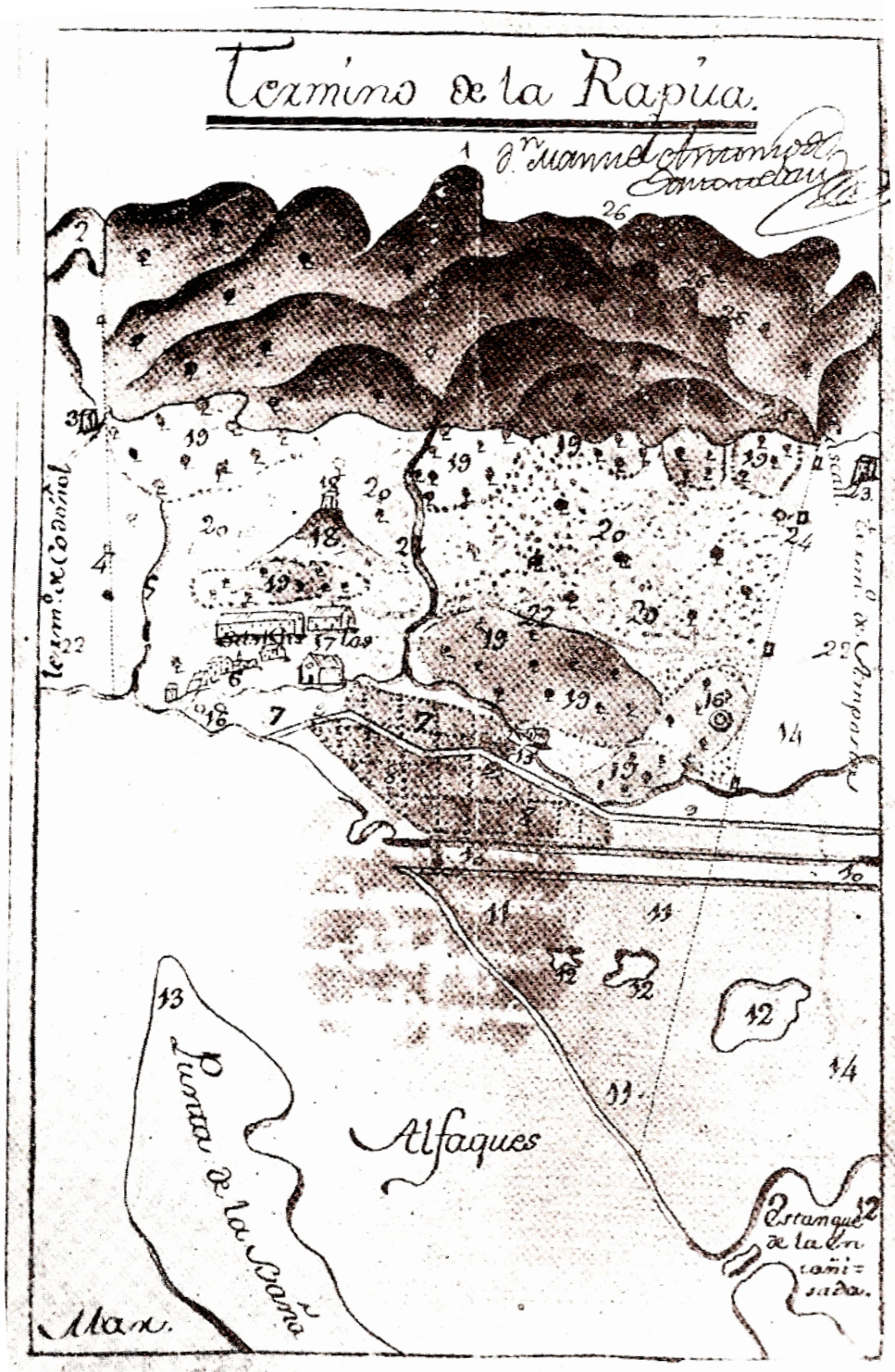
¹⁶⁹ Per a l'anàlisi dels repartiments de terres de Canals, veure capítol 7.

ferreria també relacionada amb les obres del canal, una caseta i la torre de defensa coneguda com *la Guardiola*.

Com ja s'ha dit, els plànols d'aquesta incipient població, que Canals va enviar a Floridablanca juntament amb la correspondència, no s'han trobat. Sí que disposem d'un mapa que l'historiador tortosí Manuel Beguer i Pinyol va incloure al seu llibre *Lo monestir de Santa Maria de la Ràpita*. L'autor del llibre no va fer constar la procedència arxivística, però representa la primera i única referència que indica la situació de l'emplaçament de la població i sobretot indica el territori que ocupava el terme conegut amb el nom de la Ràpita, situat entre la demarcació del Codonyol a l'oest i la d'Amposta a l'est. Manuel de Santisteban, autor d'aquest mapa, no assenyala tampoc l'any de la seva realització, però per les indicacions anotades en l'explicació que l'acompanya es pot situar als inicis de les obres, cap el 1780. La informació de què disposem sobre l'autor del croquis és confusa, ja que existeixen diferents enginyers militars amb aquest nom.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Segons l'article de Juan Carrillo de Albornoz Galbeño "Ingenieros ilustres del siglo XVIII", Manuel de Santisteban va ingresar al cos d'Enginyers com a Enginyer Extraordinari el 1726, amb destinació a l'exèrcit d'Aragó. El 1732 estava a Catalunya, concretament a Girona i a Roses. Des de 1739 fins 1752 va romandre a Catalunya com a professor a la Reial Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. Després va ser destinat successivament a Cadis, Màlaga, Cartagena i Oran. El 1759 va ascendir a la graduació de coronel i el 1763 arribava a Veracruz, com a enginyer director, on moriria el 1785.

Plànol del terme de la Ràpita
Elaborat per Manuel Antonio Santisteban (sense data).

Explicación.

Com es pot apreciar, seguint les indicacions numèriques de la imatge, ja existia el canal de *San Carlos* (núm. 10), el convent de la Ràpita (núm. 6) i es delimitaven detalladament totes les zones que eren propietat de les monges, com les de cultiu (núm. 7, 8, 19 i 20), els prats (núm. 11) i el pou (núm.16). A més a més, aquest plànol té una importància primordial ja que és l'únic conegut que explica la ubicació que havia de tenir la nova població de *San Carlos*. A la llegenda es correspon amb el número 17: *“Sitio en donde se construye la población dicha de San Carlos”*. Com es pot observar, el terme que Manuel de Santisteban va assenyalar com el de la Ràpita conservava les delimitacions fetes per Antoni Riera en l'expedient obert pel cas d'Agustí Navarro, que el 1778 s'havien marcat com a límits de la població.

A l'informe de reconeixement, que va fer Francisco González de Bassecourt, *Conde del Asalto* i Capità General de Catalunya, transmès a Floridablanca l'abril de 1781, tenim ja les primeres descripcions de la nova població:

“La situación de la Población de San Carlos es a pie de Monte de Montsià sobre terreno firme y igual a la desembocadura del puerto. Se están construyendo casas ya a cuenta del Rey, y alguna de particulares; y es muy de creer que se aumente progresivamente la Población, haciéndose pública la maravilla del Canal, que así puede llamarse la calidad de aquella tierra, su extensión capaz de muchos lugares desde los Alfaques al Fangar y el riego que la fertilizará con ventajas considerables para los que se interesen en aquel tan útil como vasto establecimiento. Desde el canal a la Población de San Carlos y a la distancia de unas cien varas de la Playa, se abre una acequia que

*está ya empezada cuyo derrame servirá para molinos y alguna otra máquina útil".*¹⁷¹

El viatger Antonio Ponz, a la seva obra *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse, que hay en ella*, dedicava també algunes paraules a la incipient nova població:

*"Se extiende la vista por la playa del mar y se descubre bien el sitio donde se está construyendo la nueva población de San Carlos y la entrada del Ebro por entre arenales, como también el canal abierto desde el término del lugar de Amposta hasta los Alfaques" (...) "en medio de la escabrosidad da gusto ver aquel monte cultivado de varias suertes de árboles frutales, particularmente de algarrobos y olivos".*¹⁷²

Les expectatives comercials que es desprenien de les obres del canal van ser també tingudes en compte per Canals des de molt aviat i, en aquest sentit, va proposar algunes actuacions a Floridablanca. Una d'elles girava al voltant de la idea, gens nova per cert, de reforçar militarment el port de Sant Carles i va demanar que el Conde del Asalto fes un informe sobre aquest assumpte. En carta a Floridablanca de 26 de setembre de 1780 deia:

"El castillo de la Rápita se mandó reedificar, se empezó la obra gastándose 25 mil ducados y ahora está suspendida y parece que no conviene gastar más ni concluirla, pero sí variar los planos y proyectos de éste y los demás fuertes en el Puerto, dotar de cuarteles, almacenes y embarco de

¹⁷¹ AGS, Guerra Moderna, Lligall 3327.

¹⁷² PONZ, Antonio, *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse, que hay en ella*, Volum XIII, carta VI.

Artillería y otras municiones de Guerra que vendrían des de Vizcaya por el Ebro”.

Una altra de les peticions del Subdelegat, relacionada amb l'adequació del projecte als interessos comercials del port dels Alfacs i facilitar els tràmits burocràtics i administratius dels comerciants, va ser la demanda d'establir a la mateixa població de Sant Carles tots els organismes oficials de control de mercaderies: la Junta de Sanitat, la Capitania del port, les Duanes i la seu del Ministre de Marina. El desembre de 1780 Canals va plantejar aquesta proposta a Floridablanca quan, amb motiu d'una situació d'escassetat de gra al regne d'Aragó, el rei va ordenar l'entrada de blat, provinent de Marsella, pel port dels Alfacs.

Les gestions que els comerciants aragonesos havien de realitzar per carregar la mercaderia des del port i conduir-la cap a l'interior de la península suposaven, segons Canals, una notable pèrdua de temps i de diners. El permís l'atorgava la Junta de Comerç de Tortosa, la qual rebia les peticions de càrrec del Guarda de Sanitat destinat a aquell port. Passaven dos o tres dies fins que el patró del vaixell rebia l'autorització per desembarcar. Després havia de presentar la factura a un “Guarda de Rentas”, que la dirigia a l'Administrador de la Duana de Tortosa, retardant la gestió dos o tres dies més.

L'informe del Conde del Asalto va ser molt favorable i deixava en molt bon lloc la feina de Canals. Potser per això, i per les ànsies de fer de Sant Carles una població consolidada, el Subdelegat de les obres anunciava a l'abril de 1781 més projectes: en aquest cas, la construcció d'un molí fariner i l'establiment d'una fonda. El molí fariner funcionaria amb el corrent de l'aigua del canal, que arribaria fins a la població a través d'una sèquia. Pel que fa a la

fonda, dos germans comerciants provinents de Milà, Lucas i Angel Lanti, van demanar el permís per construir-la. Vendrien vi, oli, llegums i pesca salada. A més, amb l' intenció de millorar la seva fortuna també volien aprofitar la situació estratègica del poble per construir un parador i oferir la possibilitat als viatgers de fer nit a Sant Carles.

L'arquitecte encarregat de projectar aquests edificis va ser Josep Prat, el qual va dissenyar un plànol, que tampoc no ha aparegut entre la documentació, però sí les referències i comentaris sobre les construccions. Sabem que la fonda tindria una galeria al mig, un paratge per als carruatges, un hort i un corral. Però per aconseguir que els viatgers es quedessin a Sant Carles era necessari arreglar la carretera de Barcelona a València i habilitar una barca per a passar pel canal, des d'Amposta. Aquestes demandes, el març de 1782, les van fer arribar els comerciants italians a Canals. Pocs mesos després, els milanesos rebien una quantitat de 3.000 rals de billó, provinents de la partida de les reials obres, com ajuda per a tirar endavant els seus projectes.

La responsabilitat que Canals va manifestar en l'exercici de les seves competències, com a governador de la nova població, va fer que s'impliqués en qüestions també socials. El juny de 1783 llançava una proposta a Floridablanca per ajudar a les famílies més pobres, en situació de mendicitat. Es tractava de construir un total de quatre-centes cases a càrrec dels pressupostos de les obres, amb un cost per cadascuna de vint pesos. Serien petites i de fusta i estarien situades al costat del port. A més, a cada família se li donaria sis jornals de terra d'horta per a la pròpia subsistència¹⁷³. Malgrat que la proposició

¹⁷³ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 26.

no va tenir el recolzament del rei, per falta de fons, Canals va construir-ne dues.

Des dels primers mesos, Canals va manifestar a Floridablanca la necessitat d'elegir un alcalde per a la nova població. Segons la Reial Ordre de setembre de 1780, aquest es podria elegir quan el nombre de cases arribés a quinze, segons la normativa. En la organització municipal de l'Antic Règim, la manera d'elegir un alcalde era mitjançant una terna, és a dir, la presentació al rei de tres candidats dels quals el monarca n' elegia un.¹⁷⁴

En el cas de la nova població de Sant Carles, el primer alcalde que hauria de governar la ciutat havia de sortir també d'una terna. Francesc Canals, a l'octubre de 1780, va demanar als caps de les famílies instal·lades al poble que proposessin a tres candidats per ocupar el càrrec durant el bienni 1781-1782. Aquests foren Tomàs Sierra, encarregat de les obres i ex *Maestro de Gracia* i Subdelegat de Marina a Torredembarra; Josep Domènech, sergent retirat de la Reial Guàrdia Espanyola; i Don Luis de Guindulain, fill del que havia estat administrador de la reial fàbrica de les Salines dels Alfacs i Conservador del reial Canal.

Els noms arribaren a Carles III per a que prengués una decisió, però el rei va anunciar a Canals que l'elecció d'alcalde s'ajornava definitivament fins que les cases no restessin completament acabades i el poble tingués la forma corresponent. La jurisdicció municipal, doncs, de moment quedava aparcada.

¹⁷⁴ ORDUÑA REBOLLO, Enrique, *Municipios y provincias: historia de la organización territorial española*, Instituto Nacional de Administración Pública, Madrid, 2003.

6.2. Els problemes de Canals i la seva resolució.

Malgrat que des d'un principi Francesc Canals va gaudir de la jurisdicció privativa en els assumptes de les obres, és a dir, plena autonomia per prendre tot tipus de decisions, els poders que aquesta circumstància li va atorgar no van ser mai suficients per a desenvolupar l'encàrrec amb comoditat i tranquil·litat. Molt aviat, les seves actuacions van rebre les crítiques del Governador i de l'Alcalde de Tortosa, que veien en Canals una persona que s'estava extralimitant amb les seves competències i que això els podria perjudicar. Però el sector que més obstacles va posar al bon fer de Canals va ser el Gremi de Llauradors de Tortosa¹⁷⁵, davant la nova situació que se'ls va presentar en perdre el dret de cultivar i ocupar les terres que durant anys havien considerat com seves. En el capítol dedicat al repartiment de terres ja s'ha analitzat quins van ser els processos que es van engegar en aquest sentit. Canals va informar reiterades vegades a Floridablanca de les males intencions dels membres d'aquest gremi, que qualificava de "prepotents" i "dèspotes" i els acusava de ser els instigadors dels problemes de convivència:

"El espíritu de partido de los que no interesa que se lleve a efecto el canal, abusando de la bondad y la confianza del gobernador embarazan nuestras providencias, excitan los ánimos y promueven infundados recursos como el de las monjas de San Juan, y alguno de los partidarios (que es

¹⁷⁵ Gremi de Llauradors de San Antonio Abad, amb Josep Piñol, Manuel Piñol, Pedro Jordà i Carlos Vidal com a caps de l'associació.

abogado) ha llegado a decir que él solo hará llover una multitud de recursos a V.E. creyendo así abrumarle y malmeterme a mí".¹⁷⁶

No obstant, els problemes de Canals no van venir només pel repartiment de terres sinó que va haver de fer front a assumptes de tipus civil i inclús penal, per als quals ell no estava preparat¹⁷⁷. Des del punt de vista dels crítics amb Canals, sembla que la causa de la mala gestió era que les seves decisions sobrepassaven l'àmbit de les competències que el càrrec de Subdelegat i Comissari li atorgava.

"Las dificultades en que V.S. tropieza en el ejercicio de la jurisdicción subdelegada que el rey le tiene concedida para la ejecución de las obras de comunicación del Río Ebro con el puerto de los Alfaques y del Fangar, nacen de confundir inadvertidamente esta jurisdicción limitada con otras de ordinarias. Cíñase V.S. al cumplimiento literal de mis órdenes: consúlteme cuando dude de su inteligencia o extensión, i conseguirá por este medio sencillo y fácil de ejecutar el exacto desempeño de su comisión según los deseos de S.M."

(El Conde de Floridablanca a Francesc Canals, 3 de novembre de 1780)

Canals exercia el seu mandat de manera prou autoritària i pretenia castigar qualsevol persona que l'injuriés, fos quina fos la seva condició social,

¹⁷⁶ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 25. Francesc Canals al Conde de Floridablanca. 22 d'octubre de 1780.

¹⁷⁷ Un exemple d'això fou el cas del judici que va haver de fer al guarda de magatzem Félix Parra per robar una eina de fusteria de les obres del canal, pertanyent al sobrestante Miguel Ricart. Davant la circumstància de que a Sant Carles no hi havia cap presó, Canals va enviar el detingut a Tortosa, on va passar dos mesos arrestat.
ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25.

com en el cas de la causa que va obrir contra Joan Fàbregues Boixar i Ponts, ciutadà honrat de Barcelona¹⁷⁸.

Sembla que les contínues advertències que Floridablanca va fer a Canals al llarg de tota l'etapa de servei, sobre mantenir la convivència i la pau amb el Governador i l'alcalde de Tortosa, així com amb els antics propietaris de terres, no van donar el resultat esperat.

“Me hago cargo que muchas quejas, o por lo menos algunas, suelen ser irremediables, pero por eso no obstante encargo muy particularmente a vuestra señoría que las procure evitar y cortar en cuanto esté de su parte, estableciendo la paz y buena armonía con el gobernador de Tortosa y su alcalde mayor, porque si todos tres no proceden de acuerdo, cuanto bien haga V.S. lo procuraran destruir por medios indirectos con odio y mala voluntad. Advierto a V.S. para su inteligencia y gobierno que esta jurisdicción delegada que el rey le tiene concedida no priva al gobernador de la jurisdicción ordinaria sobre los casos generales, excepto en los que se verificase una unión muy intima y inseparable con los de su comisión¹⁷⁹”.

Canals demanava en alguns casos poder actuar amb més contundència i determinació, sense haver de mantenir tant estrictament les formes:

¹⁷⁸ Joan Fàbregues Boixar i Ponts era Baró de la Font del Quinto i Senyor del Boixar, a més de regidor perpetu i diputat per Tortosa a les Corts extraordinàries de 1789. PASTOR I LLUÍS, Federico, *Narraciones tortosinas. Páginas de historia y biografía*. Facsímil, Impremta de José L. Foguet i Sales, Tortosa, 1901, pàg. 297.

Francesc Canals va ordenar la seva recerca i captura el juny de 1781 després que considerés que havia propagat injúries contra ell. No obstant, Canals va haver d'anular la causa després d'un contenciós presentat per la cúria eclesiàstica de Tortosa i pel governador de Tortosa, el qual li feia saber que la seva jurisdicció no li permetia jutjar a una persona que gaudia del privilegi del fur eclesiàstic en tots els fets civils i criminals.

¹⁷⁹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25. El Conde de Floridablanca a Francesc Canals, 8 d'octubre de 1780.

“No me parece excelentísimo señor que esta regla deba ser general para todas las cosas ni para todos los sujetos, bajo cuyo supuesto espero me permitirá la sabiduría de V.E. que me valga de la prudencia y aritmética política para progresar en los negocios del Estado”.

(Francesc Canals al Conde de Floridablanca, 20 de març de 1782)

Tanmateix, quan es presentava alguna situació que posava de manifest la tensió entre Francesc Canals i altres persones poderoses de l'administració, aquest solia rebre el recolzament del Conde de Floridablanca, que també qualificava de “murmuracions”, “calúmnies” i “enveja” l'actitud dels funcionaris de Tortosa.¹⁸⁰ La resposta que el Conde va donar davant el cas d'amenaçes, per part del marqués de Bellet i de Josep Piñol n'és un exemple:

“El rey se halla informado de que el Marqués de Bellet, decano de la ciudad de Tortosa, y el Señor Don Josep Piñol, abogado de la misma ciudad, procuran indisponer los ánimos de aquellos naturales contra el Juez de las Reales Obras de Comunicación del Río Ebro con el Puerto de los Alfaques y el Fangar Don Francisco Canals, con el fin de desacreditarle y embarazar la conclusión de dichas obras de cuya grande utilidad está enterado S.M. Y S.M. ha resuelto que el Conde de Asalto ordene al gobernador de Tortosa que haga comparecer a los dos y delante de escribano les reprenda severamente su conducta, les manifieste el grave riesgo a que se han expuesto de ser castigados como merecían, y los perciba de que si se vuelven a mezclar directa

¹⁸⁰ Veure la carta de Floridablanca a Miguel de Múzquiz recollida a l'Annex 4.

*o indirectamente en esparcir y fomentar especies contra la persona de Francisco Canals, de cuyo celo y amor el Real Servicio está satisfecho, S.M. hará con ellos la más severa demostración de justicia”.*¹⁸¹

Les males relacions que Francesc Canals va establir amb els sectors poderosos de Tortosa van deteriorar notablement la seva figura i van produir nombroses tensions. Floridablanca, gràcies a la intervenció del *Conde del Asalto*, va intentar actuar de mediador, per salvar la imatge de Canals. Tanmateix, quan el 1785 Floridablanca va decidir substituir Canals per Josep Martorell, el que més va influir van ser els problemes econòmics amb què es va veure involucrat per acabar les obres.

Només un any després que comencessin els treballs del canal, el comissari ja informava de la falta de recursos i de la necessitat d'acomiadar a alguns treballadors per fer front a totes les despeses. Els costos setmanals que estaven tenint les obres pujaven a més de dos mil pesos, que al mes suposaven uns cent trenta mil rals de billó, segons els càlculs de Canals. El Subdelegat s'estava excedint en el pressupost i el motiu era que estava invertint part dels recursos en els edificis per a la nova població. Quan es decidí fundar Sant Carles no estava previst que la construcció de les edificacions anés a compte de l'estat.

Com s'ha explicat anteriorment, la ciutat havia de néixer a partir de les inversions privades segons el fur de població utilitzat. Un cop més, Canals s'estava involucrant més del compte en el naixement de Sant Carles. Tant va

¹⁸¹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25. Carta del Conde de Floridablanca al Conde del Asalto, 26 de juny de 1781.

ser així, que el rei va haver d'ordenar-li la suspensió de tots aquells treballs que no fossin necessaris per concloure el canal:

“No permitiendo el presente estado de la corona la consignación semanal de dos mil pesos que V.S. me pide en carta de 16 del corriente para continuación de las obras de la nueva población de San Carlos y construcción del canal; ha resuelto S.M. que V.S., después que reciba esta orden, mande suspender todas las que se ejecutan de cuenta de su Real Erario en la dicha nueva población excepto las necesarias para poner al corriente el canal con sus correspondientes esclusas, que es a lo que V.S. debe limitarse sin atender por ahora a otra cosa”.¹⁸²

Aquestes altres coses a les que es referia Floridablanca eren els edificis que estava programant Canals per a Sant Carles: el molí, les cases per a famílies pobres, un hospici o una nova església.

Cap al 1783, les obres de canalització havien donat com a resultat la creació d'una resclosa provisional de fusta, que havia permès ja el pas d'alguna embarcació.¹⁸³ Per procedir a la construcció de la resclosa definitiva de maons, cap al juny del mateix any Canals tornava a demanar recursos a Floridablanca i aprofitava per comunicar la necessitat, per a la nova població, d'aixecar també algun molí, així com millorar els camins, construir magatzems i acabar la

¹⁸² ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25. Conde de Floridablanca a Francesc Canals, 26 de juny de 1781.

¹⁸³ Havia passat una embarcació carregada de fustes per a l'expedició de 1782, cap a Mahó i Gibraltar.

bateria. Proposava aprofitar les barraques del costat del port i convertir-les en “casas y edificios suntuosos” per albergar un parc d'artilleria, dipòsit de bombes, bales, avituallament, així com per a la duana. Per a tot això demanava a Floridablanca vint mil pesos, que s'incrementarien a cinquanta mil, si es feia una escullera al port. No cal dir que totes aquestes peticions anaven acompanyades de grandiloqüents proclamacions de la notorietat que, per a la figura de Carles III, representaria dur a terme aquestes millores.¹⁸⁴

Però l'oratória de Canals seguia sense convèncer al monarca:

“Tengo prevenido a V.S. repetidas veces que se limite a poner al corriente la navegación del canal, sin más obras que las precisas para ello. El rey me manda decirle que no puede ni quiere emprender las obras proyectadas por V.S. que deben quedar para otro tiempo y que por de presente es su voluntad que solo se construyan las esclusas y quede enteramente el canal navegable y con proporción para suministrar los riegos necesarios de tierras que es lo que conviene para el bien del Principado y de este Estado”

(Conde de Floridablanca a Francesc Canals, juny de 1783)

Les circumstàncies exposades, a més de l'informe desfavorable que va fer l'Intendent de la Reial Hisenda de Palència Don Vicente Carrasco, foren les que portaren a substituir a Canals en la Subdelegació. Josep Martorell, que havia estat treballant a peu d'obra, seria qui el rellevaria el 1785.

¹⁸⁴ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 26. Francesc Canals instava al rei i al seu Secretari a fer de l'empresa del canal una de les més importants del seu regnat, a semblança de la que al segle XVII havia fet Lluís XIV a França amb el canal de Llenguadoc: “Si el rey quiere una obra magnífica que engrandezca sus glorias, igualando o excediendo las del canal de Lenguadoc será menester gastar hasta dos cientos mil pesos”.

L'antic subdelegat, després de cinc anys al capdavant de la comissió, va deixar el càrrec. Se li va prohibir cap tipus d'intervenció en els treballs del canal de Sant Carles i va ser traslladat a Barcelona mantenint el sou que havia tingut com a Subdelegat, fins que se li van encarregar altres obres, en aquest cas a Girona¹⁸⁵. És evident que l'entorn més immediat amb què Canals va haver de relacionar-se no va afavorir el desenvolupament dels seus projectes. El recel i la falta de confiança que es va gestar entre ell i la gent de Tortosa, va provocar inclús que, un cop abandonat el càrrec, Canals no acabés d'entregar mai la documentació oficial que havia generat la comissió (justificants, rebuts, reials ordres, cartes, nomenaments), malgrat que reiteradament se li reclamés fer el traspàs d'informació al nou delegat Josep Martorell. Així ho feia saber en una de les cartes que va elaborar en resposta a aquesta petició:

*“¿Cómo quiere Martorell o quien le influye, que yo me halle indefenso desprendiéndome de algunos originales que me sirven de resguardo de intereses y para dar satisfacción de mi conducta, haciendo ver y constar la de otros sujetos que me han ocasionado daños y prejuicios?”*¹⁸⁶

Davant la negativa de Canals a entregar els papers, el Conde de Floridablanca va haver d'amenaçar-lo amb represàlies legals si no ho feia en un màxim de vuit dies.

¹⁸⁵ La última correspondència que Francesc Canals estableix amb els involucrats en les obres, està firmada des de Calella.

¹⁸⁶ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 27. Francesc Canals a Josep Riera i Alsamora, setembre de 1785.

Encara que l'exposició que s'ha fet en aquest apartat sobre els problemes de Canals posa de manifest una gestió potser massa precipitada i poc eficient¹⁸⁷, no hi ha dubte que l'impulsor principal de la població de Sant Carles de la Ràpita va ser aquest personatge anomenat Francesc Canals. Ell va dirigir la primera fase de les obres tant del canal com de la població, i va treballar intensament per a que Sant Carles fos una localitat en tota regla, amb tota mena de serveis necessaris per mantenir una població. Ell va creure sempre en aquest projecte i el va tirar endavant amb tot allò que estava a les seves mans. Volia fer de la Ràpita un poble important a les Terres de l'Ebre i el seu entusiasme es manifestava cada cop que demanava a Floridablanca permisos i diners per continuar endavant. Estava dirigint la construcció d'una nova població, una població que portaria el nom del seu rei i que ell volia fer palès. Faria construir làpides i pedestals per engrandir la persona de Carles III i enterraria en algun lloc del poble un recipient amb la còpia dels plànols, vistes i algunes escriptures, monedes i altres memòries del rei¹⁸⁸.

6.3. L'etapa de Josep Martorell.

El successor de Francesc Canals, en el càrrec de subdelegat de les obres del canal i nova població de Sant Carles, va ser el capità d'infanteria

¹⁸⁷ Enrique Giménez López parla de "escassa capacitat de Canals" a "La colonización del delta del Ebro...", *opus cit.*, pàg. 63.

¹⁸⁸ Aquestes eren les pretensions que Canals tenia per magnificar la persona de Carles III. Volia que la població no fos una més de les que es van construir sota el seu mandat. En cap altre document consultat s'han trobat més referències sobre aquest envàs que Canals volia enterrar amb tots aquests documents. En qualsevol cas, significa una anècdota afegida que li dóna un toc de singularitat a aquesta investigació.

Josep Martorell, del qual sabem que durant l'etapa de Canals va estar treballant a les obres com a ajudant del subdelegat. La seva comissió en aquesta empresa tampoc no va estar exempta d'inconvenients i dificultats; a l'igual que el seu predecessor va haver de gestionar assumptes de diversa índole.

Sembla que la trajectòria de Martorell, pel que fa a la gestió dels recursos econòmics, tampoc no va estar mancada de crítiques, malgrat que per dictamen del rei, a partir de la seva direcció, la dotació mensual va augmentar en vint mil rals de billó, provinents de la Renda de Correus.

En aquest cas, sembla que la persona encarregada de controlar la feina de Martorell va ser Vicente Carrasco i de la Torre, que des de 1777 ocupava el càrrec d'intendent general d'Hisenda de la província de Palència. Durant els seus anys al capdavant d'aquesta província va destacar per les actuacions de millora dels aspectes urbanístics i higiènics de la ciutat palentina¹⁸⁹. Va ser Director General de Correus i Camins, circumstància que explicaria el seu pas per les obres del canal, quan també s'estava treballant en el camí entre Barcelona i València¹⁹⁰.

En un dels informes que l'intendent havia fet arribar a Floridablanca, posava de manifest que les actuacions desmesurades de Martorell, recollides en una llista, podrien estar malmetent els recursos de les obres: ¹⁹¹

¹⁸⁹ DEL VALLE CURIESES, Rafael, "El patio de comedias de Palencia durante el reinado de Carlos III" a *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, nº 75, 2004, pàgs. 19-238.

¹⁹⁰ "Multiplicándose cada día los asuntos de caminos, posadas y portazgos que el rey mandó agregar a la Superintendencia General y Dirección de Correos y Postas, ha tenido su majestad por conveniente nombrar para cuarto director de Correos con destino a Caminos, al Intendente del Ejército y de la Provincia de Palencia Don Vicente Carrasco" a *Mercurio Histórico y político de España*, Setembre, 1785, Volum III, Imprenta Real, Madrid, pàg. 371.

¹⁹¹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 27

- Pagar als calafats el doble, setze rals de billó, del que era habitual.
- Abonar als peons d'obra el mateix sou que als paletes.
- Remunerar amb un sou diari complet quan només es treballava mig dia.
- Excedir-se en el nombre de peons que havien de formar les brigades.
- No fer els pagaments en la data corresponent, ni expedir els corresponents rebuts de pagament.
- No controlar la feina de l'encarregat Carlos Vandensompele, el qual molts cops no apareixia per les obres i els peons l'havien d'anar a buscar a casa per rebre les instruccions diàries.

Martorell va negar cadascuna de les acusacions i, a l'igual que havia fet Canals, va advertir al Secretari de les males intencions d'algunes persones en desprestigiar l'obra del canal. De totes maneres, el nou subdelegat va haver de fer front a alguns assumptes pendents de l'època de Francesc Canals, com el cas del deute que va deixar de 8.509 rals de billó i 9 diners d'ardits del fons de les obres, pels quals Floridablanca va demanar a Martorell que els reclamés a les persones a qui se'ls va deixar. També va haver d'afrontar les peticions dels treballadors per accedir gratuïtament a les cases on vivien.

Una de les qüestions amb què Vicente Carrasco va incidir més en el seu informe va ser sobre quines havien de ser les pagues dels empleats. En la següent taula es detallen els salaris anuals aprovats per a l'any 1785. La xifra més elevada és la pensió que li va quedar a Francesc Canals de 18.000 rals de billó.

Taula 5. Relació dels empleats de les Reials Obres de Sant Carles i sous fixes aprovats pel rei Carles III, el gener de 1785 (rals de billó anuals)¹⁹²

FONT : Elaboració pròpia.

Francesc Canals, Superintendent de les obres.	18.000
Josep Martorell, Subdelegat de les obres.	10.950
Arquitecte principal, Josep Fernández Parrado.	15.000
Oficial Interventor, Juan Antonio Gironda.	4.380
Tresorer pagador, Don Nicolás Costas.	5.110
Assessor, Josep Riera i Alzamora, a Barcelona.	3.000
Capatàs facultatiu, Francesc Renart i Closes.	5.405
Aparellador, Francisco Amill.	5.100
Geòmetra Hidràulic, Joaquim Ulldemolins.	5.110
Metge, Francisco Capse. ¹⁹³	3.650
Guarda magatzem, Miguel Ricart.	2.920
Oficial de llistes, Vicente Fuster.	2.920
Capellà, Santiago de Méndez.	4.214
Capatàs recaptador dels drets de pas pel canal i barcassa a Amposta, Josep Dragó	2.190
TOTAL	87.949

Al setembre de 1786, Josep Martorell va sol·licitar un permís temporal a Floridablanca per deixar la Subdelegació durant tres mesos i marxar a Barcelona per recuperar-se d'una forta malaltia, que portava arrossegant des de feia mesos i que havia afectat també la seva família. L'any anterior, la zona del Delta va patir una epidèmia de terçanes que va afectar a molts dels obrers

¹⁹² *Ibídem.*

¹⁹³ Don Francisco de Capse va ser metge de la nova població de Sant Carles des de 1782 fins 1786 quan va morir. El va substituir Don Mariano Giró amb un sou de cinc rals d'ardit diaris.

del canal, fins al punt que alguns van perdre la vida; entre ells hi havia l'esposa i l'únic fill de Josep Martorell¹⁹⁴. El permís li va ser concedit i el Conde va determinar que l'encarregat de substituir-lo fos l'arquitecte Josep Parrado, al qual Martorell hauria de posar al corrent dels comptes.

Martorell va tornar a ocupar el càrrec de Subdelegat fins a finals de 1789. Aquesta última etapa va estar caracteritzada per l'escassetat de menjar per alimentar als treballadors, així com per l'obertura d'alguns expedients per esbrinar a qui corresponia la propietat dels terrenys en algunes partides del Delta. Sobre la problemàtica d'escassetat d'aliments, Martorell va ordenar diverses vegades que part de la càrrega de cereals, que les embarcacions descarregaven al port dels Alfacs, es repartís entre els treballadors; també va demanar el dret a pescar en parella de bou.¹⁹⁵

El final de la seva etapa com a subdelegat de les obres de Sant Carles va coincidir també amb la fi del regnat de Carles III, que va morir el 14 de desembre de 1788. Tenint en compte la condició de militar de Josep Martorell, se li va demanar que seguís rigorosament el protocol de dol que l'exèrcit disposava amb motiu de la defunció del monarca. Durant sis mesos havia de portar sobre l'uniforme una banda de gassa i un llaç. El caràcter públic de les obres de la nova i reial població de Sant Carles va comportar que Martorell instaurés el dol a la població amb la prohibició de celebrar qualsevol acte festiu. Va demanar als veïns que manifestessin el seu sentiment per la pèrdua del rei, vestint alguna peça de roba d'acord amb les circumstàncies.

¹⁹⁴ L'epidèmia de terçanes de 1785 va afectar a molta gent de la nova població, com en el cas de l'alcalde major de Tortosa Nicolàs Campaner i la seva dona, quan es trobava a Sant Carles en una comissió per esbrinar la pertinença del terme de la Ràpita. Al setembre de 1786 també demanava a Floridablanca abandonar la zona.

¹⁹⁵ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 11 i 27.

El procediment a seguir en les exèquies reials estava establert a Espanya, des de finals del segle XVII, per una Reial Cèdula de Carles II d'agost de 1696, que especificava quin protocol s'havia de seguir. Després de l'anunci oficial de la mort del rei, s'iniciava el període de demostració pública. Generalment, el procediment a seguir a cada ciutat era el de celebrar misses per l'ànima del difunt amb l'assistència de tots els habitants als quals se'ls havia avisat de la notícia per mitjà de pregons. El període d'aflicció en cas de defunció d'un monarca s'establia en sis mesos.

En el cas de la mort de Carles II, a la ciutat de Tarragona per exemple es va publicar un ban on es demanava als ciutadans que es vestissin discretament i que no es fes cap mena de celebració festiva, ni matrimonis, ni balls, ni música. Hi hauria una sanció de 50 sous si no es complia. El dia dels funerals els establiments van tancar i les autoritats de la ciutat, jerarquies eclesiàstiques i gremis van fer una processó.¹⁹⁶ Aquests actes no impedièn la celebració de l'entronització del nou monarca.

L'any 1790, ja durant el regnat de Carles IV, Josep Martorell va ser ascendit a Interventor General de Camins i a partir de llavors el seguiment de la Subdelegació de Sant Carles, per part del Conde de Floridablanca, es farà mitjançant la correspondència amb José Naudín y Guzman, així com amb l'escrivà de la població Carlos Bartolomé Garcia o l'Interventor i Secretari Juan Antonio Gironda. A aquest nou delegat, tinent coronel de l'exèrcit espanyol i conegut com José Naudín Guzmán, Conde de Guzmán, el 1790 Carles IV el

¹⁹⁶ FÀBREGAS ROIG Josep, "El segle XVIII" a *Història de Tarragona*, vol.III, Pagès Editors, Lleida, 2011, pàg. 267.

nomenaria Intendent de província. El 1798 va ser el primer en ocupar el càrrec d'Inspector de Camins i Canals ¹⁹⁷.

La documentació relativa a aquesta última etapa de la construcció del canal recull, en la seva majoria, el seguiment de l'administració econòmica de la Subdelegació fent esment dels cabals que eren necessaris per acabar les obres, així com les respectives entregues.

Majoritàriament, els fons s'extreien de l'administració de la renda de Correus i Tabac, el producte de la barcaassa d'Amposta, les llicències de Marina i la Duana. Així mateix, també apareixen els costos que representava la construcció de la carretera de Barcelona a València o els registres del consum de pólvora o fusta que tenia la nova població de Sant Carles. Les referències sobre la nova població, encara que són menors que en l'etapa de Canals, indiquen que Sant Carles, poc a poc, va anar augmentant el nombre de cases construïdes i es van projectar alguns edificis més, com un estable. ¹⁹⁸

L'any 1794, la Subdelegació de les obres del canal i la construcció de la reial població de Sant Carles van veure la seva fi, almenys amb l'estat com a promotor. Una ordre de Carles IV va anunciar la paralització d'aquesta empresa degut a l'enorme cost econòmic que, des dels seus inicis, havia representat. A partir d'aquell moment, els projectes centrats en aquest negoci havien de ser promocionats per mans privades. L'evolució del control d'aquesta incipient població a partir de 1795 s'analitza en el capítol 8.

¹⁹⁷ DOMÍNGUEZ LÓPEZ, Carlos "Algunas notas sobre el conde de Guzman. Primer Inspector de Caminos y Canales" a *Revista de Obras Públicas*, març, 1998, nº3374, pàgs. 65-69; "Joseph Naudín, Conde de Guzman, otros datos" a *Informativo de la demarcación de Murcia*, març 2012, nº18, pàgs. 21-24.

¹⁹⁸ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixes 21,22.

6.4. La qüestió religiosa.

El problema de les celebracions litúrgiques va ser latent al llarg de la correspondència que s'ha consultat. Canals veia molt necessari complir les demandes religioses dels habitants de la Ràpita, però feia falta que es destinés un capellà que almenys celebrés l'eucaristia els dies festius. Abans d'iniciar-se les obres del canal, la capella propietat de les monges de la Ràpita havia restat abandonada, sense complir amb la seva funció religiosa. Havia estat utilitzada com a refugi per a alguns pescadors, guardes de sanitat i regularment per a un destacament de tropes de la torre de la Ràpita. Quan les obres van començar, va caler solucionar el tema de celebrar la missa per als obrers. En un primer moment, Canals va pensar que Miguel Sanz, capellà d'Alcanar, a canvi de quatre pessetes, aniria a dir les oracions els dies festius. El lloc elegit seria la capella de les monges, que faria la funció d'església, però el seu estat era pèssim, no tenia sagristia i entrava aigua quan plovia. El prior d'Amposta, coneixent la situació, es va mostrar sempre disposat a facilitar la tasca als capellans destinats a aquell lloc; els proporcionava un cavall com a mitjà de transport, així com tots els objectes necessaris per la celebració de la missa, cosa que no van fer mai ni les monges, ni tampoc el prior de Tortosa.

Poc temps després, Canals va comunicar al rei que podria destinar a la Ràpita permanentment a Don Francisco Calsa, capellà que aleshores estava assignat a la torre de Sant Joan, el qual estava rebent una dotació de dues-centes pessetes anuals per fer missa a un nombre molt reduït de pescadors. Era més necessari, segons Canals, satisfer la demanda d'aquesta incipient població. El rei va acceptar i Calsa, des de 1781, va passar a ser el capellà de

Sant Carles amb les funcions de fer missa, netejar la capella i ensenyar les primeres lletres.

Tanmateix, les monges sanjoanistes aviat van manifestar el seu rebuig a la presència a la seva capella d'un capellà que fes missa; de seguida van acudir a la jurisdicció eclesiàstica de Tortosa per intervenir primer contra Miguel Sanz i després contra Francisco Calsa. Argumentaven que no tenien cap dret ni jurisdicció per a fer missa a la Ràpita, ja que aquell era un indret del qual elles tenien la senyoria territorial i la jurisdicció espiritual. Un cop assabentat el capellà de les pretensions de la priora de fer-lo fora d'aquell lloc, no va tardar en respondre i argumentar al seu favor:

“Las expresadas letras son totalmente mal fundadas y no contienen verdad alguna, porque yo no me he introducido al servicio de la iglesia situada en la heredad de la Rápita ni uso ni he usado de ella más que para hacer misa a los trabajadores de las Reales Obras, para que estos con más comodidad puedan cumplir el precepto de oír misa en los días festivos. Es igualmente falsa la noticia que supone la Priora que dice haberse hecho allí algún entierro porque no se encontraría testigo alguno que pueda afirmar este punto. Es verdad que después de algunos días de estar yo domiciliado en esta población, me apoderé de la llave de la Iglesia, pero fui movido por el celo de servir a Dios ya que reparé muchos días antes de tener en mi poder la llave que la Iglesia quedaba abandonada dejándola todas las horas del día abierta, y tal vez de la noche, reparé también que algunos iban a tomar la siesta dentro de la Iglesia. Además muchos días cuando se tenía que celebrar la misa no se encontraba quien tuviese la llave por estar divagando por las manos de diferentes sujetos,

*y había de aguardarse allí el sacerdote grandísimo rato hasta que se encontraba al sujeto que llevaba la llave. Estos fueron los motivos que tuve para que yo me quedase con la llave de la Iglesia, no intentando adquirir derecho alguno”.*¹⁹⁹

El governador del bisbat de Tortosa, Don Francisco Pou, a qui les monges van presentar la denúncia, va ser l'encarregat de defensar els interessos de les religioses davant el fiscal, mentre que el capellà en qüestió va tenir el recolzament del prior d'Amposta, el qual va informar de la mala situació en la que havien deixat les monges aquella capella, sense cap interès per cuidar-la ni mantenir-la.²⁰⁰

Al marge de l'inici d'aquest expedient, aviat la capacitat i condicions de la capella van ser insuficients, a causa de l'augment de famílies al poble. Per tant, a partir de l'any 1785 va ser necessari contemplar la construcció d'una església en millors condicions. Una de les veus que així ho demanava va ser la del capellà del bisbat de Tortosa Juan Bautista Sainz, quan un dia que visitava Sant Carles va observar la capella i es va veure en l'obligació d'informar al rei del seu estat. La carta deia:

“Hallándome por casualidad el día siete del corriente (abril) en la Rápita y nueva población de San Carlos reconocí que la capilla donde se celebra el Santo Sacrificio de la misa estaba indecente hasta un grado que causa irreverencia, porque a más de ser estrecha, baja de techo, mojarse cuando llueve, estar denegrida y húmeda, que más parece bodega que casa de Dios,

¹⁹⁹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 26.

²⁰⁰ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 26.

arroja un hedor molesto y capaz de perjudicar la salud pública por haber enterrado en ella algunos cadáveres, a lo que se agrega que en tiempos de viento no se puede decir misa a puerta abierta porque se lleva las hostias y cerrada no cabe dentro toda la gente.

Elevo a la alta comprensión de vuestra excelencia la referida necesidad a fin de que a fin de que disponga lo que dictes su católico cristiano juicio”²⁰¹.

Josep Martorell, el nou delegat de les obres des de 1785, en una carta datada el 12 de maig del mateix any, també va informar d'aquest assumpte a Floridablanca²⁰². Un mes més tard el Conde va donar la conformitat a la petició i va demanar a Martorell que *“regule por medio de un maestro inteligente el coste que tendrá el habilitar una ermita decente o capilla pública y busque un clérigo que pueda servir de capellán”*.

L'església hauria de tenir una capacitat per a 200 persones, a més de disposar d'una habitació per al capellà i un cementiri.²⁰³

El sacerdot que va proposar el provisor de Tortosa va ser en primer lloc Don Santiago Antonio Méndez, que aquell mateix any prestava els seus serveis els diumenges i festius a la capella de la torre de Sant Joan, però que per incompatibilitat amb el nou càrrec, hauria de renunciar a aquesta capellania castrense. Méndez tenia 38 anys, era de bons costums i tenia entre altres mèrits l'haver estat director del seminari sacerdotal de Tortosa. En cas que Méndez no acceptés la proposta, es proposava Don Tomás Abad, vicari

²⁰¹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 27.

²⁰² ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Lligall 1, *Josep Martorell al Conde de Floridablanca*, 12 de maig de 1785.

²⁰³ ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Lligall 1, *Conde de Floridablanca a Martorell*, 13 de juny de 1785.

temporal de Nules, o sinó Don Josep Seguí, vicari temporal d'Onda. Com podem apreciar designar un eclesiàstic no va ser fàcil.

Segons Camilo Castellà, altres noms que apareixen com a capellans d'aquesta nova parròquia van ser, cap als anys noranta, Don José Esteban Romeu, provinent de França, potser escapant-se de la Revolució Francesa i Don José Gassol, entre 1799 i 1806 .²⁰⁴

Aquests són alguns noms concrets, però entre els documents de l'arxiu parroquial apareixen esporàdicament noms d'altres capellans vinguts d' Alcanar i d'Amposta, així com frares agustins, franciscans i carmelites descalços d'Amposta, que venien a celebrar batejos, casaments o enterraments.

Seguint la correspondència entre Floridablanca i Martorell, descobrim que la persona indicada per a realitzar el plànol de la nova església seria l'arquitecte principal de les obres José Fernández Parrado que, entre els anys 1785-1786, es trobava treballant a la Ràpita a peu d'obra. Estava a les ordres directes de Martorell i la seva activitat consistia en resoldre els problemes concrets que anaven sorgint. El pressupost inicial per a l'església va ser d' uns 75.000 rals de billó²⁰⁵.

Les obres havien de començar a finals de 1786, després que se celebrés la cerimònia de col·locar la primera pedra. En un principi, Méndez, el capellà

²⁰⁴ CASTELLÀ NICOLAU, Camilo "Leyendo historia en el archivo parroquial de la Nueva y Real Población de San Carlos" a AVILÉS, M. i SENA, G, AVILÉS, M. i SENA, G. (Eds.), *Nuevas poblaciones en la España Moderna, III Congreso de Nuevas Poblaciones*, ed. UNED, Madrid, 1991, pàgs. 353- 362.

²⁰⁵ ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, Lligall 1, *Josep Martorell al Conde de Floridablanca*, 17 de juliol de 1785.

que en aquells anys s'havia responsabilitzat de l'assistència espiritual de la nova població, es va oferir per fer la benedicció de les obres, cosa que va molestar al capellà d'Amposta Miguel Ripoll; ell havia estat qui, des dels primers anys de la colonització, havia estat batejant i casant els colons de la Ràpita i fins i tot havia celebrat algun enterrament. Malgrat semblar que tot estava preparat per a la cerimònia de col·locar la primera pedra de la que havia de ser l'església oficial de Sant Carles, el març del 1786 Martorell es queixava a Floridablanca que Parrado encara no li havia entregat els plànols. La inauguració s'havia de fer finalment amb presència del bisbe de Tortosa, tal com indicava Floridablanca a Martorell el 31 d'octubre de 1786, i el temple havia d'estar sota l'advocació de *San Carlos*²⁰⁶.

Finalment, però, les obres de la nova església, igual que la resta de la població, es veurien afectades per una decisió d'última hora del Conde de Floridablanca. Després de varies afectacions generalitzades, entre els habitants de Sant Carles, d'epidèmies causades per la proximitat a zones humides i pantanoses, es va decidir per reial ordre situar els futurs edificis que havien de completar la ciutat en una zona "més sana i ventilada", més pròxima a la torre del Codonyol, apartada del canal i de les sèquies. La construcció de l'església quedava involucrada en aquesta nova prerrogativa. Tenint present aquesta ordre que desplaçava tots els edificis projectats a la zona del Codonyol, es pot pensar que l'edifici que es va començar en aquest indret fos aquesta nova església projectada.

²⁰⁶ CASTELLÀ BELTRAN (1984), *opus cit.*, pàg. 14.

L'Església Nova, nom amb què es coneix aquest edifici, no arribaria a complir mai la funció religiosa per a la qual es va construir. Com la resta de l'estructura urbanística d'estil neoclàssic la seva construcció va quedar abandonada, quan el 1794 per una reial ordre de Carles IV, es van paralitzar totes les obres (veure capítol 8). Així doncs, el poble va créixer sense disposar d'una església en condicions i continuaria fent la litúrgia en la modesta capella del monestir de la Ràpita que, a partir de 1791, va iniciar el registre de batejos, casaments i defuncions, que actualment es conserven en l'arxiu parroquial de la ciutat.

6.5. El poble en funcionament.

Analitzades les etapes dels diferents subdelegats (Francesc Canals, Josep Martorell i el Conde de Guzmán), les quals completen un període cronològic que abraça des de l'any 1780 fins el 1794, podem afirmar que el poble, malgrat que ho va fer a un ritme molt lent, s'havia posat en funcionament i ja no deixaria de tirar cap endavant. De ser una heretat deshabitada, on només existia un monestir abandonat i unes poques hectàrees de terres conreades per veïns d'Amposta i d'Alcanar, va passar a crear-s'hi un nucli de població; tots els establiments que s'hi van construir així ho demostren. Es van edificar habitatges, es va habilitar una capella per fer missa i es van iniciar les obres per a una nova església. Des de 1791 l'arxiu parroquial va començar a enregistrar els primers naixements, matrimonis i defuncions i el capellà Santiago de Méndez ensenyava les primeres lletres als més petits.

Amb els fons de les obres, es va iniciar la construcció d'algunes cases amb l'objectiu de llogar-les als colons.²⁰⁷ Els primers en ocupar-les foren el mateix Martorell, l'arquitecte José Parrado, el tresorer Nicolàs Costas i l'Interventor Juan Antonio Girona, per les quals van pagar un arrendament "moderat"²⁰⁸. També va instal·lar-se a la Ràpita Ramon Talavera i Dalmases, director del Banc Nacional, el qual havia participat en els repartiments del Delta aconseguint un bon nombre de jornals. El carrer on es va situar la seva casa, al costat de la plaça principal, porta el seu nom.²⁰⁹

La fonda dels germans Lanti oferia allotjament als forasters a més d'alimentació diversa.²¹⁰ Tots els veïns disposaven de més o menys jornals per cultivar-hi cereals i verdures. Es va construir una sèquia per subministrar aigua des del canal fins al poble i un molí fariner.

El 1782 Domingo Sanareu Cortante i els seus fills van obtenir l'exclusivitat d'obrir una carnisseria on vendrien carn, amb la condició d'oferir diàriament carn de bou, al mateix preu que s'estava venent a Amposta; se'ls penalitzava amb tres lliures si algun dia no en tenien. També van obtenir el dret a vendre altres carns, com la de xai o d'ovella, també al mateix preu

²⁰⁷ La construcció d'aquestes cases s'explica al capítol 6.8.

²⁰⁸ Josep Martorell va consultar a Floridablanca sobre la possibilitat d'ocupar, ell i la resta de facultatius, les cases sense cap cost però el comte, aconsellat per l'intendent Vicente Carrasco, va demanar que paguessin un petit lloguer mensual per evitar un greuge comparatiu amb la resta de veïns.

²⁰⁹ CARLES GUÀRDIA, Paco, "Els nostres noms de lloc. Carrer de Talavera (II)" a *Revista Ràpita*, n. 643, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, gener 2013, pàgs. 28-29.

²¹⁰ Sobre la fonda dels milanesos, el viatger J.F. Bourgoing en feia referència quan va passar per la població l'any 1793: "Unas cuantas leguas más allá de Vinaroz está San Carlos, moderno poblado a la misma orilla del mar. Tiene casas bien construidas y simétricamente alzadas a los dos lados de la carretera, en una de las cuales hallan los viajeros posada pulcra y bastante bien provista de comestibles, pero habría que preguntar a los españoles: «¿Por qué esta posada, como tantas otras, la rigen milaneses?»" a SOLER PASCUAL, Emilio (ed.), *Imagen de la moderna España, Jean François Bourgoing*, Universidad de Alicante, Alicante, 2012, pàg. 880.

d'Amposta²¹¹. Antoni Montserrat va obtenir el monopoli de la cocció i venda del pa; havia d'oferir pa de bona qualitat, a més de coure'n per a les famílies que n'hi demanessin. El podria vendre al mateix preu que s'estava despatxant a Tortosa i pagaria una multa de tres lliures per cada hora que la botiga es quedés sense pa. Podia vendre també l'arrova de segó fi a tres sous de billó valencià i la barrella de segó gros a tres sous i sis diners de billó.²¹² Malgrat el monopoli de que gaudien tant el carnisser com el flequer del poble, alguns veïns venien pa i carn a la plaça o a l'edifici de la duana, fet que Canals prohibiria ràpidament en assabentar-se'n.

El primer metge del poble va ser Don Nicolàs Capse, que va exercir des de 1782 fins 1786, quan va ser substituït per Don Mariano Giró.

El nomenament del càrrec d'escrivà el 1788, ens indica també l'existència d'activitat municipal. Generalment, aquesta figura es caracteritzava per ser la responsable de la redacció d'actes i deixar constància dels juraments i preses de decisions dels oficis que es nomenaven. També li corresponia la confecció de diversos llibres de contingut municipal i podia expedir títols com certificats o testimonis. Sabem que, des de 1790 fins a 1794, aquest càrrec va ser ocupat per Carlos Bartolomé Garcia²¹³.

La seguretat de la població també va fer necessari un cos de policia que, des de 1788, va estar al càrrec de Nicolàs Costas, pagador de les obres.

²¹¹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 13. L'any 1788 es presentaria Josep Ferrer de Tortosa demanant permís per poder vendre carn a la nova població "de molt bona qualitat i a preu de Tortosa".

²¹² AHCTE, Fons notarial, Caixa 1218, Signatura 2800.

²¹³ Quan va fer el seu informe sobre les obres l'any 1785, Vicente Carrasco va eliminar el càrrec d'escrivà de la població de Sant Carles, per considerar-lo innecessari, però posteriorment es va tornar a adjudicar.

El 1784 Gabriel Pasqual va ser nomenat professor i se li va habilitar un casa amb “*una mesa i tabla larga con dos bancos para el estudio de los niños*”. Percebia un sou de vint-i-cinc rals d'ardits, procedent igualment del fons de les obres.

Una altra de les activitats que caracteritzarien Sant Carles, des dels seus inicis, va ser la pesca. Sobre aquesta activitat ja s'ha comentat que es venia practicant, des de molts segles anteriors, a les basses i llacunes del Delta. Segons la carta de població de Tortosa, el dret a la pesca (domini útil) va recaure entre els habitants de Tortosa, mentre que la propietat va continuar en mans del rei, qui es reservava la novena part del producte capturat. Al mateix temps es va cedir el dret d'explotació pesquera del marge dret del Delta als monjos de l'orde de l'Hospital del castell d'Amposta. L'evolució d'aquests drets es va anar configurant al llarg dels segles, per diferents ordenaments que regulaven l'activitat, com el sistema de pescar a utilitzar o els mesos de l'any autoritzats per fer-ho. La Confraria de Pescadors de la Ribera, creada al segle XV, fou la primera organització autònoma de pescadors que s'encarregà de gestionar l'explotació i conservació de la pesca a les llacunes del Delta, establint, per exemple, el sistema de sorteig entre els seus membres per accedir a pescar-hi. Aquestes llacunes, segons els estatuts dels pescadors de 1773, estaven formades pels estanys de la Tancada i de l'Encanyissada i les basses del Port Fangós, del Canal Vell i de la Goleta²¹⁴.

Aquesta jurisdicció tan limitada havia provocat que l'activitat recaigués en mans únicament dels pescadors de Tortosa i negués la pràctica a altres persones, com és el cas dels colonitzadors de Sant Carles de la Ràpita.

²¹⁴ FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri, *La pesca a la regió de l'Ebre: el riu, el Delta i el mar*, Museu Marítim de Barcelona, Barcelona, 2011, pàgs. 233-270.

Malgrat això, l'escassetat d'aliments entre els treballadors de les obres va ser latent en diverses ocasions i aquests van haver de buscar alternatives per alimentar-se. La proximitat del canal a uns aqüífers d'aigua dolça, coneguts com els ullals de Baltassar, va significar la possibilitat d'obtenir peix per menjar, concretament anguiles. Aquesta pràctica va ser prohibida ràpidament per Francesc Canals, no perquè pogués ocasionar litigis amb Tortosa sinó per una qüestió de salut pública, degut al sistema utilitzat per extraure el peix, el conegut com "matapollar".²¹⁵ Aquest consistia en utilitzar plantes venenoses, concretament l'anomenada "matapolls", que llançaven a l'aigua dels aqüífers de manera que les anguiles s'intoxicaven i quedaven surant adormides.

La pràctica d'aquest tècnica està documentada des de temps molt antics, però en molts casos quedava prohibida per part de les autoritats, com el cas de la localitat valenciana de Llcena, quan a finals del segle XV una ordenança municipal establia que "*ninguna persona gos pescar ni pendre peix en lo riu, salvo ab canya e am ni matapollar aygua per pendre peix*"²¹⁶.

En aquest cas va provocar que molts treballadors s'enverinessin, o bé per menjar-les o bé per beure l'aigua dels ullals, amb l'amenaça que per a la salut suposava que es vengués aquesta producció d'anguila entre les poblacions veïnes²¹⁷.

Més enllà de la prohibició dictaminada per Francesc Canals, la intromissió dels operaris del canal en els ullals sembla que no provocaria cap conseqüència relacionada amb una possible apropiació indeguda. No obstant,

²¹⁵ No s'ha trobat cap referència concreta de regulació de la pesca als ullals del Delta. Les regulacions i ordenances es relacionaven amb la pesca a les llacunes.

²¹⁶ ESCRIG FORTANETE, Joaquin, *Llcena: una historia de l'Alcalatén*, Universitat Jaume I, Llcena, 1998, pàg. 210.

²¹⁷ ACA, Papers de la Subdelegació de les Obres de Sant Carles, Caixa 25.

els problemes d'abastiment d'aliments continuaven vigents i l'any 1786 els operaris demanarien a Martorell la possibilitat de poder pescar a la mar, mitjançant el bou o parella.²¹⁸

Aquest sistema d'arrossegament es va començar a utilitzar a la *mar de l'Ebre* a partir de la segona meitat del segle XVIII, juntament amb altres tècniques que es practicaven estirades per una embarcació, com la tartana o el gànguil. Va suposar una innovació que permeté desenvolupar un modern sistema d'obtenció, transformació i comercialització del peix, però al mateix temps, com apunta Fabregat, va comportar problemes amb els pescadors que usaven les arts tradicionals de pesca amb les quals no podien fer front a un sistema més eficient. Aquestes arts d'arrossegament, però, eren altament agressives per a la fauna marina, ja que eradicaven totes les cries²¹⁹. De fet, aquest motiu fou el que utilitzà Floridablanca per denegar la sol·licitud de Martorell, igual que anys abans s'havia denegat per les mateixes causes als projectes poblacionistes d' Agustí Navarro o de Carles Sabater.

6.6.La colonització: Aspectes demogràfics.

La necessitat d'oferir una església en condicions va ser evident des dels inicis del projecte, sobretot pel pèssim estat amb què es trobava la capella del monestir de les monges que era la utilitzada per omplir les necessitats religioses de la nova població. Si mantenim que l'edifici, que va quedar inacabat de l'Església Nova, havia de ser aquesta nova església, és evident

²¹⁸ FABREGAT, Emeteri, *opus cit.*, pàgs. 111, 267.

El bou o parella era un art format per una xarxa d'arrossegament que era estirada per dos llaguts situats a unes 50 o 60 brases de distància i que actuava tot d'una, amb una tripulació de set a nou homes. Es feia majoritàriament a força de rem. Cap a la dècada dels seixanta del segle XIX es coneix que al port dels Alfacs hi havia catorze parelles.

²¹⁹ *Ibidem*, pàgs. 110-111.

que va ser un projecte fracassat. No obstant, malgrat l'abandonament de les obres d'aquest edifici de la zona del Codonyol, l'activitat litúrgica al poble va continuar ja que a partir de 1791 es va iniciar el registre de batejos, matrimonis i defuncions produïts a la vila. Si ens atenem a aquest fet, podem pensar que finalment es va acabar substituint la capella de les monges per un altre edifici destinat a parròquia, al mateix nucli original de la població, molt més modest del que s'havia projectat en un principi.

La informació que ofereixen aquests llibres ha fet possible la realització d'un estudi demogràfic dels primers habitants que van poblar la Ràpita. Com s'ha exposat a l'apartat dedicat al comentari dels estudis existents, el primer en treballar sobre aquest tema i publicar alguna de les seves conclusions va ser l'historiador local Camilo Castellà Nicolau el qual, en el buidatge que va realitzar de 1.585 fitxes corresponents a les persones inscrites en els llibres sacramentals, des de 1791 fins a 1815, ordenades alfabèticament per cognoms, hi trobem la identitat dels individus, la data de naixement i el lloc, la data i el lloc del baptisme; els noms dels cònjuges i els anys de casament; els noms i cognoms dels pares i dels fills; la data i lloc d'enterrament i la causa de la defunció. El seu treball ha permès identificar la procedència d'aquestes primeres persones que es van establir a Sant Carles i confirmar com alguns dels cognoms actuals coincideixen amb els d'aquells antecessors.²²⁰

²²⁰ CASTELLÀ, Camilo. "Leyendo historia en el archivo parroquial de la nueva y real población de San Carlos" a AVILÉS, M., SENA, G. (Eds.), *Nuevas poblaciones en la España Moderna, Actas del III Congreso de Nuevas Poblaciones*, UNED, Seminario de Estudios Carolinenses, Córdoba, 1991, pàgs.353 -362.

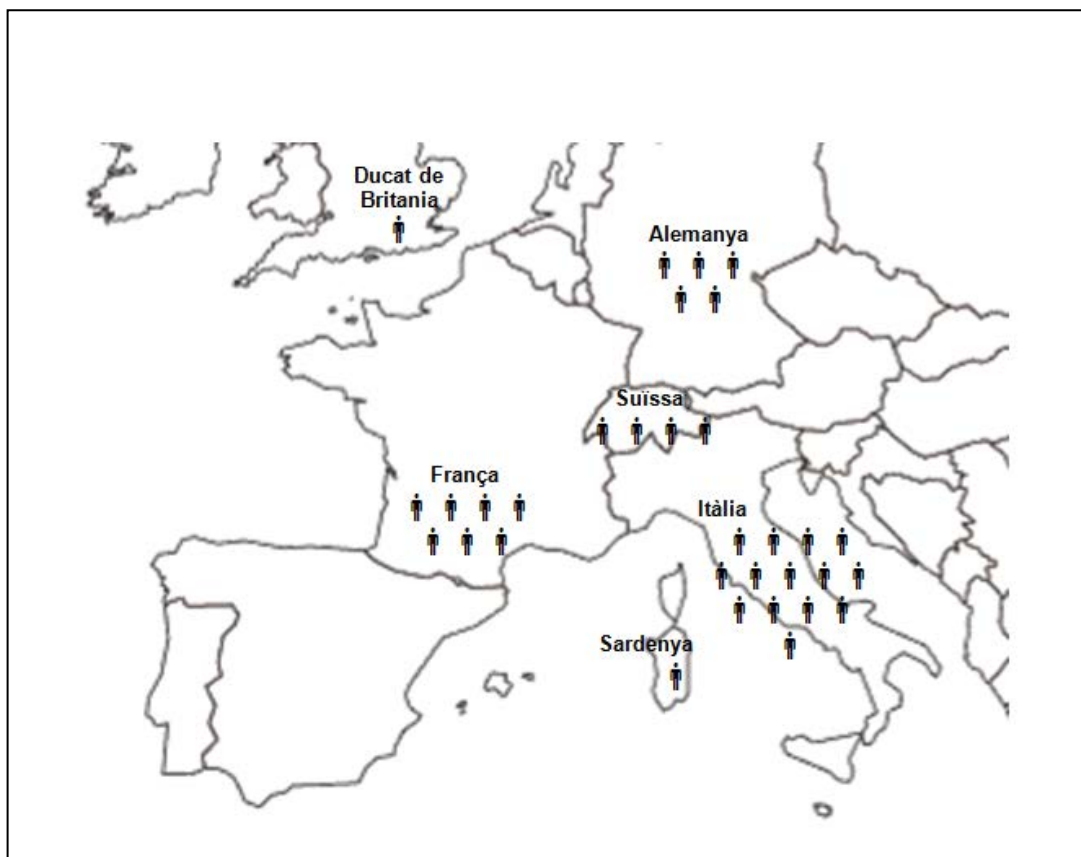
6.6.1. La procedència dels primers habitants de Sant Carles.

Tenint en compte que la població de Sant Carles va començar des de zero, d'on provenien els primers habitants que hi van arribar?

Per donar resposta a aquesta pregunta, degut a que la procedència és molt diversa i el volum de persones de cada lloc varia notablement segons la regió, la seva representació s'ha fet en tres mapes diferents agrupats en: provinents de diferents països europeus, originaris dels territoris més propers a la població com són Catalunya, Aragó i València i els procedents de les poblacions de la rodalia, és a dir, de les Terres de l'Ebre.

Mapa de procedència dels colons estrangers.

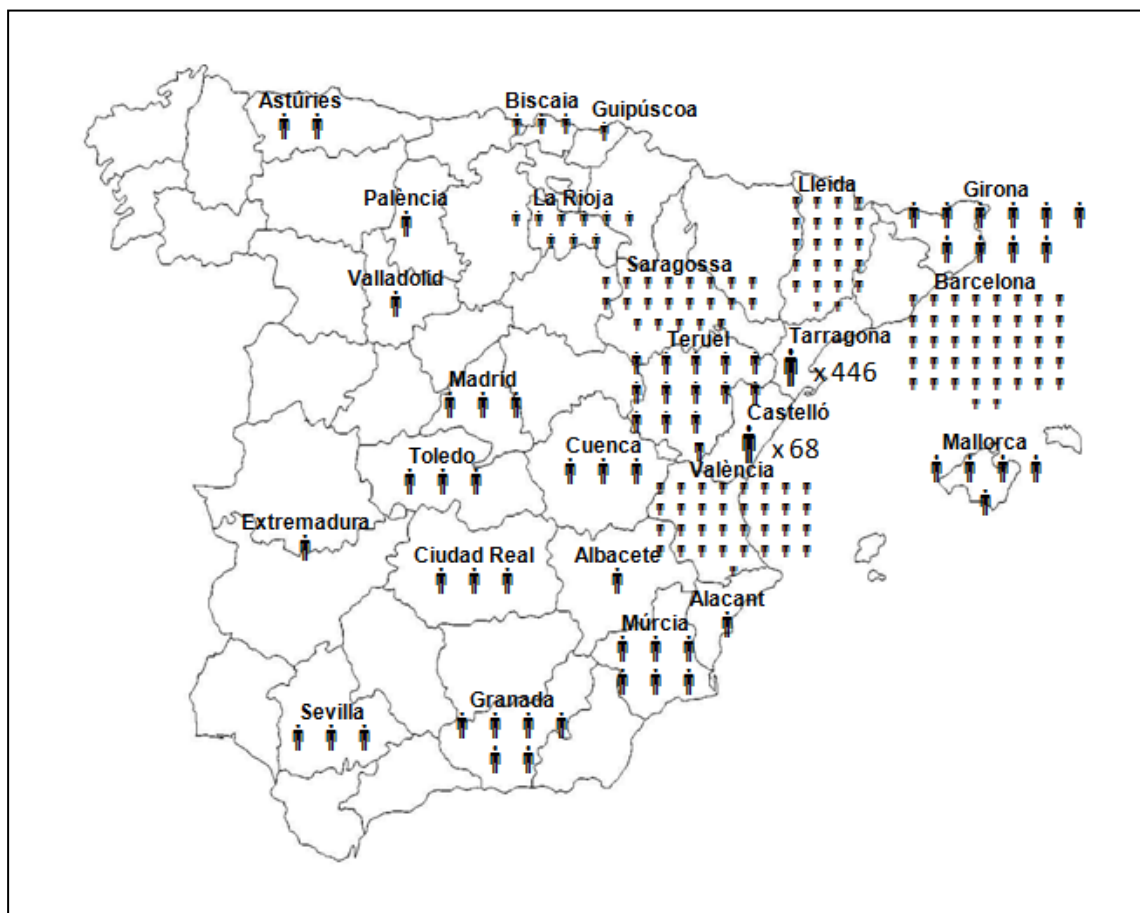
Font: Elaboració pròpia.

Els colons estrangers foren els menys nombrosos, no arribaren al 5% del total. Els països d'on vingueren foren Itàlia, França, Suïssa, Alemanya i Anglaterra. Alguns d'ells s'establiren al poble i es van casar amb catalanes, com el cas de l'italià Francisco Gaspari, que es va maridar amb una dona d'Alcanar amb la qual va tenir set fills i després amb una ampostina amb qui va tenir un altre fill; el seu cognom continua vigent al poble registrat com a Gasparín. Juan Moya, també italià, que va contraure matrimoni amb una dona de la Sènia i van tenir sis fills.

Mapa de procedència dels colons espanyols per províncies.

Font: Elaboració pròpia.

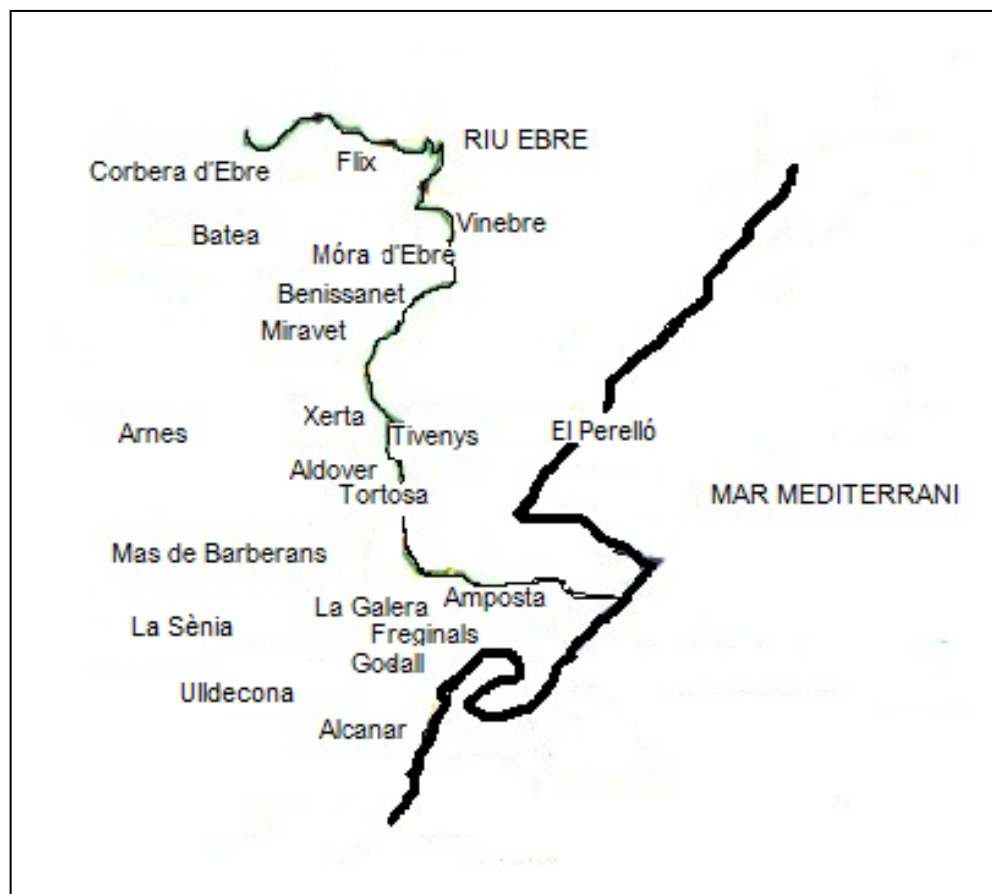

Si ens fixem en el mapa anterior, les zones d'on vingueren més persones a viure i a treballar a la nova població de Sant Carles foren les més pròximes a la zona: Tarragona, Castelló, València, Teruel, Saragossa, Barcelona o Lleida. Els territoris del centre d'Espanya aportaren entre una i tres persones. De totes elles, un 63% eren procedents de poblacions del corregiment de Tortosa i de Tarragona i en segon lloc, amb un 9,6%, de la zona de Castelló.

D'entre els colons vinguts del corregiment del sud de Catalunya gairebé el 95% procediren de pobles de les Terres de l'Ebre, indicats al mapa següent. Concretament, provenien de vint-i-dues poblacions diferents del corregiment de Tortosa, però la gran majoria (226 persones) eren habitants de la mateixa capital, com es pot observar en el gràfic 1.

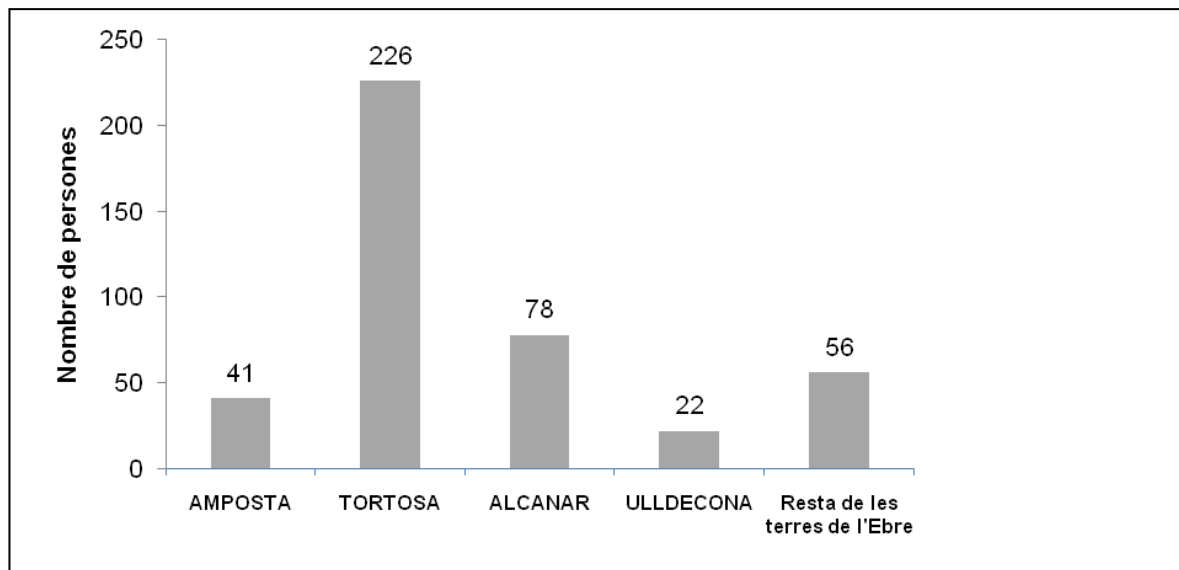
Mapa dels pobles de les Terres de l'Ebre d'on provenien els colons.

Font: Elaboració pròpia.

Gràfic 1 . Nombre de persones de les Terres de l'Ebre, que es van establir a la nova població de Sant Carles, classificats per la població d'origen.

Font: Elaboració pròpia.

Del total de les 1.585 persones que es comptabilitzen a Sant Carles entre 1791 i 1815, 286 van ser individus que no van formar part de cap família i que per tant eren persones que van venir soles i estaven de pas. La raó per la qual apareixen en els llibres de batejos, matrimonis o defuncions és per què els seus noms apareixen en molts casos com a padrins de batejos o testimonis de casaments, com és el cas de Vicente Fuster, provinent de Figueres, que va venir a treballar a les obres, possiblement com a encarregat dels picapedrers. Va ser testimoni de vuit casaments i padrí de cinc infants.

En el registre de Camilo també apareixen els noms d'alguns funcionaris, com el cas de Don Mariano Pascual, Ministre del Resguardo, nascut a València el 1740 i mort a Sant Carles el 1802; també va assentar-se a la Ràpita una petita comunitat de famílies, els progenitors de les quals provenien d'Itàlia com el cas de Francisco Gaspari, Juan Bautista Moya, Don Francisco Stoppani o Pedro Breciano.

El buidatge dels llibres parroquials va permetre a Camilo reconstruir l'entramat familiar que existia al poble i que va donar com a resultat l'elaboració de 318 arbres genealògics corresponents a totes les famílies que van establir-se a la Ràpita. No obstant, no tots els grups familiars van tenir com a última destinació Sant Carles, ja que alguns van ser itinerants. Dels fills dels matrimonis que van decidir quedar-se a la Ràpita, i que per tant ja van nàixer a la població, disposem de registres a partir de 1791.

Seguint amb les conclusions de Camilo Castellà, la població de Sant Carles va ser escassa en aquests primers anys i no es pot considerar consolidada. A banda de la població que hi va establir la residència, molts dels habitants van ser funcionaris i operaris de les reials obres, que no van enregistrar-se i que van marxar quan van acabar els seus treballs, per tant no els tenim comptabilitzats.

Pel que fa a l'activitat econòmica, els agricultors formaven la base de la població durant els primers anys. Encara que el seu ofici no quedava reflectit en els registres de població, ens podem fer una idea de la quantitat de pagesos que van arribar, gràcies als llistats de repartiments de terres que es van fer a partir del 1780 i que s'analitzen en el capítol següent. Majoritàriament provenien d'Ampostà, Alcanar, Ulldecona i Tortosa.

En relació a la pesca, l'altra activitat econòmica del territori, els pescadors que treballaven als Alfacs eren mariners de Tortosa, que es desplaçaven fins a la Ràpita per pescar i acabada la feina tornaven als seus domicilis a la ciutat. A partir de 1780, quan la població comença a consolidar-se, molts d'aquests pescadors s'establiran definitivament a Sant Carles i

formaran famílies de mariners, com el cas dels Sastre, assentats a la zona del Codonyol.

6.6.2. La població en xifres. Natalitat, mortalitat i nupcialitat.

La població europea del segle XVIII encara presentava característiques demogràfiques de l'Antic Règim amb unes elevades taxes de natalitat i mortalitat pel que fa a la població adulta, amb una mortalitat infantil important i una esperança de vida que es podia situar al voltant dels 40 anys. No obstant, després de l'època d'estancament demogràfic, que va caracteritzar el segle XVII, al segle XVIII varem assistir a una fase de creixement fonamentada en la desaparició de les èpoques de fam. La millora va venir per l'augment de la superfície conreada, per una variada alimentació, una més ampla difusió de medicaments i per l'aplicació de mesures higièniques i sanitàries.

Aquest creixement també arribaria a Espanya; en el cas de Catalunya, la dinàmica poblacional durant el segle XVIII va seguir la tendència general, que es va caracteritzar per un creixement prolongat de la població tal com confirmen els treballs de Jordi Nadal i de Josep Iglesies²²¹.

Per estudiar l'evolució demogràfica de la zona de les Terres de l'Ebre durant aquesta època i poder establir paral·lelismes amb la tendència general, disposem de dades disperses i puntuals pel que fa als municipis del corregiment de Tortosa, i en cap cas apareix informació sobre Sant Carles de la Ràpita²²². Les dades més aproximades cronològica i geogràficament, les

²²¹ NADAL OLLER, Jordi, *La Población española. Siglos XVI a XX*, Ariel, Barcelona, 1976. IGLESIES, Josep, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Fundació Salvador Vives Casajoana, Barcelona, 1974.

²²² Per a una recopilació de dades de població als diferents municipis del corregiment de Tortosa entre els segles XVIII i XIX, veure VV.AA., *El Montsià. Estructura i dinàmica socio-*

trobem al cens de Floridablanca de 1787, que abracen la zona del corregiment de Tortosa. Aquest cens ens proporciona la xifra de 48.461 habitants per al conjunt de les actuals comarques del Baix Ebre, Montsià, Terra Alta i Ribera d'Ebre.²²³ (veure mapa corregiment de Tortosa). Pel que fa al nombre d'habitants de la població de Sant Carles, no disposem de cap cens per aquest període; les dades més antigues se situen ben entrat el segle XIX, concretament l'any 1827, quan es van comptabilitzar 136 veïns que feien un total de 688 habitants²²⁴. El 1836 la població va augmentar fins 191 veïns, uns 955 habitants²²⁵; uns anys més tard, el 1849, en el diccionari de Pascual Madoz es registrava la xifra de 194 veïns i 919 habitants²²⁶.

econòmica. Col·lecció Catalunya Comarcal. Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1982, capítol 5.

²²³ IGLESIES, Josep, *El cens del Conde de Floridablanca, 1787*, Fundació Salvador Vives Casajoana, Barcelona, 1969-1970.

²²⁴ DE MIÑANO I BEDOYA, Sebastian, *Diccionario geográfico- estadístico de España y Portugal*, tomo VII, imprenta de Pierart- Peralta, Madrid, 1827, pàg. 448.

²²⁵ AHN, Ministerio del Interior, Lligall 297-2, Expedient 14.

²²⁶ MADDOZ, Pascual, *opus cit.*, pàg. 373.

Mapa del Corregiment de Tortosa. Conde de Darnius, 1716.
FONT: Institut Cartogràfic de Catalunya, RM 250104.

Malgrat l'escassa informació de què disposem per a finals del XVIII, els autors que han estudiat el tema, apunten també un creixement significatiu per a la zona de les Terres de l'Ebre; Sant Carles de la Ràpita no devia ser una excepció.

Emeteri Fabregat ressaltava, en el seu estudi sobre l'evolució dels bateigs a les parròquies del Baix Ebre i Montsià, on a partir de 1791 també s'inclou la de Sant Carles, el gran salt demogràfic que aquestes terres van experimentar entre els segles XVIII i XIX. Entre 1701 i 1870 el nombre de bateigs va passar de ser d'uns 408 anuals a uns 2.135. Les parròquies més dinàmiques van ser les d'Alcanar, el Perelló i Sant Carles de la Ràpita, fet que respon al desenvolupament de l'agricultura gràcies als conreus d'olivera, de vinya i de garrofer, que hi hagué en aquesta zona, i a la conseqüent colonització.²²⁷

Antoni Simón Tarrés, en la panoràmica de la trajectòria de la població catalana durant l'època moderna, també fa esment del destacat augment poblacional afirmant que: "les comarques amb un índex de creixement més elevat, entre el 200 i el 348 %, van ser les situades al sud del país, des de la costa fins al Segrià i des del Baix Camp al Montsià."²²⁸

Les dades dels llibres sacramentals custodiats a l'arxiu parroquial de Sant Carles referents a batejos, defuncions i matrimonis han permès analitzar aquesta qüestió des d'una perspectiva local i concreta, de manera que s'ha pogut esbrinar la dinàmica demogràfica de la població de Sant Carles durant els primers vint-i-cinc anys d'història de l'església parroquial. Les xifres

²²⁷ FABREGAT GALCERÀ, E., *opus cit.*, pàg. 21-23.

²²⁸ SIMON I TARRÉS, Antoni "La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització" a *Manuscrits*, nº 10, gener 1992, pàgs. 217-258.

absolutes resultat del buidatge d'aquesta font es mostren a la taula 6 i es representen en el gràfic 2. Tots els llibres els va encetar el rector Santiago de Méndez, qui havia estat proposat per a ocupar aquest càrrec des que començaren les obres de l'església.²²⁹

²²⁹ Arxiu Parroquial de l'església de la Santíssima Trinitat de Sant Carles de la Ràpita. Treballar la demografia a partir dels arxius parroquials, representa una font fiable per analitzar la demografia d'una població ja que s'ha de tenir en compte l'enorme religiositat que envoltava la vida quotidiana dels habitants d'aquella època i per tant, sagraments com el bateig, el matrimoni o l'enterrament eren d'obligatori compliment per a tots els habitants.

**Taula 6. Nombre de batejos, matrimonis i enterraments a la nova població de
Sant Carles entre 1791-1815.**

FONT: Arxiu de la Parròquia de Sant Carles de la Ràpita.

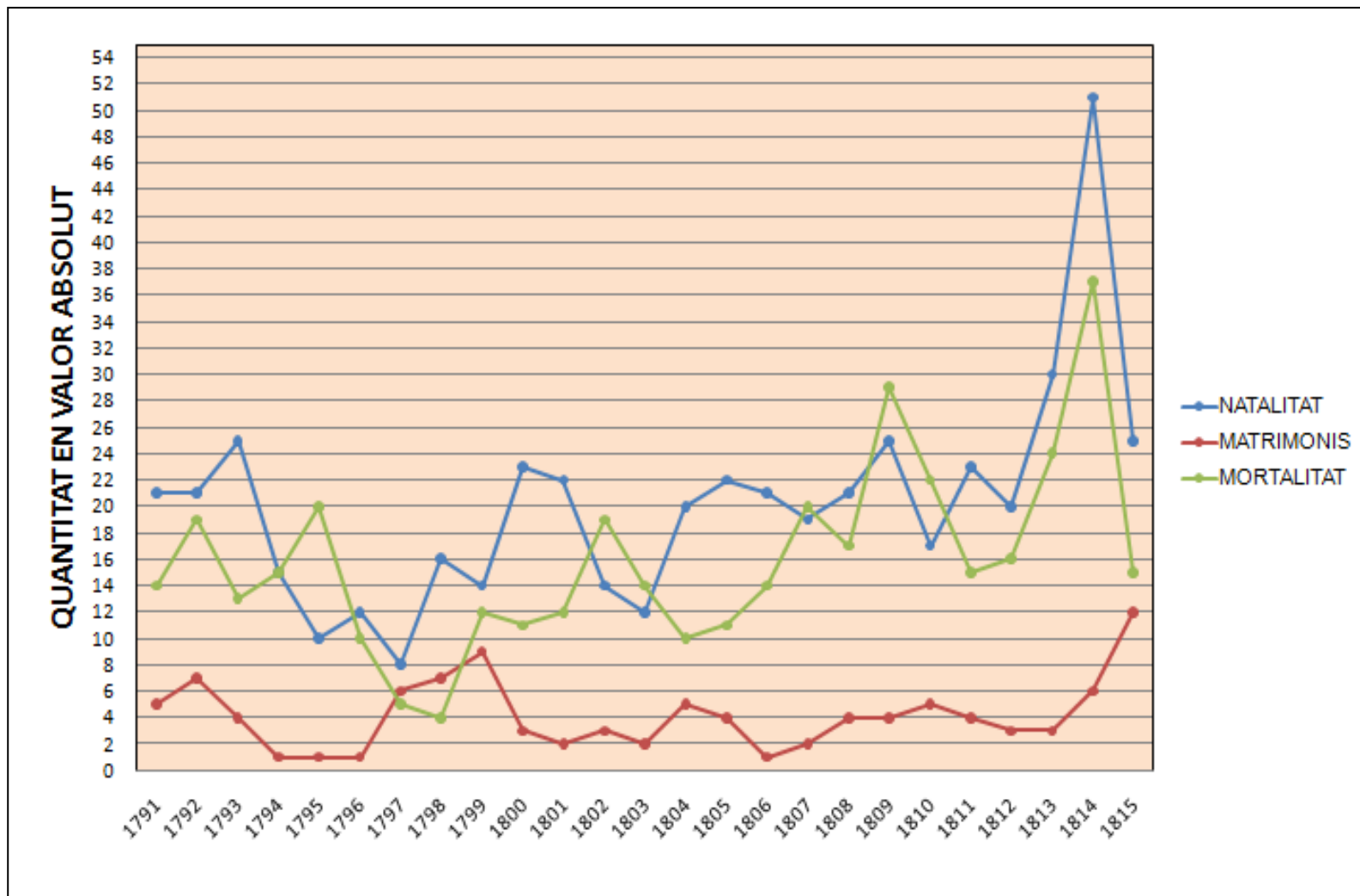
	NATALITAT ²³⁰	NUPCIALITAT ²³¹	MORTALITAT ²³²
1791	21	5	14
1792	21	7	19
1793	25	4	13
1794	15	1	15
1795	10	1	20
1796	12	1	10
1797	8	6	5
1798	16	7	4
1799	14	9	12
1800	23	3	11
1801	22	2	12
1802	14	3	19
1803	12	2	14
1804	20	5	10
1805	22	4	11
1806	21	1	14
1807	19	2	20
1808	21	4	17
1809	25	4	29
1810	17	5	22
1811	23	4	15
1812	20	3	16
1813	30	3	24
1814	51	6	37
1815	25	12	15
TOTAL	507	104	398

²³¹ Els matrimonis es celebraven sobretot a Amposta, Tortosa i Alcanar, les poblacions d'origen de la majoria dels joves que s'anaven a casar. A partir de 1797, es registren al llibre de la Ràpita fent constar el lloc on s'han celebrat. (?)

²³² La mortalitat indica el nombre de morts en un any. La mortalitat infantil comptabilitza el nombre de persones mortes durant el primer any de vida. La mortalitat dels pàrvuls enumera a tots els nens i nenes morts abans de dels vuit anys (també inclou per tant la infantil).

Gràfic 2. Nombre de naixements, matrimonis i defuncions a Sant Carles de la Ràpita entre 1791 i 1815.

Font : Elaboració pròpia.

El 10 de gener de 1791 es va enregistrar el primer bateig celebrat a la nova església. Això no vol dir que abans d'aquesta data no hi haguessin naixements sinó que en la majoria dels casos, els pares batejaven als seus fills als seus pobles d'origen. El mateix feien a l'hora de celebrar els matrimonis, que no es van començar a apuntar fins el 12 de febrer de 1791.

Pel que fa als enterraments, el primer difunt no es va anotar fins el 16 de març del mateix any, no obstant, tenim la referència d'un soldat de marina enterrat al port dels Alfacs el 4 de juny de 1787²³³. No es té constància d'on se situava la terra sagrada però probablement seria al costat de l'església, com havia estat costum fins aquella època. No obstant, a partir de novembre de 1812 la Ràpita disposava ja d'un cementiri ubicat "*junto a la carretera Real*"²³⁴.

Aquest canvi d'ubicació responia a les noves normatives que obligaven les ciutats a enterrar els morts a les afores del nucli urbà, pels problemes d'insalubritat i epidèmies que havia causat dipositar els cadàvers al costat de les esglésies. De fet, el primer en dictar una llei en aquest sentit fou Carles III en una Reial Cèdula de 1787, després d'haver constatat el gran nombre de casos d'epidèmies per aquest motiu.²³⁵

La natalitat.

Les dades de la parròquia mostren que la tendència positiva amb la què s'havia iniciat el recompte de batejos l'any 1791, a partir de 1793 va tenir un descens que va arribar fins el 1797. (gràfic 1) Aquesta disminució va coincidir

²³³ En el primer llibre d'òbits apareixen dos registres afegits de l'any 1787.

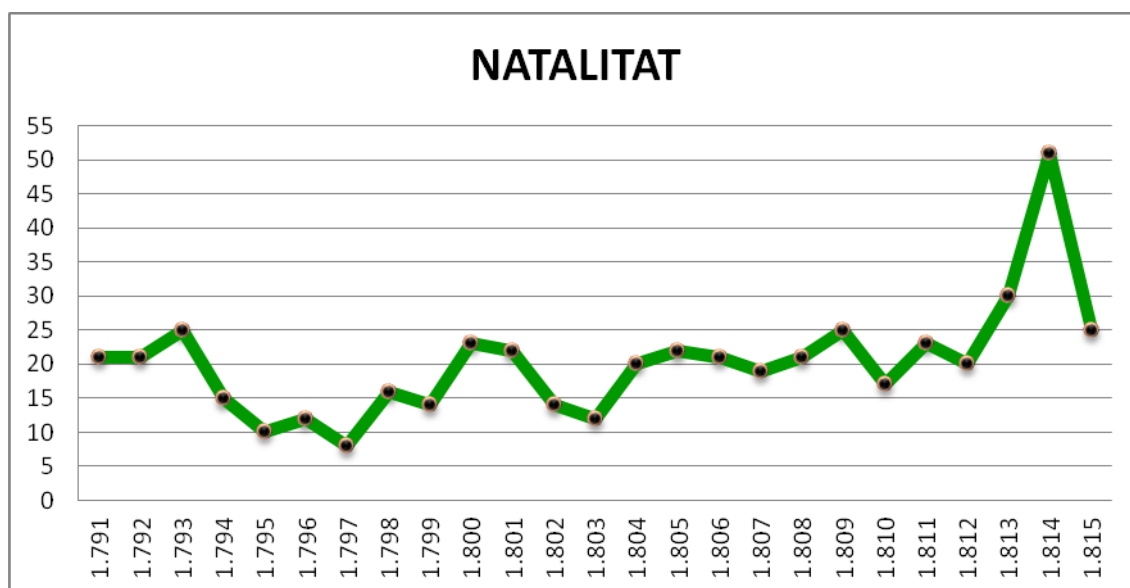
²³⁴ Arxiu parroquial, Llibre de Defuncions, any 1812, Foli 115. La carretera a què es refereix és la carretera que per aquella època s'estava reconstruint i que comunicava Barcelona amb València, passant per dalt del poble.

²³⁵ MASDEVALL, Josep, *Relación de las epidemias y calenturas pútridas y malignas*, Imprenta Real, Madrid, 1797.

amb el d'altres pobles, tant de la zona com de la resta de Catalunya i va ser com a conseqüència, sobretot, de la crisi econòmica global que vivia el país a finals del segle XVIII.

A partir d'aquesta data va començar una tendència natalista positiva, interrompuda en moments puntuals, com és el cas dels anys 1802-1803 o 1810. Normalment, si el motiu no era per alguna guerra, les dificultats econòmiques lligades a èpoques de males collites solien provocar contraccions en el nombre de bateigs d'un o dos anys, i tal com assenyala Emeteri Fabregat un cop superada la conjuntura negativa es reprenia el creixement.

Gràfic 3. Nombre de naixements en xifres absolutes, 1791-1815.
Font : Elaboració pròpia.

La mitjana anual de baptismes per a aquest període estudiat equivalia a vint per any. Anteriorment al 1791, fins que no es va construir la nova església de la Ràpita, se celebraven a Amposta o Alcanar. Aquesta xifra augmentaria si

tinguessim en compte que molts naixements no van quedar comptabilitzats en correspondre a infants morts prematurament, que no es van arribar a batejar. Aquesta mitjana a partir de 1791 es va veure superada significativament l'any 1813 quan hi van haver 30 naixements i un any més tard se n'assolien 51. Malgrat això, un any més tard el ritme de batejos cau estrepitosament, com a conseqüència dels efectes de la Guerra del Francès.²³⁶

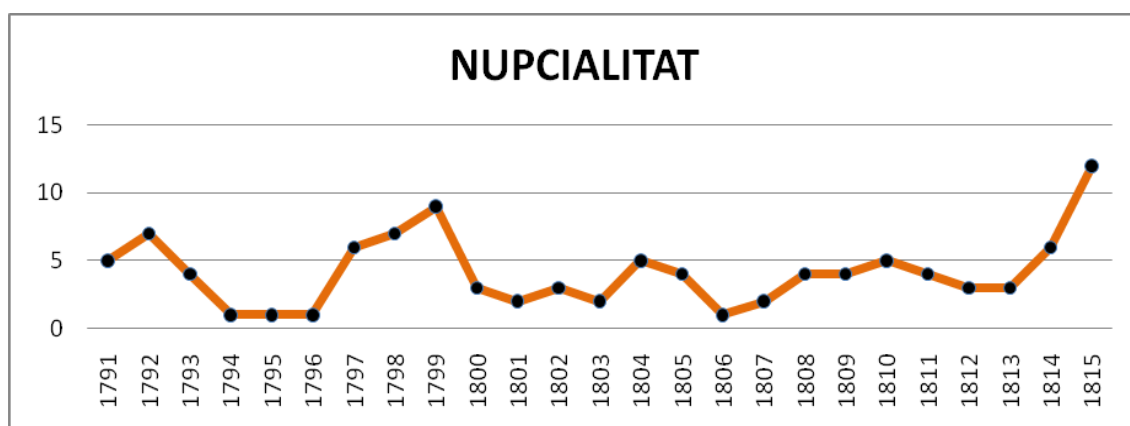
La nupcialitat.

El fet de disposar de les xifres de nupcialitat ha permès veure també com al llarg d'aquest període hi hagué una estreta relació entre els bateigs i el nombre de matrimonis, els quals evolucionen de manera paral·lela. Un any d'increment de matrimonis corresponia amb una notable pujada del nombre de naixements. La mitjana anual de la nupcialitat era de quatre matrimonis a l'any. En el gràfic 4 queda reflectit com els anys amb més casaments van ser els corresponents a 1799, que superava el promig en més d'un 50%, amb nou matrimonis; i el de 1815 amb dotze.

²³⁶ La comarca del Montsià es configurà com un punt estratègic per a l'exèrcit francès comandat per Suchet, ja que esdevingué la zona de trencament del sistema defensiu dels patriotes, entre l'exèrcit català i el valencià. És per això que actuà directament a la zona per anular qualsevol contacte entre els dos exèrcits. Algunes de les accions que van desenvolupar els francesos foren: un atac naval a les fortificacions de la Ràpita el 26 de novembre de 1810, la Batalla d'Ulldecona i un seguit d'accions armades contra guerrillers, que es van intensificar a partir de 1813. GRAU VERGE, Ferran, SAUCH CRUZ, Núria, "La guerra del Francès a la comarca del Montsià i a les poblacions veïnes del nord valencià" a SAUCH CRUZ, Núria (ed.), *La guerra del Francès als territoris de parla catalana*, Ed. Afers, Barcelona-Catarroja, 2011, pàgs. 449-470. Sobre aquest tema veure també GRACIA ALONSO, Francisco, "La guerra del Francès en el Montsià (1808-1814). Perspectivas de análisis" a *Actes II Congrés d'Història d'Alcanar*, Ajuntament d'Alcanar, Alcanar, 2000, pàgs. 57-67.

Gràfic 4. Nombre de matrimonis, 1791-1815.

Font: Elaboració propia.

Aquests valors tan reduïts es deuen a que la majoria del jovent provenia de pobles de la rodalia i a l'hora de casar-se ho feien als seus pobles d'origen, sobretot a Amposta, a Tortosa i a Alcanar.

Els estudis sobre la nupcialitat a l'edat moderna conclouen que en la segona meitat del segle XVIII, l'edat en la qual es casaven els homes i dones era més baixa a Catalunya que no pas a la resta de l'estat. Simón i Tarrés apunta que "la precocitat matrimonial dels catalans fou extraordinària. Les xifres del cens de Floridablanca ens permeten observar com els homes i les dones de Catalunya es casaven més aviat que no pas a la resta d'Espanya". Coincideixen a assenyalar que l'edat mitjana d'accés al matrimoni era de 22 anys per a les dones i entre 27 i 28 per als homes. Aquesta precocitat condicionava també la fecunditat de les dones catalanes que tenien la fertilitat més alta d'Espanya, després de les joves de les Illes Canàries.

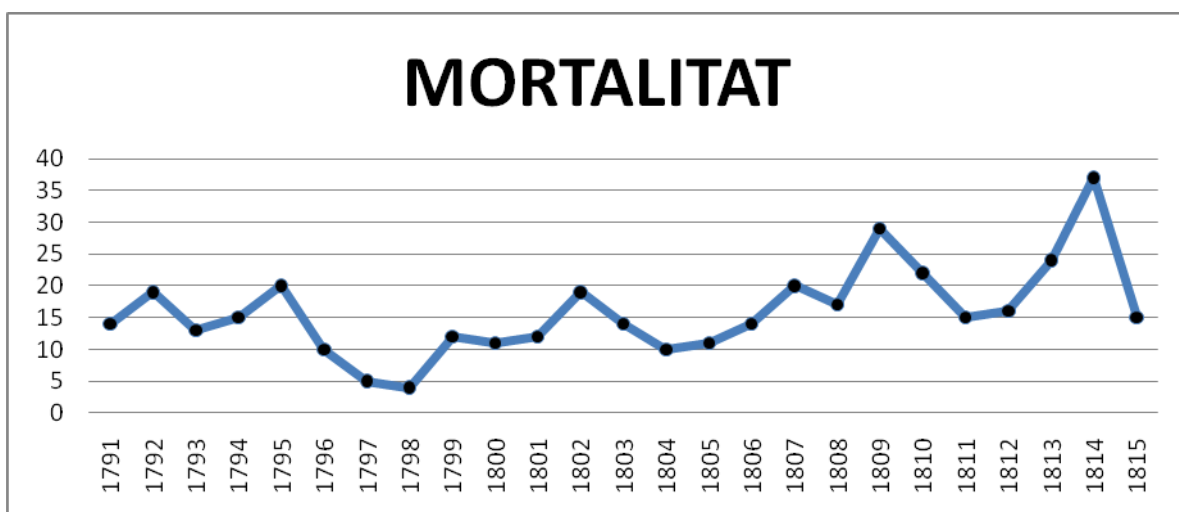
En el cas dels primers matrimonis celebrats a la nova població de Sant Carles, l'edat dels contraents coincideix amb la mitjana de Catalunya i, un cop analitzades les dades del registre parroquial, l'edat mitjana de matrimoni de les dones va ser de 22 anys i la dels homes de 28.

La mortalitat.

Pel que fa a la mortalitat, a Sant Carles, podem apreciar que és una mostra, a petita escala, de la tendència que aquesta variable demogràfica va presentar entre finals del segle XVIII i principis del XIX a nivell comarcal i en general a tot Catalunya. En el gràfic 5 destaquen les oscil·lacions que van experimentar els enterraments al llarg d'aquests vint-i-cinc anys d'història del poble i que es deuen a la incidència de fenòmens que produïen un augment sobtat i ràpid de les morts, superant notablement la tendència mitjana de la mortalitat. Aquests factors que provocaven el que es coneix com a mortalitat catastròfica corresponien a l'arribada d'una malaltia epidèmica, el patiment d'una crisi de subsistència o les conseqüències d'una guerra. Encara que, per a causar una enorme mortalitat no tenien perquè donar-se els tres fenòmens al mateix temps, sovint es succeïen uns i els altres i fins i tot un factor podia ser desencadenant de l'altre, com analitzarem tot seguit.

Gràfic 5. Nombre de defuncions en xifres absolutes, 1791-1815.

Font : Elaboració pròpia.

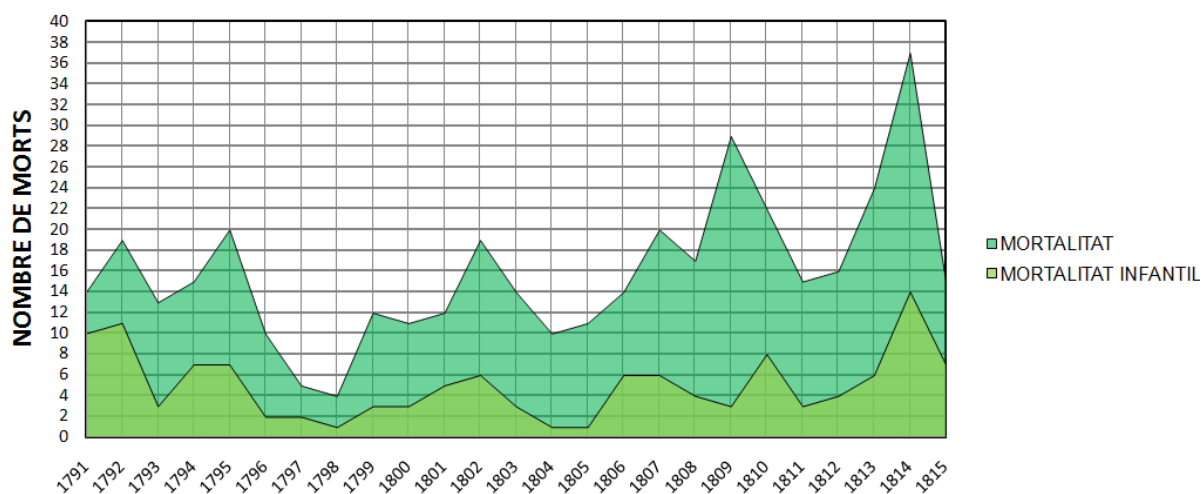

La mitjana anual de defuncions entre 1791 i 1815 va ser de quinze. Aquesta xifra es va veure superada en alguns anys en què les defuncions van estar al voltant de les vint, com és el cas dels anys 1792, 1795, 1802, 1809 i 1815. En el cas d'aquests dos últims, la xifra mitjana va ser superada en escreix arribant a vint-i-nou i trenta-set enterraments, respectivament.

El fet que els valors siguin tan baixos, 63 morts entre 1776 i 1800, evidència el fet que el poble s'estava formant en aquells moments i la població era encara molt reduïda.

Gràfic 6. Proporció de la mortalitat de pàrvuls respecte el total. 1791-1815.

Font : Elaboració pròpia.

Igual que en el conjunt de les comarques del Baix Ebre i Montsià, la mortalitat de pàrvuls a la Ràpita suposava més de la meitat del total de morts registrades. Els resultats de la taxa de mortalitat infantil ens indiquen uns índexs extremadament elevats, com es pot apreciar a la taula 7. Els anys que destaquen per uns valors molt alts els trobem en l'últim decenni del segle, sent el 1795 el més elevat, amb una taxa del 700 ‰, que coincideix amb una pujada

també significativa de la mortalitat general (veure gràfic 6). Com podem observar, la tendència de la mortalitat infantil va evolucionar en paral·lel a la mortalitat general, coincidint els moments de baixades i pujades.

Taula 7. Taxa de mortalitat infantil a Sant Carles de la Ràpita entre 1791-1815. FONT : Elaboració pròpia.

Anys	Tant per mil ‰	Anys	Tant per mil ‰
1791	476	1804	50
1792	532	1805	91
1793	120	1806	285
1794	466	1807	315
1795	700	1808	190
1796	166	1809	160
1797	250	1810	470
1798	62	1811	130
1799	71	1812	200
1800	174	1813	200
1801	227	1814	294
1802	428	1815	280
1803	250		

Segons Fabregat “entre 1701 i 1809 hi hagué un total de disset crisis de mortalitat de pàrvuls, una cada sis anys i mig aproximadament, amb un increment del 109% sobre la mortalitat mitjana, mentre que entre el 1810 i el

1900 només hi hagué dues crisis de mortalitat, amb una intensitat mitjana del 66%". Pel que fa als percentatges de defuncions d'infants, en el cas de la Ràpita es va passar d'un 71% de mortalitat de pàrvuls el 1791 a un 54 % l'any 1800. Ja entrat el segle XIX, els anys en que van predominar les defuncions de nens i nenes menors de vuit anys, per sobre de les morts de persones adultes van ser el 1806, 1809 i 1814 (taula 7).

Taula 8. Enterraments de pàrvuls. Percentatge sobre els enterraments totals, 1791-1815
FONT : Elaboració pròpia.

Anys	Percentatge	Anys	Percentatge
1791	71%	1804	30%
1792	63%	1805	36%
1793	23%	1806	64%
1794	47%	1807	55%
1795	55%	1808	47%
1796	30%	1809	65%
1797	40%	1810	50%
1798	50%	1811	47%
1799	58%	1812	56%
1800	54%	1813	46%
1801	50%	1814	62%
1802	53%	1815	53%
1803	36%		

Les crisis de mortalitat del segle XVIII van ser causades preferentment per malalties epidèmiques, com la verola, la pigota i el tifus, que afectaven sobretot a la població jove, no immunitzada encara d'aquestes epidèmies. Aquests episodis se solien donar quan la població es trobava dèbil, després d'haver passat per alguna dificultat, com eren els anys de males collites. Si tenim en compte que el segle XVIII va ser un període de moltes pluges i inundacions a la regió de Tortosa, és evident pensar que provocarien destrosses irreversibles als cultius de la zona, amb les conseqüents crisis de subsistència i pujada dels preus dels aliments bàsics²³⁷.

Una altra de les causes que s'apunten a les crisis de mortalitat del XVIII foren les epidèmies de paludisme o "terçanes" (febre intermitent que repeteix al tercer dia), pròpies sobretot de les àrees empantanades com era el cas de la zona del Delta i que tingueren especial virulència i extensió en les últimes dècades del segle²³⁸. En el cas de la Ràpita, les afectacions de terçanes van ser habituals després d'hiverns molt plujosos com fou el cas del 1781, 1785, 1787 o 1789.²³⁹

En el cas de la pujada de la mortalitat tant de menors com d'adults, des de 1793 fins 1795, i la de 1799 afectant sobretot als adults, malgrat la coincidència del context bèl·lic de la Guerra Gran (1793-1795), no seria ajustat relacionar-la com a conseqüència directa de la mateixa guerra, ja que el

²³⁷ MIRAVALL, Ramon, *Flagells naturals sobre Tortosa. Riuades, gelades, aiguats i sequeres, ventades i terratrèmolls*, Columna-Tresmall, Barcelona, 1997.

²³⁸ Com a marc de referència de la història epidemiològica d'Espanya veure PÉREZ MOREDA, Vicente, *Las crisis de mortalidad en la España interior (Siglos XVI-XIX)*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1980.

²³⁹ MASDEVALL, Josep, *Relación de las epidemias y calenturas pútridas y malignas que en estos últimos años se han padecido en el Principado de Cataluña*, Imprenta Real, Madrid, 1786.

desenvolupament d'aquesta no va anar més enllà de Figueres²⁴⁰. El motiu principal d'aquesta tendència s'ha de buscar en les reiterades crisis de subsistència desencadenades per l'augment del preu del gra, en aquest mateix període, des de l'esclat de la Revolució Francesa a París el 1789, que a Barcelona es manifestaren amb les conegudes revoltes del pa. Simon Tarrés assenyalava també en aquest moment la incidència de la nova guerra amb Anglaterra, entre 1796 i 1801, en el sentit que "va perllongar la penúria de la costa catalana, que des de feia alguns decennis es trobava en relació de dependència respecte als proveïments estrangers i va suposar el tall de bona part de les vies d'importació del gra".²⁴¹

Malgrat aquest últim decenni del XVIII, en el qual van coincidir diversos episodis de mortalitat alta, el segle en general es va caracteritzar per una progressiva disminució de la mortalitat normal i de crisi, amb motiu de l'eradicació de la pesta (l'última plaga fou el 1720) i l'augment de la producció i comercialització global agrària.

El desenvolupament demogràfic del segle XIX vindria condicionat per la disminució de les malalties tradicionals (pigota, xarampió), que havien afectat sobretot als pàrvuls i l'entrada de noves epidèmies, fins llavors desconegudes, com la febre groga i el còlera les quals provocaven episodis de mortalitat molt intensos, tant en infants com en adults. En tot cas, la febre groga d'origen americà no tindria relació amb les crisis patides a la Ràpita entre 1800 i 1815, ja que fou una epidèmia contagiosa que entrà a Catalunya a partir del 1821.

²⁴⁰ FÀBREGAS ROIG, Josep, *La Guerra Gran 1793-1795*, Editorial Pagès, Barcelona, 2000.

²⁴¹ SIMON TARRÉS, *opus cit.*, pàg. 248.

L'episodi bèl·lic de la Guerra del Francès condicionarà els augments d'enterraments que s'observen en els anys 1802 i 1809, amb uns efectes negatius que s'estendran fins al 1814, any de més mortalitat a la Ràpita dintre del període estudiat, amb més del doble de morts que la mitjana anual.

La crisi de l'any 1809 està considerada una de les grans crisis demogràfiques del segle XIX, a nivell de tot el país, i va afectar tant a la població adulta com a menors. L'estudi fet per diversos autors de com va incidir a la població de Tortosa serveix de referència per explicar l'afectació que va tenir a Sant Carles.²⁴² Es va donar sobretot entre els mesos d'abril a juny, amb una intensitat que correspon amb la d'altres poblacions i en la qual va influir la situació bèl·lica de la guerra del Francès que, com s'ha comentat anteriorment, des de mitjans de 1809 va afectar profundament les Terres de l'Ebre.

Finalment, segons les fonts consultades, la considerable xifra de mortalitat que s'observa a la Ràpita el 1814 no coincideix amb cap afectació epidèmica destacable a nivell general, ni de la zona del Delta en particular, i derivaria dels efectes de la Guerra del Francès. No obstant, si es posa en relació amb les dades extretes sobre natalitat, coincideix amb l'any de més naixements entre 1791 i 1815, i per tant una xifra elevada en aquest indicador significaria al mateix temps un augment de la mortalitat infantil, cosa que explicaria l'elevat índex de mortalitat general. (gràfic 5).

²⁴² GARCÍA-MORO C., HERNÁNDEZ M., ESPARZA M. i TOJA DI., "Crisis de mortalidad en la población de Tortosa –Siglos XVII a XX" a *Revista especializada de antropología biológica*, 2000, nº 21, pàgs. 101-109.

6.7. El somni de la ciutat il·lustrada.

Arribats a aquest punt de la descripció de quins i com van ser els inicis de la població de Sant Carles de la Ràpita hem de reservar un capítol per parlar del projecte urbanístic, que el 1780 va acompanyar el naixement d'aquest nucli de població. El que s'ha exposat fins ara són els veritables fonaments d'una població que no deixaria de créixer a la banda dreta del delta de l'Ebre, entre Vinaròs i Alcanar. Els diferents viatgers de finals del segle XVIII i XIX, en els seus diccionaris i descripcions geogràfiques, la ressenyen com un poble petit i senzill de pagesos i mariners²⁴³.

La historiografia actual sobre el projecte de la nova població de Sant Carles de la Ràpita ha considerat la suspensió de les obres dictaminada per Carles IV, com el punt i final de la fundació de la ciutat, jutjant el projecte com un autèntic fracàs. Però què és el que realment va fracassar? Si tenim en compte que el nucli de població es va mantenir, i inclús va anar creixent com hem presentat al capítol de la demografia, i sabem que es van construir habitatges, i es van nomenar càrrecs per a cobrir serveis necessaris per a la vida diària d'un poble, com capellans, metges o mestres, és correcte afirmar que la fundació va fracassar? Podem assegurar que no.

La fundació no va fracassar perquè el que hem exposat són les bases de l'actual Sant Carles de la Ràpita i per tant, els seus habitants devem l'existència de la nostra ciutat a les persones que la van construir a partir del 1780. Llavors, què és el que ha portat a parlar d'un projecte frustrat?

²⁴³ JACQUES JAUBERT DE PASSÁ, François, *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia*, trad. de Juan Fiol, Sociedad Económica de Amigos del País, València, 1844. Capítol X "Canal de San Carlos", pàgs. 63-66; FORDYCE MAVOR, William, "Bourgoing's travels in Spain" a *A General Collection of Voyages and Travels*, Vol. XXV, Sherwood, Neely and Jones, London, 1813, pàg. 386; MADDOZ, Pascual, *Diccionario geográfico- estadístico- histórico y sus posesiones de ultramar*, volum 13, Madrid, 1849, pàg. 373; LABORDE ALEXANDRO, *Itinerario descriptivo de las provincias de España y de sus islas y posesiones en el Mediterráneo (1809)*, Ildelfonso Mompié, Valencia, 1809, (traducció de 1816).

El projecte que es va enderrocar, com demostren les ruïnes que han quedat, és el plantejament urbanístic que es va idear per convertir, sembla, la nova població de Sant Carles en una gran i important ciutat d'estil neoclàssic. Així doncs aquest pla ideal, que va néixer paral·lel en el temps i en el lloc al del poble real, va quedar diluït i inacabat. Va fracassar per tant la idea dels qui van confiar en les possibilitats del port dels Alfacs i del canal de Sant Carles i van somiar que en algun moment Sant Carles podria arribar a ser una ciutat de referència en l'Espanya de Carles III.

Aquest apartat analitza aquesta altra ciutat inacabada, l'essència de la qual va quedar molt ben reflectida en les paraules del viatger francès François Jacques Jaubert quan l'any 1816 va visitar Catalunya:

“¿De qué sirven los grandes edificios de San Carlos, tanto lujo en su construcción, tan magnífica iglesia, tantas columnas, pilastras, paseos, y el pabellón puesto al pie de la montaña? ¿Qué objeto tenían estos adornos inútiles si aun no estaban concluidos ni el canal ni el puerto? Es muy futil la objeción de que estas dos empresas tenían dotaciones distintas, porque debía siempre preceder la más importante de quien naturalmente dependía la segunda, pudiendo el gobierno prometerse economías de consideración respecto de esta, atendiendo a que el interés del comercio hubiera hecho construir almacenes y hermosear esta nueva colonia siempre que hubiese podido contar con ventajas sólidas, pero en esta como en otras muchas

*ocasiones la utilidad se vio pospuesta a la vanidad y deseos de gloria de los protectores*²⁴⁴”

Amb les paraules de Jaubert queden demostrades les reiterades advertències que el Conde de Floridablanca va fer a Francesc Canals i a Josep Martorell sobre la importància i preferència d'acabar el canal abans de dedicar esforços a formar la població, com s'ha constatat en apartats anteriors. Així doncs, allò que el Secretari d'Estat es temia va acabar succeint. La vanitat i els desitjos de gloria dels qui van estar al capdavant de les obres van dirigir els seus esforços en direcció a construir la ciutat i van descuidar la finalització del canal.

Però, quines eren les característiques d'aquesta ciutat ideal? Quins eren aquests edificis de què parla Jacques Jaubert plens de luxe, pilastres i columnes?

L'entramat urbanístic d'estil neoclàssic que es va començar a construir a Sant Carles de la Ràpita a partir de 1780 va seguir el model de les noves poblacions creades a Espanya al segle XVIII, construïdes sota un mateix concepte de ciutat. Aquest consistia en adaptar el pla geomètric o de retícula consistent en carrers en línia recta sobre els que destacaven dues vies o eixos principals, al centre dels quals s'ubicava la plaça central²⁴⁵.

En el cas de Sant Carles, aquest pla urbanístic es va projectar al voltant de tres zones diferenciades: la plaça porxada del centre de la població (on Jaubert va veure les columnes i pilastres), l'edifici saló (o pavelló segons la

²⁴⁴ JACQUES JAUBERT DE PASSÁ, *opus cit.*, pàg. 65.

²⁴⁵ JUÁREZ SANCHEZ- RUBIO, C., *opus cit.*, pàg.336.

descripció de Jaubert) i l'Església Nova a la zona del Codonyol, la qual queda allunyada de la resta.

En relació a aquestes tres estructures arquitectòniques existeixen diversos estudis, fets per arquitectes i historiadors de la mateixa ciutat, que analitzen les característiques arquitectòniques i sobre els que s'han realitzat algunes projeccions sobre com haurien estat els plànols que els van configurar²⁴⁶.

Ja hem dit en diverses ocasions que els plànols d'aquesta suposada ciutat ideal encara no han estat descoberts, només s'han pogut elaborar hipòtesis i suposicions sobre les funcions dels edificis que ara són restes arquitectòniques de la ciutat actual. Aquesta circumstància ha alimentat encara més la curiositat i la imaginació al llarg dels anys i ha donat com a resultat una història oral carregada de versions, no demostrades documentalment. Entre elles la de que, a petició de Carles III, Sant Carles havia de ser la nova capital del regne d'Espanya, feta a semblança de les grans ciutats que va conèixer el monarca a Itàlia, o inclús que alguns edificis havien de ser destinats a l'estada del rei durant els estius. Però com diem de tot això no en consta cap prova documental.

Malgrat tot, les línies constructives i decoratives que s'observen a les ruïnes de Sant Carles responen a un plantejament ideat per un arquitecte que va haver d'estar format dintre dels paràmetres de les acadèmies oficials, amb

²⁴⁶ CARLES GUÀRDIA, Paco. "Les albers de la nova població de Sant Carles de la Ràpita (Tarragona) 1780-1794" a *Jornades Internacionals d'Urbanisme i Arquitectura de la Il·lustració*, Ajuntament d'Almacelles, 2005, pàgs. 223-232. VIDAL CERA, Jaume, "Conviure amb la història. Els orígens de la nostra ciutat" a *Revista Ràpita*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, n. 643, 2013, pàgs. 30-31.

reminiscències d'artistes com Juan de Villanueva, Francisco Sabatini o Vicente Imperial Digueri²⁴⁷. Sobre aquesta qüestió, ja s'ha comentat que l'arquitecte oficial de les obres de Sant Carles de la Ràpita va ser José Fernández Parrado el qual, segons Del Valle Curieses²⁴⁸, va seguir la tendència neoclàssica i per tant, ell podria haver estat l'artífex de tota l'estructura urbana.

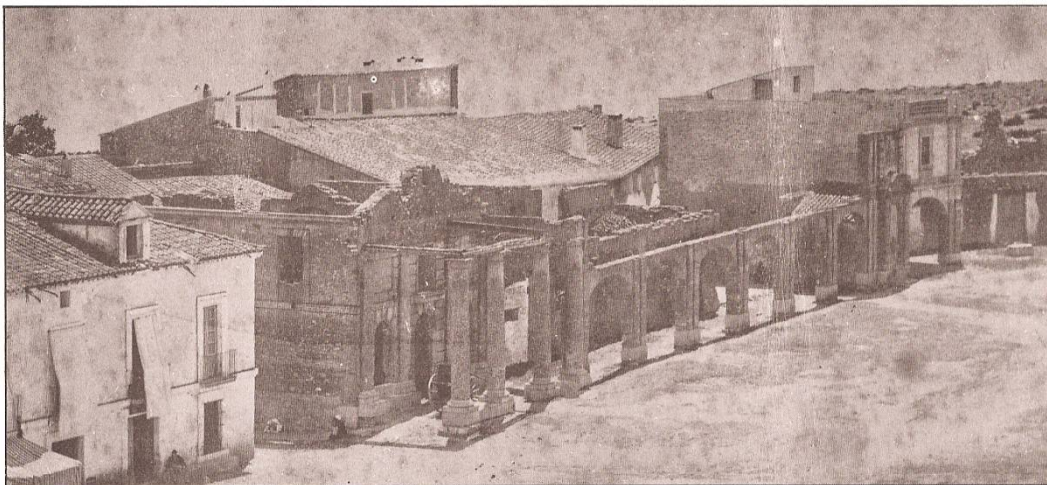
Entrant en l'anàlisi d'aquest ordenament, l'espai central correspon a una plaça allargada o plaça saló semicircular, acabada en exedra al seu extrem meridional, i una estructura de columnes que formen porxos, com es pot observar en la imatge següent. Tal i com apunta Enric Viñas:

*“Si s'hagués completat amb una altra exedra a l'altre extrem, d'acord amb el principi de simetria i situant al centre una font monumental o una escultura eqüestre del rei Carles III i dos fonts més a cada extrem, tindríem avui una glòria de l'arquitectura urbana digna d'universal reconeixement. Seria, encara que a escala menor, una rèplica del gran espai barroc que es projectava per al Saló del Prado a la capital del regne, segons els projectes dels arquitectes neoclàssics Ventura Rodríguez y José Hermosilla.”*²⁴⁹

²⁴⁷ Francisco Sabatini i Vicente Imperial Digueri foren els arquitectes de les obres de la nova població de San Carlos a la Isla de León (Cadis). El traçat urbanístic d'aquesta població manté paral·lelismes amb el de Sant Carles de la Ràpita.

²⁴⁸ DEL VALLE CURIESES, R., *opus cit.*

²⁴⁹ VIÑAS, Enric “Nuevas poblaciones en la costa de Cataluña durante el reinado de Carlos III” a VV.AA., *La Ilustración en Cataluña. La obra de los Ingenieros Militares*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2010, pàg. 341.

Plaça Major abans de la reconstrucció moderna. Es pot apreciar l'estructura de columnes i forma semicircular.

FONT: CARLES GUÀRDIA, Paco, *L'Església Nova de Sant Carles de la Ràpita*, ed. Revista Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1984, pàg. 46.

Entre la columnata sud de la plaça- saló, destaca la “casa Laureano” que Viñas descriu com d'estil “tosca-militar”, amb quatre grans columnes i un arquitrau incomplet sobre el que es recolza una balustrada barroca i un petit frontó arquejat²⁵⁰.

Les estàtues de què parla Viñas no es van arribar a col·locar. L'únic element decoratiu que hi consta és una font en un extrem de la plaça, ara restaurada, la qual havia de complementar aquest espai públic. Els elements neoclàssics hi són presents: arc de mig punt amb frontó triangular.

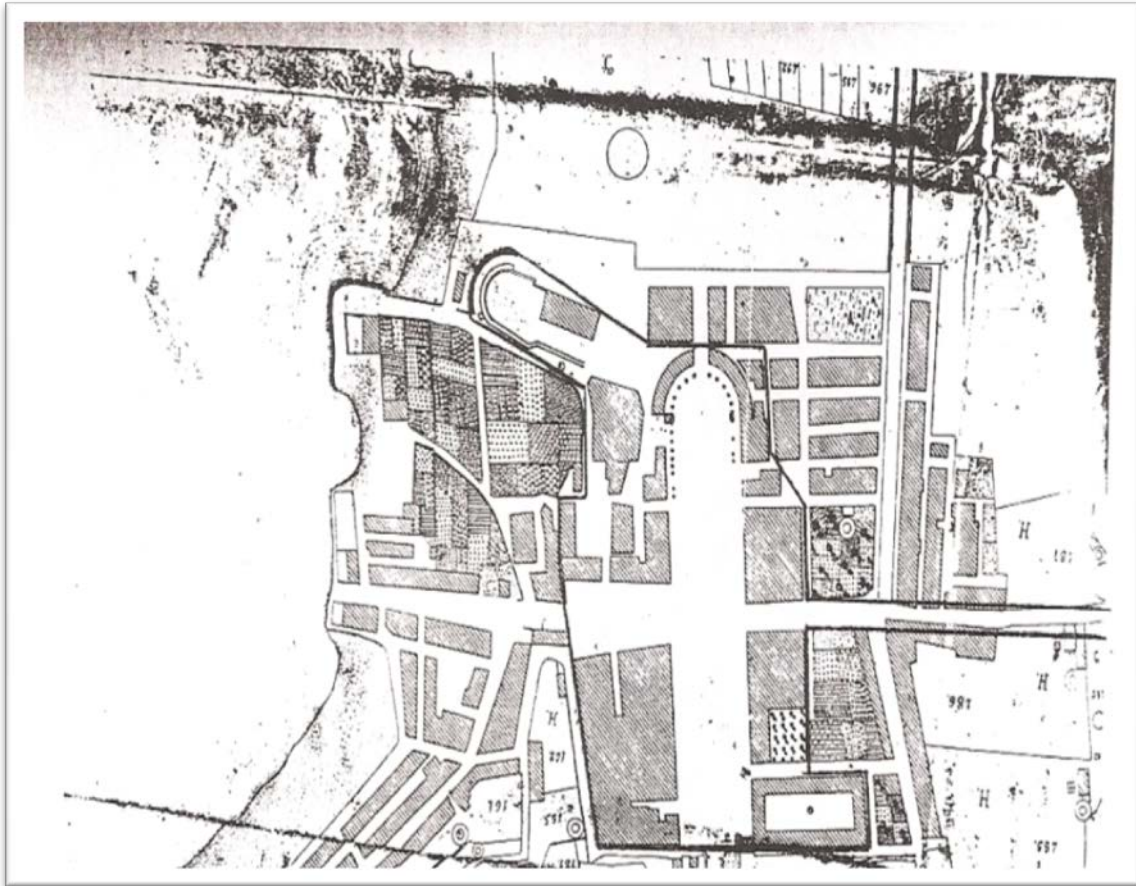
²⁵⁰ *Ibídem*.

Restes de la font.

FONT: Archivo de la *Real Acadèmia de Bellas Artes, San Fernando*,
Comisión General de Monumentos, expediente 7- 42 -1.

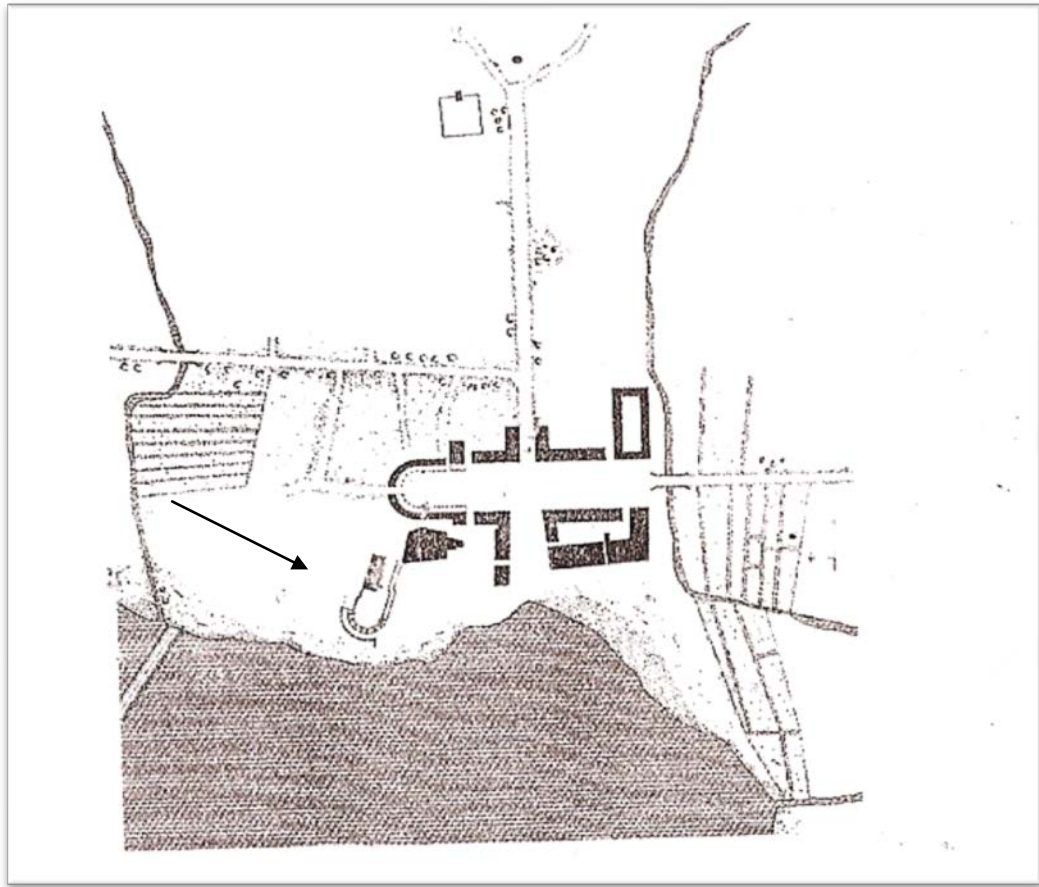
Aquest espai central quedava configurat en forma de creu, com es pot apreciar en el plànol d'Hermenegildo Gorria que es mostra a continuació. L'eix vertical indica la plaça Major i l'eix horitzontal augmenta en amplitud a mesura que s'apropa al mar.

Plànol de la ciutat de Sant Carles de finals del segle XIX elaborat per Hermenegildo Gorria.

FONT: OLIVERAS SAMITIER, Jordi, *Nuevas Poblaciones en la España de la Ilustración*, Fundación Caja de Arquitectos, Barcelona, 1998, pàg. 211

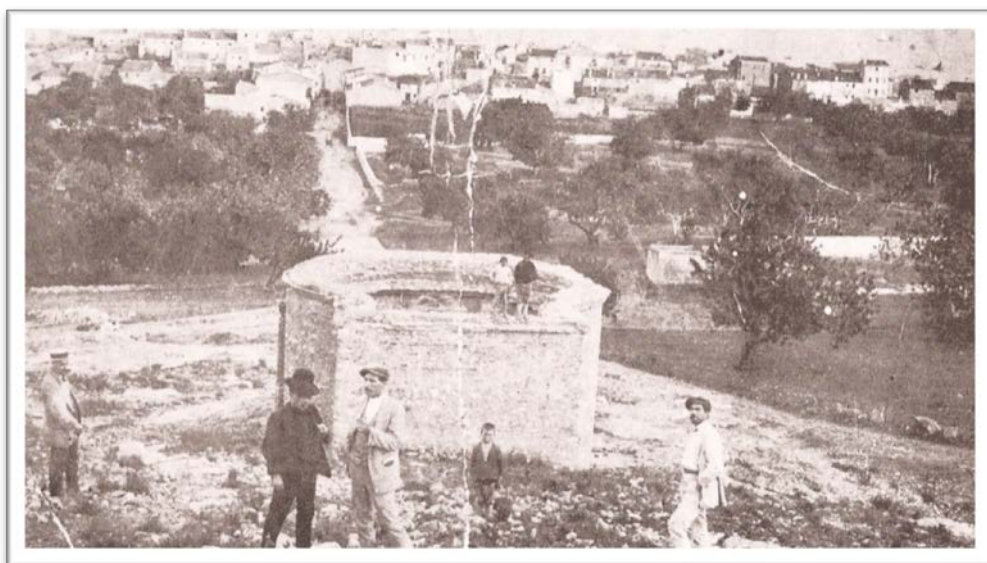
Fora d'aquesta plaça, a la part sud – oest estava situada la bateria de canons, com queda marcat en la projecció següent:

Reconstrucció ideal de la nova població en els seus orígens.

FONT: OLIVERAS SAMITIER, Jordi, *Nuevas Poblaciones en la España de la Ilustración*, Fundación Caja de Arquitectos, Barcelona, 1998, pàg. 211.

L' eix horitzontal es rematava en el seu sentit contrari amb un petit espai circular o *tholos*, anomenat Glorieta que, situat al vessant de la muntanya i en un terreny elevat, havia de proporcionar una perspectiva completa de tota la ciutat fins al mar. Aquest element és al que Jacques Jaubert es refereix en la seva descripció com a pavelló.

La Glorieta

FONT: CARLES GUÀRDIA, Paco, *L'Església Nova de Sant Carles de la Ràpita*,
ed. Revista Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1984, pàg. 44.

Conegut popularment com “La Capelleta” està format per una rotonda, oberta per tres arcs de maó a la cara sud i annexada a un cos rectangular pel costat oposat. Els arcs estan emmarcats per columnes que fan de suport als arquitrans. A l’interior també hi havia columnes adossades a les parets, les quals havien de sostenir una cúpula que no es va arribar a construir. Tot l’edifici és obrat amb maçoneria, amb filades de rajola, sense cap element de pedra picada, cosa que indica que l’edifici havia de pintar-se.

En l’actualitat, aquest edifici està integrat al pati del Col·legi d’ Educació Infantil i Primària Carles III de la ciutat i es conserva la seva estructura.

Ruïnes actuals de la Glorieta

FONT: Arxiu de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Comisión General de Monumentos* expedient 7- 42 -1.

La semblança de l'estructura projectada a la Ràpita amb l'arquitectura pública de moltes ciutats espanyoles, construïdes durant la Il·lustració, d'estil neoclàssic és evident. Els arcs de mig punt, les columnes, els semicercles, els creuers i els frontons triangulars són elements presents en tots els edificis. Tal i com defensa Carles, la projecció de la ciutat correspon clarament a l'estil que caracteritzava l'ordenació territorial de l'últim terç del segle XVIII *“animat per un sentit social molt profund i pràctic”* amb un urbanisme generat a partir *“d'un repertori de naturalesa axial, amb totes les varietats. A partir d'uns eixos imaginaris s'estructura tota una trama urbana (...) El poble de colonització amb un sistema cartesià se superposa al sistema enjardinat de grans places*

allargades(...) L'acabament semicircular porxat del saló s'ha d'entendre com final o taló de fons de la perspectiva, amb una dilatada arquitectura” ²⁵¹.

Si hagués estat possible localitzar els plànols d'aquesta ciutat de ben segur que s'assemblarien molt als realitzats l'any 1852, quan es va projectar una reforma urbanística per part de l'alcalde Fermín Ferrer, aprofitant l'inici de les obres definitives del canal de San Carlos, dels quals se'n conserva un exemplar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó²⁵². El plànol està firmat per Aloïs Hess, cavaller de l'ordre de Carles III.²⁵³

Com indica la llegenda, el color fosc assenyalava els edificis existents, mentre que els edificis rosats corresponien a la nova delineació. Les zones acolorides en groc havien de ser derruïdes a mesura que avancessin les obres. A la meitat oest s'ubicarien els edificis relacionats amb l'administració del canal amb alguns magatzems. El passeig, entre la Plaça Major i el mar, es faria mitjançant dos carrers laterals, ja que la baixada directa al mar es veuria tancada per la projecció d'un mercat.²⁵⁴ A continuació d'aquest s'ubicarien la duana i la caserna. Finalment, l'acabament semicircular de la plaça s'eliminarà per deixar pas a una avinguda àmplia que donés accés a una església de

²⁵¹ CARLES GUÀRDIA, Paco “Les albors de la nova població de Sant Carles de la Ràpita (Tarragona) 1780-1794” a VV.AA., *Jornades internacionals d'urbanisme i arquitectura de la Il·lustració*, Ajuntament d' Almacelles, Almacelles, 2009, pàgs. 223-232.

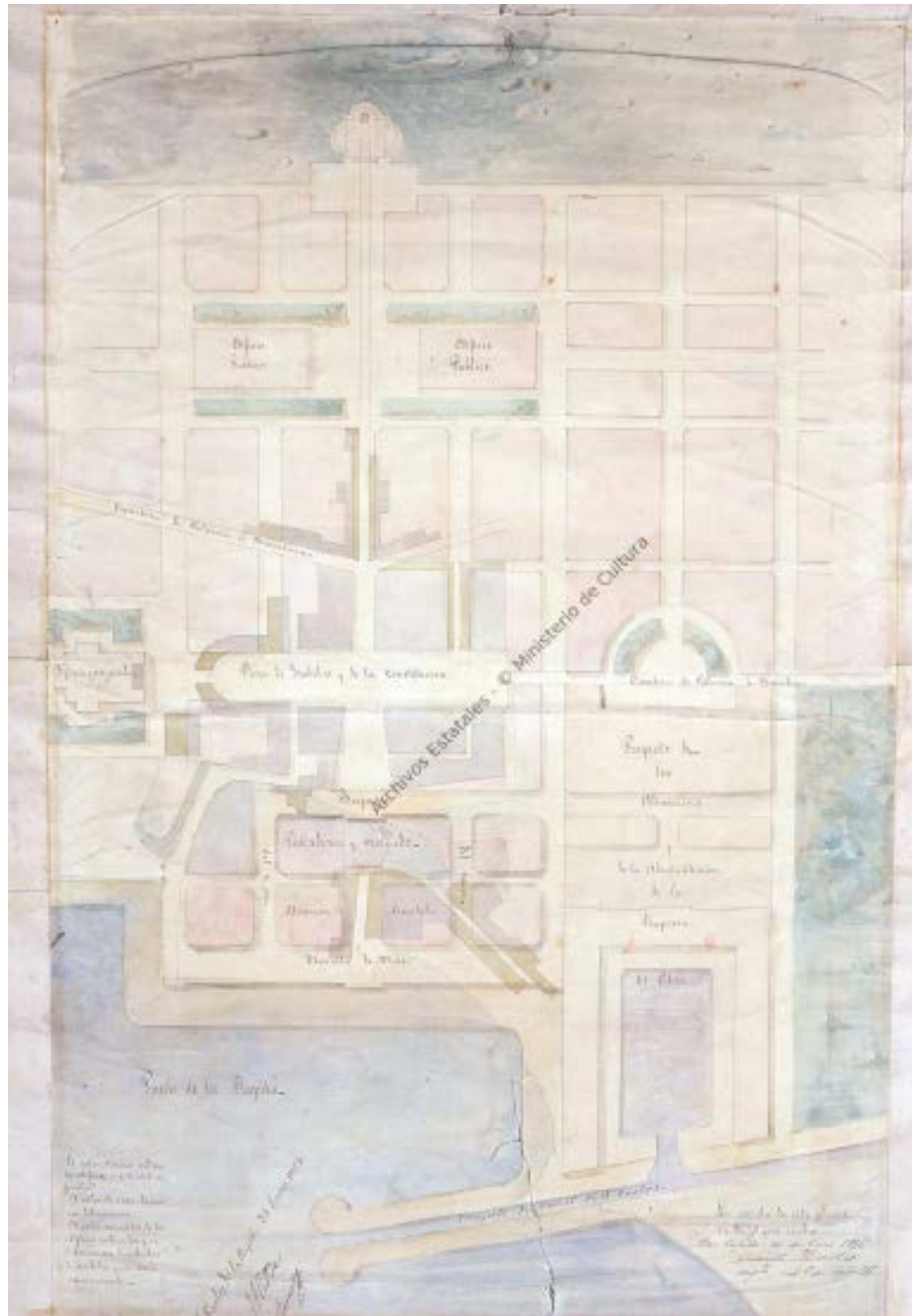
²⁵² ACA, MP, 223.

²⁵³ L'única referència bibliogràfica sobre aquest personatge indica que fou un famós numismàtic francès que elaborà l'obra titulada “Descripció general de las monedas de la antigua España” editada el 1870. També va ser director de la Real Academia de la Historia. ÁLVAREZ SANCHIS, J., Mª CARDITO, L., *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2000, pàg. 264.

²⁵⁴ Aquest passeig canviaria el seu nom pel de Plaça d'Isabel II i de la Constitució.

fins al pavelló mirador.

delineació projectada . FONT: ACA, MPD, 223

L'últim dels edificis que es van quedar en ruïnes i que Jacques Jaubert va descriure com “*magnífica iglesia*” és el que més interpretacions ha recollit al llarg de la història: l'Església Nova. Ja s'ha comentat que la seva construcció va respondre possiblement a l'ordre de canvi d'ubicació de tots els edificis projectats l'any 1786 cap a una zona que garantís una millor qualitat ambiental. D'aquest nou creixement urbà, situat a la zona del Codonyol, només va haver-hi temps per començar un edifici: l'església. Aquesta teoria pren força gràcies a la descripció que hem reproduït a l'inici d'aquest apartat feta l'any 1816 per Jacques Jaubert, en la qual es refereix a ella com una església.

No obstant, existiria una altra hipòtesi al respecte, desenvolupada en la tesina que va precedir aquesta investigació. Em refereixo a la idea que l'edifici no hauria estat projectat per completar la fundació de la nova població sinó que hauria estat ideat pel Ministeri de Guerra per fer establir una base naval del Departament de Marina²⁵⁵. S'ha de recordar que la dinastia dels Borbons, al llarg del segle XVIII, va mostrar molt d'interès per incentivar la Marina, sobretot durant el regnat de Carles III, el qual va impulsar la construcció de drassanes i va incrementar la flota espanyola. L'Armada es va reorganitzar profundament i es va convertir en una peça clau dels regnats de Felip V, Ferran VI i Carles

²⁵⁵ L'Armada Espanyola del segle XVIII estava dividida en tres Zones Marítimes: Cadis, El Ferrol i Cartagena, i cadascuna d'elles formava un Departament de Marina. Sant Carles de la Ràpita pertanyia al Departament de Marina de Cartagena. Sobre l'arxiu d'aquest Departament veure: RODA ALCANTUD, Cristina “Fuentes para el estudio de la historia naval: los fondos del Archivo General Intermedio de la Armada en Cartagena” i CHAÍN NAVARRO, Celia, SANCHEZ Baena, Juan José, “El patrimonio histórico documental del archivo naval de Caratgena y su inmersión en Internet: una propuesta metodológica” a *Ayeres en discusión* (recurso electrónico), Murcia, 2008; sobre l'organització de l'Armada al segle XVIII veure DE DIEGO GARCIA, Emilio, “ Estructuras de la organización naval: departamentos y arsenales peninsulares” a *Arsenales y construcción naval en el siglo de la Ilustración*, Cuadernos monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval, nº 41, Madrid, 2002.

III²⁵⁶. Així doncs sembla que les pretensions de l'estat respecte a les possibilitats que oferia l'indret de la Ràpita van arribar fins i tot des d'aquest organisme. La Reial Armada podria transportar troncs des de l'Ebre fins als Alfacs pel canal projectat i el Ministeri de Guerra podria transportar-hi artilleria i altres municions provinents de Biscaia, on se situaven les principals factories. L'objectiu, per tant, era habilitar a la nova i reial ciutat de Sant Carles uns espais i edificis destinats a funcions militars, com podia ser una plaça d'armes, un departament de Marina, una caserna i magatzems.

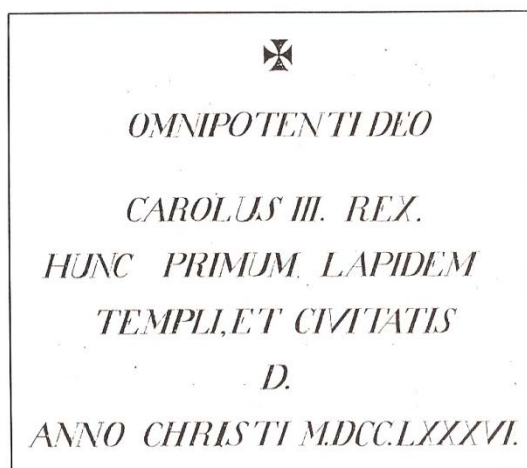
Davant d'aquesta nova empresa, l'octubre de 1780, el subdelegat de les obres Francesc Canals ja feia patent la seva preocupació. Els projectes de l'Armada podien interferir en el propi desenvolupament de les obres del canal i de la població de la Ràpita i demanava que *“los edificios que se han dispuesto y se dispongan para el Ministerio de Guerra se den la mano y no ocasionen disformidad con nuestros proyectos”*²⁵⁷. D'aquesta afirmació se'n desprèn que el 1780 ja hi havia uns edificis del Ministeri de Guerra pensats per a la nova població.

La relació de l'Església Nova amb l'Armada pren més força amb el document conservat al Museo Naval de Madrid titulat *“Modelos de lápidas conmemorativas de la fundación de la ciudad de San Carlos de la Rápita en un templo que construye la Armada en ella”*. Es tracta de la representació escrita

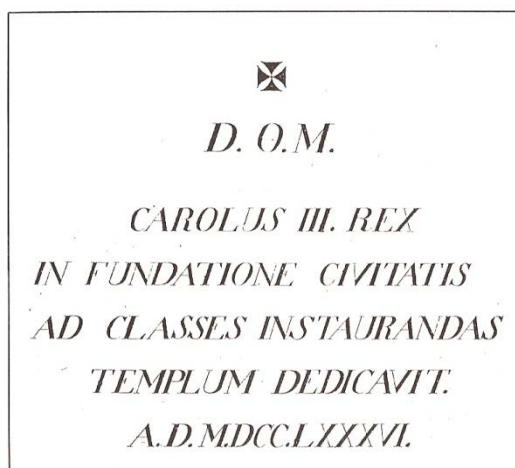
²⁵⁶ Pel que fa a la historiografia sobre la Marina veure VV.AA., *La historiografía de la Marina española*, Cuadernos monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval, nº 56, Madrid, 2008.

²⁵⁷ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25.

d'uns models de làpides commemoratives datades l'any 1786 i que a continuació es reproduïxen juntament amb la seva traducció corresponent²⁵⁸.

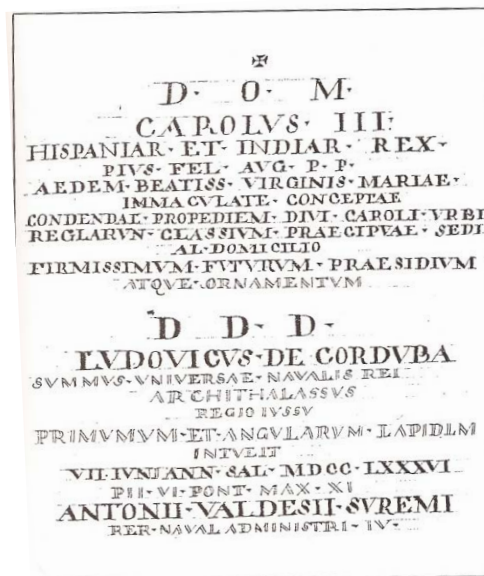

“ A déu omnipotent Carles III rei dedico aquesta primera pedra del temple de la ciutat l'any de crist 1786”

²⁵⁸ AMN, *Miscelánea* 2319, doc. 17, f. 43-45.

“ A déu màxim omnipotent rei Carles III en la fundació de la ciutat per a
l'establiment de l'Armada dedico el temple l'any de crist 1786”

*“Establint-se l'armada d'un dia per l'altre a la divina ciutat de Carles,
romandrà al temple per a la futura protecció i defensa (...)”*

Segons les làpides, el temple s'estava construint per a l'Armada en
vistes al seu establiment posterior, per tant, l'Església Nova seria un dels
edificis que l'Armada havia previst construir per a formar un conjunt de
dependències administratives militars, allunyat del nucli original de la població,
de cara al mar per a poder tenir un control visual del port. La teoria encara
guanya més credibilitat quan observem a la façana de l'edifici, dalt d'unes
fornícules destinades segurament a acollir escultures, els marcs de pedra
quadrats preparats per a la col·locació d'unes làpides.

El fet, però, que aquests models de làpides conservats al Museo Naval no vagin acompanyats de cap documentació que els contextualitzi provoca que la solidesa d'aquesta prova es redueixi notablement. Sobretot perquè es podria pensar que es tracta d'un material que s'ha atribuït a les obres de la població de Sant Carles a Tarragona, quan possiblement seria una documentació relacionada amb les obres de construcció d'un temple per a l'Armada, el conegut com a *Panteón de Marinos Ilustres*, a la nova població de San Carlos de Cadis²⁵⁹. A més, la primera pedra d'aquest temple de Cadis es va col·locar el mateix juliol del 1786 (any i mes que indiquen els models de làpides en qüestió) i a la cerimònia van estar presents el Capità General de l'Armada Lluís de Córdoba i el Secretari d'Estat del Departament de Marina Antonio Valdés (noms que també apareixen en aquestes làpides). Com és possible que les làpides per a la cerimònia de la primera pedra d'un temple que s'ha de construir a la nova població de Sant Carles a Catalunya portin la mateixa data de celebració que per a la cerimònia d'un temple que sabem que va construir l'Armada a la nova població de Sant Carles a Cadis, a la qual van assistir els mateixos Luís de Córdoba i Antonio Valdés? El fet que les dues poblacions s'anomenessin de la mateixa manera ha pogut donar lloc a que s'hagi atribuït erròniament certa documentació? Crida l'atenció que el títol que recull aquests models de làpides al Museo Naval digui que són per a la fundació de Sant Carles de la Ràpita, quan en aquesta època la població només es coneixia com a San Carlos i no amb el seu nom complet.

²⁵⁹ Sobre el projecte d'aquesta nova població veure TORREJÓN CHAVES, Juan, *La Nueva Población de San Carlos en la Isla de León (1774-1806)*, Ministerio de Defensa, Madrid, 1988.

Tanmateix, deixant de banda aquesta incògnita, el que sí és cert en relació a aquesta analogia amb l'església de San Carlos de Cadis és que hi ha força paral·lelisme arquitectònic amb l'Església Nova.

Aquesta última és un edifici de pedra de planta quadrada amb un espai interior en forma de creu grega, amb atri, absis i creuer. Malgrat que no es va arribar a construir la coberta, aquesta havia de ser rematada per una cúpula a sobre de la nau central circular. Presenta una façana d'estil neoclàssic amb un parell de columnes a banda i banda de l'entrada, entre les quals es va disposar un nínxol per albergar alguna escultura. Les columnes, amb capitell jònic i fust llis, estan assentades sobre un basament. L'entrada queda emmarcada també per quatre finestres simètricament disposades.

Aquest tipus d'església de planta centralitzada es va repetir en diversos projectes d'enginyers militars, que van passar per la Reial Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona, com la capella de Sant Miquel del Port a Barcelona o la fortalesa de Sant Ferran de Figueres, totes dues dels enginyers Juan Martín Cermeño i Pedro Martín Paredes Cermeño.²⁶⁰

²⁶⁰ VIÑAS, *opus cit.*, pàg. 343.

Vista del temple anomenat Església Nova.

FONT: Arxiu de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, expedient 7- 42 -1.

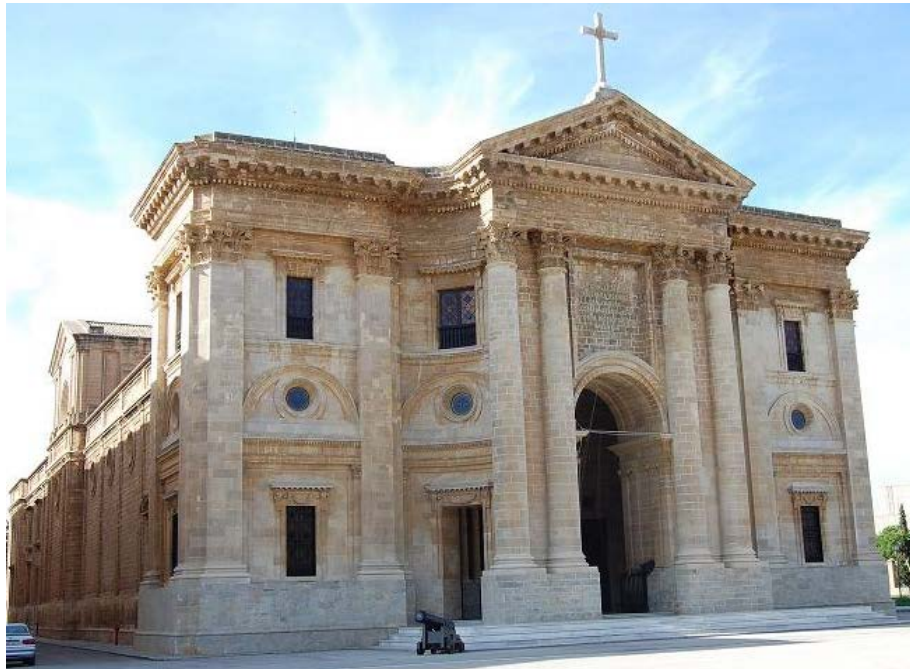
Vista de la part lateral del temple.

FONT: Arxiu de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, expedient 7- 42 -1.

Vista de la part superior del temple de l' Església Nova.

FONT: Arxiu de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, expedient 7- 42 -1.

Façana de l' església de la nova població de la Isla de León a Cadis.

FONT: <http://img7.imageshack.us/img7/9846/013sni.jpg>

L'església projectada per a la nova població de San Carlos a la Isla de León (Cadis) va ser ideada per l'arquitecte Vicente Imperial Digueri, encara que la seva construcció es va veure paralitzada en diferents moments i no va ser acabada definitivament fins a meitat del segle XX. La mort del monarca Carles III i la guerra amb Anglaterra, a l'igual que per a les obres de Sant Carles de la Ràpita, també van afectar en el desenvolupament d'aquest projecte de població naval, que va quedar posposat durant anys per falta de recursos econòmics. No obstant, en aquest cas no va quedar abandonada del tot, gràcies a les iniciatives realitzades per diferents governs al llarg del segle XIX i XX va acabar sent una realitat²⁶¹.

Actualment, en el cas de l'Església Nova de la Ràpita, després de molts debats en el sí de l'ajuntament sobre quina havia de ser la restauració arquitectònica més adequada i les funcions que hauria d'albergar, s'ha dut a terme la seva habilitació i esperem que les possibilitats d'ús que s'han proposat responguin al respecte, valoració i admiració que es mereix.

²⁶¹ CERVERA PERY, José, *El panteón de Marinos Ilustres. Trayectoria Histórica, Reseña Biográfica*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2004

Vista actual de l' Església Nova.

FONT:http://3.bp.blogspot.com/_TFcaDjuwic/TAEjOoX5D4I/AAAAAAAAADvg/mbtzrvupM70/s1600/8-sant-carles-3.jpg, 30/08/2010, 19.31.

6.8. Els arquitectes de la nova població.

La qüestió sobre el nombre d'arquitectes participants en les obres de la nova població de Sant Carles ha donat peu a diverses investigacions i recerques que no han proporcionat un resultat definitiu. El fet que no s'hagin trobat, de moment, els plànols de la població ni de l'edifici de l'Església Nova ha portat a especular sobre quins van poder ser els noms dels protagonistes del traçat urbà de Sant Carles, els quals, per les característiques arquitectòniques i estilístiques dels edificis i plaça major, sembla que van pertànyer a l'escola neoclàssica. L'error historiogràfic ha recaigut en el fet de voler adjudicar l'autoria de les obres a una única figura. De la mateixa manera que la nova població va sorgir de petites col·laboracions de particulars, que totes juntes van formar un nucli d'habitants, en el cas de l'executor del traçat

urbanístic també pot respondre a la intervenció de diferents arquitectes, que van aportar el seu gra de sorra en la projecció de la població i del canal.

Revisant la documentació podem parlar de quatre arquitectes que en algun moment de la seva trajectòria professional van treballar en aquest projecte. Es tracta de Josep Prat Delorta, Francesc Renart i Closes, Josep Fernández Parrado i Juan de Villanueva.

Entre la correspondència de Canals amb Floridablanca, un dels primers noms que apareixen és el de **Josep Prat Delorta**. Josep Prat (1730-1788) va ser un important arquitecte català del segle XVIII caracteritzat pel seu estil acadèmic i classicista. Nascut a Barcelona va treballar durant vint-i-sis anys a l'arxidiòcesi de Tarragona i va fer obres com la capella de Santa Tecla de la catedral de Tarragona. Les seves vinculacions amb l'exèrcit el van portar a ser elegit com a arquitecte en la construcció de noves poblacions, com va ser el cas de Sant Carles de la Ràpita i també de San Carlos a la Isla de León, l'actual San Fernando de Cadis; va treballar amb prestigiosos enginyers com Pedro Martin Cermeño, Francisco Sabatini o el mateix Juan de Villanueva. La investigació que Anna Serra Masdeu ha fet sobre aquest arquitecte ja apuntava el seu pas per la Ràpita. L'expedient militar del seu fill, Josep Prat Magrans, ens relata que, des de 1780, seguia al seu pare en les obres que realitzava i entre elles, anota que el va acompanyar en el projecte de la "*Nueva población de San Carlos en el puerto de los Alfaques*"²⁶².

Concretament, una de les referències més clares de la seva col·laboració amb Sant Carles la trobem en aquest passatge de la carta que

²⁶² SERRA MASDEU, Anna Isabel "Els projectes de l'arquitecte Josep Prat i l'academicisme a les Terres de l' Ebre" a *Art i lletres a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, ed. Onada, Benicarló, 2008, pàgs. 387-402.

Canals envià a Floridablanca l'octubre de 1780 per informar al secretari de com anaven les obres:

*“Devolví a Josep Prat el plano y vista de la esclusa que pretendo mejorar, y como en escrito no es fácil entendernos y acordar lo más adecuado, he pensado ir a Barcelona para este efecto y allí conferir con aquel y otro facultativo a fin de producir otros planos y el del pueblo de San Carlos con todos los repartimientos y previsiones, siguiendo el orden, aunque con el tiempo se le quiera erigir en ciudad, Plaza de Armas y Departamento de Marina.”*²⁶³

En un principi Josep Prat efectuava la seva col·laboració des de Barcelona, amb l'ajuda a peu d'obra del geòmetra hidràulic Francesc Aparici Ferrándiz. Per aquest motiu Canals demanarà autorització a Floridablanca per poder viatjar a la capital, per definir els plànols de la resclosa del canal i de la població. Un dels edificis que va idear va ser el de la fonda; de com va evolucionar la seva construcció en tenim constància pels informes de Canals. L'any 1785 va marxar a Cadis per a ocupar el lloc de mestre major en les obres de la nova població de *San Carlos* i va morir allí a l'edat de cinquanta-vuit anys.

El millor arquitecte espanyol del segle XVIII, **Juan de Villanueva** (1739-1811) també va estar vinculat a les obres de la població. En un primer moment, l'única referència sobre aquesta relació es demostrava a partir de la vinculació que va tenir amb la tasca encarregada a Canals el febrer de 1780. El subdelegat va notificar Canals que, en la feina de reconeixement de les

²⁶³ ACA, Papers de La Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25.

carreteres reials, tindria l'ajuda de l'arquitecte de la cort Juan de Villanueva. Sembla que també va tenir algun vincle amb les obres del canal o de la població; en una de les cartes de Canals a Floridablanca li comunicava que Villanueva “*tiene un genio quisquilloso de que se me han quejado Don Josep Prat y otros facultativos*”²⁶⁴. Més enllà d'aquesta observació sobre la personalitat de l'arquitecte no podem demostrar que formés part del projecte urbanístic de Sant Carles, com alguns han apuntat; només es pot fer referència a la seva intervenció en el tram de la carretera de Barcelona a València, que transcorria per allí. El que sí és cert, com veurem més endavant, és que l'estil neoclàssic dels seus principals edificis de Madrid, quan estava a les ordres de Carles III, com el *Paseo del Prado*, *Museo del Prado*, la restauració del monestir d'El Escorial, la *Casa del Príncipe* o el *Observatorio Astronómico*, va influir en les construccions arquitectòniques de Sant Carles.

Entre el recull de biografies personals i professionals de tots els mestres i aparelladors del segle XVIII aveïnats a Barcelona, elaborat per Manuel Arranz²⁶⁵, descobrim un mestre d'obres que va participar en les tasques d'urbanització de la nova població de Sant Carles de la Ràpita. Ens referim a **Francesc Renart i Closes**²⁶⁶, que va seguir els passos del seu germà i del seu pare i va triar la professió de mestre d'obres. Va néixer a Barcelona el 1758 i, com el seu germà Josep, va tenir l'ocasió d'adquirir una formació cultural força superior a la que habitualment rebien els fills de la menestralia barcelonina;

²⁶⁴ ACA, Papers de La Subdelegació de Sant Carles, Caixa 25.

²⁶⁵ ARRANZ, Manuel, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Col·legi d'aparelladors i arquitectes tècnics de Barcelona, Barcelona, 1991, pàgs. 394-395.

²⁶⁶ *Ibidem*, pàg.394. Pertanyia a una família de mestres d'obres i d'arquitectes barcelonins dels segles XVIII i XIX, el membre més destacat de la qual, Francesc Renart i Arús (1783-1853) va ser també un estimable dramaturg,.

amb tot, s'hagué de conformar amb el títol de mestre, que el desembre de 1781 li atorgà la Confraria de Mestres de Cases i Molers de Barcelona, després d'uns exàmens de tràmit en què el seu germà Josep va actuar com a "padrí". Renart i Closes va ser des del 1773 o 1774 el principal col·laborador del seu pare. En el seu testament li va recompensar aquests serveis deixant-li una tercera part dels seus béns. Treballà com a mestre de cases municipal i dibuixà alguns plànols de Barcelona. Moriria sense descendència el 1816²⁶⁷.

Segons Arranz no s'ha pogut esbrinar gaire cosa sobre l'actuació professional d'aquest mestre d'obres, però en una de les cartes entre Josep Martorell i Floridablanca de l'any 1790 es fa referència a Francesc Renart i Closes com "*arquitecto de obras de esta ciudad*".²⁶⁸

L'últim dels noms que seran protagonistes de la formació de Sant Carles de la Ràpita, pel que fa als arquitectes, és el de **José Fernández Parrado**. Malgrat que, entre els arxius de la seva població i província natal, Palència, no existeixen referències sobre la seva trajectòria professional, sabem que va treballar per a la cort de Carles III en algunes obres de millora i reconstrucció d'aquesta ciutat, va ser professor d'arquitectura i l'any 1778 es va presentar als premis generals de l'Acadèmia de San Fernando de Madrid.²⁶⁹ La seva participació a Sant Carles va començar el 1785, quan acompanya l'intendent Vicente Carrasco en la visita a les obres del canal durant l'etapa de Josep Martorell. Parrado s'havia traslladat a Catalunya per ordre del rei per assistir les obres projectades a Lleida, i gaudia d'un sou de quinze mil rals de billó.

²⁶⁷ Per a un extens estudi sobre la família Renart veure la tesi doctoral de Jaume ROSELL COLOMINA *La construcció en l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996.

²⁶⁸ ACA, Papers de La Subdelegació de Sant Carles, Caixa 15.

²⁶⁹ DEL VALLE CURIESES, *opus cit.*, pàg. 48.

Després de l'informe de Carrasco sobre les construccions de Sant Carles, el rei també el va nomenar arquitecte principal, així com subdelegat interí quan, durant tres mesos, Martorell va marxar a Barcelona. L'aparellador que l'acompanyava va ser Joaquim Ulldemolins.

L'elecció de Parrado, com a arquitecte principal es va fer en un moment d'alentiment de les tasques, després de diversos informes de Josep Martorell. De la seva lectura el Conde va considerar que no s'avançava suficientment i el cost era excessiu. Davant d'aquestes circumstàncies, confirmades per les observacions de l'intendent Vicente Carrasco, Floridablanca va creure que l'experiència professional de Parrado podria conduir a una millor gestió:

*“Para evitar defectos en lo posible y que las obras que se emprendan en esa población y canal vayan con la regularidad, especificación y claridad que corresponde estableciendo el cuidado, orden y economia que son indispensables en trabajos de esta naturaleza, he resuelto que Don Joseph Parrado, por su inteligencia y pericia en la Arquitectura Hidráulica y Civil, y por los encargos que le tengo hechos, se arregle a las facultades y prevención siguientes que V.M. hará observar tambien por su parte”.*²⁷⁰

El paper de Parrado va quedar clarament especificat en les instruccions següents:

“1. Que como Arquitecto que dirige la ejecución de las obras han de obedecerle y estar sujetos a él los demás Facultativos para que las hagan con

²⁷⁰ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 27. Carta del Conde de Floridablanca a Josep Martorell, gener de 1786.

su acuerdo y le den cuenta de todos los ajustes de materiales, compras y recibo de ellos, para ver si son o no de buena calidad antes de pagarlos.

2. Que con una Brigada de Albañiles que cumplirán sus Instrucciones, concluya el Mesón y las cuatro casas contiguas y que siga hacia la parte del Norte del referido Mesón unas Caballerías para el ganado del Rey.

3. Que las cuentas mensuales que se remitan a esta Superintendencia General las vea y reconozca primero Parrado, para que sepa el coste de cualquier obra y pueda trabajar sobre su economía.

4. Que V.M. le pase los planes y dibujos de todas las obras proyectadas.

5. Que se tome en arrendamiento una casa en Amposta para la custodia de todos los materiales o que se concluya el Mesón principiado allí.

6. Que en los meses de invierno se trabaje únicamente en lo más preciso para evitar dispendio de jornales hasta el mes de Marzo, siguiendo los precisos Albañiles y Canteros para las obras principales y que trabajen en este tiempo los canteros en la saca de piedra.

7. Que de todo cuanto yo mande a V.M. relativo a las obras instruya luego a Parrado para que con conocimiento pueda obedecerlo y cumplirlo.

8. Que el Sobrestante facultativo y Aparejadores que corren en el detalle de las obras hayan de tomar sus órdenes como Arquitecto principal y que ejecute lo mismo el Maestro mayor y Oficial de Carpintería.

9. *Que para dar principio a la obra de la esclusa del Ebro pueda Parrado buscar un aparejador inteligente con el jornal de catorce reales diarios, que es el que tiene el que asiste a esta población.*

10. *Que en la intervención no se le niegue documento alguno relativo a las obras.*

11. *Que el Guarda Almacén se haga cargo de todos los materiales y que Parrado disponga sitio donde colocarlos en uno de los dos trozos de tinglado, y que no salga material alguno sin documento justificativo.*

12. *Que los sobrestantes sean facultativos y si no se hallasen se elijan hombres juiciosos capaces de dirigir a los trabajadores, y que este nombramiento se haga con intervención de Parrado.*

13. *Que los libramientos de pagos de materiales se despachen con noticia suya.*

14. *Que siga en la construcción de la tesorería en las casas contiguas al Mesón.*

15. *Que respecto el excesivo coste que tiene la saca de piedra en las canteras, se encargue Parrado de hacer contratos sacándolo antes a pública subasta.*

16. *Que de la asignación de caudales hecha para esas obras se destinen a Parrado cinco mil reales de vellón mensuales para hacer algunas casas con arreglo al coste de mil pesos cada una a fin de que aumente aquella Población.*

*17. Y últimamente que el Oficial que está destinado para que ayude al Interventor con título de Sobrestante se emplee también en los ratos desocupados en asistir a Parrado cuando lo necesite.*²⁷¹

José Parrado passava doncs a ser coneixedor de tots els assumptes sobre les obres del canal i edificis de la població i tindria l'última paraula en la gestió dels diners i dels materials necessaris per a dur-les a terme. Va ser també l'arquitecte de les cases de lloguer que, a càrrec de les obres, el Conde de Floridablanca va decidir construir, com a mitjà per augmentar la població.

L'evolució de l'edificació d'aquestes cases, enviada periòdicament al ministre, ens permet fer-nos una idea de les característiques que van tenir aquests habitatges destinats a lloguer. En total disposem de cinc informes mensuals entre el desembre de 1788 i l'abril de 1789²⁷².

Segons la relació, es van edificar dotzes cases, que es troben numerades. Els habitatges es van construir al centre del petit nucli de població que s'estava formant, concretament al costat de la fonda dels germans Lanti, probablement en el lloc que actualment es coneix com la zona de la Fonda Vella. Es tractava de cases adossades de tres plantes amb unes dimensions variables que anaven des dels 50 als 60 m².

Pel que fa als elements de construcció, les parets mestres les feien de maons grans assentats amb morter, mentre que la resta de parets les afiançaven amb guix. Els sostres interiors eren de revoltó amb bigues de fusta. Un sistema de pilars i arcs feia de suport dels pisos superiors. La teulada era a

²⁷¹ *Ibídem.*

²⁷² ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 4. Se'n mostra un fragment a l'Annex 7.

dues aigües amb doble teula lligada amb morter, encara que hi havia algunes cases que tenien terrat amb sortida a l'exterior²⁷³.

A la planta baixa se situava el pou, que era compartit per cada dues cases, la latrina i la cuina, que comunicava amb un corral²⁷⁴. L'estructura del pou es feia de maons però la barana era de pedra, reforçada amb grapes de ferro; s'habilitava amb un sistema de politja, corda d'espart i galleda. Disposaven també de xemeneia i rebost, amb tres prestatgeries de guix d'unes dimensions de cinc vares de llarg i d'un peu de sortida. La grandària de les dependències variava segons la casa; per exemple, el rebost de la casa número 7 feia 18 vares de superfície, mentre que el de la 10 només en tenia 10²⁷⁵. Al pis superior s'ubicava la sala principal, amb balcó, i dues o tres habitacions, segons la casa. Totes les finestres disposaven de reixes de ferro. A més, cada casa tenia un estable per guardar el cavall i el carro. Tots els habitatges tenien un acabat emblanquinat amb guix. La casa número 12, per ser cantonera, presentava les dimensions més grans, s'orientava de nord a sud. Tenia tres habitacions i unes golfes al terrat, amb tres finestres. La coberta era a dues aigües i les dues façanes, de 18 vares de costat cadascuna, presentaven frontó, timpà i cornisa.

A l'abril de 1789 estaven concloses la majoria de les cases, després que s'ocupessin treballadors a jornal i a preu fet per acabar-les més aviat.

Un cop analitzats aquests informes, podem observar com Josep Parrado va seguir el model comú de construcció d'habitatges, que s'havia generalitzat a

²⁷³ En alguns casos la documentació parla de terrat i en altres de teulada.

²⁷⁴ En el cas de la casa n.10 el corral era de 25 vares quadrades.

²⁷⁵ La vara utilitzada era la vara de Burgos o castellana que equivalia a 0,835905 metres. ALSINA, C., FELIU, G., MARQUET,LL., *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, ed. Curial, Barcelona, 1990.

Espanya durant el segle XVIII, model que responia a un plantejament pràctic, funcional i més modern que el de segles anteriors. Coneixedor dels tractats d'arquitectura de l'època, per la seva formació a l'Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando, els habitatges que va projectar a Sant Carles van seguir el tipus de vivenda formada per un conjunt d'habitacions, cadascuna definida pel sistema constructiu de murs de càrrega, bigues de fusta i patis interiors²⁷⁶. Com apunta Josep Mora, “és el primer cop que la vivenda del camperol, artesà o pescador la projecta i dirigeix un tècnic” i per tant es tenen en compte novetats relatives a la higiene, amb una major ventilació de les cases i assolellament de les habitacions, insistint en què no sobrepassessin l'altura prevista per evitar la creació de zones d'ombra i humitat.²⁷⁷

Altres exemples de cases construïdes en aquests anys a noves poblacions i eixamples de ciutats els trobem en les vivendes de la població rural d'Almacelles, de forma quadrada, de 12x14 metres, amb pati posterior de superfícies semblants a la de la casa; o les de la Barceloneta, quadrades, de 8,4 metres de costat, amb dues façanes o tres si era cantonera, on a la planta baixa se situava l'espai de treball i al primer pis hi havia les estàncies on es feia la vida. A Cervera, al costat del convent de Sant Francesc de Paula, es van construir deu cases, de 6x12 metres, amb planta baixa per a la zona de treball i magatzem, planta primera de vivenda i golfes.

Un cop presentats els arquitectes que van tenir alguna relació amb les obres de la nova ciutat de Sant Carles, cal fer una observació sobre el paper

²⁷⁶ OLIVERAS SAMITIER, J., “Los nuevos tratados urbanos y la Academia Militar de Matemáticas” a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàg. 262.

²⁷⁷ MORA CASTELLÀ, Josep, “Obras civiles y religiosas de los ingenieros militares durante el siglo XVIII en Cataluña” a MUÑOZ CORBALÁN (2004), *opus cit.*, pàgs. 287-297.

que van jugar els enginyers militars. Els integrants d'aquest cos també actuaven com a arquitectes en les obres públiques de la corona. La seva participació a Sant Carles va ser evident tal i com s'ha explicat en el capítol 3. No obstant, els treballs dels enginyers els trobem entre les obres del canal i de la bateria. No s'ha trobat cap referència d'activitat pel que fa a les obres de construcció dels edificis que conformaren el poble. En el catàleg de les labors més importants realitzades pels enginyers militars a Catalunya, durant el segle XVIII, elaborat per Antonio de Lizaur, només apareix el projecte de navegabilitat del riu Ebre i el projecte de dic per al port dels Alfacs de l'any 1749, de Juan Martin Cermeño²⁷⁸.

En el cas de l'edifici de l'Església Nova, si seguim la hipòtesi de que va ser ideat pel Ministeri de Marina, els seus arquitectes van haver de ser enginyers militars, que van passar segurament per l'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. Contràriament, els únics noms que sabem del cert que hi van participar, Josep Prat, Francesc Renart i Closes i José Fernández Parrado, corresponen a professionals de l'àmbit artístic i no militar.

Els enginyers militars van assimilar les funcions d'arquitectes durant gairebé tot el segle XVIII, però les últimes dècades van quedar limitats a les obres castrenses i tot allò relacionat en edificis civils i religiosos va passar a ser controlat pels arquitectes de la *Real Academia de San Fernando*. És per aquest motiu, i per la cronologia en la qual es desenvolupen les obres de la nova població de Sant Carles a finals del XVIII, que es pot explicar la falta de

²⁷⁸ LIZAUR, Antonio de, *Catálogo de las obras más importantes realizadas en Catalunya por los ingenieros militares en el siglo XVIII a VV.AA.*, *La Ilustración en Cataluña. La obra de los Ingenieros Militares*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2010, pàgs. 442-448.

referències de participació militar en els edificis civils de la ciutat, com l'Església Nova o la plaça major.

No obstant, la recerca sobre els autors de l'entramat urbanístic de Sant Carles s'ha de continuar fent en aquestes dues direccions, ja que de moment les dues hipòtesis sobre l'autoria de la planificació del poble, continuen vigents fins que no es localitzi cap referència més concreta.

CAPÍTOL 7. DISTRIBUCIÓ DE LA TERRA AL DELTA DE L'EBRE A PARTIR DEL PROJECTE DE SANT CARLES.

7.1. Antecedents sobre la propietat de les terres de la Ràpita.

La documentació consultada al voltant de la creació de la nova població de Sant Carles ha donat peu a poder dedicar un capítol d'aquesta investigació a explicar, dins els límits que la documentació ha permès, com es va dur a terme el repartiment dels terrenys del Delta que van veure's involucrats en el projecte de fundació de la població i sobretot en el de la construcció del canal de Sant Carles, entre Amposta i la Ràpita.

Aquests terrenys són els que se situen entre el terme de la Ràpita i el d'Amposta, que coincideixen amb el que és el marge dret del delta de l'Ebre. L'abast del territori de la Ràpita, en el període que estudiem, pertanyia a l'orde de religioses de Sant Joan de Jerusalem. Van ser aquestes monges, establertes a Tortosa, les qui van haver de cedir les terres de la seva propietat i els pocs edificis que existien, el monestir i la duana, per satisfer les necessitats de la corona i tirar endavant el projecte de la població i del canal. No obstant, en un gran nombre de casos, la comunitat de religioses va iniciar plets arran del que elles consideraven una apropiació indeguda d'aquestes finques. Els problemes i les tensions esdevingudes pels repartiments i roturacions de terres, que van anar més enllà de la heretat de la Ràpita, estenent-se des de Tortosa fins al mar, van portar no només a les monges a querellar-se contra els impulsors d'aquestes empreses. L'ajuntament de Tortosa i veïns de poblacions com Alcanar o Amposta defensaven els drets de propietat sobre determinats jornals, que es remuntaven a l'època medieval.

L'ocupació i explotació de les terres del marge dret del riu Ebre havia estat molt escassa fins aquell moment. Les activitats econòmiques que havien predominat al Delta durant l'edat mitjana estaven relacionades sobre tot a partir dels recursos que oferia l'aigua, és a dir, l'explotació de la sal i la pràctica tradicional de la pesca. Els habitants de Tortosa venien treballant en aquestes dues activitats des de l'època medieval, per concessió de Ramon Berenguer IV tant en la seva Carta de Població com en els Costums.

L'activitat agrícola no es va iniciar al Delta fins a l'època moderna quan, a partir dels segles XVI i XVII, va començar l'aprofitament econòmic de la terra. Durant aquells anys va predominar sobretot la recol·lecció de barrella, sosa silvestre, i en menor mesura l'aprofitament de les pastures²⁷⁹. El conreu de la barrella anava lligat a la seva transformació i comercialització en vidre i sabó i va esdevenir de gran importància en aquell indret durant tota l'edat moderna²⁸⁰. Com veurem més endavant, aquest va ser un dels cultius més abundants en les terres de la nova població de Sant Carles.

La diversificació de conreus al Delta es va donar sobretot a partir del segle XVIII, paral·lelament al procés de poblament de la zona, que en el marge dret del riu va iniciar-se arran del projecte de la nova població i de la canalització. Aquesta realitat s'ha de relacionar també amb la incentivació agrícola que van representar les doctrines il·lustrades i reformistes dels ministres de Carles III. Els nous plantejaments van pretendre millorar la

²⁷⁹ Les pastures al Delta estan directament lligades a la transhumància dels ramats d'ovins procedents de les terres aragoneses de la demarcació de Cantavieja, Aliaga o Alcañiz, que a través dels tradicionals lligallos penetren per la Ribera, on arribaven a hivernar més de 80.000 ovelles. FRANQUET I BERNIS, Josep Maria, *Estructura de la propietat agrària. Aplicació a la regió catalana de l'Ebre*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1995, pàg. 303.

²⁸⁰ Segons Ivon Michavila, en el seu treball titulat "Evolució de la propietat al Delta", durant el segle XVIII sortien del port dels Alfacs setze mil quintars de barrella procedents del Baix Ebre. MUSEU DEL MONTSIÀ, *El delta de l'Ebre: memòries d'un medi, espai d'uns homes*, inèdit.

productivitat del camp espanyol i al mateix temps modificar l'estructura de la propietat de la terra. La problemàtica en la qual s'havia trobat l'agricultura al llarg dels segles XV, XVI i XVII girava entorn a la concentració de grans superfícies de terres en les anomenades “mans mortes”, en poder de grans latifundistes, fossin l'Església o els municipis. Aquest fet havia provocat l'existència de grans extensions que, propícies a ser cultivades, s'havien mantingut ermes per falta d'interès dels propietaris. Aquest era el cas del terme de la Ràpita, que pertanyia a les monges santjoanistes i l'havien mantingut en la major part abandonat i improductiu.

Al llarg del segle XVIII, com s'ha explicat en el capítol dedicat al canal, havien proliferat els intents de canalització del riu Ebre, que van comportar algunes iniciatives de particulars per establir-se a la zona. No obstant, el que va cridar l'atenció dels colonitzadors del Delta, de finals del segle XVIII, va ser la iniciativa estatal de permetre el comerç amb Amèrica a través del port dels Alfacs el 1778, que comportaria el desenvolupament paral·lel del canal i de la població. A partir d'aquest moment, van proliferar les peticions per cultivar tant per part dels operaris del canal, que es traslladaren a aquesta zona per treballar en les obres, com per famílies senceres que vingueren a establir-se a la nova població de la Ràpita, aprofitant el repartiment de terres. A aquestes iniciatives particulars, que realment foren les responsables de poblar la zona i de reduir les terres a cultiu, s'hi han de sumar els projectes poblacionistes de personatges com Agustí Navarro o Carles Sabater, que s'han exposat al capítol dedicat a la població i colonització.

Per tant, l'estudi de la distribució de la propietat de la terra al Delta a finals del segle XVIII, concretament al marge dret, s'ha d'explicar com a

conseqüència de les actuacions iniciades arran la construcció del canal i de la nova població i, en segona instància, per la reforma agrària que va tenir lloc durant el regnat de Carles III, que va obrir la porta al repartiment de terres abandonades entre els qui s'oferien a explotar-les.

7.2.Els repartiments de Francesc Canals i la distribució de la propietat de la terra.

La persona indicada des de les instàncies del govern per dirigir les obres del canal i població, així com per respondre de les causes civils i criminals que poguessin sorgir, va ser Francesc Canals, nomenat el 4 d'agost del 1780 per Floridablanca com a *Subdelegado i Comisario Superintendente* de les obres. El 6 de desembre del mateix any, després d'haver rebut diverses peticions, Carles III emetia una ordre on donava permís per fer els repartiments necessaris de les terres immediates al canal a totes aquelles persones que ho sol·licitessin. En el mateix text anunciava que seria Canals qui hauria de respondre com a jutge subdelegat en el cas de possibles causes civils o criminals entre aquestes persones.²⁸¹ A partir d'aquell moment, la responsabilitat de repartir els terrenys va recaure en mans de Francesc Canals, qui no va tardar gens en efectuar les primeres cessions. El març de 1781 Floridablanca rebia la relació de les persones a qui s'havia concedit un determinat nombre de jornals en el terme de Sant Carles. La llista classificava les finques en terres de primera i de segona classe, segons la qualitat, i incloïa el nombre de jornals concedits a cada individu. En el cas de les de primera

²⁸¹ ACA, Acordades de Carles III, Llibre XXIII, foli 334.

classe, oferia la informació relativa a la procedència del jornalier, l'estat civil i l'ofici.²⁸²

La manera com aquestes persones sol·licitants van accedir al domini de la terra va ser mitjançant el sistema d'explotació agrícola típic de la Catalunya del segle XVIII: l'emfiteusi. Aquest tipus de contracte venia caracteritzant les relacions de propietat i d'explotació de la terra des de l'època moderna, i juntament amb altres tipus de contracte com la masoveria, la parceria o la rabassa morta, formaven part del règim jurídic i social agrari anomenat règim senyorial que, amb diferències segons les regions, havia predominat a tota Europa des de l'edat mitjana.

En el contracte emfitèutic es cedia de manera perpètua l'úsdefruit (domini útil) de les terres a la pagesia, amb l'obligació de conrear-les o millorar-les a canvi de pagar un cànon anual, que era una quantitat fixa en espècie o en diners. L'emfiteuta disposava lliurement del domini útil i podia vendre o cedir la terra en explotació a una altra persona (dret al subestabliment) o transmetre'l en herència. El propietari mantenia el domini directe de la terra, cosa que representava el dret de propietat sobre aquesta i de percebre censos anuals en espècie, treball o diners. Al mateix temps, del domini directe se'n desprenien altres drets, en el cas que l'emfiteuta vengués la terra. Eren el dret de fadiga, lluïisme i capbrevació. Així, la fadiga suposava el dret a rescatar el domini útil igualant l'oferta que hagués rebut el camperol; el lluïisme era el dret del senyor a rebre una part proporcional del preu de venda a un tercer i la capbrevació

²⁸² ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 25.

suposava el dret del senyor a exigir el reconeixement dels drets que li devien.²⁸³

Aquest sistema de drets i deures és el que va regir els repartiments que Canals va començar a finals del 1780 ja que les ordres que va rebre per dur-los a terme anaven en aquesta línia, segons podem llegir en les escriptures de concessió dels terrenys:

*“Habiendo anunciado su majestad por distintas Reales Ordenes que les ha comunicado el señor Conde de Floridablanca su consejero y primer secretario de Estado y del Despacho, que para sufragar los posibles gastos hechos y hacederos por razón de las mismas obras y del desagüe de los terrenos pantanosos para utilizarlos y reducirlos a cultivo en beneficio público y del Estado, **que se estableciesen las tierras baldías bajo ciertas reglas, precios de entrada y demás derechos a beneficio de la Real Hacienda**”.*²⁸⁴

Aquestes regles, preus d'entrada i altres drets es descrivien unes línies més avall i es repetien de manera exacta en totes i cadascuna de les escriptures:

*“Este **establecimiento y concesión en enfiteusis** del referido (nº de jornals) otorgó su señoría en el mejor modo que en derecho haya lugar, a toda utilidad del referido (nom del enfiteuta) y de los que a su derecho sucedieren; en cuya virtud puedan y les sea lícito y permitido sin incurrir en pena alguna,*

²⁸³ GIFRE RIBAS, Pere, *Delmes, censos i lluïsmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, ed. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, Girona, 2011, pàgs. 141-188.

²⁸⁴ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Volum 455. Veure model d'escriptura a l'Annex 8.

usar y valerse del terreno establecido como cosa suya propia bajo las condiciones siguientes:

Que dicho enfiteuta y sus sucesores deben mejorar y no deteriorar el terreno establecido, y que por el censo de él y sus mejoras den, correspondan y paguen al tesorero de esta Superintendencia y a los Administradores o Recaudadores que a su cargo sucediesen perpetuamente (nº de diners) por jornal empezando a pagar la primera pensión del día presente a un año y así consecutivamente todos los años en igual día, y que no pueda dicho enfiteuta ni sus sucesores sobre el terreno establecido, proclamar ni reconocer a otro señor que a su majestad; bien que puedan venderlo, dar o concambiar, y en otra forma enajenar cómo y cuando les parezca, quedando siempre a salvo a S.M. el dominio directo y alodial, con todos los laudemios a la décima del valor y demás derechos señoriales de firma, fadiga y regalías competentes.”²⁸⁵

En aquest cas, el rei era el qui tenia el dret de domini directe sobre les terres, que van passar a pertànyer al Reial Patrimoni, per tant era reconegut com a senyor, provocant com a conseqüència l'agitació de molts terratinents que de sobte van manifestar ser els propietaris dels terrenys, qüestió que tractarem més endavant. Pel que fa al dret que tenien els enfiteutes de vendre la terra, entre la documentació consultada es recullen escriptures que s'acompanyaven del corresponent rebut de pagament de lluïsmes que, en aquest cas, anava a parar al recaptador dels Reials productes de *San Carlos*, Llorenç Casadevall.²⁸⁶

²⁸⁵ *Ibídem.*

²⁸⁶ PITARCH LÓPEZ, Josep, *La colonització del delta de l'Ebre i la seva reglamentació en el darrer terç del segle XVIII*, Institut d'Estudis Ràpitencs, Sant Carles de la Ràpita, 1993, pàg. 31.

Gràcies a l'anàlisi, tant de la documentació referent a les escriptures de concessió de terrenys com de les relacions de persones a les qui es van repartir, ha estat possible esbrinar la dimensió que van tenir aquests repartiments durant els anys de gestió de Francesc Canals, quin volum d'hectàrees classificades per partides es van distribuir i la condició social dels nous emfiteutes.²⁸⁷

El nombre de persones que van participar en les adjudicacions entre 1780 i 1782, durant la Subdelegació de Canals, va ser de 126, de les quals 50 van fer escriptura pública de concessió. La diversificació de partides, així com el considerable nombre de persones que es van llençar a la cursa dels repartiments, va fer necessari deixar constància, davant notari, de la pertinença de cadascuna de les propietats i la situació exacta on es trobaven. Aquestes escriptures elaborades pel notari de Tortosa Pedro Foguet han aportat una considerable informació que s'ha recollit a la taula 14 i 15 del final d'aquest apartat.

La majoria dels sol·licitants eren persones originàries d'Amposta i de Tortosa, encara que en algun cas ja constaven com a residents a la nova població de *San Carlos*. Nou de les escriptures corresponien a persones provinents de Barcelona, mentre que una, Ramon Talavera i Dalmases, director del *Banco Nacional de San Carlos*, era de Madrid.²⁸⁸ Els germans milanesos Angel i Lucas Lanti també van certificar davant notari la possessió de la fonda

²⁸⁷ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 25 i Volum 455.

²⁸⁸ MORENO FERNÁNDEZ, Rafael, *El personal del Banco de España: des de su origen en el siglo XVIII hasta fin del siglo XIX*. Volumen I: Banco de San Carlos, Colección Estudios de Historia Económica, nº 54, Banco de España, Madrid, 2010.

que van obrir a Sant Carles, així com sis jornals de terra a la partida de l'Horta (actual Horta Vella).

Pedro Foguet va intervenir com a notari de la Subdelegació de San Carlos, Francesc Aparici i Juan Soler foren els geòmetres designats per traçar els límits de cada partició i l'encarregat de recaptar els pagaments del cens d'entrada fou el tresorer Don Bernabé Espeso. Seguint les característiques del contracte emfitèutic, s'estipulava un pagament d'entrada i un cens anual per jornal, que en el cas dels terrenys del terme de la Ràpita era de cinc diners d'ardits i els d'Amposta tenien un preu d'entrada i cens anual de dos diners d'ardits.²⁸⁹ (veure taula 14 i 15)

A part de la informació obtinguda per les escriptures, si tenim en compte la resta de relacions de donacions que va efectuar Canals, el còmput total de jornals repartits durant la seva Subdelegació va ser de 5.322,25, que ocuparen una superfície total de 11.657 metres quadrats.²⁹⁰ Aquesta quantitat va recaure en mans de persones de diversa condició social, que hem agrupat en sis grans grups: noblesa, professionals liberals (inclou funcionaris i càrrecs administratius), clergat, comerciants i capitalistes, menestrals i pagesos. (veure taula 9 i gràfic 7). En el cas en què no ha estat possible saber la condició social, un 35 % del total de sol·licituds, s'ha tingut en compte la mitjana de jornals concedits de manera que: en els casos d'un nombre de jornals inferiors a 30 s'han afegit al grup de la pagesia, i al grup de les professions liberals en els casos de repartiments superiors a 50 jornals.

²⁸⁹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 25 i Volum 455.

²⁹⁰ ALSINA, C., FELIU, G., MARQUET, LL., *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, ed. Curial, Barcelona, 1990, pàg. 166. Un jornal de Tortosa equival a 2190,24m².

Taula 9. Distribució de la propietat de la terra al marge dret del delta de l'Ebre, a partir dels repartiments de Francesc Canals, entre 1780-1782.

FONT : Elaboració pròpia.

OFICI ²⁹¹	NOMBRE TOTAL DE JORNALS ACONSEGUITS	MITJANA DE NOMBRE DE JORNALS DEMANATS	% RESPECTE EL TOTAL DE REPARTIMENTS
NOBLESA	1850	264,28	34,91
PAGESOS	433,75	11,72	8,18
Ofici desconegut: pagès	530	20	10,10
COMERCIALS/CAPITALISTES	804,5	134	15,09
PROFESSIONS LIBERALS	447	58,27	8,44
Ofici desconegut: Professió liberal	910	75	17,17
ESGLÉSIA	192	48	3,62
MENESTRALS	132	2,5	2,49
TOTAL	5299,25		100

Del total de repartiments, un 38.53 % va anar a parar a les classes privilegiades, mentre que un 61.47% a les no privilegiades. La mitjana de jornals que es van repartir va variar segons el tipus de propietari a qui anava destinat. En el cas dels estaments privilegiats, la noblesa fou qui rebé les extensions de terra més grans, amb una mitjana de 264 jornals per persona, cosa que va representar una tercera part del total. L' Església va tenir un pes escàs en aquests repartiments, només el 3,62 % del total, i no hi va haver presència d'altres jerarquies privilegiades. Pel que fa al grup dels no privilegiats, la burgesia i els professionals liberals van rebre més jornals que el total de pagesos, els quals obtingueren les parcel·les més petites equivalents a uns 11 jornals de promig. (veure taula 9).

²⁹¹ En lletra més petita hem comptabilitzat els jornals a aquelles persones de qui no hi ha informació sobre la seva professió, però en funció de la superfície demanada els hem atribuït a pagesos i a l'entorn de les professions liberals.

Aquesta desproporció en la distribució de la propietat responia a dos motius: la disponibilitat o no de capital necessari per pagar el cens d'entrada, que en el cas de la pagesia era molt limitat, i en segon lloc l'ús que d'aquella cessió es volia fer. Les petites parcel·les atorgades als pagesos anaven destinades al conreu de productes per a la pròpia subsistència, mentre que els grans propietaris pensaven en una inversió, o sigui subarrendar-les a altres pagesos interessats i d'aquesta manera beneficiar-se d'una renda anual. En molts casos, les grans extensions no es cultivarien en la seva totalitat.

Pel que fa a la noblesa, la superfície de terreny que va anar a parar a aquest estament va suposar el 34% del total de jornals repartits i hi trobem les parcel·les més extenses que es convertiren en grans latifundis. D'entre els principals beneficiaris assenyallem el cas del barceloní Francesc de Millars Peguera i de Camps, marquès de Vilana, fill d'Antoni de Millars primer marquès de Vilana, que va rebre 300 jornals; o la marquesa de Malaespina, esposa de Joaquim Gausi Alós, marquès de Malaespina, cavaller de l'orde de Santiago i tinent coronel dels Reials Exèrcits, a qui també se li concediren 300 jornals. El cas més destacable fou el de Don Pedro Franco, cavaller de l'orde de Calatrava i oficial de la Secretaria de Despatx i de Guerra, resident a Madrid, a qui el rei Carles III va oferir 1000 jornals de terreny pels serveis prestats. Altres famílies nobles de Barcelona, com els Marlés o els Vallescar, obtingueren parcel·les de 50 i 60 jornals, respectivament.

Solament una petita part de les terres repartides va anar a parar a mans de l'església. En total foren 192 jornals distribuïts entre quatre capellans, entre els quals trobem a Don Miguel Seguí, prevere de l'església de Santa Maria del

Pi de Barcelona, que s'emportà 50 jornals o Miquel Ripoll, capellà d'Amposta, que n' obtingué 12.

Un dels grups més nombrosos pel que fa a persones que van participar en els repartiments, després dels pagesos i jornalers, va ser el de funcionaris i professionals liberals, en el qual hem agrupat oficis diversos. Nombrosos encarregats de les obres del canal com Don Luis de Guindulain, conservador del Reial Canal, Don Carlos Vandensompele (provinent de Flandes) o Don Tomàs Sierra, natural de Múrcia, que va venir amb 6 famílies; Joan Soler, arquitecte i mestre aparellador; Don Miguel Ricart, guarda de magatzem; Don Nicolàs Costas i Soler, assessor de la nova població; Francisco Cuartiella, mestre apotecari d'Amposta; Josep Antonio Garcia, batlle d'Amposta; Agustí Forcadell, regidor de l'ajuntament de la mateixa ciutat; Josep Orient, cirurgià; Ignacio Grau i Tolentino, enginyer o Francisco Gómez, sergent. La mitjana de superfície que adquirien els individus d'aquest sector girava al voltant dels 60 jornals de promig.

La burgesia catalana suposà un altre dels pilars importants en el procés de repartiment de terres al delta de l'Ebre. L'obertura el 1778 dels ports catalans al comerç amb Amèrica va facilitar el desenvolupament d'un nou i pròsper mercat per als productes catalans que ara podrien sortir des del port dels Alfacs. Alguns dels principals comerciants de Barcelona, molts d'ells ciutadans honrats, fixaren les seves expectatives econòmiques en el que podia donar de sí el projecte de nova població i participaren en els repartiments amb l'obtenció de parcel·les que arribaven als 100 jornals. És el cas de Juan Vidal i Mir, secretari de la Junta de Comerç de Barcelona o Don Mariano Gecceli,

comerciant i comptable de la mateixa institució. Una de les companyies de comerciants més importants de Catalunya, la dels Milans, també hi va ser present en la persona de Josep Forn i de Milans, que ocupà el càrrec de director de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona entre 1780 i 1783.²⁹²

En aquest mateix grup, trobem el cas de Ramon Talavera i Dalmases, director del *Banco Nacional de San Carlos*, resident a Madrid, el qual va obtenir 406 jornals. Talavera era soci de la Companyia Milans de Barcelona, la qual s'havia ofert per construir el canal de navegació. També era fundador de la *Compañía Española de Seguros Marítimos*, motiu pel qual possiblement va pensar que el nou projecte de Sant Carles seria interessant per als seus negocis, tenint en compte les perspectives comercials i marítimes que es presentaven en aquesta zona.²⁹³

En contraposició als grans capitalistes, els germans Angel i Lucas Lanti van aconseguir 18,5 jornals de terra i l'arrendament d'una casa que van habilitar com a fonda, amb el pretext de la demanda d'hostalatge que sorgiria arran de la nova carretera que s'estava construint entre Barcelona i València. També sol·licitaren permís per habilitar la casa com a taberna i vendre al públic tot tipus de comestibles: vi, oli, llegums i pesca salada. L'elevat preu d'entrada i el cens anual que se'ls va demanar per l'edifici, 6.000 i 40 rals d'ardits respectivament, va portar a que dos anys després de la petició, el 1784, demanessin al rei una pròrroga del pagament durant tres anys, per fer front a tots els costos que els havia suposat emprendre aquest negoci, ja que la

²⁹² OLIVA MELGAR, José María, *Cataluña y el comercio privilegiado con América. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987.

²⁹³ CARLES GUÀRDIA, Paco, "Els nostre noms de lloc...", *opus cit.*, pàg. 28.

quantitat de persones que demanaren hostalatge va ser molt menor a l'esperada.²⁹⁴

Pel que fa al volum de persones que van demanar jornals, la pagesia va ser el grup més nombrós, però en canvi només va ocupar el 18% de tots els terrenys repartits²⁹⁵. Aquests agricultors provenien bàsicament dels pobles del voltant, com Amposta, Tortosa i Alcanar i foren els que en gran part s'establiren a la nova població de Sant Carles, convertint-se en els protagonistes de la veritable colonització, malgrat que la superfície de terra de la qual passaren a disposar era reduïda i dirigida a la pròpia subsistència.

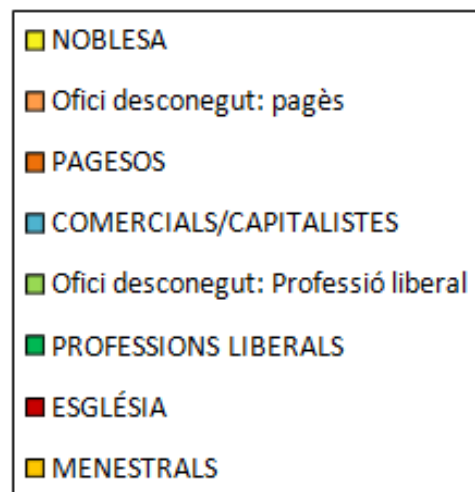
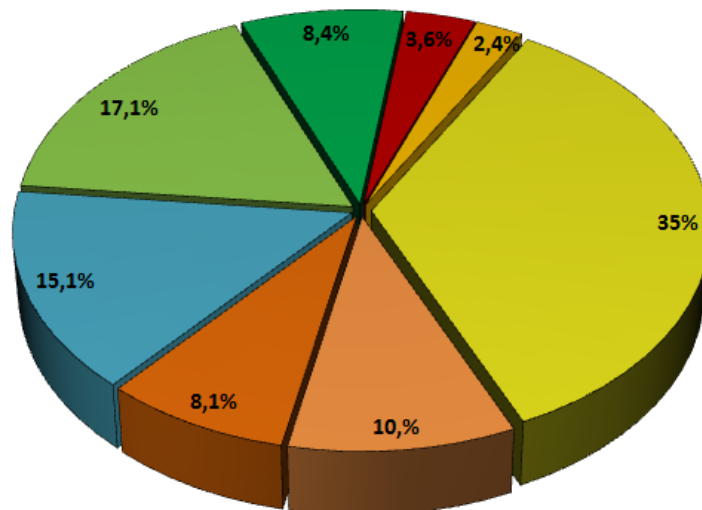
Per últim, un petit grup classificat com a menestrals, on s'han inclòs aquelles persones amb oficis de tipus manual, com els treballadors de les obres i els mestres artesans, van participar en el 2'5% dels repartiments amb terrenys d'uns 2'5 jornals per persona.

En definitiva, com es pot observar al gràfic 7, la noblesa fou qui s'emportà el major nombre de jornals seguida dels professionals liberals. A més a més, a aquests dos grups van anar a parar les terres més pròximes al canal, amb l'avantatge que això suposava a l'hora d'obtenir aigua. En el plànol de la pàgina 278, elaborat el 1784, amb l'objectiu de deixar constància de la situació de les diferents parcel·les, podem veure aquesta distribució. Apreciem com, a excepció de Miguel Seguí, amb 50 jornals, la resta tenien finques no inferiors a 100 jornals, com en el cas de Ramon Talavera, que en disposava de 400; el marquès de Vilana de 300 o Pedro Franco de 1000.

²⁹⁴ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 25.

²⁹⁵ Inclou el valor del grup complementari "Ofici desconegut: pagesia".

Gràfic 7. Distribució de la propietat de la terra repartida per Francesc Canals entre 1780 i 1782, per grups socials. FONT: Elaboració pròpia.

Pel que fa als pagesos, malgrat que el nombre d'hectàrees que se'ls donaren va ser molt reduït (el 18% del total de la superfície), el fet que fos un grup molt nombrós, fins a 68 pagesos, va fer superar la xifra concedida als comerciants que fou d'un 15%.

En relació a la correspondència entre els jornals demanats i els que finalment es van cedir a cadascun dels sol·licitants, la taula següent mostra que en aquest cas no va haver-hi diferències entre els diferents grups ja que tots ells van aconseguir entre el 80 i el 95% aproximadament del que van demanar²⁹⁶.

Taula 10 : Jornals demanats i aconseguits, classificats per grups socials.
FONT : Elaboració pròpia.

	DEMANATS	CONCEDITS	%
NOBLESA	1650	1550	93,90%
PAGESIA	468'75	394,75	84,20%
COMERCIALS	723	624,5	86,20%
PROFESSIONALS LIBERALS	161	148	91,90%
MENESTRALS	?		
ESGLÉSIA	60	62	103%

Un cop analitzades totes aquestes dades, es pot afirmar que la situació que es va crear al marge dret del Delta, pel que fa a la propietat de la terra, va desencadenar dues realitats: la dels pagesos i jornalers propietaris de parcel·les de molt pocs jornals, on es dedicarien a conrear-les amb cultius bàsicament de secà (blat, ordi, panís, barrella, fesols...) destinats a la pròpia

²⁹⁶ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Volum 455. El nombre de jornals amb què s'ha treballat aquesta taula està extret de les escriptures, on es va anotar aquesta informació. De la resta de llistats de repartiments, amb els quals s'ha treballat en altres taules, no disposem de la quantitat demanada sinó directament de la donada. És per aquest motiu que el nombre total de jornals que en resulta de la taula 9 no correspon amb el nombre total de jornals de la taula 10.

subsistència i la dels grans propietaris, d'estament noble o mercantil, que acabarien sent personatges absentistes que subarrendarien les terres amb interessos purament especuladors.

Aquest panorama, però, no s'allunyava gaire de la realitat de l'època i responia al model de distribució de la propietat de la terra que imperava des de feia segles a la resta de l'estat i Catalunya era l'excepció,. Aquesta distribució va donar com a resultat la pervivència de grans latifundis, afavorint els privilegiats i deixant a la pagesia en una situació d'inferioritat i dependència respecte als grans propietaris, amb l'endarreriment que això suposà per al camp català i espanyol. Per tant, les intencions reformistes dels ministres de Carles III de repartir més equitativament les terres i fer progressar l'agricultura no van aconseguir resoldre el vell problema de la concentració de la propietat de la terra.

7.3. Localització de les partides.

Tenint en compte l'informe fet per Josep Riera el 1778 en el qual es constata que el terme de la Ràpita estava format per 4.152 jornals de terra “*entre tierra inculta y cultivada*”, podem dir que els repartiments van anar més enllà del terme de la nova població i van afectar altres partides de la demarcació d'Am posta, ja que en total es van repartir 5.322,25 jornals.

La taula 11 i el gràfic 8 mostren el nombre de jornals dels quals s'ha sabut la localització, classificats per partides i, al mateix temps, recollides segons si corresponien a Am posta o a la Ràpita. Com podem observar, del total de partides involucrades en les concessions, dotze estaven dintre del

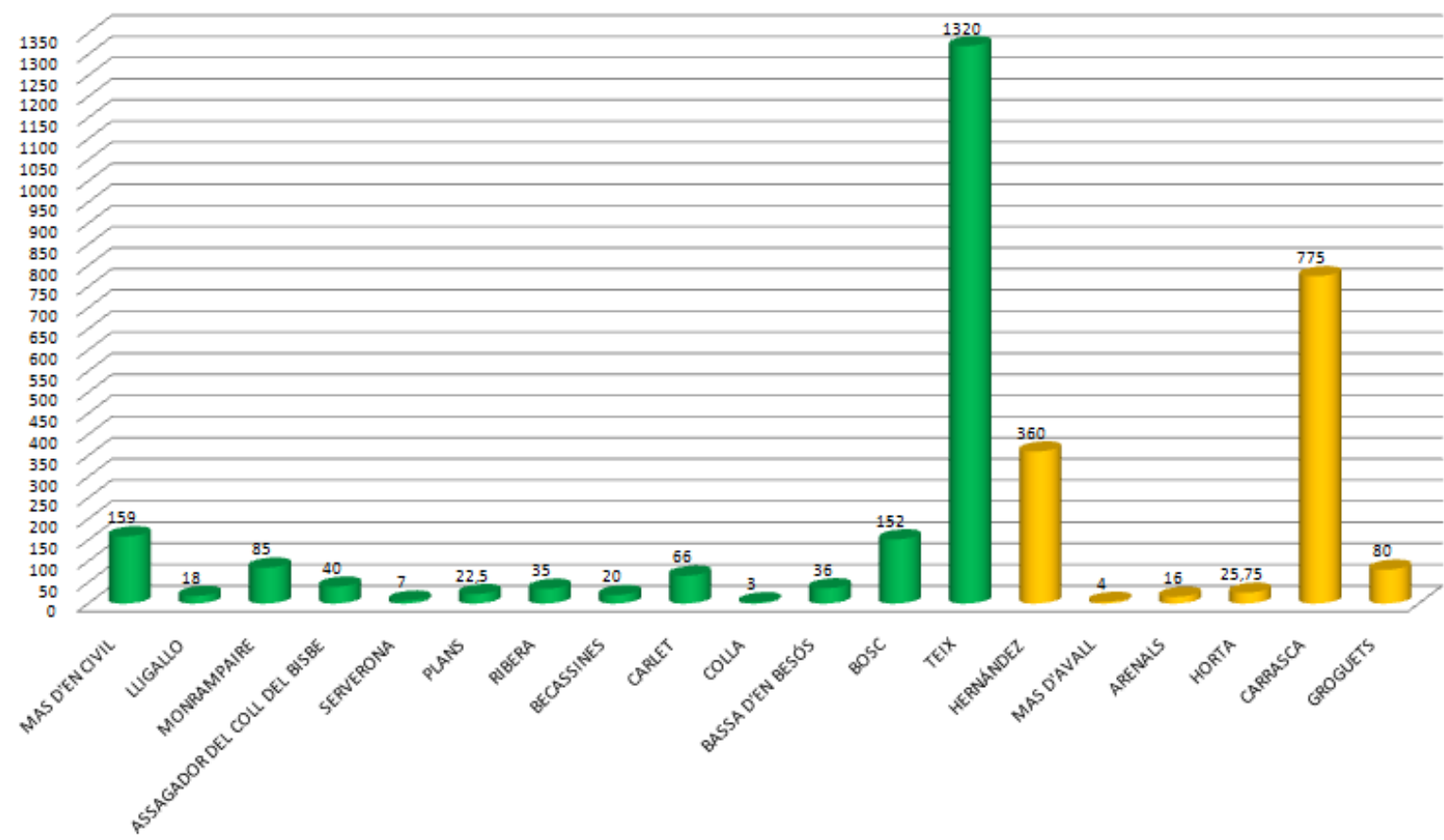
terme ampostí, mentre que set eren de Sant Carles. El nombre de partides ampostines supera les del terme de la Ràpita, i pel que fa al nombre de jornals que es van donar en una i altra els d'Amposta també van ser superior als de Sant Carles. Si agafem com a referència les xifres de la taula 11, a Amposta es van repartir 1963,5 jornals, és a dir, el 60,89 % del total; mentre que a la Ràpita es van cedir 1260,75 jornals. En aquest resultat va tenir molt a veure la petició de Pedro Franco, cavaller de l'orde de Calatrava i oficial de la Secretaria d'Estat i Despatx de Guerra a qui, en agraïment pels serveis realitzats, el monarca Carles III va atorgar la destacable quantitat de 1000 jornals a la Partida del Teix, passant a ser aquesta la ubicació amb més hectàrees repartides. A banda d'aquesta partida, les següents amb més nombre de jornals foren la del Mas d'en Civil i el Bosc, totes dues limítrofes amb el terme de la Ràpita.

Pel que fa a les partides del terme de la nova població, la de la Carrasca fou la que tingué més sol·licituds amb 775 jornals, el 61 % del total de jornals repartits en aquest terme, la qual estava situada al límit amb Amposta. A les partides de la Ràpita, que s'han recollit en la taula 11, s'hi sumarien altres partides del mateix terme anys després, durant la subdelegació de Josep Martorell, quan diferents particulars van manifestar interès per cultivar terrenys, després d'haver-se iniciat les obres.

Taula 11. Distribució dels jornals, segons partides de Sant Carles i d'Amposta, entre 1780 i 1782. FONT : Elaboració pròpia.

PARTIDES	Nombre de jornals
<i><u>TERME D'AMPOSTA</u></i>	
MAS D'EN CIVIL	159
LLIGALLO	18
MONRAMPAIRE	85
ASSAGADOR DEL COLL DEL BISBE	40
SERVERONA	7
PLANS	22,5
RIBERA	35
BECASINES	20
CARLET	66
COLLA	3
BASSA D'EN BESÓS	36
BOSC	152
TEIX	1320
<i><u>TERME DE LA RÀPITA</u></i>	
HERNÁNDEZ	360
MAS D'AVALL	4
ARENALS	16
HORTA	25,75
CARRASCA	775
GROGUETS	80
TOTAL:	3224,25

Gràfic 8: Distribució del nombre de jornals repartits a Amposta i a Sant Carles, entre 1780 i 1782. (Verd: Amposta/ Groc: Sant Carles) FONT : Elaboració pròpia.

El fet que a cada una de les escriptures estudiades s'indiqués la orientació geogràfica de cadascun dels jornals que se cedien, ha permès elaborar una aproximació a la distribució d'aquests topònims en el mapa. Una primera referència a aquestes ubicacions la trobem al plànol següent, que acompanyava la documentació notarial.

Elaborat per tal de clarificar sobre el mapa els repartiments annexos al canal, podem observar d'esquerra a dreta les següents parcel·les: 1000 jornals de Pedro Franco (Partida del Teix); 100 de Mariano Gecceli (Partida del Teix); 100 de Juan Vidal i Mir (Partida del Teix); 120 de Josep Saleta, del qual no tenim escriptura; Antonio Groschi amb altres 120 i tampoc no tenim escriptura; els 300 jornals del Marqués de Vilana (Partida de la Carrasca); 180 jornals, situats al nord de la parcel·la del Marqués de Vilana, propietat de Josep Forner de Milans (sense escriptura).

A continuació, el camí de les Salines separava aquestes finques de la resta: 400 jornals de Ramon de Talavera (Partida de la Carrasca); al nord de la finca de Talavera i seguint a la partida de la Carrasca, 50 jornals de Teresa Vallescar; a l'est, 50 jornals de Miguel Seguí; i finalment, 80 jornals de Raimunda de Canals (partida dels Groguets).²⁹⁷

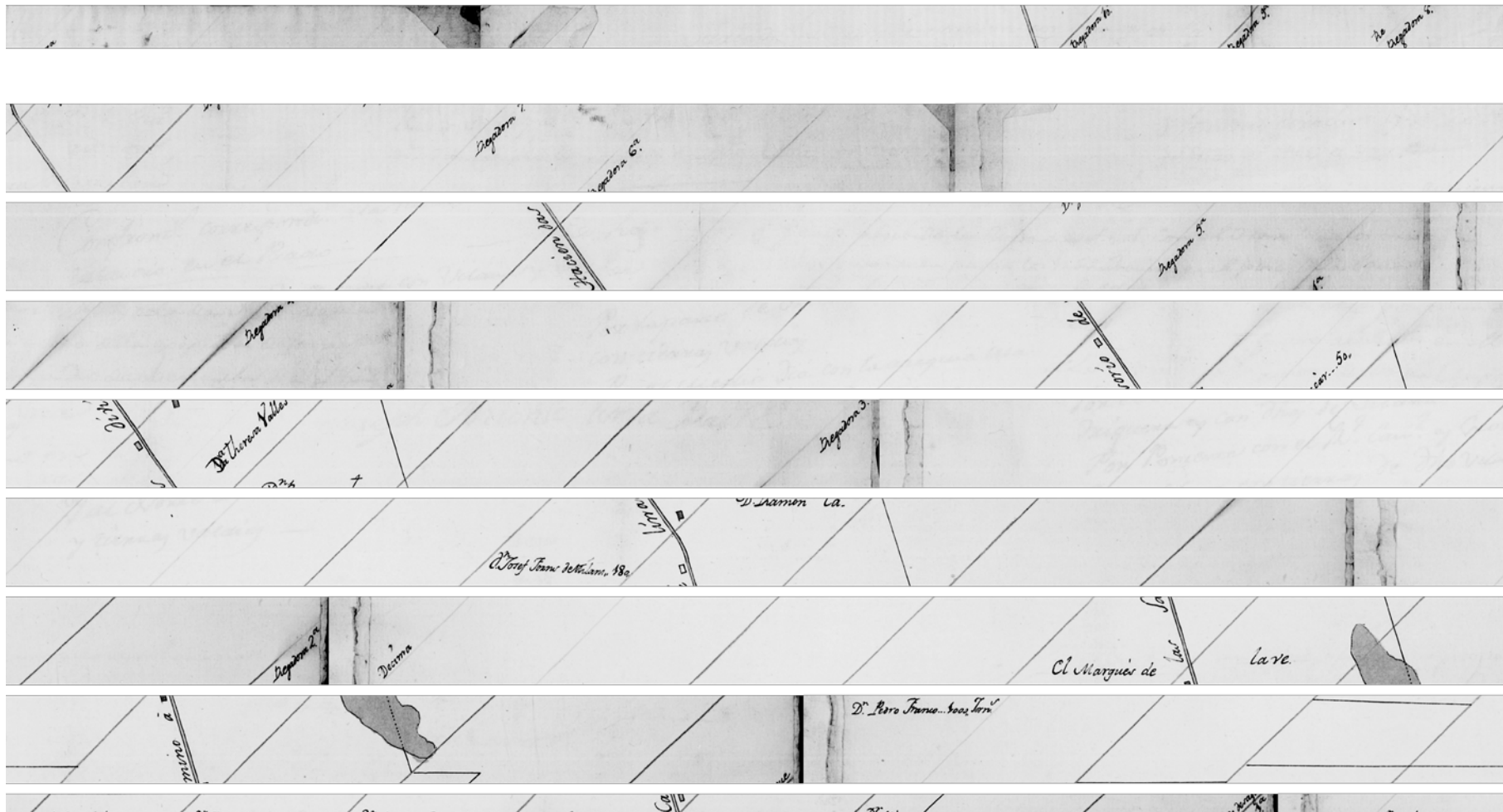
Les deu sèquies indicades en el plànol, separades cadascuna aproximadament per onze jornals, distribuïen el terreny en parcel·les rectangulars i paral·leles; el camí de les Salines feia de línia divisòria entre unes i altres. Aquest mateix camí és el que s'utilitzà com a referent per marcar els límits entre el terme de la Ràpita i el d'Amposta, referència que ha perviscut fins l'actualitat. (veure plànol pàgina 278)

²⁹⁷ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Volum 455.

Comparant els mapes següents es pot observar com va anar evolucionant i canviant la denominació de les diferents partides; la majoria de vegades aquests canvis es devien a l'adopció dels noms propis dels diferents propietaris que es van anar succeint en el temps. El plànol de la pàgina 279, elaborat aproximadament uns trenta-cinc anys després del que va demanar Pedro Foguet el 1785, ja indica modificacions notables en els noms dels propietaris. Es mantenen les finques de Vidal i Mir i de Saleta, i en el lloc dels 100 jornals de Mariano Gecceli ara hi apareixen les terres d'un tal Marlés, a l'oest de les quals continuen uns terrenys atribuïts a Franco, que podrien ser les terres de Pedro Franco.

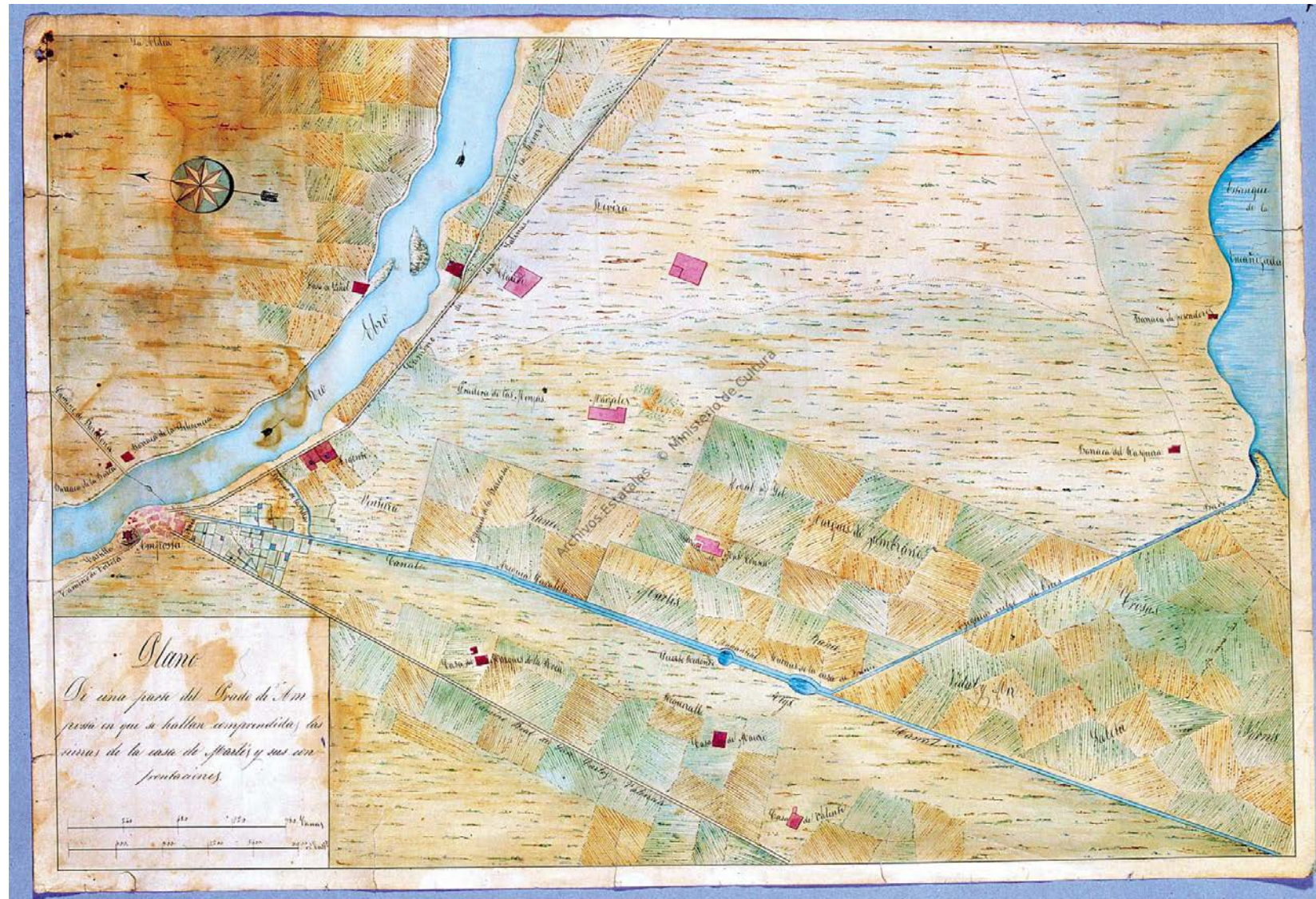
Plànol de la distribució de les propietats situades vora el canal, 1784.

FONT: ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 25.

Plànol del delta esquerra del riu Ebre, des d'Amposta fins a l'Encanyissada. S'indiquen camins, sèquies, canals, parcel·les i noms dels propietaris, cap a 1820.

FONT : ACA, MP, 236.

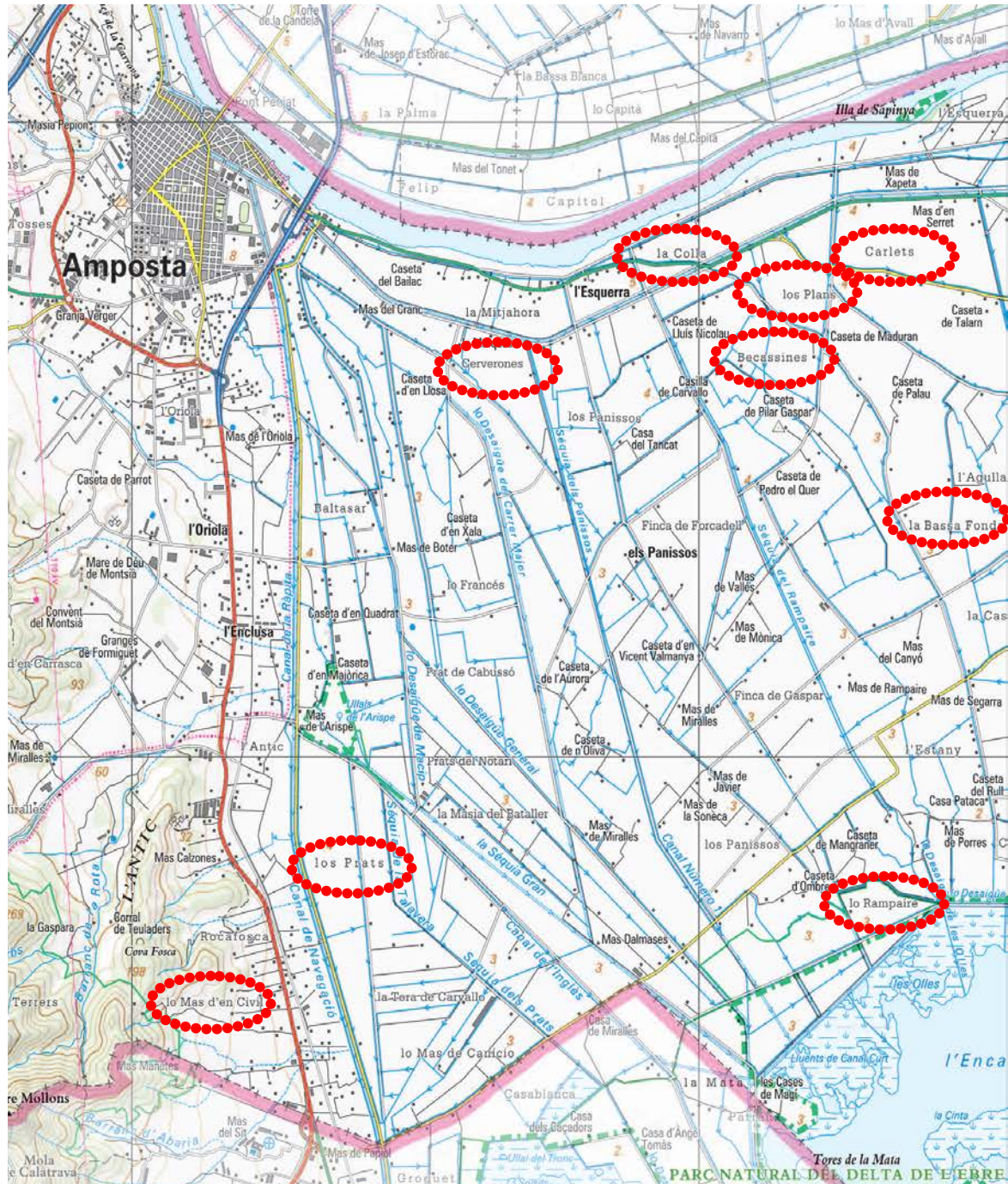

Com podem observar en les escriptures i altres relacions de repartiments que s'han analitzat, el nombre de topònims referents a les partides és nombrós. En alguns casos, aquestes denominacions han perviscut fins el temps present i els podem trobar en els plànols actuals de la zona. Els mapes de l' Institut Cartogràfic de Catalunya aporten molta informació en aquest sentit. (veure plànols següents). La majoria de partides que apareixen corresponen al terme d'Amposta, ja que només les denominades com "Horta" (Horta Vella) i "Groguet" apareixen al terme de la Ràpita. De la resta de partides nombrades ja al segle XVIII, els topònims de "Carlets", "Los Plans", "Becassines", "la Colla", "Serverona", "Arenals", "Rampaire", "Mas d'en Civil" o "Mas d'en Carrasca", continuen vigents en la nomenclatura de les finques del marge dret del Delta i són familiars per als pagesos que avui dia cultiven en aquesta zona. Altres noms com "Balsa d'en Besós", "Bosc" o "Assagador del Coll del Bisbe"²⁹⁸ ha estat més difícil situar-los per falta d'informació. El cas de la partida del "Teix" sembla que també s'ha perdut entre la nomenclatura, que haurà estat substituïda per altres noms.

²⁹⁸ L'Assagador era un camí per on passaven els ramats, igual que els lligallos.

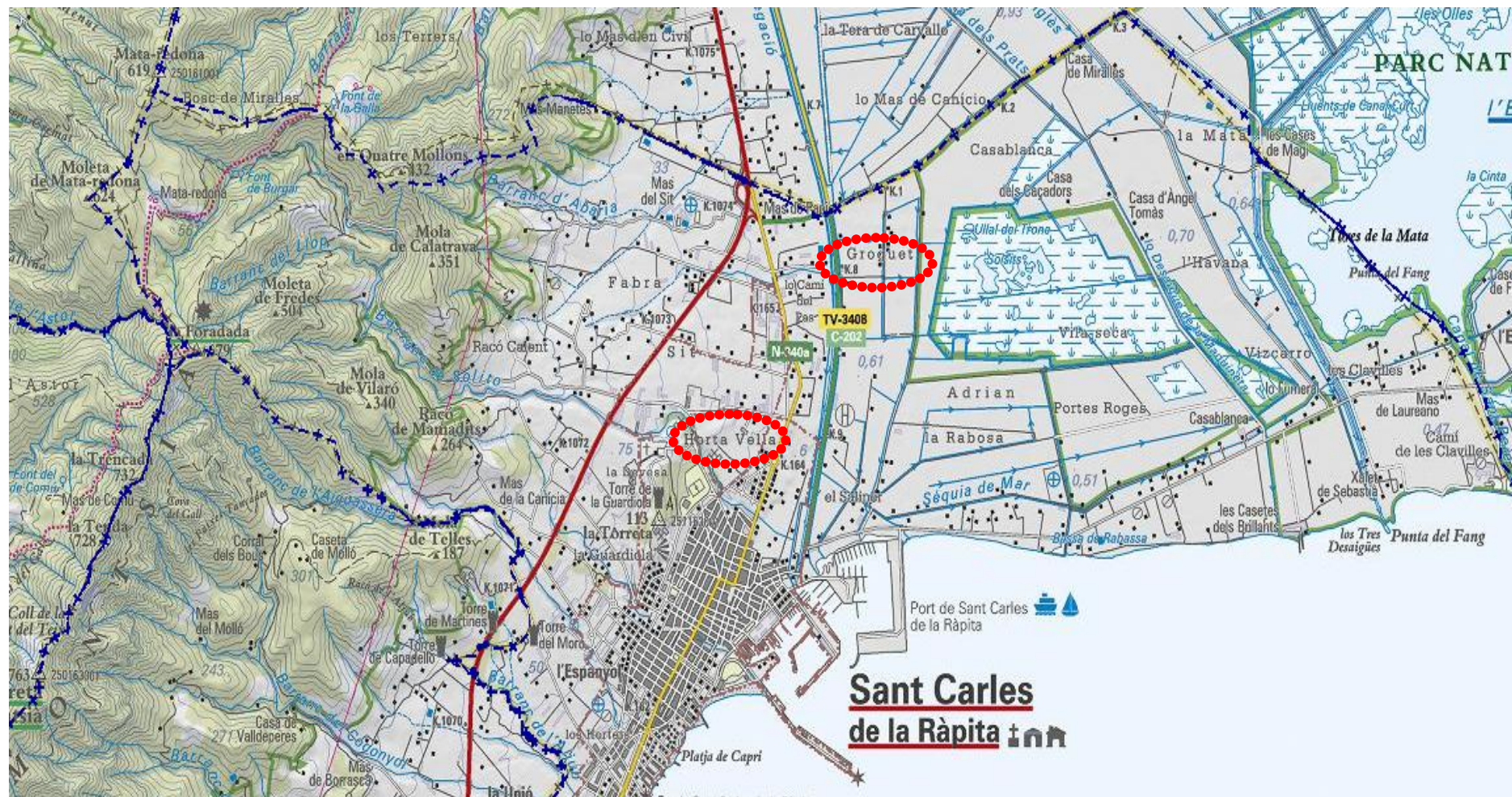
Plànol de la part del terme d'Ampostà on apareixen les partides de 1780.

FONT : Institut Cartogràfic de Catalunya.

Plànol del terme de la Ràpita delimitat per la línia discontinua de color blau.

FONT : Institut Cartogràfic de Catalunya.

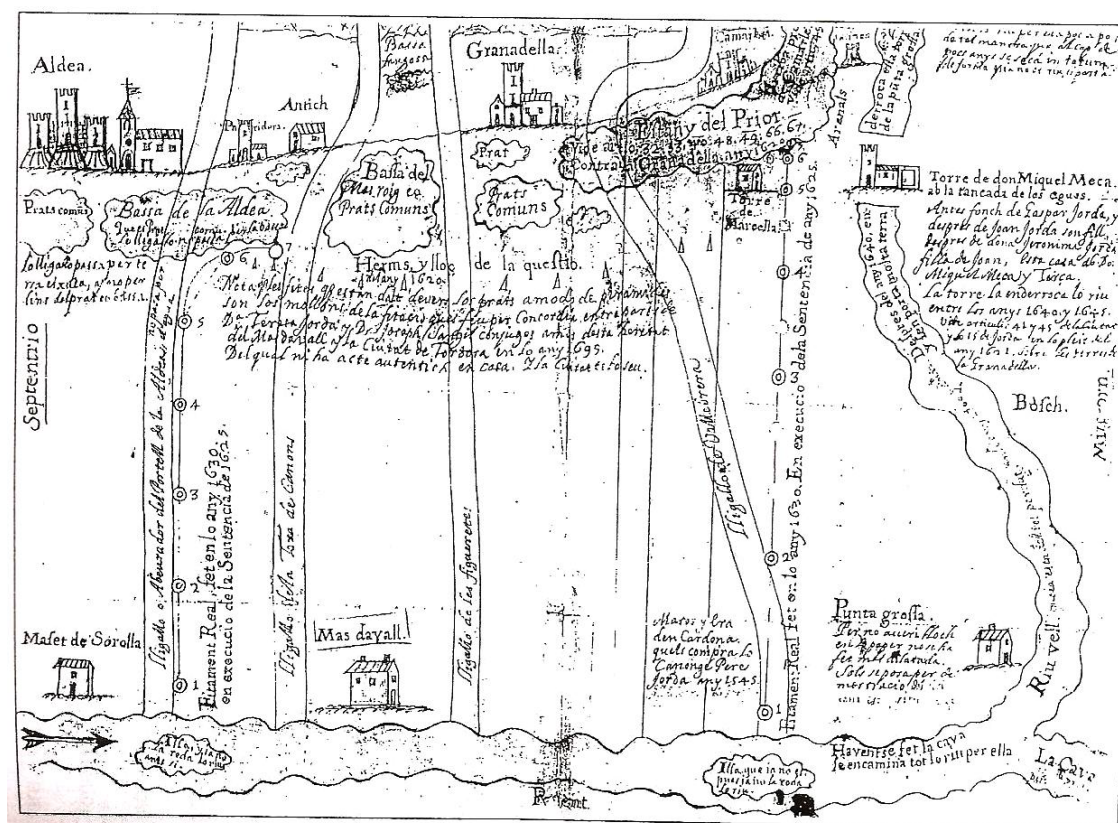

7.4. Els repartiments durant la Subdelegació de Josep Martorell.

Les dades de què disposem dels repartiments de l'època en què la Subdelegació de les obres va estar en mans de Josep Martorell, entre 1785 i 1795, són menors respecte les de Canals. De tota manera, la documentació consultada posa de manifest que el procés de colonització de les terres a partir de concessions emfitèutiques va continuar amb Martorell, encara que en aquest cas, les partides involucrades van capir també el marge esquerre del riu Ebre, zona que per altra banda s'havia mantingut en la seva major part com a comunal.²⁹⁹

Mapa del marge esquerre del delta de l'Ebre al segle XVII.

FONT: AHCTE, Arxiu del Marquès de Bellet.

²⁹⁹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 27.

Les concessions dutes a terme per Martorell, de què en tenim notícia, van girar al voltant d'una circumstància que condicionaria enormement l'activitat agrícola del Delta de l'última dècada del segle XVIII. Ens referim a la gran riuada que es produí l'octubre de 1787, coneguda com la “Riuada Grossa” i considerada com una de les més fortes de la història de l'Ebre, la qual provocà nombrosos perjudicis en els camps i les poblacions de la vora del riu. Les localitats i finques van quedar inundades i en molts llocs el nivell natural del riu es va veure sobrepassat fins a deu metres. Entre tots els pobles de la riba de l'Ebre moriren en total 183 persones i es van perdre nombroses collites³⁰⁰. Davant d'aquesta desgràcia, el rei Carles III dictaminà una resolució en què s'eximia als pobles afectats (Tortosa, Amposta, Aldover, Xerta, Tivenys, Benifallet, Ginestar, Miravet, Benissanet, Mora d'Ebre, Ascó, Flix i Riba-roja) de la contribució de cadastre durant quatre anys, amb l'excepció dels veïns que estiguessin en condicions de poder-ho pagar.³⁰¹

No totes les conseqüències foren negatives. Les terres del Delta situades a banda i banda del riu, que per les dèbils condicions que oferien per al cultiu es mantenien ermes, les inundacions van significar un augment de la fertilitat i es van convertir en cultivables. Aquest fet va comportar que molts jornalers demanessin l'arrendament de més jornals de terra, uns vint de mitjana, i aprofitar així la nova situació esdevinguda arran d'aquest factor natural que va suposar la riuada. Aquestes concessions, però, es van donar

³⁰⁰ MARTINEZ, Diego, *Mera relación de lo sucedido en la ciudad de Tortosa por la inundación que causó el río Ebro en el día 8 de octubre de 1787 hasta el 16 del mismo, que bolvieron las aguas a su cauze. Compuesta por D. Diego Martínez, que padeció sus aflicciones*, Rafael Compte, [1787?], Reus, pergamí, 28 p.

³⁰¹ SABATÉ MARGALEF, F., NULA AGULLA, J., “Exempció de la contribució als pobres afectats per la riuada de l'Ebre de l'any 1787” a *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 1988, nº 8, pàgs. 573-580.

sota la condició que es contribuiria a les arque de l'estat amb una quarta part del producte cultivat. El 29 de novembre del mateix any, el tinent coronel Don José Naudín y Guzmán publicava un edicte on així ho feia constar.³⁰²

El permís per cultivar es concedia per a un any, encara que es va prorrogar en anys posteriors. En total, 171 jornalers es van beneficiar d'aquesta nova oportunitat i es van repartir 3.018,5 jornals de terra distribuïts entre 31 partides diferents, localitzades a ambdós costats de riu al llarg de tot el Delta. La procedència d'aquests pagesos va ser de les poblacions veïnes (veure taula 12) i de condició treballadora. No va haver-hi presència de sectors socials benestants, com en el cas dels repartiments de Canals, fet que confirma que l'explotació d'aquests jornals no va anar dirigida cap a l'especulació ni el subarrendament, sinó que l'objectiu va ser la pròpia subsistència de les famílies camperoles.³⁰³

Taula 12. Procedència dels beneficiaris de l'edicte de 1787. FONT : Elaboració pròpia.

Tortosa	43,86%
Amposta	42,69%
Sant Carles	4,67%
Alcanar	7,6%
Freginals	0,59%
Xerta	0,59%

³⁰² ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 13.

³⁰³ *Ibídem.*

Malgrat aquesta circumstància, no tots els jornals repartits van acabar sent cultivats. Dels 171 particulars que van rebre permís per sembrar les terres ermes només 112 van acabar fent-ho, mentre que la resta no va cultivar-hi res. Així, del total de superfície que es va concedir, solament se'n va treballar el 43% i, d'aquest percentatge, al cap de dos anys només el 31% de la collita es trobava en bon estat. La resta va resultar ser dolenta en un 34%, un 25% va resultar ser mitjanament aprofitable i un 9% es va considerar perduda³⁰⁴.

Els tipus de cultius que s'hi van plantar van girar majoritàriament entorn a dos cereals, el blat i l'ordi, a més de la planta de barrella. Aquests tres productes es combinaren a la majoria de parcel·les, encara que en algun cas el destí dels jornals es va orientar directament cap al monocultiu d'algun d'aquests, com la partida dels Plans, que tenia el 100% de la superfície plantat de barrella o la partida de Belleter, amb el 100% explotat amb blat. En el cas de la barrella, com s'ha dit anteriorment, la seva producció anava dirigida a la comercialització per a la producció de sabó i vidre, ja que la incineració de la planta produïa una cendra molt rica en carbonat sòdic i potàssic. Observant les xifres (veure gràfics 9-32) podem fer-nos una idea de la forta presència que aquesta planta va tenir a les Terres de l'Ebre al segle XVIII, d'on se n'extreien uns 20.000 quintars anuals.³⁰⁵ Malgrat tractar-se d'una planta que creixia de forma espontània en terres salines, com eren les del Delta, en molts casos també es conreava de manera controlada i formava part de les rotacions amb altres conreus. Altres zones d'important producció de barrella al segle XVIII foren les del delta del Llobregat o les terres del País Valencià. Concretament, el

³⁰⁴ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles de la Ràpita, Caixa 4.

³⁰⁵ RUIZ RUIZ, J., CLIVILLER, J., *Descripción geográfica, histórica, estadística e itineraria que acompaña al mapa geográfico de la provincia de Tarragona*, Tarragona, 1846, pàg. 62.

port d'Alacant fou el principal centre exportador de barrella de tot el segle XVIII³⁰⁶. Tanmateix, la seva producció va començar a decaure a partir de 1790, quan va ser substituïda per la sosa obtinguda a partir de procediments químics.³⁰⁷

La presència d'altres cultius va ser molt minoritària i només en algunes partides s'introduïren plantacions de panís, faves, guixes i bajoques, les quals no sobrepassaven l'1% del total de la producció agrària i anirien destinades al consum familiar.

Aquestes quantitats de producció es comptabilitzaven amb les unitats de mesura tradicionals d'àrids, les quals variaven segons la zona i el tipus de producte. La mesura per a grans emprada d'una manera general a Catalunya era la quartera, però al País Valencià, Illes Balears i Tortosa s'utilitzava la barcella en el cas de cereals com l'ordi o el blat, i el picotí en el cas de conreus menys extensius i de menor volum, com els llegums. Tant una mesura com l'altra equivalia també a la capacitat de cabuda del producte al recipient del mateix nom (veure imatge pàgina 289³⁰⁸). No obstant, es considera que a Tortosa una barcella corresponia a un volum de 16,60 litres i un picotí a 1,4750 litres.

³⁰⁶ Sobre la producció de barrella a Alacant veure ALBEROLA ROMÀ, Armando "Relacions econòmiques entre el País Valencià i Europa durant l'edat moderna: aproximació al cas d'Alacant" a *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, nº18, 1,1998, pàgs. 15-24 i VELASCO HERNÁNDEZ, Francisco "La sosa-barrilla: una seña de identidad del campo de Cartagena en los siglos XVI al XIX" a *Revista Murciana de Antropología*, n.10, 2004, pàgs. 145-158.

³⁰⁷ GIRALT I RAVENTÓS, Emili (dir.), *Història Agrària dels Països Catalans, Volum III Edat Moderna*, 2008, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

³⁰⁸ Fotografies extretes de la pàgina web: <http://usuarios.multimania.es/joanmiro/mesures.htm> i <http://www.catimenu.com/vocabularidelmas.htm> .

Recipients tradicionals de
mesura d' àrids i líquids.

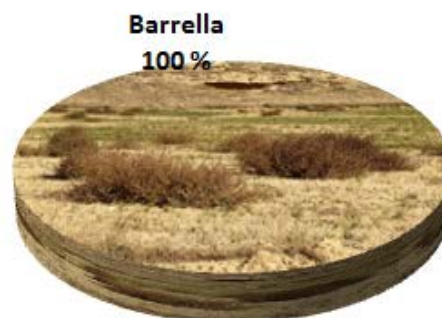
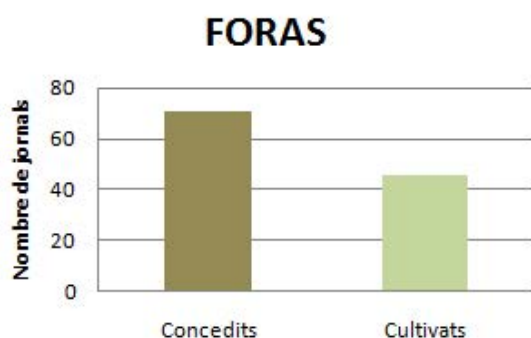
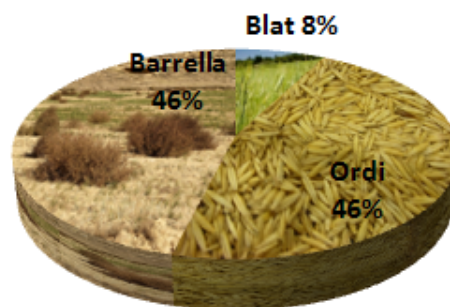
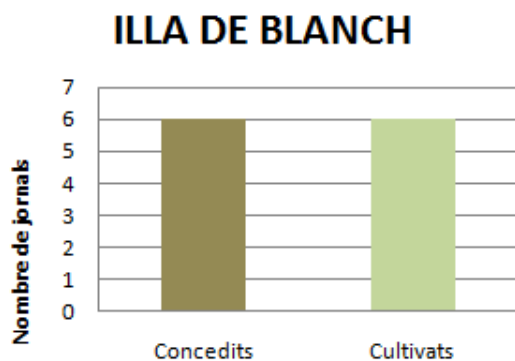
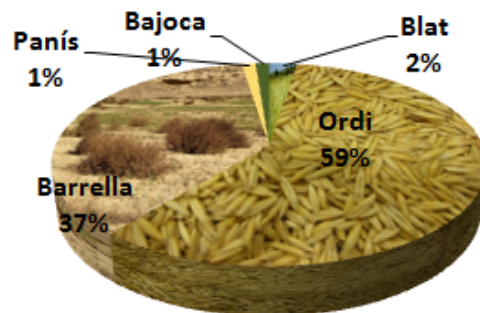
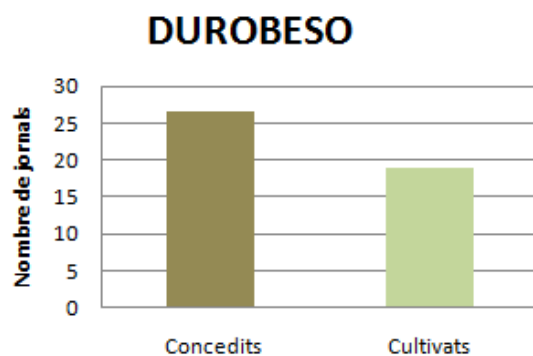
Barcella i mitja barcella.

Totes dues suposen una subdivisió de la quartera, la qual equivalia a quatre barcelles i 48 picotins. Pel que fa a l'equivalència d'aquestes mesures amb la superfície de la terra, es podien utilitzar com a mesures superficials agràries prenent com a referència l'extensió de terra que es podia sembrar amb una barcella o picotí de gra, encara que podia variar l'extensió segons el tipus de gra. Aproximadament, però tenint en compte les equivalències analitzades, podem establir que una barcella correspon a $\frac{3}{4}$ parts d'un jornal i un picotí a $\frac{1}{4}$ part.³⁰⁹

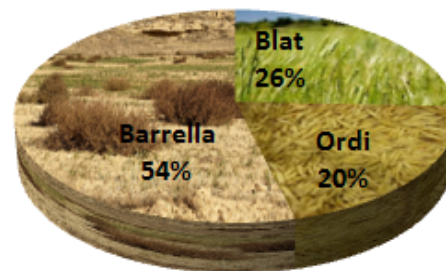
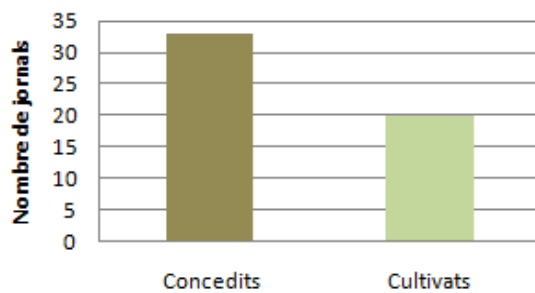
³⁰⁹ ALSINA, C., FELIU, G., MARQUET, LL., *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, ed. Curial, Barcelona, 1990.

Gràfic 9-40. Representació gràfica del nombre de jornals concedits i cultivats per partides, arran del decret de novembre de 1787 i resultat de la producció extreta (percentatge de picotins totals produïts).

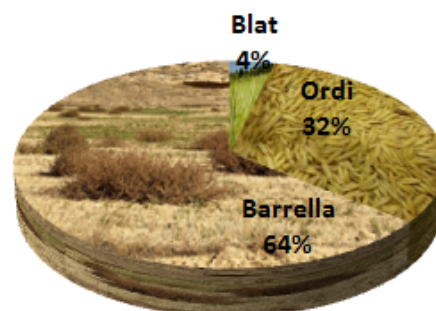
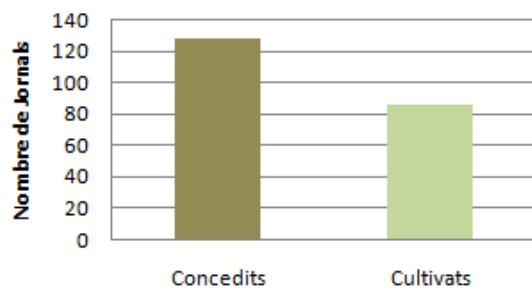
FONT : Elaboració pròpia.

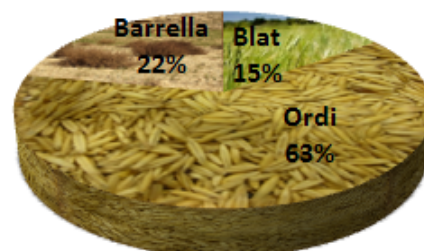
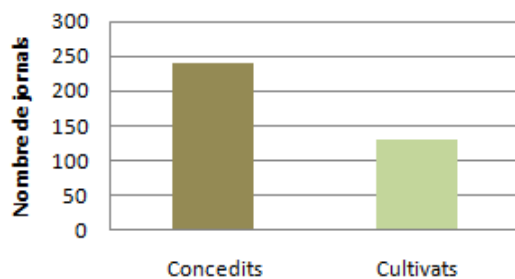
BOSC

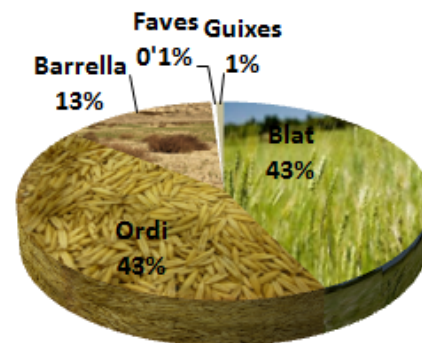
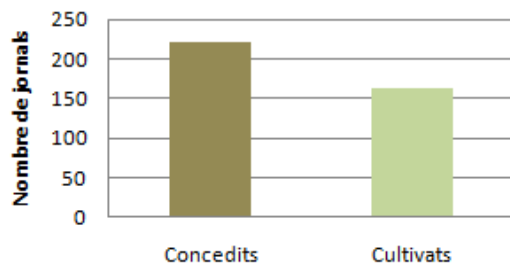
PLA D'EN BURNÀ

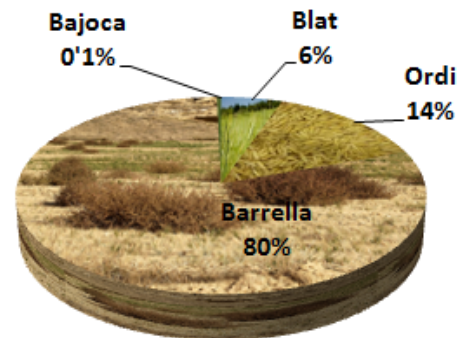
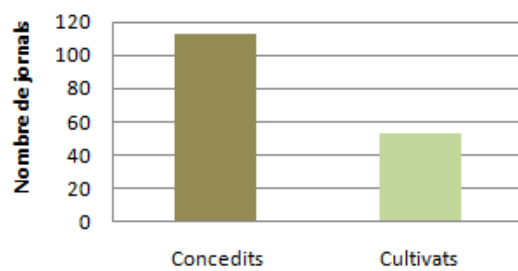
EMBEJA

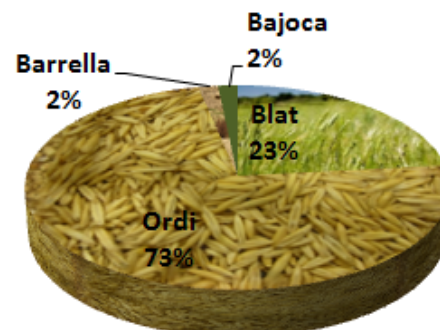
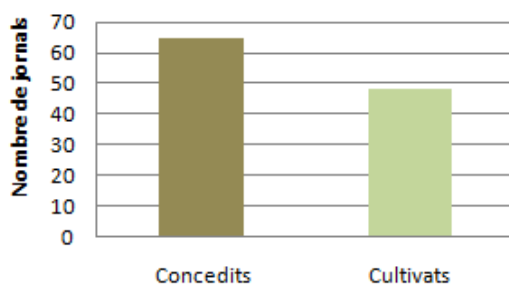
MAS D'AVALL

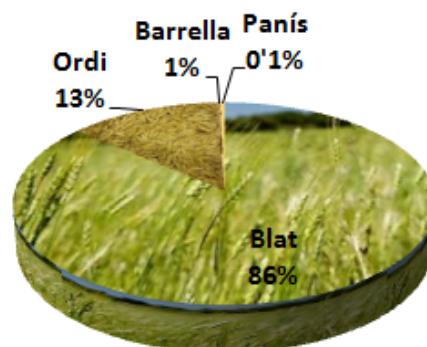
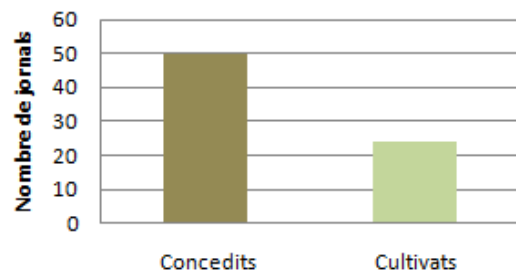
PLATGETA

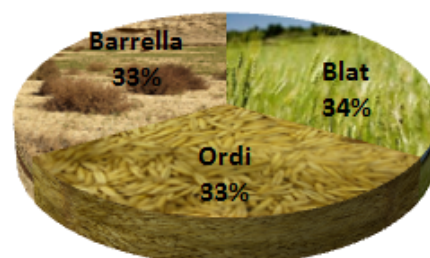
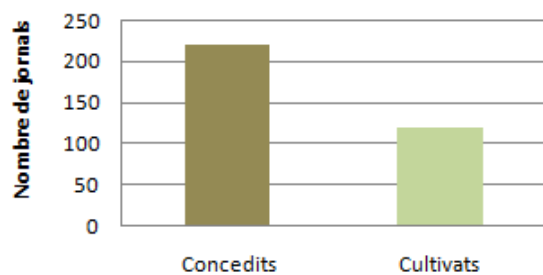
SERVERONA

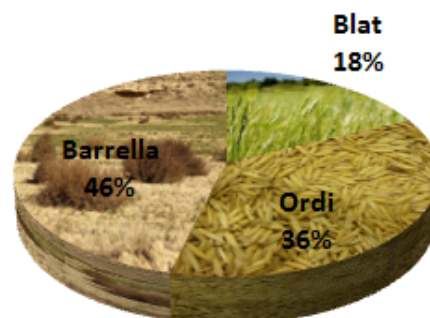
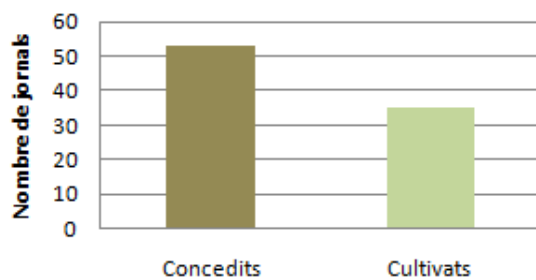
BASSES FONDES

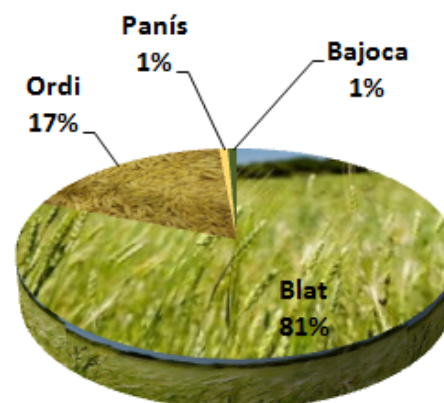
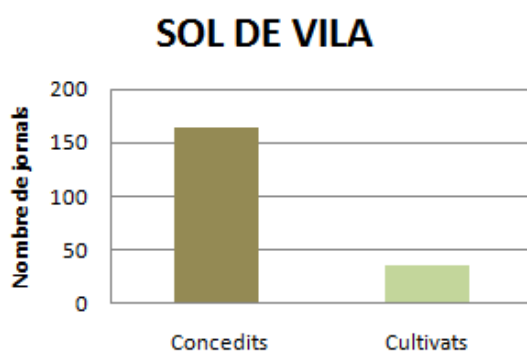
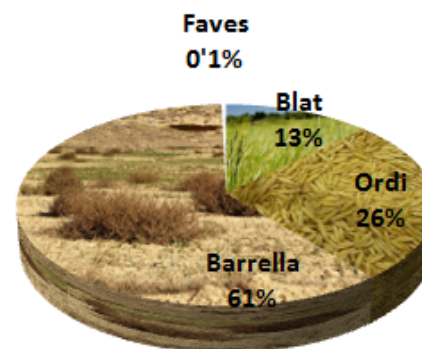
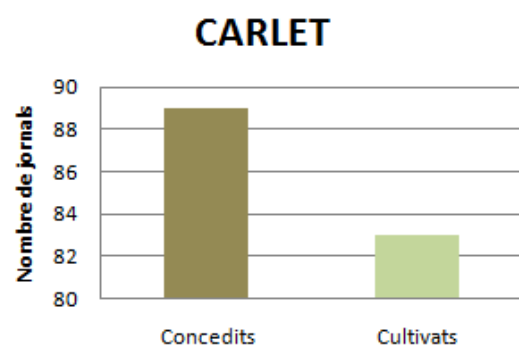
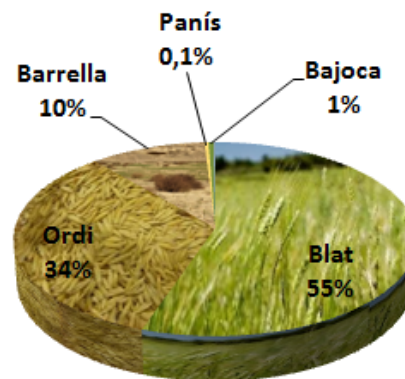
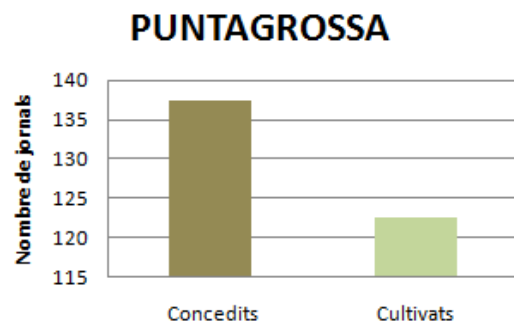

RIUET I BOSC

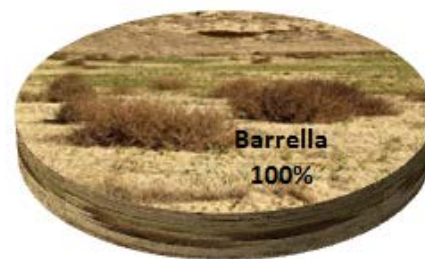
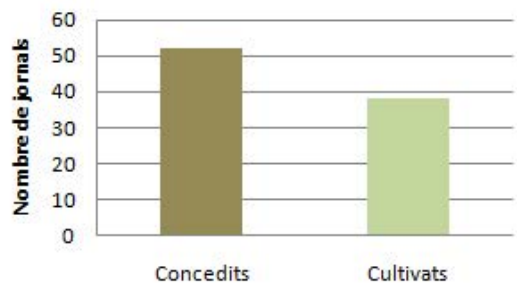

PALMA MARINA

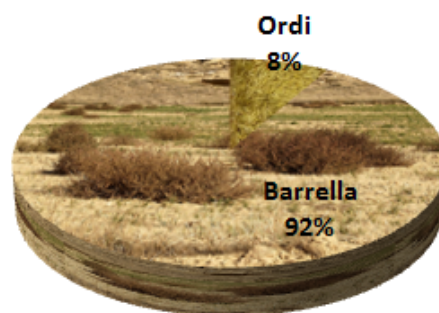
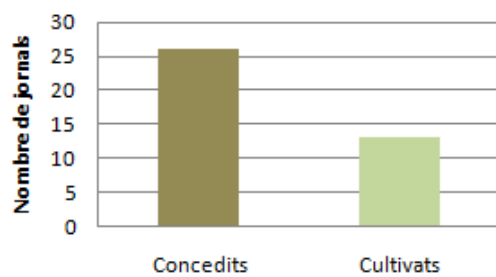

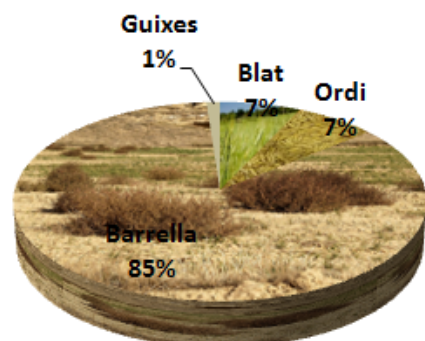
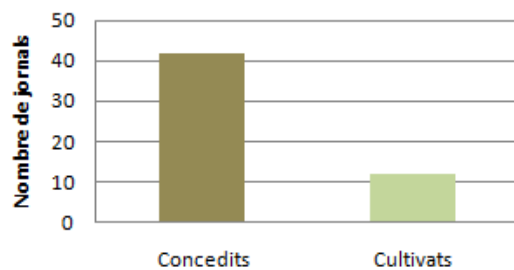
PLANS

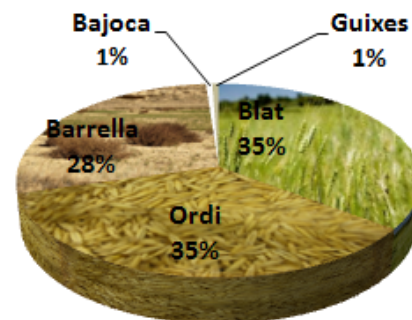
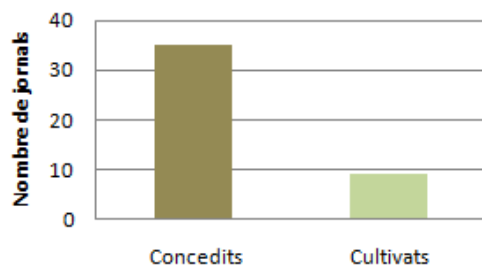
ATSABARAS

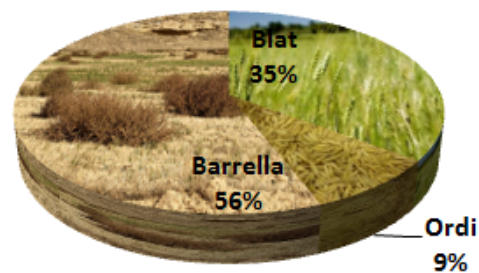
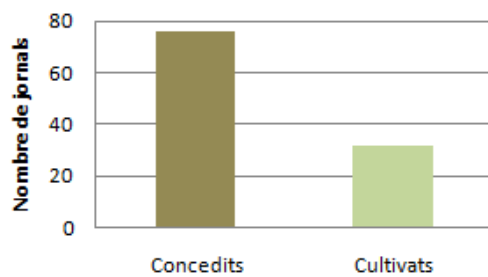
FORA DE MICHI

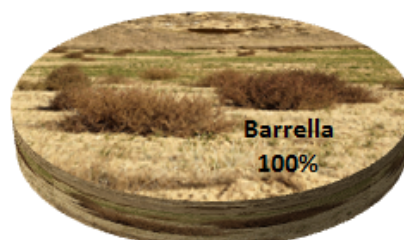
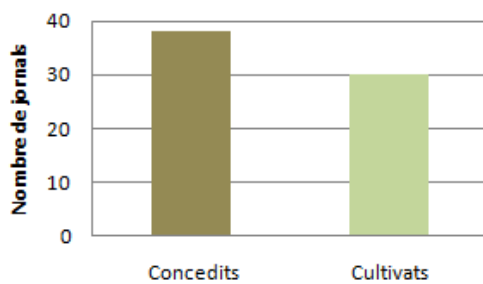
ENCANYISSADA

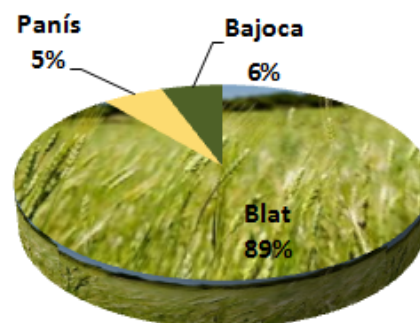
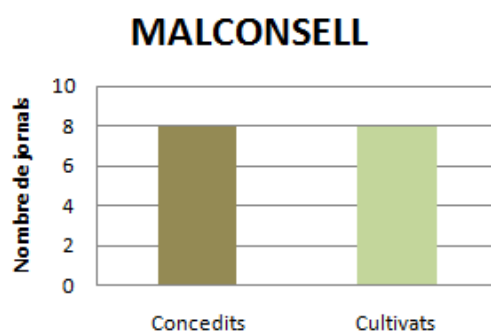
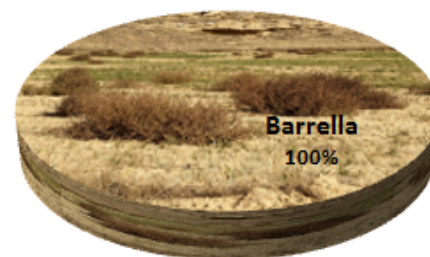
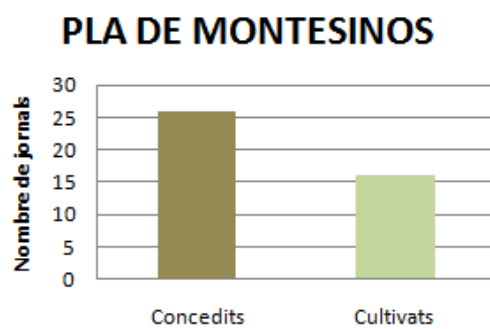
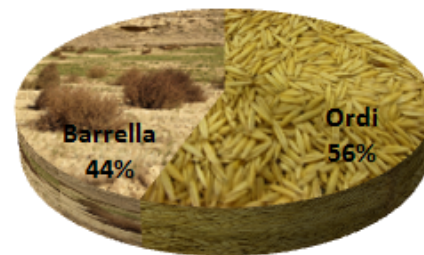
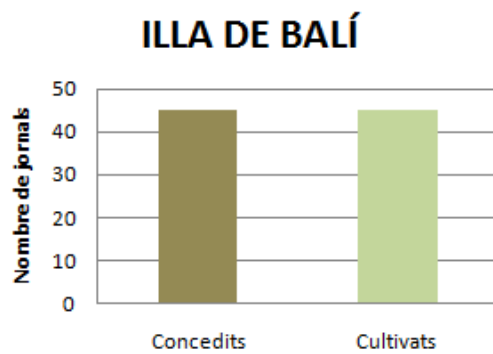

MONRAMPAIRE

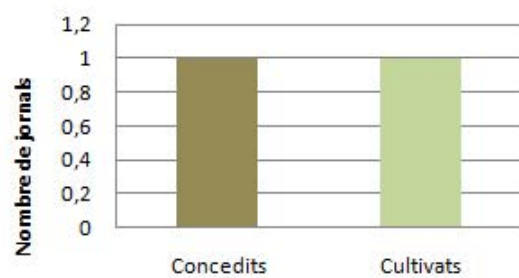

BECASINES

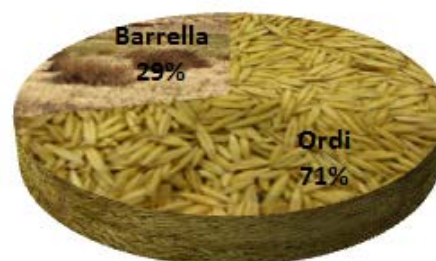
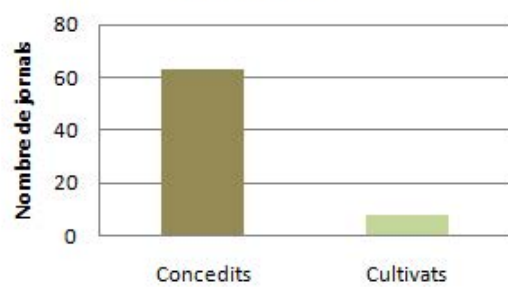

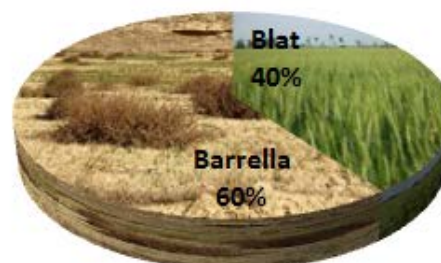
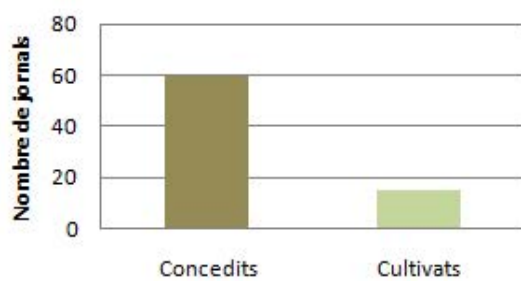
BELLETER

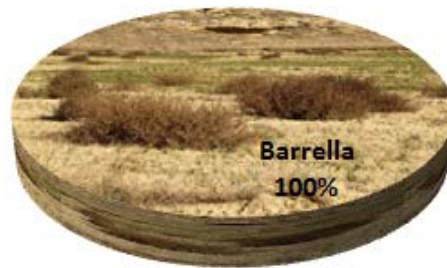
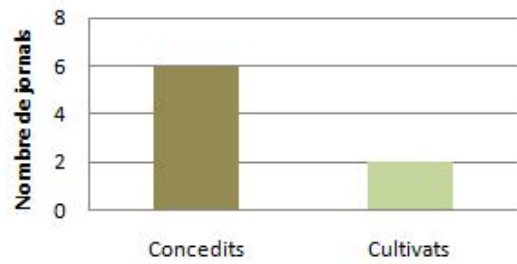
ARENALS

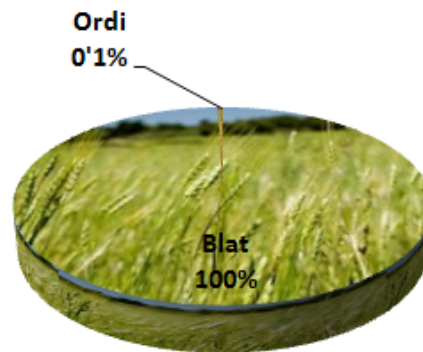
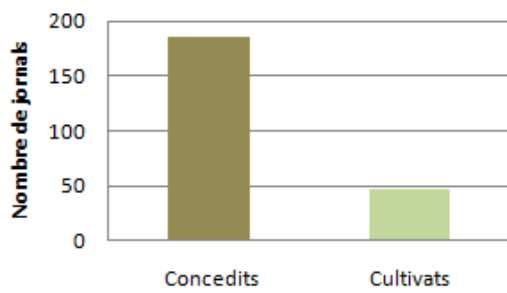
RIUELL

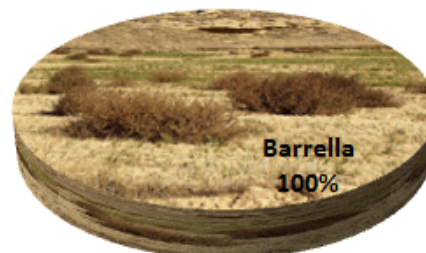
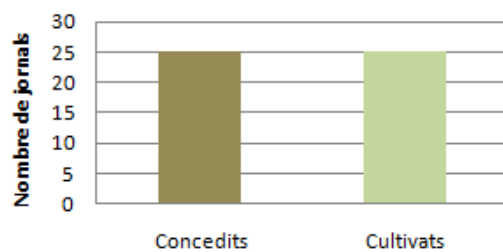
FORA DE CALLAU

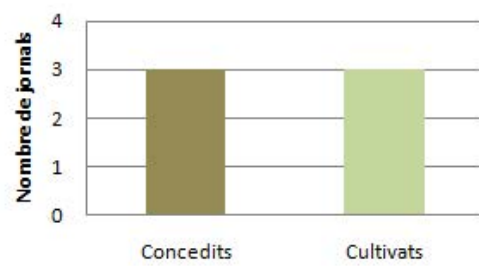
ALDEA I LA PALMA

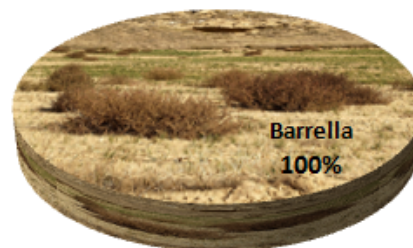
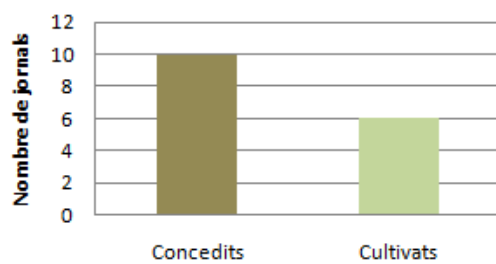
JESUS I MARIA

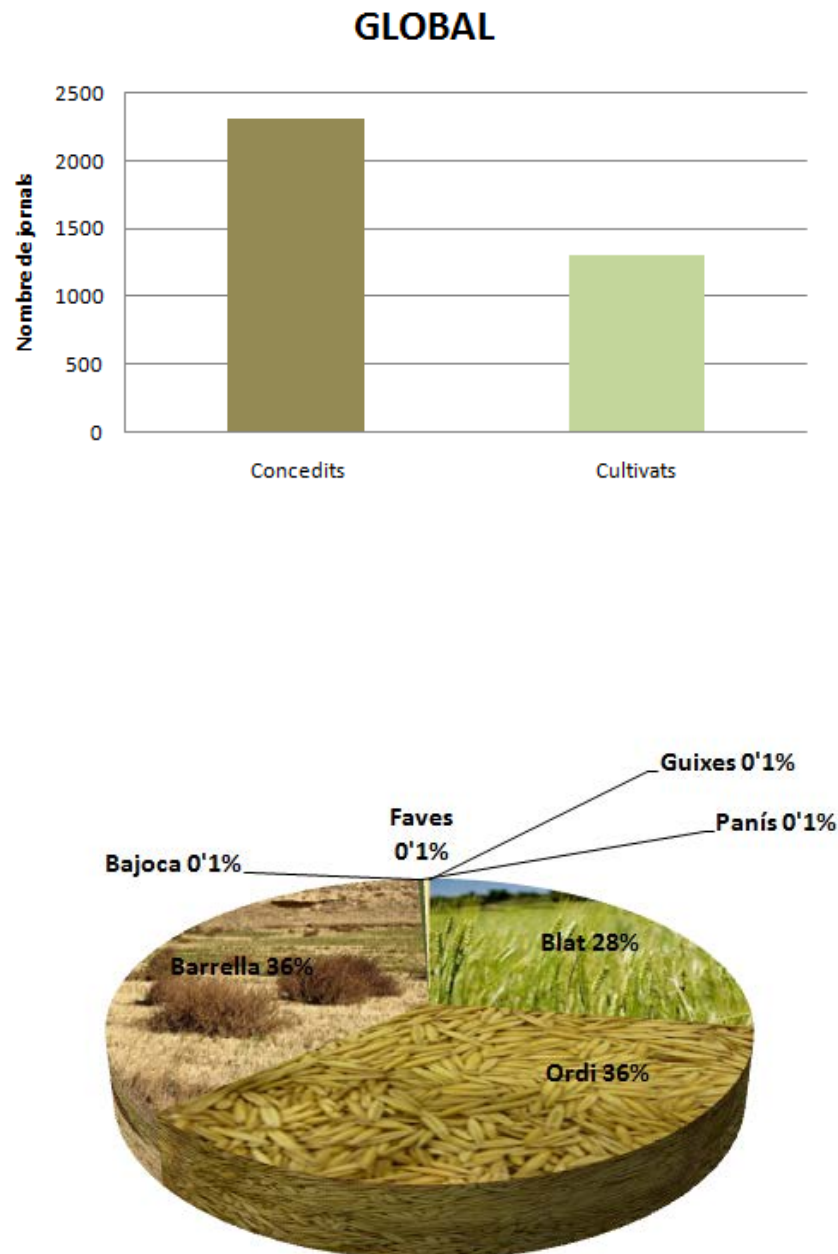
LA CAVA

BASSA D'EN BESÓS

Gràfic 41. Nombre total de jornals concedits i cultivats arran del decret de novembre de 1787 i resultat de la producció extreta (percentatge de picotins totals produïts). FONT : Elaboració pròpia.

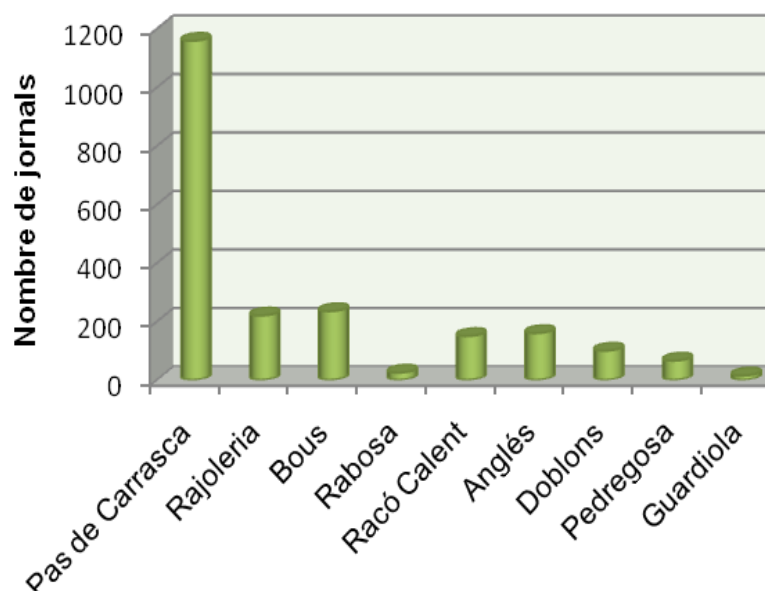
Pel que fa al terme de la Ràpita, les sol·licituds dels particulars durant l'etapa de Martorell anaren dirigides cap a les terres que encara quedaven ermes situades per sobre del canal i fins arribar a les muntanyes. Aquesta zona s'havia mantingut desèrtica durant els repartiments de Canals i va començar a explotar-se a partir de l'última dècada del segle XVIII, quan es va confirmar que pertanyia a les monges de l'orde de Sant Joan de Jerusalem. Aquest aclariment respecte quina era la titularitat del terreny va propiciar la petició de jornals per part de diferents particulars a les monges, establertes aleshores a Tortosa. En tractar-se de jornals situats dins el terme de la Ràpita, la majoria d'interessats, un 40%, foren habitants residents a la nova població de Sant Carles, com el cas de Llorenç Casadevall, Nicolàs Costas o Miquel Ricart, tots ells participants en altres repartiments fets per Canals. Un 27% provenien d'Am posta, mentre que els veïns de Tortosa i Alcanar tingueren una presència més minoritària aquest cop³¹⁰.

Es tractava de terres de garriga localitzades en nou partides diferents (veure gràfic 42).

³¹⁰ AHN, Secció Consejos, Lligall 22697, expedient 6.

Gràfic 42: Nombre de jornals repartits entre les partides del terme de la Ràpita (part superior del canal) propietat de les monges, 1788.

FONT : Elaboració pròpia.

7.5. L'evolució de la titularitat de les terres del delta de l'Ebre.

En el cas del delta de l'Ebre, els repartiments efectuats per Francesc Canals i posteriorment per Josep Martorell, a partir de 1785, van posar de manifest les tensions sobre la propietat de la terra dels qui asseguraven posseir la titularitat. La tibantor es va notar des de molt abans que s'iniciessin les obres del canal i que, com a conseqüència, passessin aquestes finques a estar sota control estatal (concretament del Reial Patrimoni).

De la titularitat de les terres del delta de l'Ebre se'n té constància des l'edat mitjana, en que s'inicià l'explotació dels recursos que oferia; al llarg dels segles va estar en funció dels diferents tipus de dominis que va permetre el marc legal de l'època tant medieval com moderna.

La ciutat de Tortosa disposava de carta de població des de la reconquesta de Ramon Berenguer IV el 1148; el mateix Comte cedí el domini directe del terme d'Amposta a l'orde de l'Hospital i el de la Ràpita al monestir de Sant Cugat, que posteriorment el cediria a la comunitat de monges de Sant Joan de Jerusalem. Els habitants de Tortosa, gràcies als Costums i a la pròpia carta de població, disposaven del dret de l'explotació salinera del Delta i del de pescar a les basses (domini útil), les quals geogràficament pertanyien a la castellania d'Amposta. Aquestes dues activitats, la pesca i l'extracció de sal, produïren els primers litigis entre els habitants de Tortosa i la Corona quan, a partir del 1280, el terme d'Amposta tornà a ser de jurisdicció reial i les salines passaren a ser controlades per la monarquia. Així doncs, i ja en època moderna, l'hemidelta dret quedà configurat de la següent manera: la Corona era la titular en gran part i havia concedit alguns establiments emfitèutics a particulars dedicats al conreu; els tortosins continuaven tenint el dret a explotar les basses i les salines, a més a més de gaudir del dret atorgat pel Comte a retornar les terres ermes des de Tortosa fins a la desembocadura del riu que, en molts casos, els pagesos van ocupar amb el sistema d'aprisió³¹¹.

El terme de la Ràpita pertanyia a les monges, que també havien cedit algunes parcel·les a particulars per reduir-les a cultiu, i altres estaven cultivades per elles mateixes, encara que la gran part de l'heretat continuava erma. En definitiva, la confluència d'interessos entre la Corona, Tortosa, Amposta, les monges de la Ràpita i particulars, va anar fent-se evident cada cop més i va augmentar a partir de l'increment del dinamisme econòmic de la zona,

³¹¹ FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri, "Concessions, aprisions i emfiteusis: la formació de la propietat territorial al delta de l'Ebre (s. XII- s. XIX)" a *Estudis d'Història Agrària*, nº 21 (2008), pàgs. 49-78.

promogut en gran mesura per una altra activitat que s'establiria com a molt important: la producció de sosa.³¹²

És sobre aquestes circumstàncies al voltant de la propietat al Delta que es feren els establiments emfitèutics de finals del segle XVIII i per tant, les veus contràries no es van fer esperar. Una de les primeres reaccions va venir de l'ajuntament de Tortosa, en representació del gremi de llauradors de la ciutat, per als quals la nova norma, que va passar a regir els repartiments a partir de 1780, els deixava en la mateixa condició que la resta de sol·licitants a l'hora de rebre un terreny. El febrer de 1781 l'ajuntament enviava una carta a Floridablanca manifestant la seva disconformitat amb el que estava fent Canals, ja que xocava amb el dret que ells tenien d'ocupar terres sense haver de pagar cap tribut ni demanar permís a ningú, segons els costums establerts:

"(...)considera el ayuntamiento que el oficio que don Francisco Canals ha pasado, según publicidad, a los gremios de labradores de la presente ciudad de que pidan las tierras que quieran, sean de garriga, o ribera o bajo el rio, desde esta ciudad hasta el mar y entre los puertos de los Alfaques y Fangar, que se les establecerá y repartirá, no es conforme a los derechos de estos naturales, pues como hizo presente a V.E. este ayuntamiento en fecha de febrero de 1780, gozan estos vecinos desde la conquista, del privilegio de poder apropiarse libremente por disposición y sin cargos ni servidumbre de las tierras baldías y comunes de este término, que bien les parezca y más se acomoden cada uno, con que dejen al vecino el terreno de un tiro de una

³¹² MUSEU DEL MONTSIÀ, *150 anys del canal de la dreta de l'Ebre. El canal que porta la vida*, ed. Comunitat general de regants del canal de la dreta de l'Ebre, Amposta, 2010, Capítol 1 "El Delta abans del canal", pàgs. 40-58.

*pedra en la conformidad expresada en el costumbre escrito que les dio el serenísimo señor conquistador(...)*³¹³

El poder i la llibertat de què havien gaudit durant tants segles, sobre les terres del Delta, no representava ara cap avantatge a l'hora de participar en els repartiments que estava duent a terme Canals. A partir de 1780, tan aviat com es va formar la Subdelegació de les obres del canal, cap persona no podia retornar cap terreny sense permís del rei. Aquesta nova normativa, que incomodava i inquietava tant als agricultors de Tortosa com a altres particulars de pobles veïns, fou practicada en gran mesura per Francesc Canals tan aviat com es va fer càrrec de la Subdelegació.

Segons l'informe del subdelegat, aquests terratinents havien estat fent un ús excessiu d'aquests drets agraris i s'havien atribuït grans extensions de terra sense complir la condició de cultivar-les i no deixar-les abandonades. A més, estaven obstaculitzant a la resta de particulars que volien ocupar alguna porció de terra erma, quan aquesta limitava amb les seves parcel·les.

*“Otros hacendados, los que más carecen de títulos y pretextos, solo porque quieren o les acomoda se apropian también de tierras baldías y amenazan y meten en pleito a cualesquiera pobre que se acerque a sus cultivos”(…) “Serán más ricos con cuatrocientos jornales de tierra que les quepa en el regadío que ahora con cuarenta mil que alguno de ellos no trabaja ni deja trabajar.(...).”*³¹⁴

³¹³ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 25.

³¹⁴ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, caixa 25.

A partir d'aquí, s'inicià un contenciós entre la corona i l'ajuntament de Tortosa que produí una abundant documentació al respecte i que no es resoldria fins el mandat de Carles IV, quan el 1795 dictaminà les normes que havien de regular aquesta qüestió definitivament, i que analitzarem posteriorment.

Alguns particulars, sobretot d'Amposta, Tortosa i Alcanar, iniciaren també plets. Al·legaven que se'ls havien ocupat terres que ells havien cultivat en anterioritat, per tractar-se de terres comunals, seguint en molts casos el model de l'aprisió. Aquest model d'ocupació s'havia practicat des de feia segles a la zona, igual que a la resta de l'estat, i consistia en el dret que els veïns d'un indret tenien sobre les terres ermes del seu terme d'ocupar-les i reduir-les a cultiu particular³¹⁵. Aquest dret havia estat reconegut per diferents corpus jurídics.

Durant el primer any d'execució de les obres, Canals va rebre una gran quantitat de queixes i recursos per part d'aquests sectors, acusant-lo d'excedir-se en les seves competències i inclús, des del sector poderós de Tortosa, deteriorant i calumniant la seva persona davant les autoritats. Floridablanca, assabentat dels problemes que estava representant el projecte del canal, instava a Canals a que actués de la millor manera possible i evités qualsevol disputa que repercutís negativament en la imatge del projecte. Va demanar al subdelegat de les obres que en primer lloc satisfés les peticions dels llauradors de Tortosa i se'ls donés tots els jornals que reclamaven, però amb la condició

³¹⁵ Per un estudi sobre l'aprisió a la zona de Tortosa veure FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri, "L'aprisió en els segles XVIII-XIX a la zona de Tortosa" a BUSQUETS I VICEDO (eds.) *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa Contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, 1996, ed. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pàgs. 401-416.

que els reduïssin a conreu, ja que sinó els terrenys tornarien a ser considerats comunals i susceptibles de ser cedits a algú altre.³¹⁶

No obstant, la persistència de les queixes i l'evident falta d'autoritat que Canals inspirava als demandants, van obligar al ministre del rei a actuar amb més eficàcia i pragmatisme. La solució plantejada fou la creació d'un tribunal específic per a resoldre tots els recursos passats, presents i futurs relacionats amb la Comissió de les obres del canal i nova població de Sant Carles. Al mateix temps Canals deixava de ser l'intermediari en aquests assumptes que es discutien entre els particulars i el govern. A finals del 1781, Floridablanca ho comunicava al Conde del Asalto:

“Ha resuelto su majestad para mantener a los hacendados de Tortosa y Amposta en la posesión de los derechos que legítimamente les pertenezcan sin perjuicio de los demás vecinos a quienes desea atender en el repartimiento de tierras baldías ni de los demás que se hicieren tales por medio de la Población, el crear una Junta compuesta del Regente de esa Audiencia, y de dos ministros de ella que elija vuestra excelencia a la cual asista el fiscal de lo civil, para que examinados instructivamente dichos recursos que remito a V.E. y los demás que se introduzcan por los hacendados de Tortosa y Amposta y demás pueblos que confinen con el canal y sus inmediaciones, o que remita en consulta mi subdelegado, proceda la Junta con los informes y reconocimientos necesarios a tomar resolución para que las personas que verdaderamente estén en posesión de algún terreno, le hayan cultivado y se ofrezcan a continuar cultivándole y poblándole conserven su aprovechamiento, con calidad de que si

³¹⁶ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 26.

*en dos años o tres según convenga a la calidad de los territorios dejasen de cultivar el todo o parte, o en el mismo tiempo no fabricasen casa si el terreno lo permitiere y no estuviere ya fabricada, pierdan el dicho todo o parte, y mi subdelegado pueda establecerlo a otra persona que cumpla los pactos de población”.*³¹⁷

Canals s’hauria de limitar a repartir les terres no involucrades en cap recurs o les que la Junta dictaminés com a lliures de posseïdors. Tanmateix, el subdelegat continuava fent valer la seva jurisdicció sobre els terrenys i l’any següent plantejaria una nova situació que agreujaria les relacions amb Tortosa: les obres del canal progressaven favorablement i la sèquia que hauria d’evitar els desbordaments de l’aigua proporcionaria uns terrenys susceptibles de ser de regadiu, i per tant exposats al pagament dels impostos corresponents a les terres d’aquesta categoria, com eren el delme noval i el cadastre. Impostos que, per altra banda, no s’estaven pagant a la resta de terres repartides, pel fet de ser considerades de secà o de segona classe.³¹⁸

Finalment, la imatge de Canals es veuria també molt castigada pels recursos que interposà la comunitat de religioses. Si és cert que les monges de la Ràpita, des d’un principi, manifestaren a Floridablanca la seva voluntat de col·laborar en el projecte i cedir les terres que continuaven ermes de la seva heretat, també ho és que denunciaren que Canals estava repartint terrenys ja cultivats per la pròpia comunitat o bé per pagesos als qui havien arrendat alguns jornals. Des del bon començament de les obres, la priora del convent

³¹⁷ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 26.

³¹⁸ Degut a la desaparició de la documentació cadastral de la zona de Tortosa del segle XVIII no ha estat possible investigar l’evolució del cadastre en aquest sentit.

Maria Rosa Soler manifestà la seva inquietud i preocupació per la manera com s'estaven duent a terme les concessions i reclamava una compensació pels perjudicis que les obres els estaven causant.

*“El comisionado (Francesc Canals) obra con tanto despotismo en mi citada heredad, pues además de la abertura del canal no ha dudado en abrir zanjas en la misma por donde le ha parecido; privar al medievo del cultivo de gran parte de las tierras de sembradura; talan árboles; cortan la maleza; privan el pasto de los ganados, del que sacaba esta comunidad gran producto; desacen los márgenes o paredes de piedra seca sin embargo de haber dos canteras abiertas; y de ocasionarme otros perjuicios”.*³¹⁹

El cas de les reclamacions de les monges va originar una gran quantitat d'expedients, dels quals se'n poden trobar fàcilment exemples a la majoria de les fonts consultades. Es va encetar un llarg i lent procés, caracteritzat per un anar i venir de memorials, recursos i informes en els quals es demanava a les monges que demostrassin els drets que al·legaven tenir sobre l'heretat de la Ràpita. La priora de la comunitat va haver de recollir els testimonis de pobladors que confirmessin la presència de les monges a la Ràpita, memorials que recollien la concessió que els monjos de Sant Cugat els havien fet de l'heretat i també les relacions de totes les persones que, des de temps passats, s'havien establert al seu terme amb el nombre de jornals cultivats i el cens que els hi pagaven.

³¹⁹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 26.

La situació en què es trobava el terme de la Ràpita, pel que fa a les possessions de les monges i els terrenys cultivats a la dècada dels vuitanta del segle XVIII és la que mostra el mapa de Manuel Santisteban:

Els números indiquen diferents règims i condicions de titularitat. Així, les zones indicades amb el n. 11 són terres cultivades per particulars a partir dels

establiments de Francesc Canals i corresponen a la partida dels Groguets, situada per sota del canal. Aquesta zona se l'adjudicarà el Reial Patrimoni.

Les zones assenyalades amb el número 20 (ombrejat en groc) eren terres ermes, no cultivades i corresponen a les partides de Doblons, Pedregosa, Guardiola o Anglès (entre els dos barrancs) i Rajoleria, Bous, Rabosa o Racó Calent (dreta). Es mantindran sense cultivar fins a finals del segle XVIII, quan les monges les repartiran mitjançant contracte d'emfiteusi, després de confirmar-les-hi la titularitat. El número 19 (ombrejat en verd) eren terres arrendades per les monges a diferents particulars, abans i durant les obres del canal. Pel que fa al 8 eren terres cultivades per particulars a partir dels establiments de Francesc Canals, corresponents a la partida de l'Horta. Amb el 7 s'indica l'horta cultivada per les monges abans de l' inici de les obres. Finalment, la zona on apareixen els números 17 i 6 representen el nucli original de la nova població de Sant Carles.³²⁰

Els plets iniciats per les monges pervisqueren durant tot el temps que van durar les obres, però sobretot foren més insistents durant els anys de la comissió de Canals, ja que durant el període de Josep Martorell les terres que es van repartir van localitzar-se a la partida d'Amposta, sobretot a la ribera. El resultat d'aquestes demandes es produí el setembre de 1795 quan una Reial Executòria confirmà que la propietat de les terres de garriga, situades per sobre del canal (números 8,19 i 20 del mapa de Santisteban), pertanyien a la comunitat de monges de Sant Joan, atorgant-los ple dret per repartir-les i arrendar-les. No obstant, les terres que quedaven del terme de la Ràpita, des

³²⁰ BEGUER PINYOL, M., *opus cit.*, pàgs. 144-145.

del canal fins al mar (número 11 del mapa de Santisteban), se les adjudicà definitivament el Reial Patrimoni³²¹.

Un cop resolta la titularitat d'aquesta manera, qualsevol particular interessat en establir-se a les terres per sobre del canal, dintre de l'heretat de la Ràpita, va haver d'adreçar-se a les monges. Els arrendaments que efectuà aquesta comunitat a partir de 1795 es van fer mitjançant un contracte d'emfiteusis que recollia les condicions següents:

Les terres s'haurien de cultivar durant cinc anys a partir de la data de la firma del contracte. Exhaustit aquest termini podien tornar a mans de la comunitat, cas que restessin abandonades durant més de tres anys. El cens anual s'establia en sis diners d'ardits per jornal, però a part els emfiteutes havien de fer front als impostos eclesiàstics del delme i la primícia. A més, també havien d'aportar la vintena part dels fruits produïts, a excepció de fruites com les figues o les peres. Pel que fa a la voluntat que manifestaren alguns d'aquests emfiteutes de construir una casa a la nova població de Sant Carles, les monges els donaren permís per fer-ho, sense cap tipus de càrrega econòmica i només amb la condició que la construcció fos finançada íntegrament pels mateixos interessats. Tanmateix, les monges es reservaren perpètuament el dret de vendre, arrendar o disposar de les herbes de pastura que quedaven tant en terreny erm com en el cultivat per pagesos³²².

A partir d'aquell moment, la comunitat religiosa va firmar una nombrosa quantitat de contractes similars amb veïns de Sant Carles, tots ells de condició treballadora com ho eren llauradors, pescadors, artesans... entre ells els ja

³²¹ Biblioteca de Catalunya, Ms. 3.306, 321-330.

³²² AHCTE, Fons Notarial, Caixes 1327,1328,1331.

coneguts germans Lanti³²³. Segons Emeteri Fabregat, entre 1796 i 1825, l'orde de Sant Joan va concedir emfitèuticament 3.482 jornals repartits entre 208 establiments de 16,7 jornals de promig³²⁴.

No obstant, i malgrat que la titularitat del terme de la Ràpita havia quedat resolta, les monges continuarien denunciant els perjudicis que havien patit des de 1780 pel projecte del canal i nova població. També van demanar algun tipus de compensació per les terres que se'ls havien arravatat. A pesar de la seva insistència, les monges no aconseguiren cap indemnització per les usurpacions que els feren i els seus expedients van quedar paralitzats. No va ser fins el 1818 que es tornaria a obrir aquesta qüestió.

Com s'ha vist, la lluita per la possessió de la terra al delta de l'Ebre va ser molt intensa, sobretot a partir del projecte de la nova població de Sant Carles i el canal de navegació. La superfície de terreny a banda i banda de la desembocadura, que durant segles abans s'havia mantingut en la seva majoria erma i considerada comunal, ara es convertia en una terra susceptible de ser productiva i rica gràcies a la proximitat del canal i a la facilitat per accedir a l'aigua. Els diferents actors que havien protagonitzat les possessions del Delta fins al segle XVIII es veien ara sobrepassats per tots aquells que, vinguts de tots els indrets del país, podien accedir a una parcel·la mitjançant un establiment emfitèutic atorgat pel patrimoni reial.

Aquestes disputes pel domini jurisdiccional del delta de l'Ebre, a finals del segle XVIII, es poden contextualitzar en el procés general de pèrdua de legitimitat dels poders locals i senyorials enfront el poder de la monarquia, el

³²³ *Ibidem*.

³²⁴ FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri, "Concessions, aprisions..." , *opus cit.*, pàg. 60.

qual es farà cada cop més evident al llarg de l'edat moderna. La corona guanyava la pugna sobre els poders municipals que s'havien erigit en molts casos com a grans senyories territorials i jurisdiccionals.

Com apunta Xavier Ribas “*al segle XVIII el llibre dels Costums quedava massa llunyà i el projecte engegat per Carles III en fundar la nova població de Sant Carles de la Ràpita acabarà amb les aspiracions municipals de continuar administrant els erms deltaics, i deixarà de pledejar amb els possessors particulars*”.³²⁵ La titularitat de la terra al Delta es redefineix i les heretats gestionades pels poders tradicionals (com les monges o el gremi de llauradors) perden la seva condició de comunals per passar a mans de la monarquia amb l'objectiu d'incrementar les seves rendes patrimonials.

El panorama dels repartiments durant el segle XIX es veurà afectat per l'adveniment del règim liberal, el qual comportarà la pèrdua progressiva de poder del Reial Patrimoni per efectuar establiments.³²⁶ La privatització definitiva de totes les terres així com de les cases que pertanyien a la Corona es donarà amb la desamortització de Madoz durant la segona meitat del segle XIX.³²⁷

A mitjans d'aquest nou segle, concretament a partir de 1860, s'iniciarà un nou i definitiu projecte de construcció d'un canal de reg, no de navegació, per part de la *Real Compañía de Canalización del Ebro*, després que el primer

³²⁵ RIBAS VILANOVA, Xavier “Conflictes per la terra al delta de l'Ebre a l'època moderna: la Punta Grossa” a *Recerca*, n. 3, 1999, pàgs. 145-160.

³²⁶ Per un estudi dels repartiments de terres del delta de l'Ebre durant la segona meitat del segle XIX veure FABREGAT GARCERÀ, Emeteri, “L'aprisió en els segles...”, *opus cit.*

³²⁷ ROVIRA i GÓMEZ, Salvador-J., *La desamortització de Madoz a la província de Tarragona (1859-1886)*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1987, pàgs. 477-495.

projecte quedés abandonat, i el debat de la titularitat de les terres del Delta tornarà a ser palès.

L'enginyer francès Jules Carvallo, director d'aquest nou projecte de canalització de l'Ebre, va deixar constància de la situació del Delta a la primera meitat del segle XIX en un manuscrit titulat *Notice sur les terrains d'alluvion formis à l'embouchure de l'Ebre*. En ell afirmava que el Delta es trobava encara inculte en gran part i que l'explotació que se n'estava fent responia únicament a les necessitats de subsistència de la població. Es mantenien les activitats de pasturatge en algunes zones comunes, la recol·lecció de sosa, la pesca a les basses i la caça. Per altra banda, existien grans finques de particulars, com la del senyor Piñol (1.200 ha.) o la del marquès de Tamarit (1.600 ha.). De les 11.000 ha. de la riba esquerra s'estava conreant només una desena part i la part dreta del riu, de 20.000 ha., estava sent explotada solament en un 20%.

La realitat descrita per Carvallo el 1860 es pot verificar amb el mapa que acompanyava el projecte on s'indiquen les zones pantanoses i conreades del Delta. S'observa com a la segona meitat del XIX ja predominava el cultiu de l'arròs, el qual s'anirà estenent progressivament fins a l'actualitat. Les zones cultivades es localitzaven a banda i banda de riu i, en canvi, els terrenys entre Sant Carles i Amposta es consideraven terrenys pantanosos. Segons Carvallo, la titularitat de la terra d'aquest Delta a mitjan del segle XIX es distribuïa de la següent manera³²⁸:

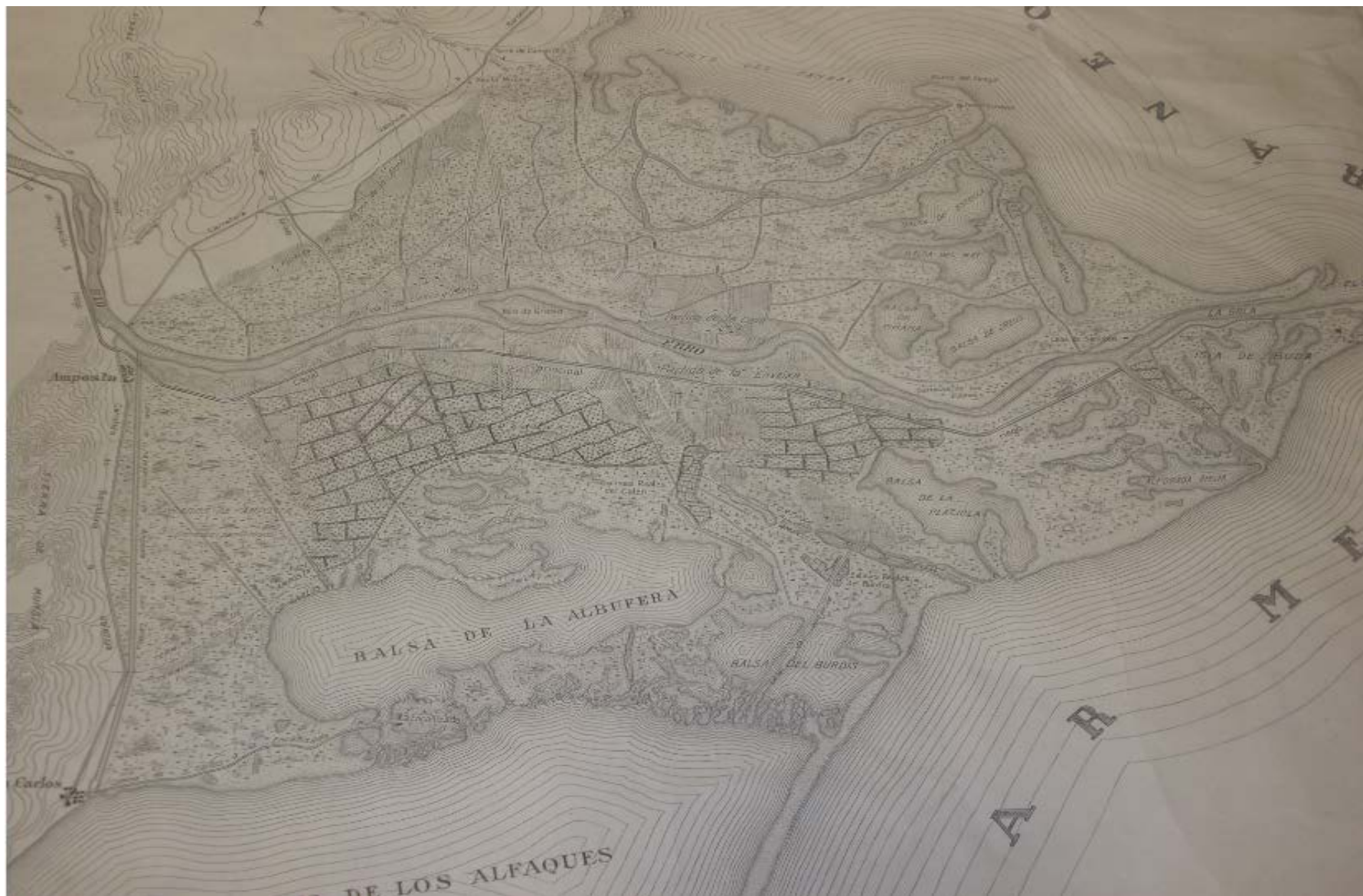
³²⁸ MUSEU DEL MONTSIÀ, *150 anys del canal de la dreta de l'Ebre. El canal que porta la vida*, ed. Comunitat general de regants del canal de la dreta de l'Ebre, Amposta, 2010, Capítol 1 "El Delta abans del canal", pàg. 56.

Taula 13. Distribució de la propietat de la terra del delta de l'Ebre segons Jules Carvallo, 1860.

Titular Superfície (ha)		Titular Superfície (ha)	
Reial Patrimoni	13.000	Societat de prats de l'aldea	1.000
Principals propietaris	5.000	Principals propietaris	3.200
Comunals	1.500	Comunals	6.800
Salines de l'estat	500		

Plànol general dels al·luvions de l'Ebre el 1860, des d'Amposta fins a la desembocadura.

FONT: Museu de les Terres de l'Ebre, Cartoteca, Nº de registre 2111, Signatura B1/043.

7.6. La resolució de recursos i la normativa de 1795.

L'arribada al poder de Carles IV va suposar la paralització del projecte de canalització i població de Sant Carles de la Ràpita, degut a la falta de recursos econòmics de la corona. A partir d'aquell moment, el futur de la zona dependria de les inversions privades que els particulars volguessin aportar.

Pel que fa a la resolució dels recursos sobre l'establiment de terrenys erms, aquesta va passar a mans de la Intendència la qual, seguint les reials ordres, havia de gestionar els possibles conflictes que sortissin entre les persones propietàries i els colons "desvalidos", fent prevaldre per sobre de tot els interessos dels colons, considerats per Carles IV com uns miserables treballadors agraris que necessitaven la seva protecció i empara. En el cas que les controvèrsies per terrenys fossin entre propietaris, el conflicte passaria a mans del Governador o Alcalde Major de Tortosa, amb les apel·lacions al mateix intendent.³²⁹

Les noves regles de funcionament, que havien de regular la gestió de les obres i l'establiment de terres, es van reunir en una Reial Ordre adreçada a l'Intendent de Catalunya el 24 de setembre de 1795. En total eren vint articles que, en definitiva, recollien aportacions de les diferents ordenances que s'havien elaborat des de l'inici de les obres l'any 1780. El contingut es referia a aspectes com qui tenia dret a poder gaudir de les terres i els tràmits a seguir en cas de conflicte entre els nous pretendents i els antics propietaris.³³⁰

En primer lloc es mantenia el dret a tots aquells veïns de Tortosa i d'Amposta de sol·licitar terres si la seva voluntat era cultivar-les, seguint la referència dels furs del Principat i sobretot la carta de població de Ramon

³²⁹ Biblioteca de Catalunya, Secció de Manuscrits, Ms. 3306.

³³⁰ Biblioteca de Catalunya, Secció de Manuscrits, Ms. 3306, 304-316.

Berenguer III, que atorgava el dret a quedar-se una terra a tot aquella persona que ho demanés per conrear-la. Quan aquestes terres fossin reclamades per possibles propietaris, aquestos haurien de presentar els títols acreditatius corresponents i a partir d'aquí s'analitzaria la seva petició, tenint en compte una sèrie de regles.

No obstant, per evitar l'espontaneïtat i la falta de control en l'aplicació d'aquests drets d'establiment, els interessats haurien de sol·licitar prèviament una llicència i permís a l'intendent, el qual els hi concediria gratuïtament, després de demanar un informe al Governador de Tortosa sobre les circumstàncies del pretendent i la qualitat del terreny demanat, certificant que era un terreny no ocupat. A més a més, el demandant hauria de ser veí de Tortosa o almenys hauria de manifestar pretensions de ser-ho; si ja era propietari d'un altre terreny s'havia d'informar de les condicions amb les quals el mantenia.

Un cop presentada la petició i els documents acreditatius, el governador de Tortosa decretava el reconeixement del terreny que s'efectuava mitjançant dos pèrits, un designat per l'interessat i l'altre per l'ajuntament. En cas de discòrdia entre ambdós, el governador havia d'actuar com un tercer pèrit. Un cop conformes, l'intendent procedia a decretar la concessió expressant el nombre de jornals, o la denegació, que no contemplava cap mena d'apel·lació ni de recurs.

En el cas que de la presentació de títols d'un suposat propietari se'n derivés que el terreny estava comprès dintre dels límits de la seva propietat, però era de donació anterior a la carta i fur de població, o no es coneixia la

seva possessió per ser de temps immemorials, se li denegava la concessió si no es comprometia a cultivar-lo dintre d'un termini de sis anys.

En els casos en què el propietari acredités la seva propietat com a legítima amb executòries judicials, no se li concediria el terreny encara que la possessió fos posterior a la carta de població. Simplement se li deixaria cultivar durant quatre anys, denegant-li aquest dret si no ho complís.

Si per contra justificava la legitimitat de la terra, recolzant-se en que li havia estat atorgada per intendants o batlles anteriors, havia de tenir-se en compte que el nombre de jornals que demanava era igual al de la donació original.

En cas que algun antic propietari demanés els drets d'unes terres que estaven fora dels límits de la seva possessió original, les quals hagués mantingut ermes, aquestes s'atorgarien al nou pretendent per considerar que el fet d'abandonar-les li restava qualsevol poder sobre elles.

Si la finca no tenia propietari reconegut, l'intendent la podia adjudicar amb una entrada de dos rals per jornal i un cànon anual de dos diners. La quantitat obtinguda d'aquesta contribució es destinaria a la conclusió de les obres de la nova població. Una vegada finalitzades les obres, aquests cànons havien de desaparèixer i les propietats restarien en mans dels seus posseïdors sense cap gravamen.

La normativa també regulava la situació de les terres que, per la seva immediació al mar o salubritat, només podien ser cultivades amb plantes com la sosa. En aquests casos, el rei demanava que es formés un "montepío", és a dir, una cooperativa de llauradors que gestionés la seva recol·lecció i producció.

Taula 14. Buidatge d'escriptures presentades al notari Pedro Foguet entre 1781 i 1782, durant el comissionat de Francesc Canals.³³¹

(O:oest/ E: est/ N:nord/ S:sud/ P.:partidal/ C.:carrer)

(*:començarà a pagar el cens "en el término de dos años contaderos del día presente en adelante")

FONT : Elaboració pròpia.

NOM del sol·licitant	ORIGEN	DATA DE PETICIÓ/ CONCESSIÓ	SITUACIÓ	PETICIÓ jornals	CONCESSIÓ jornals	PAGAMENT ENTRADA (diner d'ardit)	CENS ANUAL/ jornal (diner d'ardit)	Total primer pagament (diners d' ardits)	Observacions
Juan Garrofa	Sant Carles	24/2/1782 1/3/ 1782	O. canal, p.Horta.	2	1,5	5	5	7,5	
Francesc de Millas, marquès de Vilana	Barcelona	22/12/1780	P. Carrasca,E. mar,N. Llac,O. Talavera.	400	300	5	5	2100	Obligació de construir quatre cases.
Ramon Talavera i Dalmases	Madrid	8/12/1780 19/1/1781	P. Carrasca, E. Vilana, S. sèquia,O. canal.	400	400	4 pesos pels 200 primers i 6 pels altres 200.	5	2800 lliures d'ardits= 2000 pesos de billó	Obligació de construir dos cases. Apoderats Celedonio de Mena i Juan Carvallo, de Barcelona.
Juan Vidal i Mir, secretari Junta de Comerç de Catalunya	Barcelona	5/4/1781 8/5/1781	P. Teix, E. erm, S. Saleta, O. canal,N. Gecceli.	150	100	6 pesos	5	600 pesos	
Angel i Lucas Lanti, comerciants	Barcelona i Sant Carles	1/3/1782	P. Horta, E. canal i sèquia molí, O. sèquia barrancs.	6	6	5	5		
Juan Soler Marles, arquitecte i mestre aparellador	Sant Carles	28/2/1781 2/3/1781	P. Carrasca,E. camí veïnal, S. Vilana, O. Garriga, N. Soler.	1	1	5	5		És un terreny que s'havia concedit a Miguel Garcia però aquest l'havia abandonat i limitava amb un altre terreny que ja tenia Juan Soler.
“	“	22/2/1782 1/3/1782	P. Carrasca,E. camí veïnal, S. Vilana,O. Garriga, N. Sierra.	1,5	1,5	5	5	8	Terreny que tenia Juan Salas i Tarrès i que l'havia abandonat.

³³¹ ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Volum 455 (complet).

Miguel Ricart, guarda magatzem	Sant Carles	21/2/1782 23/2/1782	P. Carrasca,O. canal.	6	6	5	5		
Tomás Sierra, mestre de Gracia de la R. Armada y sobrestant de les R. Obres	Es vol establir a Sant Carles	30/9/1780 23/2/1782	P. Carrasca, E. camí veïnal,S. Soler, O. Garriga,N. Guindulain.		3	5	5	1 sou i 3 diners	
Nicolàs Costas Soler, assessor	Sant Carles	20/2/1782 1/3/1782	P. Carrasca, E. camí veïnal,S. Guindulain, O. Garriga, N. Domènech.	1,5	1,5	5	5	8	És un tros de terra que havia abandonat el cirurgià de la població Josep Orient
Mariano Gecceli, veí i comerciant de Barcelona	Barcelona	26/12/1780 2/1/1781	E. erm, S. Vidal, O. canal, N. erm.	150	100	5	5	500 pesos de billó=700 lliures d' ardits	Apoderat Juan Antonio Gironda, empleat de les obres.
Luís de Guindulain, sobrestant R. Obres del canal	Sant Carles	28/9/1780 23/2/1782	Camí veïnal, garriga i Nicolás Costas (il·legible).	4 o 6	2	5	5	10	
Carlos Vandesompele, sobrestant R. Obres del canal	Sant Carles	29/9/1780 23/2/1782	Il·legible.	4 o 6	2	5	5	10	
Ramon Talavera i Dalmasés	Madrid	14/3/1782	Dues cases nova població: illa n.2, E. C/ Rampar, S. Lanti, O. C/ Marinada, N. barranc monges.	2 cases			12 rals de billó		
“			No apareix.	6	6		5	1 lliura 5 sous d' ardits	Firma Don Miguel Ricart
Angel i Lucas Lanti, comerciants.	Milà	20/5/1782	E. arenal de la platja, S. mar i sorra, O. cobert on viuen els pescadors, N. altres cobertes i part del forn i molí.	Casa fonda.	Casa fonda.	6000 rals d' ardits= cedeixen al rei l'edifici que tenen començat d'igual import per a que disposi com a cosa pròpia.	40 rals d' ardits		Demanen la casa on tenen la fonda i parador.

Miguel Seguí, prevere i benef. de l'església Sants Reis de Barcelona	Barcelona	18/1/1781		50	50	3500 rals d'ardits.	5	
Raimunda Canals i Seguí	Barcelona	18/11/1780 20/11/1780	P. Grogquets, E. erm, S. Miguel Seguí, O. canal,N. particulars.	80	80	4 pesos	5	
Josepa de Marles i de Saleta	Barcelona	23/1/1781 29/1/1781	P. Teix, E. erm, S. s'establiran, O. canal, N.erm.	60	60	6 pesos	5	5040 rals d' ardits.
Luis Maria de Marles, noble de Barcelona	Barcelona	23/1/1781 29/1/1781	P. Teix, E. erm, S. s'establiran, O. Marlés, N. Erm.	60	60	6 pesos	5	5040
Teresa Vallescar i Terradellas	Barcelona	18/11/1780 30/11/1780	P. Carrasca,E. i S. erm, O. canal, N. Talavera.	50	50	4 pesos	5	2800 rals d' ardits
Don Miguel Ripol, de l'Orde de Jerusalem i prior de la parròquia d'Amposta	Amposta	6/4/1781 23/2/1782	E. camí Salines, O. canal, S.Forcadell, N. sèquia Lligallo.	10	12	2 din	2	Amposta
Francisco Cuartiella, mestre aboticari d'Amposta	Amposta	6/4/1781 23/2/1782	P. Quart, O. canal, E. sèquia Lligallo, S. Esteve,N. Sánchez.	6	4	2	2	6 Amposta
Josep Antonio Garcia, batlle i llaurador	Amposta	23/2/1781 23/2/1782	P. Assagador Coll del Bisbe, E. Lafont, S. i N. erm.	40	40	2	2	Amposta
“	“	23/2/1781 19/3/1782	P. Mas d'en Civil, enfront carretera San Carlos, E. camí Amposta, O. Lafont, N.Torta, S. Garcia.	20	20	2	2	Amposta
“	“	3/4/1782 9/4/1782	P. Serverona, N. terra pròpia, E. Ballesté, S. erm, O. Vergés.	4	4	2	2	Amposta
“	“	4/4/1782 9/4/1782	P. Plans, E. terra pròpia, N. Pérez, O. Paulo, S. erm i Tomàs.	11	11	2	2	3 rals i 14 diners Amposta

Josep Dragó, Ilaurador	Amposta	8/4/1782	P. Ribera,bassa d' en Besós i lligallo, N. Messegué, E. Solà.	10	10	2	2	1 sou i 8 diners	<i>"hallándose el suplicante cargado de familia y corto de tierras"</i> Amposta
Gabriel Beltran, Llaurador	Amposta	12/2/1781 23/2/1782	P. Monrampaire, N. Domingo, E. i O. erm.	11	12	2	2	1 ral d' ardit	Amposta
Antonio Valmaña, mestre forner	Amposta	12/2/1782 12/3/1782	P. Mas d'en Civil, E. Lafont, O. Lopez, N. Bosch.	12	12	2	2	1 ral d' ardit	Amposta *
Ildefonso Forcadell	Amposta	5/2/1782 23/2/1782	P. Bassa d'en Besós, O. Thomas, N. Forcadell, E. Solà, S. erm.	16	16	5	5		Amposta *
“	“	6/3/1782 12/3/1782	P. Mas d'en Civil, O. Forcadell, N. Ferré, E. Sol.	12	12	2	2		*
Pedro Vergés, Ilaurador	Amposta	14/2/1781 23/1/1782	P. Serverona, N. terra pròpia, O.Matamoros.	2 o 3	3	2	2	6	Son terres que ell ja havia cultivat abans de barrella perquè estan al costat de la seva terra. Amposta. *
Agustí Forcadell, regidor segon de l'ajuntament d'Amposta	Amposta	8/4/1782	P. Bassa d'en Besós, O. Forcadell, N. Ferré, E.Solà, S. erm.	12	12	2	2		Fa 20 anys que té una parcel·la a la bassa d'en Besós. Amposta *
Francisco Tomàs, Ilaurador	Amposta	8/3/1782 13/3/1782	P. Monrampaire, N. Montañés, O. Bosch, S. i E. erm.	10	6	2	2		Presenta tres memorials Amposta *
“	“	13/3/1782 11/5/1782	P. Plans, O.Paulo i Iriarte, N. Garcia, S. Montañés, E. erm.	4,5	4'5	2	2		*
“	“	11/3/1782 14/3/1782	P. Carlet, O. Pérez, N. Domingo Oliver, S. Bassa d'en Besós.	8	4	2	2	1 ral i 5 diners	*
Vicente Sabater, Ilaurador	Amposta	12/3/1782 13/3/1782	P. Colla, S. Serret, N. camí Salines, E. Anglès, O. Vidal.	3,5	3	2	2		Presenta dos memorials Amposta
“		13/3/1782 13/3/1782	P. Carlet, O. camí teulada, E. camí Salines, N. Domenech, S. Bel.	14	14	2	2	1 ral i 2 diners	*
Francisco Montañés	Amposta	12/2/1781 23/2/1782	P. Monrampaire, N. Beltran, P. Tomás, E. i S. erm.	18	12	2	2		Tres memorials Amposta*

“	“	12/2/1781 23/2/1782	P. Plans,E. i S. terra pròpia,N. Tomàs, S. Esteve.	6	4	2	2	*	
“	“	12/2/1781 23/2/1782	P. Plans, O. Tomàs, E. i N. erm, S. Callau.	5	2	2	2	3 sous d' ardits	*
Juan Torta	Amposta	8/3/1782 14/3/1782	P. Bassa d'en Besós, E. Murria, O. Idiarte, S. i N. terra pròpia.	8	8	2	2	1 sou i 4 diners	*
Josep Domenech, jornaler	Amposta	10/3/1782 14/3/1782	P. Carlet, O. camí teulada,E. camí Salines, N. Conde, S. Sabaté.	14	14	2	2	1 ral i 4 diners	Amposta *
Juan Bautista Serret	Amposta	12/3/1782 14/3/1782	P. Carlet, O. camí teulada, E. camí Salines, S. Conde, N. Idiarte.	14	14	2	2	1 ral i 4 diners	Amposta *
Dionisio Sánchez, llaurador	Amposta	22/2/1782	P. Lligallo, N i O. Cuartiella,S. Lligallo, E. Bautista.	2	2	2	2	4	Al no saber escriure fa la petició Don Josep Mariño, encarregat obres del canal. Amposta *
Josep Isert, llaurador	Amposta	16/3/1782 17/3/1782	P.Carlet, entre camí Salines i Teulada, N. Cavallé.	20	20	2	2	3 sous i 4 diners	Amposta *
Jaume Gombau, llaurador	Amposta	17/3/1782 17/3/1782	P. Mas d'en Civil, E. Bosch, O. erm, N. Torta,S. Forcadell.	10	7	2	2	1 sou i 2 diners	Amposta *
Pedro Carles, llaurador, masover d’Antonio Oriol de Tortosa	Amposta	21/2/1782 12/3/1782	P. Mas D'en Civil, E. Garcia,O. i S. erm, N. Lafont, Balmaña i López.	20	16	2	2	2 sous i 8 diners	Amposta *
Francisco Bosch	Amposta	15/2/1782 23/2/1782	P. Mas d'en Civil, E. Antonio Garcia, O. Gombau, N. Torta, S. Lafont, Valmaña i Lopez.	30	20	2	2	3 sous i 4 diners	Amposta *
Juan Rosselló	Tortosa	14/2/1781 28/2/1782	Illa Hernández, més avall de la Cava.	40	32	2	2	2 rals i 16 diners	Tortosa
Josep Agramunt	Tortosa	2/4/1781 28/2/1782	P. Bosc, N. i E. erm, S. camí veïnal, O. Calvet.	20	16	2	2	1 ral i 8 diners	Tortosa *
Juan Sol, llaurador	Tortosa	20/2/1781 28/2/1782	P. Bosc, S. i O. Ferreres, N. Aragonés, E. erm.	20	16	2	2	1 ral i 8 diners	Tortosa *

Josep Llasat, llaurador	Tortosa	11/2/1782 28/2/1782	P. Bosc, N. Sol, E. Martorell, S. Montserrat i O. erm.	50	32	2	2	2 rals i 14 diners	Tortosa *
Francisco Montserrat, llaurador	Tortosa	11/2/1781 28/2/1782	P. Bosc, N. Martorell, E. Colomé, S. terra pròpia i O. Llassat.	25	20	2	2	3 sous d'ardits	Ja en tenia 90 jornals al mateix terreny
Juan i Julián Lafont, pare i fill, llauradors	Amposta	23/5/1781 14/3/1782	P. Ribera, N.,O. i S. erm, E. sèquia de Clemente.	40	25	2	2	4 sous i 2 diners	Amposta *
Josep Montañés	Amposta	16/3/1782 17/3/1782	P. Vecassines,S. i O. erm, N. Fabregat, E. Iriarte.	20	20	2	2	3 sous i 4 diners	Amposta *
Juan Bautista Murria	Amposta	12/3/1782 14/3/1782	P. Plans, O. Tomàs Arasa, S. Argentó, N.Tomás, E. Reverter.	1	1	2	2	2 diners	Fa 20 anys que posseeix un jornal i se li ha deteriorat Amposta *
Antonio López	Amposta	24/2/1782 12/3/1782	P. Carrasca, E. Valmaña,O. Forcadell, N. Bosc, S. erm.	10	12	2	2	1 ral d' ardit	Amposta *
Pedro Franco, cavaller Orde de Calatrava i ofic. de la Secret. d'Estat i Despatx de Guerra.	Sant Carles	24/9/1782 6/7/1786 (escriptura amb Martorell)	P. Teix immediats real canal de San Carlos, E. erm, S. erm i Geceli, O.Vidal,Geceli i canal, N. Marlés i erm.	1000	1000	2	2	8 lliures,6 sous i 8 diners.	Ho demana l'interessat i li concedeix el rei pels mèrits en els serveis prestats, a canvi de que els sembri en parts de 25 o 50 jornals on hi construirà en cada part una casa i ho delimitarà amb arbres. Terme de Sant Carles.
Angel i Lucas Lanti	Sant Carles	2/12/1782	P. Monrampaire, tots costats erm.	25	25	2	2	4 sous i 2 diners	La terra era d'Angel en escriptura de 26 d'octubre de 1782, i aquest també la posa a nom del seu germà Lucas. Pagaran cadascú la meitat del cens.

Taula 15. Buidatge d’escriptures presentades al notari Pedro Foguet entre 1784 i 1785, durant el comissionat de Josep Martorell.

Angel i Lucas Lanti	Sant Carles	16/12/1784	Demanen no pagar la renda de la posada durant tres anys per poder fer front a tots els costos que han tingut per construir-la, així com també poder vendre tot tipus de comestibles.		Se'ls permetrà vendre tota classe de comestibles, menys la carn.				Comenten que encara para molt poca gent a Sant Carles procedent de la carretera Barcelona-València. Fan un memorial adreçat a l' intendent de la província de Palència don Vicente Carrasco, Comissari real i Revisor de les obres
“	“	“	P. Horta, E. canal,N. Ramon Estapé, O. camí veïnal, S.Canals.	11	12,5	5	5	5 sous i 2,5 diners	Durant dos anys.
Josep Bitner	Sant Carles	8/11/1784	P. Horta, llinda Vandesompele, Canals i camí veïnal.	1 i 3/4	1 i 3/4	2	2	4	

CAPÍTOL 8. LA FINALITZACIÓ DE LES OBRES I L'EVOLUCIÓ JURÍDICA DE LA NOVA POBLACIÓ.

8.1.L'abandonament de les obres.

Tradicionalment, les causes que expliquen l'abandonament de les obres del canal i nova població de Sant Carles s'han tendit a relacionar com a conseqüència de la mort del monarca que les impulsà, Carles III. Però un anàlisi detallat dels fets ens indica que la seva desaparició no va significar la paralització total del projecte, ja que el seu fill i successor Carles IV va continuar-les aproximadament durant cinc anys més. Per tant, els motius els hem de buscar en un conjunt de circumstàncies econòmiques, socials i polítiques que es van anar donant al llarg d'aquests quinze anys, que van anar degradant el projecte i les mateixes expectatives posades en ell, fins que el març de 1794 es decretà la seva paralització definitiva.

Un dels personatges que més esperances i il·lusions havia dipositat en aquesta empresa, el Conde de Floridablanca, va haver de fer front a nombrosos obstacles que van anar malmetent el projecte. Les contínues disputes per la pertinença de les terres amb els llauradors de Tortosa, d'Amposta o d'Alcanar, juntament amb les constants reclamacions de les monges, no van fer fàcil el desenvolupament de les obres. La figura de Francesc Canals i la manera com va dur a terme la seva comissió no va respondre tampoc a les expectatives de Floridablanca, veient-se obligat a substituir-lo el 1785. El ritme de les labors va ser molt lent i les mateixes característiques del terreny, amb zones pantanoses que s'inundaven habitualment, van encarir uns treballs que contínuament es veien necessitats de més fons i recursos per tirar endavant.

Aquestes mateixes condicions físiques de la zona provocaven de manera reiterada l'aparició d'epidèmies que feien abandonar l'activitat durant un temps a tots els treballadors, incrementant encara més el retard i els costos. Aquest motiu seria el que precipitaria una de les decisions que es poden considerar com un primer pas cap a la finalització.

En aquest context, el desembre de 1788, va arribar la mort del monarca Carles III. El seu successor Carles IV d'ideologia més conservadora davant el temor del possible esclat d'una revolució liberal, a semblança de la que s'estava produint a França, va paraitzar les reformes il·lustrades iniciades pel seu pare. Els objectius d'expansionisme econòmic i comercial, que havien propiciat entre altres les obres per a la navegació i el comerç pel riu Ebre, ja no eren prioritaris per a la corona i el projecte va quedar infravalorat pels nous ministres del rei: el Conde d'Aranda i Manuel de Godoy³³². No obstant, Floridablanca va continuar confiant en el projecte fins el moment de la seva substitució en el govern, el 1792. L'obra del canal, com s'ha dit al capítol 4.3., va aparèixer en diferents escrits polítics del ministre, com en el cas del memorial adreçat a Carles III uns mesos abans de la seva mort o en el mateix testament polític de Floridablanca³³³:

“El canal de Tortosa es otra empresa de vuestra majestad, que en pocos años ha facilitado la navegación del Ebro, de las inmediaciones de la villa de Amposta hasta el puerto de los Alfaques, evitando el rodeo y los peligros que

³³² Per un estudi sobre la trajectòria política dels ministres de Carles III i Carles IV veure ESCUDERO JOSÉ, Antonio, *Los orígenes del Consejo de Ministros en España*, Vol. 1, Editorial Complutense, Madrid, 2001.

³³³ RUMEAU DE ARMAS, Antonio, *El testamento político del conde Floridablanca*, Consejo Superior de Investigaciones científicas, 1962.

había para salir al mar por aquel río. Sirve también este canal para la navegación y riego de las muchas tierras de aquel campo, que antes estaban eriales por la frecuente falta de lluvias; se ha fundado igualmente en aquel puerto la nueva población de San Carlos, y se continúan las obras para darles la posible perfección y utilidad”³³⁴.

Amb aquest canvi en la política espanyola, el projecte de Sant Carles va perdre un dels seus més fidels defensors. A aquest fet s'ha de sumar que l'esclat de la Guerra Gran l'any 1793 i la guerra del Francès, ambdues contra França i els conflictes amb Anglaterra, van orientar tots els fons de la corona cap al finançament de la política exterior. Continuar sufragant les obres d'un canal que s'hauria de construir de nou ja no tenia cap sentit, de manera que mitjançant una reial ordre el març de 1794 el nou monarca va decidir posar punt i final a la construcció del canal de Sant Carles. En ella s'argumentava l'elevat cost i la poca amortització de l'empresa. No obstant, deixava la porta oberta a una possible finalització amb la condició que les despeses anessin a càrrec de la iniciativa privada:

“Después del más pródigo y detenido examen, resolvió la suspensión, con calidad de por ahora, de todas las obras del nuevo canal y Población de San Carlos, en consideración a los muchos gastos que había ocasionado y

³³⁴ MOÑINO FLORIDABLANCA, José, “Memorial presentado al rey Carlos III” a *Obras originales del Conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, Colección de Don Antonio Ferrer del Río (ed.), Madrid, 1867, pàg. 327.

*continuaba causando aquella empresa, sin verificarse las grandes esperanzas de utilidad pública que de ella se habían concebido”.*³³⁵

L'ordre exposava els principals motius que provocaren aquesta decisió i que com s'ha dit, venien de lluny. Es va considerar que des de l'any 1781 totes les obres executades a la nova població de Sant Carles havien estat infructuoses, particularment les del canal, el qual en la seva major part s'havia de construir de nou, degut als problemes que presentava per garantir la navegació. Així mateix, els treballs per a la comunicació de l'Ebre, el seu desguàs i els del port dels Alfacs i la nova població començada es van presentar com quelcom molt costós i incert. Comparant-les amb els beneficis que estaven tenint altres obres finançades per l'estat, que es desenvolupaven al mateix temps, es dubtava de la confiança i garantia d'èxit. Es feia palès els constants litigis ocasionats pels nous establiments, que havien fet augmentar la discòrdia entre els grans propietaris i els nous colons.³³⁶

Així doncs, es decidí suspendre les obres i acomiadar tots els empleats amb sou fix, excepte el subdelegat, al qual el rei va destinar a altres encàrrecs considerats més útils. D'entre els operaris i jornalers, els més ben preparats, se'ls va incorporar a altres obres de camins, sota la direcció de Don Ignacio Omulzijan; a la resta se'ls va acomiadar amb una gratificació equivalent al sou de dos o tres mesos. També es va deixar de pagar el sou del capellà destinat a Sant Carles i, per substituir-lo, va haver de tornar a desplaçar-se el de Tortosa o el d'Amposta. Les cerimònies litúrgiques es van continuar celebrant a l'antiga

³³⁵ AHN, *Consejos*, Lligall 22697.

³³⁶ *Ibídem*.

capella de les monges, perquè les obres de la nova església també es van aturar.³³⁷

Els cinquanta mil rals mensuals que la Reial Audiència havia destinat a les obres, quaranta mil pertanyents al fons de Correus i deu mil de l'impost de la sal, van deixar d'atorgar-se i només es van continuar utilitzant els recursos de la sal per a la construcció de la carretera entre Barcelona i València, concretament per edificar els ponts, embornals i calçades, i allisar el terreny pedregós.³³⁸

L'activitat al canal va desaparèixer i tots els treballs fets fins aquell moment van quedar en un no res. No obstant, pel que fa al desenvolupament de la nova població no va passar el mateix i es pot afirmar que l'establiment va tirar endavant, ja que Carles IV va decidir traslladar les competències sobre el poble a la Secretaria d'Hisenda, el qual passaria a fer-se càrrec de la seva continuació i conclusió, així com dels futurs establiments de terres a la zona. La paralització definitiva de les obres del canal no van provocar un abandonament de la nova població per part de les autoritats, com moltes vegades s'ha afirmat, sinó que es va continuar treballant per tirar-la endavant malgrat que en menys intensitat.

Com va evolucionar la nova població a partir d'aquell moment? Sota quines ordres i reglaments va anar creixent i formant-se Sant Carles de la Ràpita?

³³⁷ *Ibidem.*

³³⁸ *Ibidem.*

8.2.L'evolució jurídica de la nova població de Sant Carles.

Per analitzar l'evolució jurídica de Sant Carles a partir de 1794 cal recordar sota quines circumstàncies governatives va néixer. En el capítol dedicat al repartiment de terres i els problemes que aquest va ocasionar, ja s'han analitzat quins foren els conflictes que s'originaren per l'intromissió del Reial Patrimoni en el terme de la Ràpita i quines contradiccions va comportar aquesta circumstància, amb els drets tradicionals de propietat que havien regit aquelles terres des de l'època de la reconquesta.

Els furs que havien atorgat el domini útil del Delta als tortosins, així com també els drets d'explotació de la pesca de les basses, se sumaven a la propietat per part de les monges santjoanistes del terme de la Ràpita i als drets d'aprisió, que havien adoptat alguns particulars al reduir a cultiu parcel·les de terra ermes.

Aquests interessos es veurien afectats quan el 1780 Carles III, fent ús del seu domini directe, va assignar tots els terrenys que s'havien de veure involucrats amb les obres del canal al Reial Patrimoni de la corona. A partir de llavors, el canal, les terres circumdants i la nova població van passar a estar sota la jurisdicció privativa, econòmica i governativa d'un Comissari nomenat pel rei. Aquest règim jurídic va regir la nova població de Sant Carles fins a la mort del monarca.

A partir de l'any 1790, el control va passar a mans de la Intendència que hauria de respondre de totes les causes civils, econòmiques o criminals que es generessin a la nova població i també al canal. L'intendent de la província de Tarragona en aquell moment, el Conde de Guzmán, es va convertir en el responsable del canal i nova població, inclús després de la paralització de les

obres el 1794. Guzmán va rebre l'encàrrec de conservar i custodiar la nova població de Sant Carles, que deixava de ser competència del Reial Patrimoni per passar a ser-ho del Ministeri d'Hisenda.

Degut a que els repartiments de terres en aquesta nova etapa van continuar, les noves normes que els havien de regular van quedar reflectides en una reial ordre el 24 de setembre de 1795, que hem analitzat al capítol 8.6, les quals van atorgar també a l'intendent les competències en aquesta qüestió. Aquest nou plantejament i sistema de repartiment intentava evitar els possibles litigis amb antics propietaris de terres.

El conflicte amb les monges va continuar latent al llarg dels anys. La decisió presa el 1796 d'atorgar-los-hi les terres de la part nord del canal i algunes cases semblava, en un principi, que havia posat punt i final al litigi; el fet de no rebre les indemnitzacions que se'ls va prometre ho va impedir.

8.3.Les tasques de manteniment.

Com s'ha dit, a partir de 1794, la persona encarregada de prendre les decisions a Sant Carles de la Ràpita va ser Guzmán. Per preservar totes les obres que s'havien fet fins al moment, impedir el seu deteriorament i evitar que no s'abandonessin del tot, va decidir nomenar una persona de confiança: Llorenç Casadevall, mestre major de fusteria de la nova població. A Casadevall li assignà un sou de dotze rals de billó diaris i altres quatre per al seu peó.

La figura del subdelegat va donar pas a la del conservador. El maig del mateix any el nou responsable va rebre les instruccions relacionades amb la custòdia i conservació del poble, el canal, les dàrsenes i els materials existents

de les obres, on es mostrava una clara voluntat per part de l'intendent de mantenir la ciutat viva i evitar que no caigués en la ruïna³³⁹

El conservador havia de mantenir les obres fetes en bon estat i no deixar abandonades aquelles que estaven a mig fer. Tots els mesos havia d'inspeccionar les cases i edificis censats de la població i solucionar possibles deterioraments o destrosses, ja fos per temporals o per altres motius, posant especial atenció als edificis que encara estaven oberts, per examinar-los i controlar que els habitants no els maltractessin ni els deterioressin de manera violenta. També quedava prohibit acollir-hi cavalleries i ramats.

Havia de reconèixer amb certa freqüència el canal, les pontones, dàrsenes i materials per evitar qualsevol destrossa i si descobria alguna persona que malmetés aquestes estructures, s'hauria de notificar al cap i mestres del servei de seguretat. En últim extrem podia acudir al batlle d'Amposta i Alcalde Major de Tortosa, que eren els qui exercien la jurisdicció en aquella subdelegació. En cas que algun edifici necessités alguna reparació, es contractaria un paleta, que seria ajudat pel peó per acabar abans i no augmentar el cost.

També era l'encarregat d'administrar els diners del fons dedicat a la conservadora, de manera que havia de cobrar una mensualitat de lloguer als habitants que ocupessin cases pertanyents al rei i 40 rals mensuals per arrendaments de l'horta. D'aquesta percepció econòmica, juntament amb el sobrant del producte de la barca d'Amposta, un cop deduïts els costos del sou

³³⁹ Biblioteca Nacional de Catalunya, *Secció Manuscrits*, Ms. 3306. "7 de mayo de 1794. Instrucciones que deberá cumplir el Maestro Mayor de carpintería y aposentador Lorenzo Casadevall en la conservación i custodia de las obras de la población, canal, dársenas y materiales que se le confían mediante esta superior determinación". Veure Annex.

de Don Luis Guindulain, els seus mariners i la seva conservació, sortiria el seu sou i el del peó.

Les funcions d'aquest peó giraven entorn a les tasques de manteniment i neteja de la població: s'havia de tenir cura dels arbres, revisar diàriament les basses de la sal, les puntones del canal i dàrsena gran, de manera que no quedés res descuidat, a més de reemplaçar les rampes i reconèixer els terrenys inundats per xàfecs.

Pel que fa a la ubicació dels llaguts dels pescadors, Llorenç Casadevall, havia de controlar que cap pescador els introduís a la dàrsena gran, sinó que es col·loquessin a la platja, com sempre s'havia fet.

8.4.El finançament de la Conservadoria.

Les despeses que comportarien aquesta nova etapa a la ciutat de la Ràpita serien resoltes gràcies al producte de la barcaassa i els lloguers de les cases del poble, de les terres i de les fondes de Sant Carles i d'Amposta, de les quals quedarien uns setanta-cinc rals de billó mensuals, un cop pagats tots els salaris dels treballadors de la barca, del conservador i del peó de Sant Carles. La taula següent mostra les quantitats:

Taula 16. Comptabilitat de la Subdelegació de Sant Carles el 1794.
FONT: Biblioteca Nacional de Catalunya, Secció de Manuscrits, Ms. 3306.

PRODUCTES LOCALS (entrades mensuals)		Rals de Billó
Producte mensual de la barca de pas pel riu a Amposta.		1230
Lloguers de les cases habitades de Sant Carles.		100
Arrendament de la fonda de Sant Carles.		40
Arrendament de l'horta de Sant Carles.		40
Arrendaments de les fondes d'Amposta.		80
TOTAL		1490
COSTOS DE CONSERVACIÓ DE LES OBRES DE SANT CARLES I BARCASSA D'AMPOSTA (Sortides mensuals)		Rals de Billó
Sou de l'empleat, del patró, mariners i mula de la barca.		930
Sou del conservador de les obres de Sant Carles.		365
Jornal del peó ocupat en el manteniment de la població y del canal		120
TOTAL		1415
DIFERÈNCIA ENTRE ENTRADES I SORTIDES		75

Segons Guzmán, aquests setanta-cinc rals de billó de beneficis podrien augmentar si s'acabava la construcció del molí fariner, el qual en la part que donava al mar ja estava força avançat. El seu funcionament podria donar servei als ports del voltant i a les Reials Salines que, gràcies al canal, podrien conduir els seus grans fins al molí amb més comoditat i rapidesa. Es calculava que el

molí podria proporcionar entre deu mil i dotze mil rals de billó anuals i fins i tot arribar a quinze mil.

Per acabar l'habilitació del molí eren necessaris aproximadament uns cinc mil rals que, juntament amb els 10.698 que ja portaven gastats, sumaria un total de 16.000 rals, els quals serien compensats pels beneficis que donaria. Per poder aconseguir aquests diners Guzmán proposava adjudicar el producte de la venta de 300 quintars de barrella, pertanyent a l'establiment de Sant Carles, que donaria uns beneficis d'uns set mil a vuit mil rals de billó.³⁴⁰ Del producte del molí també en sortiria el sou del geòmetra, personatge encara necessari perquè les demandes de terres per part dels veïns de Tortosa i Amposta continuaven, i per tant la seva presència era necessària per assenyalar, dibuixar els plànols exactes de les partides i per determinar els límits dels terrenys.

Una de les activitats que proporcionaria els recursos per mantenir la nova població va ser, com hem dit, el producte de la barcassa. Sobre aquesta qüestió disposem de la comptabilitat registrada durant quatre mesos, concretament els de juliol, setembre, novembre i desembre de 1789, amb l'especificació de la quantitat de persones, carruatges, carros i caps de bestiar que, per passar d'una banda a l'altra de riu, utilitzaven la barcassa.

³⁴⁰ El preu del quintar de barrella variava segons la zona de producció, qualitat i època. En aquest cas, si tenim en compte les expectatives de guanys que proposava el Conde de Guzmán per a la barrella de Sant Carles, el quintar de barrella a la regió de Tortosa girava entorn als 25 rals de billó. Aquest preu devia estar per sota del preu habitual ja que Guzmán comenta que, degut a les circumstàncies de guerra amb què es trobava el país, el preu era més baix.

Segons VELASCO HERNÁNDEZ a "La sosa barrilla...", *opus cit.*, el preu del quintar de barrella a Cartagena el 1771 era de 36 rals. Durant la dècada de 1740 la barrella murciana va augmentar de 40 a 50 rals. L'època més idònia per a la compra de barrella era durant el període de recol·lecció de la collita que es feia a l'agost. PASTOR REY DE VIÑAS, Paloma, *Historia de la Real Fábrica de Cristales de San Ildefonso durante la época de la Ilustración*, ed. CSIC, Madrid, 1995, pàg. 393.

Taula 17. Relació del nombre d'individus, cotxes, carros i bestiar que van utilitzar la barcaassa per travessar el riu Ebre durant els mesos de juliol, setembre, novembre i desembre de 1789.

FONT: ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 19.

Recaptació mensual	Passatgers	Cotxes	Caps	Carros	Animals de càrrega gran	Animals de càrrega petita	Ovelles	Porcs	TOTAL (Rals)
JULIOL	283	4	25	53	158	28			
<i>Recaptació</i>	283	42	120	304	139,32	13,18			902,16
SETEMBRE	256	5	26	43	136	41	300		
<i>Recaptació</i>	256	54	128	261	129,6	20,17	35		883,23
NOVEMBRE	186	13	20	47	213	22	328		
<i>Recaptació</i>	186	125	92	294	200,4	10,25	26,32		934,27
DESEMBRE	169	12	32	61	160	32			
<i>Recaptació</i>	169	126	112	351	150,6	16,2			924,26
RECAPTACIÓ TOTAL DE 4 MESOS									3643,92

Utilitzant les dades d'aquests quatre mesos com a referència, podem fer-nos una idea aproximada de quina era l'activitat de la barcaassa a finals del segle XVIII. Els ingressos mensuals el 1789 giraven al voltant d'uns 900 rals de billó, provinents en gran part dels carros que contribuïen en una tercera part de la recaptació mensual. La tarifa de preus per travessar el riu no era igual per a tots. Per exemple transportar un carruatge de banda a banda de riu tenia un cost de deu rals de billó, mentre que una persona només en pagava un. De passatgers en passaven uns 223 de promig, disminuint aquesta xifra durant els mesos més freds, com per exemple el desembre. Pel que fa als animals, hi havia diferents preus segons el tipus de bestiar.

Sembla que l'activitat de la barcaassa va anar augmentant any rere any, ja que en el pressupost fet pel Conde de Guzmán, cinc anys més tard, es

preveien uns ingressos mensuals de 1.230 rals de billó, un 36,6 % més que els de 1789.

A partir de l'any 1805, la conservació de la barcaassa va passar a estar en mans de la Direcció General de Correus i Camins, la qual va establir els següents drets de pas per ordre del rei:

Taula 18. Tarifa de preus de la barcaassa d'Amposta per travessar el riu Ebre, 1805.

Font: Biblioteca Nacional de Catalunya. Ms3306. f. 308-309.

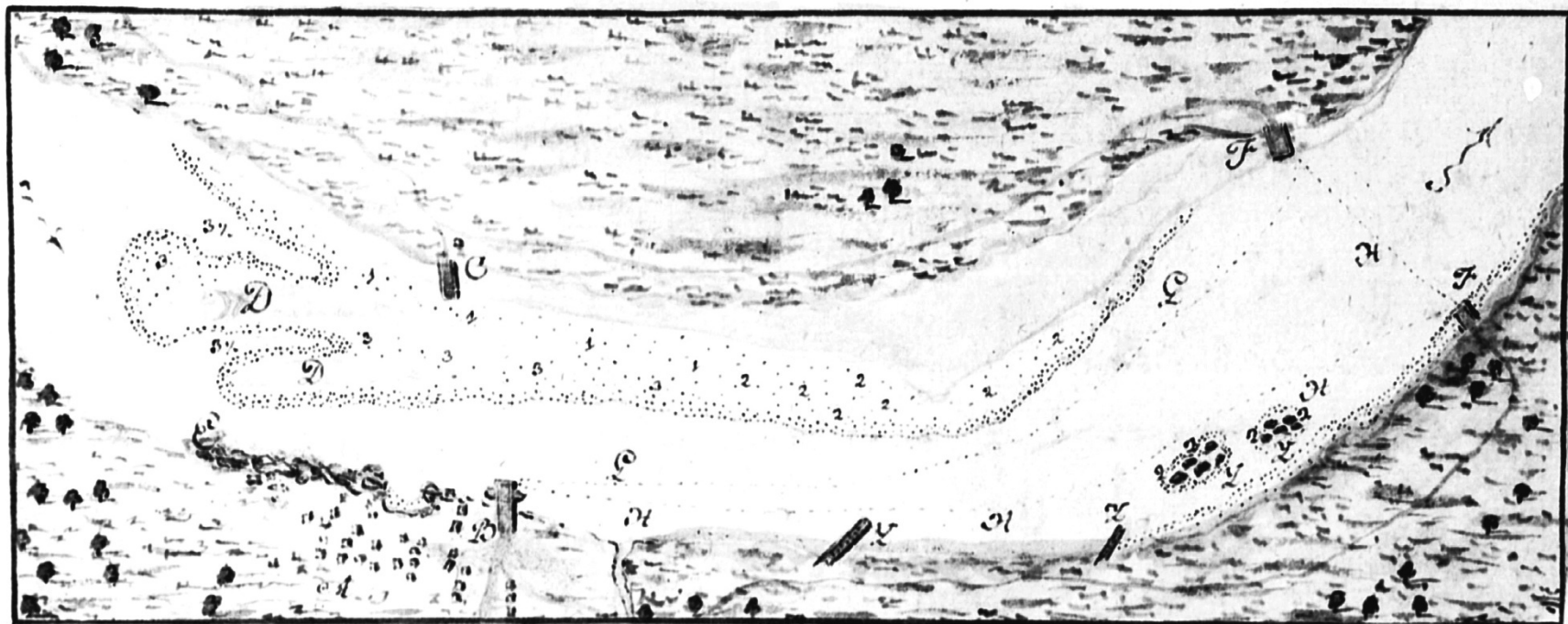
ARANZELS	Rals de billó	Maravedís
PERSONES		
Cadascuna sense distinció		18
PER CADA COTXE, CAP O CADIRA		
Tirat per un o dos cavalls, sense càrrega	2	
Ídem, amb gent o càrrega	3	
Tirat per tres o quatre cavalls, sense càrrega	4	
Ídem, amb gent o càrrega	5	
Tirat de cinc o sis cavalls, sense càrrega	6	
Ídem, amb gent o càrrega	7	
CARROS		
Per cadascun, sense càrrega i tirat per un cavall	1	
Ídem, amb càrrega	1	17
De dos cavalls, sense càrrega	2	
Ídem, amb càrrega	2	17
De tres cavalls, sense càrrega	3	
Ídem, amb càrrega	3	17
De quatre cavalls, sense càrrega	4	
Ídem, amb càrrega	4	17
De cinc cavalls, sense càrrega	5	
Ídem, amb càrrega	5	17
De sis cavalls, sense càrrega	6	
Ídem, amb càrrega	6	17
Segueix en proporció		
CAVALLERIA I ANIMALS DE CÀRREGA		
Per cada cavall o bestiar major (mules i burros)		18

Per cada bestiar menor		4
RAMADERIA		
Per cada porc gros	1	
Per cada porc jove		12
Per cada ovella i altres quadrúpedes		2
ABSENTS		
Militars veterans		
Veïns d'Amposta		

L'activitat de la barcaça va haver de fer front, en diverses ocasions, a pujades del riu degudes a forts aiguats, que malmetien l'embarcador d'una i altra banda. Les fortes ventades provocaven també la formació de bancs de sorra al mig del riu, que obligaven a variar el rumb i la situació de la barcaça. El plànol següent indica la situació dels ponts provisionals (F), que es van haver de construir més cap al sud després que unes fortes ventades, el juliol de 1790, deixessin incomunicats els embarcadors habituals (B,C), per la formació de dues illes de sorra (D) al mig del riu, a l'altura d'Amposta. Aquesta nova ubicació augmentava la distància entre els ponts de banda i banda de riu i incrementava el temps del trajecte de manera que, uns mesos més tard, es va haver de construir un nou embarcador que substituïa l'anterior (C).

Plànol de la situació del riu Ebre al seu pas per Amposta el juliol de 1790.

FONT: ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 19.

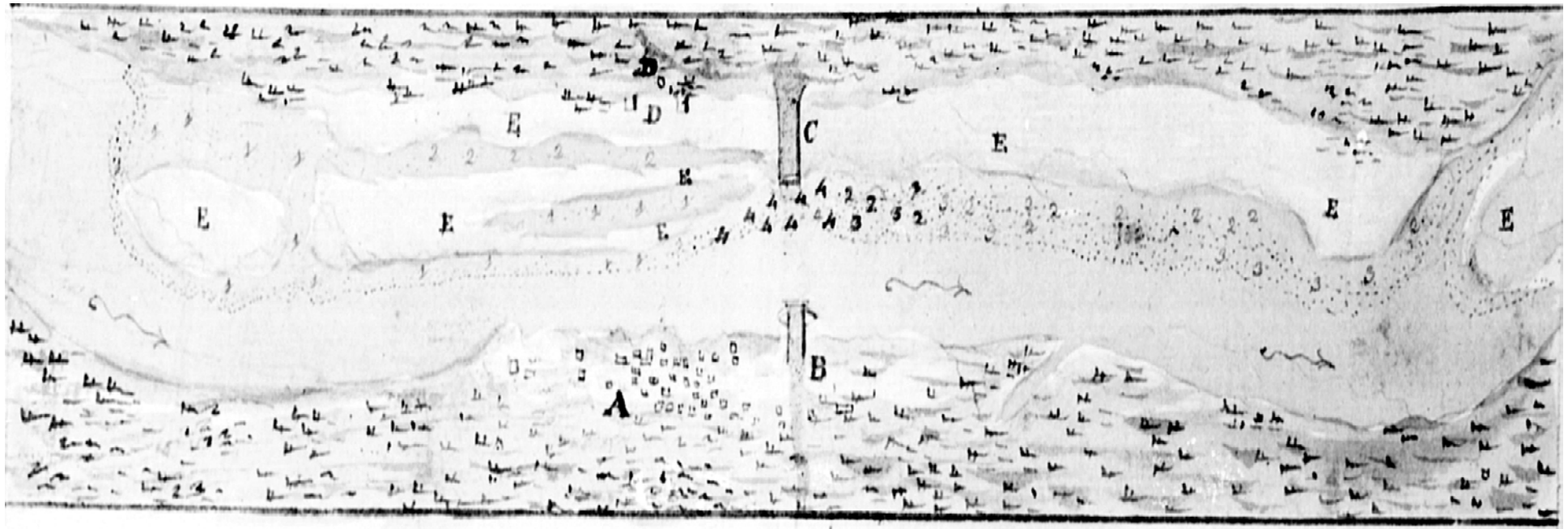
A: Amposta
B :Embarcador.
C :Desembarcador fora de servei.
D:Bancs de sorra
F:Embarcadors provisionals.

G: Rumb de la barca d'anada
i tornada en bon temps.
H: Rumb de tornada en mal temps.
Y: Roques i espigons.

1,2,3:Pams d' agua.

Plànol de la ubicació del nou embarcador .

FONT: ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 19.

A: Amposta

B :Embarcador.

C :Nou embarcador de 70 vares de
llarg, 7 d'ample i 2 peus d'altura.

D:Embarcador en sec i barraca.

E:Bancs de sorra.

G: Rumb de la barca d'anada

1,2,3,4:Pams d' aigua.

8.5. La Junta Protectora: Una nova manera d'administració.

Les instruccions governatives anunciades a Llorenç Casadevall el 1794 van guiar el desenvolupament i colonització de Sant Carles de la Ràpita fins ben entrat el segle XIX. No obstant, uns anys més tard seria necessari revisar-les i donar un altre gir al sistema de governació d'aquesta nova població. Concretament l'any 1818, un cop finalitzada la Guerra del Francès i durant la monarquia de Ferran VII, el sistema de la Conservadoria sembla que va arribar a la seva fi, després que Juan de Erzo, aleshores intendent de Catalunya, rebés nombroses queixes del veïns de la població per la pujada dels lloguers de les cases, que havia introduït el nou conservador Don Jose Antonio Cid i que es negaven a pagar.

Davant d'aquest conflicte, Juan de Erzo va comunicar al Secretari d'Estat i d'Hisenda que era necessari millorar el sistema d'administració de la nova població de Sant Carles. El vigent conservador va ser substituït pel Comissari de Guerra de la Plaça de Tortosa, Don Francisco Laudenes, que va ocupar el càrrec de forma interina i va redactar un informe de la situació i va plantejar possibles solucions.

L'informe de Laudenes va indicar que el motiu principal de les desavinences entre els pobladors i el conservador s'havia produït pel geni *"inquieto i algo díscolo"* dels habitants, així com per la lliure administració que havia exercit el conservador a exemple dels seus antecessors. La solució proposada per evitar més conflictes fou un canvi en l'administració del poble, que passaria per substituir l'òrgan de la conservadoria per una junta formada per l'administrador de Rendes, l'alcalde de Tortosa i el capellà. Aquesta nova entitat governamental va rebre el nom de Junta Protectora de la nova població

de Sant Carles, la qual havia d'assegurar els interessos reials i el benefici per als habitants. Aquest nou sistema d'administració va quedar establert a partir de desembre de 1818, mitjançant un document que explicava el nou funcionament.

“Descripción del nuevo sistema de administración de la nueva población de San Carlos a partir de septiembre de 1818”³⁴¹

1. Se establece una Junta compuesta por el administrador de Rentas, el alcalde de Tortosa y el cura.

2. Tendrá las funciones de procurar y promover todo lo necesario para la conservación y mejora de todos los edificios y casas de la población, así como el aumento de todos los arbitrios y propiedades que pertenezcan a la Real Hacienda.

3.El conservador continuará teniendo toda la responsabilidad en el conocimiento y administración de todos los ramos, que corresponden a las atribuciones de su trabajo. Recaudará y distribuirá los caudales junto con un interventor que formará parte de la Junta y que será elegido cada año por los vocales.

4. El conservador presentará a la Junta una relación formal de todos los arbitrios y propiedades del rey en esta población y del estado en que se encuentran, además de los beneficios que se han sacado desde el año 1815 hasta el presente. También deberá presentar una relación de todos los edificios y casas, número y nombre de los inquilinos, circunstancias de estos, trabajos y

³⁴¹ Biblioteca Nacional de Catalunya, Secció Manuscrits, Ms. 3306. “Descripción del nuevo sistema de administración de la nueva población de San Carlos a partir de septiembre de 1818”.

motivos por los cuales disfrutan de las casas o en virtud de qué privilegios, especificando cual era el alquiler que pagaban antes de que el último conservador subiera el precio. Deberá manifestar al mismo tiempo las recomposiciones, obras y mejoras que crea convenientes y oportunas, bajo presupuesto hecho por peritos imparciales e inteligentes.

5. Examinados con la mayor pureza y madurez los indicados puntos por la Junta Protectora, esta rectificará, aprobará u opondrá todo lo que estime conveniente para el aumento de los reales intereses conciliándolo con los beneficios de los vecinos, en relación al actual estado y circunstancias. Ejecutadas estas diligencias, remitirá las proposiciones originales a la Intendencia con la relación que se menciona para resolver lo que se crea más conveniente.

6. Aprobado por la Intendencia, se dará conocimiento a la Junta y al Conservador de la resolución que se proponga para que la ejecute, siendo de su obligación la compra de materiales, ajuste de jornales y otras necesidades.

7. Una vez se concluya la obra, el Conservador presentará a la Junta las cuentas justificadas con la mayor claridad posible de lo que se ha gastado. La Junta tendrá que aprobarlo y después la remitirá a la Intendencia para examinarlo.

8. Cada mes de enero deberá presentar las cuentas de las entradas y salidas del año anterior además de enviar mensualmente al intendente un estado de las recaudaciones, inversiones y beneficios.

9. Será obligación del Conservador cobrar cada mes los arrendamientos de los arbitrios y alquileres de las casas, para evitar retrasos en los pagos ni en la rendición de cuentas, por lo cual se le otorga la máxima responsabilidad.

10. La fonda de la Rápita y de Amposta, los hornos, las huertas y otros arbitrios tendrán que ser alquilados cada año mediante pública subasta a la Subdelegación de la Intendencia de Tortosa, presidiendo el acto el Subdelegado, con la asistencia del Conservador y de un vocal de la Junta.

11. Una vez se tenga el mejor postor se comunicará a la Intendencia, para su aprobación.

12. Se dará conocimiento de esta instrucción al Subdelegado de Tortosa a cada uno de los individuos de la Junta y al Conservador para su cumplimiento y gobierno. Se expedirán todas las Reales Órdenes correspondientes y las anteriores instrucciones quedarán anuladas y derogadas por estas nuevas órdenes. Se reservará el derecho a añadir capítulos y mejorar los presentes cuando las circunstancias sean convenientes para los intereses de Su Majestad y beneficio público.

Barcelona, 1 de noviembre de 1818, Juan de Erzo.”

La diferència més significativa amb el sistema de la conservatoria estava en el fet que augmentava el nombre de persones encarregades de controlar la població; competència que recauria ara en l'alcalde de Tortosa, l'administrador de les Rentes i el capellà, tots ells membres de la Junta. El conservador, rebria més ajuda i disposaria d'un interventor que controlaria l'administració econòmica del poble. La intenció més directa que es desprèn d'aquest nou sistema és la voluntat, per part de l'intendent de controlar de manera exhaustiva tots els comptes de la nova població i treure d'aquesta manera el màxim rendiment a les finances de Sant Carles.

El control de les hisendes municipals, conegudes com els propis i arbitris³⁴², fou una de les mesures innovadores del regnat de Carles III per evitar abusos a les administracions locals controlades per oligarquies econòmiques³⁴³. Mitjançant un decret de juliol de 1760, els intendants passaven a ser els controladors dels pobles als quals les autoritats municipals havien de donar comptes anualment dels ingressos provinents dels arrendaments de cases, molins, horta o altres impostos³⁴⁴.

De les disposicions de formació de la Junta Protectora de Sant Carles se'n desprèn aquesta voluntat centralitzadora. El Conde de Guzmán va demanar al conservador l'elaboració d'un informe de totes les cases ocupades, així com de tots els habitants de la població, indicant els seus noms, treballs, lloguers i privilegis que podien gaudir. Segons la disposició núm. 8, hauria d'informar a la Junta de les entrades i sortides de l'any anterior a més d'enviar mensualment a l'intendent un estat de les recaptacions, inversions i beneficis. També el decret de 1760 havia regulat que els arrendaments d'edificis com el forn o el molí fossin trets a subhasta pública anualment, com anunciava la disposició núm. 10, per a Sant Carles de la Ràpita.

³⁴² "Propis i arbitris" serveix per designar la font de recursos econòmics de què disposava un municipi a l'Antic Règim. Anaven des de l'explotació dels béns patrimonials del poble, com els horts, el molí, els forns, les cases llogades, com el gravamen sobre determinats serveis com la barcaassa o impostos directes sobre el consum. GARCÍA GARCÍA, Carmen, "Haciendas municipales y bienes de propios: las reformas de Carlos III" a *Anales de estudios Económicos y Empresariales*, 1986, n.1, pàgs. 89-113.

Sobre la hisenda municipal a l'Antic Règim veure també MATEOS ROYO, Jose Antonio, "Propios, arbitrios y comunales: la hacienda municipal en el Reino de Aragón durante los siglos XVI y XVII" a *Revista de Historia Económica, Año XXI*, 2003, n.1, pàgs. 51-78.

³⁴³ TORRAS RIBE, Josep Maria., *Els municipis catalans de l'Antic règim. 1453-1808*, ed. Curial, Barcelona, 1983, pàgs. 143 i ss.

³⁴⁴ ESCARTÍN SÁNCHEZ, Eduard, "Els intendants de Catalunya en el regnat de Carles III", *Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Volum II*, Universitat de Barcelona, 1988, pàgs. 107-117.

Amb aquest sistema especial de Junta Protectora, Sant Carles de la Ràpita va continuar la seva evolució al llarg del regnat de Ferran VII i en un context de progressiva liberalització de les institucions del país, com va ser el període del trienni liberal. En aquest sentit, la naturalesa política amb la qual havia nascut Sant Carles, seguint el règim especial de les noves poblacions creades a finals del segle XVIII, va deixar d'encaixar en un model de país que avançava cap a la uniformització política de tots els poders tradicionals en un estat cada cop més liberal.

8.6. L'estat liberal i les noves poblacions.

L'estudi sobre aquesta etapa de les noves poblacions no disposa de tants treballs d'investigació com en el cas dels seus inicis i creació. L'investigador Rafael Vázquez Lesmes feia constar que *“es un gran error haver quedado estancados en el estudio de las Nuevas Poblaciones en sus años iniciales y no haber incidido en su desarrollo posterior hasta nuestros días”*. Veritablement la bibliografia sobre la creació de les noves poblacions és molt extensa i en canvi són molt menys els estudis sobre l'impacte que l'estat liberal va tenir sobre aquestes. L'autor ens dirigeix a l'estudi dels arxius de protocols notariaus, municipals i parroquials, per esbrinar en quins termes es va produir el traspàs d'un règim a l'altre i poder completar així la història de les noves poblacions³⁴⁵. Queda pendent per exemple saber com afrontaren les autoritats liberals la gestió de les colònies després de la Guerra del Francès,

³⁴⁵ VÁZQUEZ LESMES, Rafael, “Pablo de Olavide: el Fuero, el Informe sobre la Ley Agraria y su praxis en las Nuevas Poblaciones. Un análisis aproximativo.” a ARANDA PÉREZ, Fco. José (coord.), *El mundo rural en la España Moderna. Actas de la VIIª Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, ed. Universidad Castilla La Mancha, Cuenca, 2004, págs. 637-653.

com es va dur a terme la instal·lació dels ajuntaments constitucionals o de quina manera es van oposar els colons a aquest nou sistema³⁴⁶.

L'estructura de noves poblacions que va néixer a l'Espanya il·lustrada de Carles III, i que va tenir el seu màxim exponent amb Pablo de Olavide i la colonització de Sierra Morena, va acabar sent objecte dels canvis i transformacions polítiques que el país va viure al llarg del segle XIX, en el seu camí cap a la gestació de l'estat liberal. Aquestes localitats, denominades com a "colònia" o "nova població", es regien mitjançant un règim especial que recollia la cèdula de població aprovada per Carles III per a la seva fundació. En definitiva es tractava d'uns furs que atorgaven una sèrie de privilegis a la colònia, concedits amb l'objectiu d'atreure el màxim nombre de colons a la zona i facilitar el seu establiment i colonització de l'indret. La majoria d'aquests privilegis giraven al voltant de l'exempció d'alguns tributs i deures, com la quinta o el delme.

Durant el període liberal de 1820 a 1823 es va produir el primer intent de transformació de les noves poblacions, quan es van abolir els furs provisionalment, igual que en el moment de la promulgació de la Constitució de 1812³⁴⁷. La principal transformació que suposava el nou règim liberal per a les colònies va ser el fet d'haver de crear un nou òrgan de govern municipal, l'ajuntament, ja que la Constitució obligava a crear-los en totes aquelles poblacions que arribessin als mil habitants. Aquest procés no va ser fàcil i, des

³⁴⁶ HAMER FLORES, Adolfo, PÉREZ FERNÁNDEZ, Fco. José, "El primer gobierno constitucional de Cádiz en las Nuevas Poblaciones de Sierra Morena y Andalucía a través de sus documentos (1812-1814)" a *Ámbitos. Revista de Estudios de Ciencias Sociales y Humanidades*, nº 24, 2010, pàgs. 111-125.

³⁴⁷ *Ibídem*.

de 1812 fins l'establiment definitiu el 1835, va viure diferents moments de retrocés.

En el cas de les noves poblacions de Sierra Morena i Andalusia, la supressió del règim foral aprovat a les Corts va provocar nombroses queixes dels colons, per la pèrdua de drets que representava per a ells. La tornada de Ferran VII i la paralització de l'aplicació de la Constitució de Cadis, exceptuant el trienni liberal, va ser aprofitada per les colònies per demanar al monarca el restabliment dels furs³⁴⁸. Els colonitzadors de la nova població de Sant Carles de la Ràpita afectats pel nou règim liberal, de la mateixa manera que la resta de colònies d'Espanya, van enviar el 1824 una sol·licitud al Ministeri d'Hisenda per recuperar la condició de “nova colònia”³⁴⁹.

La derogació definitiva d'aquests privilegis va venir de la mà de la reina regent Maria Cristina, mitjançant el Reial Decret de 5 de març de 1835³⁵⁰, el qual pretenia adaptar les colònies al règim jurídic ordinari dels municipis. La nova llei comportava conseqüències positives, com poder disposar dels mateixos drets que la resta d'espanyols, però també negatives perquè haurien de contribuir a l'Estat amb els mateixos tributs i càrregues fiscals que la resta. Els òrgans de la Superintendència i Subdelegació van desaparèixer i tots els pobles es van agregar a les províncies on pertanyien territorialment, sota l'autoritat del governador civil. Els pobles quedaven subjectes a les lleis comunes de l'estat, com el sorteig per a les quintes, els allotjaments de tropes i altres càrregues, contribucions i impostos. Es va suprimir el cens o cànon de

³⁴⁸ *Ibídem*.

³⁴⁹ AHN, *Sección Consejos*, 22899, Expedient 1.

³⁵⁰ *Gaceta de Madrid*, nº66, sábado 7 de marzo de 1835. Veure Annex 10.

població que pagaven a la Reial Hisenda i en un termini curt de temps s'havien de formar els corresponents ajuntaments. No obstant, l'article vuitè preveia un període transitori per a l'aplicació del decret, segons l'evolució de cada poble, durant el qual es disposaria de protecció especial³⁵¹.

Es van crear nous espais administratius, que van donar lloc als municipis actuals i inclús va desaparèixer la consideració de “colons” per als seus habitants³⁵². Es consolidava així el nou sistema d'administració local que havia nascut de les Corts de Cadis i que pretenia millorar la divisió político-territorial d'Espanya, amb la regulació del govern interior de les províncies i dels pobles. El decret de 1833, de divisió provincial, del ministre Javier de Burgos és el principal exemple d'aquest procés d'uniformització i centralització de l'administració espanyola³⁵³.

Una de les transformacions més importants que va suposar aquest decret es va donar en el camp de la propietat de la terra. Els colons van poder disposar lliurement de les parcel·les de les quals pagaven un cens anual, consolidant-se en el ple domini de les finques. Aquestes mesures formaven part de la reforma agrària que s'havia iniciat durant el període progressista (1835-1843) i que pretenien “perfeccionar la propietat de la terra d'acord amb els principis del liberalisme econòmic”³⁵⁴. L'accés a la terra es liberalitzava per

³⁵¹ AHN, *Ministerio de Gobernación. Inventario de Legajos sobre Nuevas Poblaciones*, Lligall 289, nº9.

³⁵² HAMER FLORES, Alonso, *La Carlota. Apuntes para su historia*, ed. Bubok Publishing, Madrid, 2008, pág. 161.

³⁵³ ORDUÑA REBOLLO, Enrique, *Municipios y provincias: historia de la organización territorial española*, INAP, Madrid, 2003.

³⁵⁴ GARCÍA SANZ, A., “Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)” a GARCÍAS SANZ, A., GABARROU, R. (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Crítica, Barcelona, 1985, pàg. 39.

aconseguir una major productivitat. Les conseqüències més immediates d'aquest nou accés va ser l'aparició de poderoses oligarquies municipals que van passar a concentrar propietats de gran extensió, derivant en alguns casos en veritables latifundis, obligant al petit cultivador a assalariar-se i a vendre els seus escassos jornals³⁵⁵.

El decret va obligar als governadors civils a elaborar, en un termini de dos mesos, una memòria sobre l'estat en que es trobaven les poblacions, assenyalant els terrenys i finques de què podria disposar cada municipi com a propis i comuns. En el cas dels tributs a les esglésies i parròquies, els pobladors van haver de continuar satisfent el delme. Tota la documentació elaborada per la Intendència fins aquell moment quedava a disposició del governador civil.

Tenint en compte que el decret en qüestió anava dirigit a les noves poblacions de Sierra Morena i Andalusia, malgrat que se li ha volgut donar un caràcter nacional³⁵⁶, cal veure si el seu àmbit d'aplicació també va involucrar a altres noves poblacions, podríem dir "no tan oficials", però que es van fundar a semblança de les impulsades al sud del país mitjançant el fur de 1767. El cas de Sant Carles de la Ràpita planteja aquesta situació i precisament per considerar-se una nova població encara a mitjans del segle XIX, el governador de Tarragona es va veure en l'obligació de consultar al Ministeri de l'Interior si el decret de 1835 també era d'aplicació per a la colonització de Sant Carles. La

³⁵⁵ OLIVERA POLL, Anna, ABELLÁN GARCÍA, Antonio, "Consecuencias geográficas de las nuevas poblaciones del siglo XVIII" a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, Vol. 7, 1987, pàgs. 655-666.

³⁵⁶ PANIAGUA MAZORRA, Angel, "Planteamientos ideológicos y legislativos sobre la colonización moderna en España. 1. Precedentes a la Ley de 21 de noviembre de 1855" a *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1992, pàgs. 9-31.

resposta no es va fer esperar i se li encomanà l'elaboració d'un informe instructiu relatiu als privilegis de què gaudia aquesta població, quina havia estat la seva evolució i quins inconvenients o avantatges tindria l'abolició d'aquesta condició per als habitants de la colònia³⁵⁷.

El problema amb què es trobà el governador de la província, a l'hora de formar l'expedient, va ser l'inexistència d'una Reial Cèdula d'establiment per a la nova població de Sant Carles, que recollís els privilegis de la colònia atorgats pel monarca Carles III en el moment de la fundació, igual que ho havia fet amb la Real Cédula de Sierra Morena el 1767³⁵⁸. No obstant, el comunicat que va dirigir a les autoritats estatals el 6 de febrer de 1836 ens ofereix una interessant informació sobre la situació de la Ràpita a meitat del segle XIX:

“ Que a pesar de la falta de datos resulta que si bien la referida población de San Carlos se halla ventajosamente situada para el comercio de Valencia y Cataluña y tiene el mejor puerto que existe desde Cartagena al Cabo de Creus, la inmediación de varios pantanos y lo inculto de sus alrededores hace que sea sumamente enfermiza, por cuyo motivo no ha correspondido a las esperanzas que se concibieron cuando su fundación. Que actualmente solo cuenta 191 vecinos la mayor parte pobres, dedicados a la pesca y los restantes, en número muy reducido, a la agricultura; y que todas estas circunstancias le hacen creer que si perdiesen ahora los privilegios que poseen, que son la exención de toda clase de contribuciones, quintas y cargas

³⁵⁷ AHN, Ministerio del Interior, Lligall 297-2, Expedient 14.

³⁵⁸ Veure Annex 1.

*concejiles, no sería extraño que abandonasen la colonia para ir a buscar otros aires más saludables y terrenos menos ingratos”.*³⁵⁹

Segons aquestes paraules, el 1836 la Ràpita tenia aproximadament uns 955 habitants, la majoria pobres i la pesca era la principal activitat econòmica del poble. Sembla que les condicions poc higièniques de l'ambient continuaven presents i l'únic motiu pel qual els habitants hi subsistien era l'exempció fiscal de què gaudien. Canviar aquesta circumstància representava una amenaça per als habitants i una possible emigració de les famílies deixant el poble abandonat. L'alcalde de Tortosa Antonio Gaspar Blanco apuntava al governador civil de Tarragona la necessitat de no arribar a aquesta situació d'abandonament absolut, ja que el lloc presentava algunes condicions favorables que justificaven la seva existència. Entre elles, la proximitat amb la carretera entre Barcelona i València, la importància comercial del port dels Alfacs o la comunicació directa entre el riu i el mar, si es renovava el canal que en aquells moments estava obstruït³⁶⁰.

Gaspar Blanco també feia referència a la situació jurídica de la nova població, de la qual informava al governador: una part del terme de la Ràpita pertanyia a l'orde de les monges de Sant Joan de Jerusalem i la resta depenia directament del rei; tots els edificis construïts s'havien fet a compte del rei i les seves rendes es pagaven al Reial Patrimoni, així com els arrendaments de la fonda, la pescateria, la carnisseria i la venda de comestibles. Aquest fons es

³⁵⁹ *Ibídem.*

³⁶⁰ *Ibídem.*

destinaven per a la pròpia conservació dels edificis de la ciutat i per pagar alguns sous, com el del capellà o el mestre i mestra de primeres lletres.³⁶¹

L'expedient sobre l'aplicació del decret de 1835 a la nova població de Sant Carles conservat al Archivo Histórico Nacional no recull la resolució definitiva que es va adoptar, però tot fa indicar que finalment Sant Carles va veure abolits els seus privilegis i va iniciar el camí cap al sistema municipal modern, ja que es té constància que el poble va començar a ser una entitat municipal l'any 1838³⁶². Si tenim en compte que les condicions amb les quals es trobava Sant Carles no s'allunyaven molt de les que presentaven les colònies de Sierra Morena i Andalusia, és lògic pensar que el decret d'abolició dels furs es pogués aplicar també en aquest cas. A més, una de les condicions que es demanaven per formar ajuntament era la d'agrupar una població de com a mínim mil habitants, xifra a la que Sant Carles s'aproximava el 1836, segons l'informe del governador de Tarragona, el qual apuntava que el poble comptava amb unes 955 persones.

El decret d'abolició dels furs de noves poblacions va significar la desaparició d'aquest model d'hàbitat creat en l'època de la Il·lustració i va posar de manifest el fracàs d'aquell sistema de cara a crear una societat més justa i millorar els rendiments agraris. No obstant, a mitjans del segle XIX, Espanya encara no havia solucionat el problema del despoblament d'alguna de les seves regions i van ser necessàries noves legislacions per articular

³⁶¹ *Ibídem*.

³⁶² "La Ràpita, municipi el 1838?" a *Revista Ràpita*, maig 1986, pàgs. 36-37. Els coneixements sobre els inicis de l'activitat municipal de Sant Carles de la Ràpita són encara reduïts. En aquest sentit cal destacar la feina de recopilació de dades que l'arxiver municipal Jordi Enfedaque està realitzant.

l'establiment de colònies durant els segles XIX i XX. Algunes d'aquestes activitats colonitzadores desenvolupades durant la primera meitat del segle XIX, segons la investigació duta a terme per Angel Paniagua, foren la de la Cartoixa de Monte Alegre a Barcelona, Oriola a Alacant o Chamberí a Madrid, entre d'altres³⁶³.

L'evolució de Sant Carles de la Ràpita a partir de la seva existència com a municipi no ens pertoca en aquesta investigació, encara que és una qüestió susceptible de ser investigada per la falta de treballs.

Un dels aspectes a investigar en aquesta línia és el que gira al voltant de l'evolució del nom de la població. Sant Carles comença la seva història documentada com a “nueva población de San Carlos” i ha arribat a l'actualitat com a Sant Carles de la Ràpita. En quin moment s'introdueix el terme “Ràpita” en la nomenclatura de la ciutat?. Les últimes troballes a l'arxiu municipal de Sant Carles indiquen que les referències a aquesta població van anar canviant en el temps i, per exemple, el Diari de Tarragona del divendres 2 de març de 1810 parla de San Carlos de los Alfaques.³⁶⁴ L'any 1820, la *Demarcación de los límites de las cuatro provincias en que se divide Cataluña* es refereix a la població com Rápita o San Carlos³⁶⁵ i l'any 1824, la *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña* ja parla de San Carlos de la Rápita.³⁶⁶

³⁶³ PANIAGUA MAZORRA, A., *opus cit.*, pàgs. 27-30.

³⁶⁴ *Diari de Tarragona*, n. 61, 2 de març de 1810, pàg. 242.

³⁶⁵ GASPAR, Miguel y Tomás, *Demarcación de los límites de las cuatro provincias en que se divide Cataluña*, Barcelona, 1822, pàg. 28.

³⁶⁶ DE FRÍGOLA, Vicente, *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1824, pàg. 171.

CONCLUSIONS

Investigar sobre la fundació de la ciutat de Sant Carles de la Ràpita ha significat dur a terme una recerca molt àmplia que ha comportat aprofundir en temes de diferents disciplines. La història de la fundació d'un poble involucra no només aspectes purament històrics sinó que obre la porta a un procés de canvi social, demogràfic, econòmic, polític, cultural, urbanístic, etc., del territori on se situa el nou poblament. Aquesta tesi ha intentat exposar tots i cadascun d'aquests aspectes que van succeir al marge dret del delta de l'Ebre a finals del segle XVIII.

El fil conductor ha estat el desenvolupament d'un projecte estatal, impulsat pel rei Carles III i el Conde de Floridablanca, de construcció d'un canal navegable entre la Ràpita i Amposta per facilitar el comerç del port dels Alfacs, després que aquest port es liberalitzés per al comerç amb Amèrica el 1778. Aquesta decisió, pròpia de la política il·lustrada que en aquell moment s'estava practicant a Espanya, va tenir unes conseqüències decisives per al futur de les terres del sud de Catalunya, ja que va propiciar altres projectes paral·lels derivats d'aquesta iniciativa, com l'establiment d'un sistema defensiu marítim i la fundació d'una nova ciutat. Tot això sota la perspectiva de que la Ràpita i els Alfacs es convertiren en un punt important del comerç del Mediterrani i per tant, s'obria la porta a que inversors privats dipositessin les seves esperances de negoci en aquests projectes.

El delta de l'Ebre ha estat un medi en canvi constant durant tota la història. En un principi, la seva desembocadura havia donat com a resultat la formació de dos ports, el Fangós al marge esquerre i els Alfacs al marge dret.

El fet que el port Fangós acabés engolit per un excés de sediments i que l'entrada per la boca principal del riu, per les condicions físiques del terreny, fos cada cop més difícil, va propiciar que el port dels Alfacs agafés el relleu del comerç entre el Mediterrani i l'interior de la península, sobretot amb Tortosa i Saragossa. Per tant, un primer motiu que va influenciar en la transformació d'aquest territori és de caràcter físic i natural. Pel que fa a la situació fronterera de la Ràpita entre Catalunya i València, que va condicionar la seva història sobretot durant l'edat mitjana amb la presència de nombroses torres defensives, no va ser una circumstància que influenciés en l'episodi que va tenir lloc al segle XVIII.

La Il·lustració va ser el moviment que expandí les idees de la raó i el progrés a Europa i Espanya també hi va participar, sobretot gràcies al monarca Carles III. La seva política va incentivar el comerç, les obres públiques, el transport, les comunicacions i l'agricultura, entre altres aspectes. Aquest és el context en el qual apareix Sant Carles de la Ràpita. En definitiva va ser un projecte que va tenir a veure amb la millora de les comunicacions, del transport i del comerç, així com de l'agricultura, pel fet de reduir a cultiu zones que fins aquell moment s'havien mantingut ermes. És per això que aquesta tesi ha defensat des del principi que Sant Carles va néixer com a projecte estatal, per a ser un punt de referència comercial al Mediterrani. Els esdeveniments posteriors van acabar per deixar el projecte inacabat.

Si només haguéssim analitzat el procés de construcció del canal i la defensa dels Alfacs, a partir del projecte de tres bateries de canons, de les quals només se'n va començar una, la situació que es va plantejar el 1794, en paralitzar-se totes les obres, ens hauria produït una sensació de fracàs i de

frustració. Però el que s'ha volgut demostrar aquí és que a la Ràpita, arran d'aquests projectes, va néixer un nucli d'habitants que va evolucionar com a poble durant el segle XIX i es va fer cada cop més gran durant el segle XX, fins arribar a l'actualitat.

D'aquesta incipient població de finals del segle XVIII a la Ràpita hem sabut que la parròquia de la nova població va començar a enregistrar els batejos, matrimonis i defuncions a partir de 1791. Les xifres de mortalitat i mortalitat infantil durant els primers vint-i-cinc anys de registres van ser molt elevades, seguint la tendència general de la resta de Catalunya. Els motius que expliquen aquesta demografia foren les malalties epidèmiques com la verola, la pigota o el tifus; però el que més van patir els primers habitants de Sant Carles fou el paludisme o “terçanes” que es produïa a causa de les zones pantanoses.

Entre la documentació consultada han estat constants les referències al patiment d'aquesta epidèmia per part dels pobladors, arribant a afectar a la pròpia família del subdelegat Josep Martorell.

Pel que fa a les xifres de natalitat, s'ha vist que la mitjana de naixements anuals era de vint per any, encara que l'any 1814 va haver-hi un augment significatiu amb cinquanta naixements a la nova població. En el cas de la nupcialitat, a Sant Carles de la Ràpita es celebraven quatre matrimonis cada any de mitjana.

Aquestes són les dades de la demografia de Sant Carles des de 1791 fins 1815, però queda obert per a futures investigacions l'estudi de la resta del segle XIX, segle XX i l'actualitat, per obtenir així una panoràmica completa de l'evolució demogràfica d'aquesta població.

Per tant, no és correcte afirmar que el projecte de nova població de Sant Carles va fracassar, com alguns autors han manifestat, perquè la nova població estava viva, va continuar existint i inclús la circumstància de ser una fundació reial li va atorgar uns privilegis que van durar fins a mitjans del segle XIX, igual que les altres noves poblacions fundades al segle XVIII a Ciudad Real o Andalusia.

El territori de la Ràpita pertanyia a les monges de Sant Joan de Jerusalem, propietàries d'un petit monestir a la mateixa zona, que vivien a Tortosa per la falta de seguretat i l'aïllament que suposava romandre a la Ràpita. Algunes terres del terme les havien cedit a veïns d'Amposta i Alcanar, que cultivaven sobretot plantes de secà a canvi d'un cànon. En definitiva, però, la Ràpita presentava una situació majoritàriament erma.

Les obres que s'iniciaren l'any 1780, per a realitzar un pas navegable que connectés el port amb el riu Ebre, van suposar l'arribada a la Ràpita de molts obrers i treballadors, una gran part dels quals es van convertir en els veritables colonitzadors de Sant Carles. La procedència d'aquesta massa treballadora va ser molt diversa, com s'ha demostrat en els mapes elaborats. Alguns van venir d'Itàlia, França, Suïssa, Alemanya i Gran Bretanya, mentre que altres ho feren de les províncies més pròximes a Catalunya, com Castelló, Teruel o Saragossa. No obstant va predominar la gent dels pobles de les Terres de l'Ebre (63%), sobretot d'Amposta, Tortosa i Alcanar.

L'escenari que a partir de 1780 es va presentar a la Ràpita, arran de les obres del canal i de defensa del port, va provocar no només l'arribada de colonitzadors sinó que també va ser necessari involucrar les persones que disposaven dels coneixements tècnics necessaris per planificar aquests

projectes: els enginyers militars. Aquest cos, format a l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona, va ser de gran importància per a la política de reformes de l'Espanya il·lustrada i també va participar en el desenvolupament dels projectes a la Ràpita. Enginyers com Juan Martín Zermelo, Miguel Marín o Francesc Llobet van deixar constància del seus treballs mitjançant nombrosos plànols, alguns dels quals hem recollit en aquesta tesi. Francesc Llobet és un dels que va tenir més importància ja que es va utilitzar el seu projecte sobre les tres bateries per iniciar els treballs.

Les obres per a la defensa del port dels Alfacs tampoc no van veure la seva fi. D'entre tots els projectes que es van idear per a aquesta zona del Delta, aquest fou el que menys va tirar endavant. De tres fortificacions només se'n va començar una, la del costat de la torre de la Ràpita, i després d'un any de treball es va quedar en els fonaments. Sembla que els costos econòmics van superar les expectatives que les autoritats tenien per a aquesta iniciativa.

Pel que fa al canal, es va treballar en el projecte des de 1780 fins el mateix 1794, quan Carles IV ho va paralitzar. Es va aconseguir fer una primera sèquia des d'Amposta fins la Ràpita, sobre la qual es va celebrar una prova de navegació que va resultar positiva. No obstant, per finalitzar-lo era necessari construir les recloses per evitar les inundacions i els emplenaments de terra que constantment patia el canal. Aquests motius, juntament amb un ritme lent de les obres i un increment progressiu del pressupost inicial va portar a que el 1794 el canal encara no estigués acabat.

Un dels elements que va transformar el territori, però, no va ser ni la construcció del canal ni l'habilitació del port, sinó la decisió de Carles III de distribuir terra de conreu a tots aquells que ho demanessin, cosa que es va fer

mitjançant un contracte d'emfiteusi. Els futurs colonitzadors van signar aquest contracte amb el Reial Patrimoni, institució que va passar a gestionar tota la zona a partir de 1780, quan s'hi van interposar els interessos de la corona.

Els cultius que s'hi van plantar van ser els que ja es venien produint tradicionalment al Delta. Van girar sobretot al voltant de tres productes: ordi, blat i barrella. L'explotació d'aquesta última planta va ser molt habitual al delta de l'Ebre durant l'edat moderna, arribant a protagonitzar un comerç d'exportació molt important. En menor mesura en algunes parcel·les s'hi van plantar faves, bajoques, guixes o panís. Tenint en compte les concessions que va fer Francesc Canals i posteriorment Josep Martorell, així com els jornals repartits després de la riuada de 1787, el total de partides involucrades en aquest procés d'explotació de terres va ser de cinquanta-una.

El repartiment de terres que es va produir al marge dret del delta de l'Ebre, entre les demarcacions d'Amposta i la Ràpita, va modificar l'estructura de la propietat de la terra al Delta i va portar a que persones de diferent índole social, no només gent treballadora sinó també de la noblesa i de la burgesia, s'involucreassin amb esperances de fer negoci.

El resultat d'aquestes concessions va donar lloc a una distribució de la propietat en la qual el màxim percentatge de jornals va anar a parar en mans de la noblesa, més d'una tercera part, seguida pels pagesos, els professionals liberals i els comerciants, entre un 10 i 15% dels repartiments per cada grup. A més, aquesta classe social privilegiada també va obtenir un nombre d'hectàrees molt superior al dels altres sectors socials, arribant a concessions de 1.000 jornals en el cas de Ramon de Talavera; mentre que la mitjana de jornals dels pagesos es trobava entre 10 i 20.

Així doncs, podem afirmar que els repartiments que es van dur a terme al delta de l'Ebre arran de la construcció del canal de navegació van arribar a coneixement no només dels camperols de la zona sinó que també despertà l'interès de famílies adinerades de Tortosa, Barcelona i inclús Madrid.

Tanmateix, aquest procés de distribució de terres, encapçalat pel Subdelegat de les obres Francesc Canals i recolzat pel Conde de Floridablanca, va posar de manifest un dels principals canvis que es donaren al camp català del segle XVIII, que va consistir en la pèrdua de poder que algunes institucions com l'Església o grans aristòcrates havien tingut des de l'edat mitjana. En aquest cas, dintre d'un context de centralització del poder polític i de recuperació de poder per part de la monarquia, el Reial Patrimoni es va convertir en el beneficiari dels arrendaments que es van practicar al Delta.

La llibertat que la Carta de Població de Tortosa havia atorgat a tots aquells que volguessin cultivar terres ermes del Delta es va veure amenaçada pels repartiments que Canals estava fent en nom del rei i per tant era difícil oposar-s'hi. No obstant, els plets contra aquesta nova situació, plantejada al marge dret del riu a partir de 1780 van ser nombrosos, sobretot per part del gremi de llauradors de Tortosa i la comunitat de monges del Reial Monestir de la Ràpita, ambdós recolzats per l'ajuntament de Tortosa, que es va oposar des del principi a aquest projecte.

Les monges de la Ràpita van veure com els seus interessos passaren a un segon terme i van anar perdent progressivament el domini de la Ràpita. En un principi, la qüestió es va solucionar el 1795 reconeixent, com de propietat seva, les terres de garriga situades per sobre del canal, mentre que les situades des del canal fins al mar se les va assignar definitivament el Reial

Patrimoni. No obstant, sembla que durant el segle XIX el terme de la Ràpita va continuar repartint-se entre mans privades, concretament a famílies que compraren els terrenys després de les desamortitzacions.

Els llauradors perdien el dret que el comte Ramon Berenguer IV els havia concedit d'ocupar terres, si tenien intenció de cultivar-les, i havien de participar en els repartiments per obtenir uns solars per als quals se'ls demanaria un cens emfitèutic.

Finalment, tampoc les autoritats polítiques de Tortosa amagaren mai el seu desencís i mala voluntat respecte a les obres del canal, que podria desbancar la importància comercial de Tortosa i desplaçar-la al port dels Alfacs i Amposta. A més, les obres del nou camí reial que s'havia projectat per a la carretera Barcelona-València feien desviar l'antic tram que travessava per Ulldecona i Tortosa i el dirigia des de Vinaròs fins Amposta, passant per Sant Carles de la Ràpita, amb l'utilització de la barcaça del riu. Tortosa va manifestar clarament la seva oposició justificant raonadament a l'intendent de Catalunya, l'error que havien suposat aquelles decisions, al mateix temps que feien seves les queixes dels agricultors i de les monges.

Una de les conseqüències més clares que va tenir aquesta oposició va ser el debilitament que va patir la figura de Francesc Canals. Aquest personatge és el protagonista més important del desenvolupament de les obres del canal i sobretot de la nova població de Sant Carles. En aquesta tesi s'ha demostrat com gran part dels seus esforços es van dirigir a formar un nucli habitat al costat del canal, amb tots els serveis necessaris. Va dipositar grans esperances en Sant Carles de la Ràpita i això el va fer perdre de vista en certs moments les obres de la canalització, motiu pel qual va ser amonestat

reiterades vegades pel Conde de Floridablanca. També va tenir una gran voluntat de convertir-la en una nova població de la qual el rei se'n sentís orgullós; no hem d'oblidar els escrits en els quals parlava d'erigir grans estàtues i pedestals amb la figura del rei a les principals places del que havia de ser una reial ciutat. Però les contínues disputes que mantenia amb el governador i l'alcalde de Tortosa, les queixes i l'oposició que aquestos manifestaven a la majoria de les seves actuacions, van provocar la seva caiguda. Una de les qüestions que més va incomodar als tortosins va ser que Canals comptés amb el favor del rei i del seu ministre i que gaudís de la jurisdicció privativa que l'eximia de l'autoritat dels tribunals, a més de disposar de l'autoritat governativa i de l'econòmica.

No obstant, d'aquest procés de distribució de terres també hi va haver persones que se'n van beneficiar. Els camperols pobres de les poblacions del voltant de la Ràpita tingueren l'oportunitat d'aconseguir un mínim de terreny que garantís la subsistència de les seves famílies; la burgesia de Barcelona va veure una bona opció de disposar de terres de les quals en podrien treure una renda; fins i tot institucions tan importants com la Junta de Comerç de Barcelona van intentar fer-s'hi un lloc.

El procés de fundació de Sant Carles de la Ràpita el podem incloure com un exemple més dels capítols de noves poblacions de finals del segle XVIII, dels quals fins ara es coneixia sobretot el que va afectar a Sierra Morena i Andalusia i tenien a Pablo de Olavide com el principal impulsor. Fent paral·lelismes entre aquests i el projecte de la Ràpita, podem extreure algunes semblances i diferències. Els dos projectes van significar la transformació de terres ermes en zones de cultiu i la colonització d'un territori despoblat. Van ser

fundades pel rei Carles III i per tant adquiriren la condició de població “nova” i “reial”, motius pel qual en alguns dels casos el seu nom va recollir la referència a aquest monarca: la nova població de San Carlos del Valle a Ciudad Real, la de San Carlos a la Isla de León o la mateixa que s’ha estudiat en aquesta tesi, la de Sant Carles a Tarragona. Gaudiren dels privilegis d’uns furs que es mantingueren fins la meitat del segle XIX, pels quals estaven exemptes de contribuir en certs impostos i contribucions a la corona. Aquestes deferències s’havien ofert amb l’objectiu d’incentivar l’arribada i establiment de colons.

Tanmateix, les circumstàncies en les quals sorgiren unes i altres fan variar la naturalesa de les mateixes. En el cas de Sant Carles de la Ràpita no es va redactar cap fur que recollís les normes a seguir en la seva formació. Potser aquesta condició es va donar pel fet que l’organització del poble va venir després que alguns treballadors del canal demanessin establir-se a la zona i cultivar alguns jornals; per tant, la fundació va ser una conseqüència del projecte de canalització i no una decisió premeditada del Conde de Floridablanca, ni del rei Carles III, encara que després es volgués convertir en una gran ciutat, com les restes arquitectòniques així ho demostren.

Tanmateix, els projectes de poblament que van presentar Agustí Navarro, Carles Sabater o la Companyia dels Milans, presentaven aspectes del fur de Sierra Morena i del fur alfonsí, propi de l’antiga Corona d’Aragó. En ser propostes de caràcter privat, els impulsors demanaven a canvi nombrosos privilegis: com el de disposar de la jurisdicció civil i criminal o la de recaptar els ingressos que proporcionaria el comerç pel canal fins a Tortosa. Cap d’aquestes iniciatives privades es va fer realitat, ja que al final va ser la pròpia corona la que va finançar les obres del canal, de la bateria i de la població.

Tampoc Sant Carles de la Ràpita no es va pensar com un escenari per posar a prova la filosofia d'alguns il·lustrats com Olavide, que pensaven que la felicitat de la societat es produiria per l'impuls de l'agricultura i la distribució de la terra entre els camperols, idea que en canvi va donar-se en les colonitzacions de l'interior de la península. No obstant, sí que va participar de l'impuls agrícola del segle XVIII, caracteritzat pels projectes de dessecació de zones pantanoses i transformació de zones seques en camps de regadiu.

Finalment, una altra de les diferències evidents rau en la manera com van finalitzar els seus projectes fundacionals, sobretot pel que fa a la petjada arquitectònica i urbanística d'aquest tipus de nuclis nous. A cadascuna d'elles la plaça principal porxada és un símbol que les identifica i l'estil neoclàssic impregna cadascuns dels seus edificis. Tanmateix, a diferència de les noves poblacions de Ciudad Real o Cadis, que podem contemplar acabades i es disposen dels seus plànols, Sant Carles de la Ràpita es va quedar a mig fer i desconeixem la seva planificació original. Aquesta qüestió, que va ser un dels objectius inicials que més va motivar el començament d'aquesta tesi, no s'ha pogut complir un cop acabada, però continuarem fent recerca i seguint les possibles pistes que vagin sortint.

De tota manera, aquesta investigació ha pogut clarificar quina va ser la veritable voluntat del rei Carles III en el projecte i desmentir moltes de les històries orals que explicaven la història amb gran imaginació. Sant Carles no havia de ser la nova capital d'Espanya, ni l'Església Nova la seva residència de vacances. De fet, Carles III mai va trepitjar la població. Els veritables impulsors foren el Conde de Floridablanca, des de la cort, i Francesc Canals, a peu d'obra.

La lentitud de les obres, els obstacles que sorgien contínuament al canal, l'envergadura de la projecció de la nova ciutat, la falta de recursos econòmics, la conjuntura bèl·lica d'Espanya i les queixes des de Tortosa van encaminar el projecte al fracàs. Però el factor decisiu que va paraitzar l'empresa el 1794 va ser el canvi polític que va representar la pujada al poder del fill de Carles III.

Amb Carles IV, aliè a la filosofia de progrés de la Il·lustració i preocupat per altres assumptes, tant en política interior com exterior, el canal no va prosperar malgrat que va ordenar que les obres continuessin amb inversions privades. Caldrà esperar fins a mitjans del segle XIX per a l'habilitació definitiva d'un canal de reg entre Amposta i Sant Carles. La nova població, no obstant, va continuar governada per una Junta que s'encarregà de la seva conservació i gestionava els recursos que proporcionaven els lloguers de les cases, el forn, el molí o la barcaassa d'Amposta.

Així doncs, des de 1780 i fins el 1794, el terme de la Ràpita i les terres del Delta fins Amposta van experimentar una transformació molt important, que influencià el seu futur cap a l'edat contemporània. Sant Carles va sobreviure a l'abandonament dels projectes impulsats per la corona i va passar a estar referida en les diferents cròniques, que viatgers del segle XIX van deixar per escrit.

Espero que aquest treball serveixi per situar la fundació d'aquesta població dintre de la història de les noves poblacions de la Il·lustració espanyola del segle XVIII i sobretot, per aportar llum als qui com jo ens hem preguntat en algun moment quins van ser i com van ser els orígens de Sant Carles de la Ràpita.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

ALBEROLA ROMÀ, Armando, “Relacions econòmiques entre el país valencià i Europa durant l’edat moderna: aproximació al cas d’Alacant” a *Pedralbes: Revista d’Història Moderna*, nº18, 1,1998, pàgs. 15-24.

ALSINA, Claudi, GASPAR, Feliu, MARQUET, Lluís, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, ed. Curial, Barcelona, 1990.

ÁLVAREZ SANCHIS, Jesús, CARDITO, Luz María, *Comisión de Antiquedades de la Real Academia de la Historia*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2000.

ALZOLA MINONDO, Pablo, *Historia de las obras públicas en España*, ed. Turner, Madrid, 1979.

ANES ALVAREZ, Gonzalo, *La economía española al final del Antiguo Régimen. I .Agricultura*, Alianza Editorial, Madrid, 1982.

ARMILLAS VICENTE, José Antonio, *La España de las reformas. Hasta el final del reinado de Carlos IV*, ed. Rialp, Madrid,1990.

BEL BELTRAN, Agustí, *Alcanar*, Cossetània, Valls, 2000.

BLACK, Jeremy, *La Europa del siglo XVIII (1700-1789)*, ed. Akal. Madrid, 1997.

BUSTOS RODRÍGUEZ, Manuel, *Cádiz en el sistema Atlántico: La ciudad, sus comerciantes y la actividad mercantil (1650-1830)*, ed. Sílex, Madrid, 2005.

CAMPMANY I DE MONTPALAU, Antoni, *Memorias historicas sobre la marina y artes de la Antigua Ciudad de Barcelona*, Junta de Comerç de Barcelona, Barcelona, 1779.

CÁMARA MUÑOZ, Alicia, coord., *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2005.

CAPEL SÁEZ, Horacio, *Los ingenieros militares en España. Siglo XVIII. Repertorio biográfico e inventario de su labor científica y espacial*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983.

-, “Los ingenieros militares y el sistema de fortificación en el siglo XVIII” a CÁMARA MUÑOZ, Alicia, coord., *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2005, pàgs. 231-261.

CARRERAS CANDI, Francesc, *Geografia General de Catalunya*, ed. A. Martin, Barcelona, 1913.

CARRILLO DE ALBORNOZ GALBEÑO, Juan, “Ingenieros ilustres del siglo XVIII. Parte II” a *Memorial del Arma de Ingenieros*, n. 80, juliol, 2008, pàgs. 82.

CERVERA PERY, José, *El panteón de Marinos Ilustres. Trayectoria Histórica, Reseña Biográfica*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2004.

CHUECA, Fernando, MIGUEL, Carlos de, *La vida y las obras del arquitecto Juan de Villanueva*, Gráficas Carlos Jaime, Madrid, 1949.

CRESPO DELGADO, Daniel, *Un viaje para la Ilustración: el viaje de España (1772-1794) de Antonio Ponz*, ed. Marcial Pons, Universidad Pablo de Olavide, Madrid, 2012.

DE DIEGO GARCIA, Emilio, “Estructuras de la organización naval: departamentos y arsenales peninsulares” a *Arsenales y construcción naval en el siglo de la Ilustración*, Cuadernos monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval, nº 41, Madrid, 2002.

DE FRÍGOLA, Vicente, *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1824.

DE MIÑANO I BEDOYA, Sebastián, *Diccionario geográfico- estadístico de España y Portugal*, tomo VII, imprenta de Pierart- Peralta, Madrid, 1827.

DE TERÁN, Fernando, *Historia del urbanismo en España III. Siglos XIX i XX*, ed. Cátedra, Madrid, 1999.

DEL VALLE CURIESES, Rafael, “El patio de comedias de Palencia durante el reinado de Carlos III” a *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, nº 75, 2004, pàgs. 19-238.

Diari de Tarragona, n. 61, 2 de març de 1810.

DÍAZ MARTA, Manuel, “Antecedentes de la planificación hidrológica en España y propuestas actuales” a *Revista de Obras Públicas*, n. 3.321, Any 140, maig 1993, pàgs. 29-38.

DURAN VILLA, F., FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, C., SÁNCHEZ GARCÍA, J., “Asilos de la muerte. Higiene, sanidad y arquitectura en los cementerios gallegos del siglo XIX” a *SEMATA, Ciencias Sociais e Humanidades*, vol. 17, 2005, pàgs. 435-472.

ESCARTÍN SÁNCHEZ, Eduard, “Els intendants de Catalunya en el regnat de Carles III”, *Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Volum II*, Universitat de Barcelona, 1988, pàgs. 107-117.

ESCRIG FORTANETE, Joaquin, *Llucena: una historia de l'Alcalatén*, Universitat Jaume I, Llucena, 1998.

ESCUDERO JOSÉ, Antonio, *Los orígenes del Consejo de Ministros en España*, Vol. 1, Editorial Complutense, Madrid, 2001.

FÀBREGAS ROIG, Josep, *La Guerra Gran 1793-1795*, Editorial Pagès, Barcelona, 2000.

-, “El primer año del Libre comercio en Cataluña”, a C. MARTÍNEZ SHAW-J.M. OLIVA MELGAR (eds.), *El sistema Atlántico español (siglos XVII-XIX)*, Madrid, 2005.

-, “El Libre Comercio de Cataluña con América durante la guerra de las Trece Colonias” a MARTÍNEZ SHAW, C., ALFONSO MOLA, M. (dirs.), *España en el comercio marítimo internacional (siglos XVII-XIX)*, UNED, Madrid, 2009.

FABREGAT GÁLGERA, Emeteri, *La pesca a la regió de l'Ebre: el riu, el Delta i el mar*, Museu Marítim de Barcelona, Barcelona, 2011.

FERNANDEZ IZQUIERDO, Francisco, “La España de Carlos III en su dimensión marítima” a *La Marina de la Ilustración, ciclo de conferencias*, novembre, 1988, Instituto de Historia y Cultura Naval, 1989.

FERNÁNDEZ DIAZ, Roberto (ed.), *España en el siglo XVIII*, Crítica, Barcelona, 1985.

FRANQUET I BERNIS, Josep Maria, *Estructura de la propietat agrària. Aplicació a la regió catalana de l'Ebre*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1995.

GALINDO DÍAZ, Jorge Alberto, “La ciencia de los ingenieros en la primera mitad del siglo XVIII” a *Informes de la construcción*, vol. 52, n.467, maig- juny 2000, pàgs. 47-54.

GALINDO DÍAZ, Jorge Alberto, *El conocimiento constructivo de los ingenieros militares del siglo XVIII*, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura, Barcelona, 1996.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo. (coord.) *Historia de España. Siglo XVIII. La España de los Borbones*, ed. Cátedra, Madrid, Madrid, 2002.

GARCÍA MELERO, José Enrique, “Los tratados de arquitectura militar publicados en España durante el reinado de Carlos III” a *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Historia del Arte, t.3, 1990, pàgs. 181-224.

GARCÍA SANZ, Angel, “Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)” a GARCÍAS SANZ,A., GABARROU,R. (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea.1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Crítica, Barcelona, 1985, pàg. 39.

GASPAR, Miguel y Tomás, *Demarcación de los límites de las cuatro provincias en que se divide Cataluña*,Barcelona, 1822.

GIFRE RIBAS, Pere, *Delmes, censos i lluïsmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, ed. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, Girona, 2011.

GILABERT TOMÀS, Jordi, *La defensa contra el cors musulmà a la Catalunya dels Àustries*, tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2007.

GIRALT I RAVENTÓS, Emili (dir.), *Història Agrària dels Països Catalans, Volum III Edat Moderna*, 2008, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona.

GÓMEZ MARTÍNEZ, Alfredo, “Cargos y oficios municipales en las ciudades de León, Zamora y Salamanca durante el reinado de Carlos III” a *Estudios Humanísticos. Historia*, n.5, 2006, pàgs. 159-184.

GONZÁLEZ RODRIGO, León, *Historia del Canal Imperial de Aragón*, Zaragoza, 1984.

HENAO ALBARRACÍN, Ana María, “Ceremonias reales y representación del Rey: Un acercamiento a las formas de legitimación y propaganda del poder

regio en la sociedad colonial neogranadina. Cali S. XVIII” a *Historia y Espacio*, n.32, 2009, Universidad del Valle.

IGLESIES, Josep, “El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV” a *Actes del IV Congrés d’Història de la Corona d’Aragó*, Barcelona, Arxiu de la Corona d’Aragó, 1970.

JAUBERT DE PASSÁ, *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia*, Sociedad Económica de Amigos del País, Valencia, 1844.

LYNCH, John, *La España del Siglo XVIII*, Ed. Crítica, Barcelona, 1991.

LIZAUR, Antonio de, *Catálogo de las obras más importantes realizadas en Catalunya por los ingenieros militares en el siglo XVIII a VV.AA.*, *La Ilustración en Cataluña. La obra de los Ingenieros Militares*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2010.

LLAGUNO Y ARNÍROLA, Eugenio, *Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauración*, Imprenta Real, Madrid, 1829.

LLUCH, Ernest i ARGEMÍ D’ABADAL, Lluís, *Agronomía i fisiocracia en España, 1750-1820*, Institución Alfonso El Magnánimo, Valencia, 1985.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *El siglo de las luces. Las bases intelectuales del reformismo*, Historia 16, Madrid, 1996

MARTÍNEZ SHAW, C., OLIVA MELGAR, J.M. (Eds.), *El sistema Atlántico español (siglos XVII-XIX)*, Madrid, 2005.

MARTÍNEZ SHAW, C., ALFONSO MOLA, M. (dirs.), *España en el comercio marítimo internacional (siglos XVII-XIX)*, UNED, Madrid, 2009.

MASDEVALL, Josep, *Relación de las epidemias y calenturas pútridas y malignas que en estos últimos años se han padecido en el Principado de Cataluña*, Imprenta Real, Madrid, 1786.

Mercurio Histórico y político de España, Setembre, 1785, Volum III, Imprenta MOLAS, Pere, "La Junta de comercio de Barcelona. Sus precedentes y su base social" a *Anuario de Historia Económica y Social*, t. III, 1976, pàgs. 226-279.

Real, Madrid, pàg. 371

MOLINET COLL, Víctor, *Recuperación del delta del Ebro I. Recuperación de la configuración del delta del Ebro*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 2009.

MOÑINO FLORIDABLANCA, José, "Memorial presentado al rey Carlos III" a *Obras originales del Conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, Colección de Don Antonio Ferrer del Río (ed.), Madrid, 1867, pàg. 327.

- , "Memorial presentado al rey Carlos III y repetido a Carlos IV, por el Conde de Floridablanca, renunciando al Ministerio" de 1789, pàg. 327,

- , "Observaciones sobre el papel intitulado confesiones del conde de Floridablanca" de 1789, pàgs. 290-306 i "Defensa Legal" de 1793, pàgs. 435-508 a *Obras Originales del Conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona*, M. Rivadeneryra, Madrid, 1867.

MONTANER I MARTORELL, Josep Maria, *La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.

MORA CASTELLÀ, Josep, "Obras civiles y religiosas de los ingenieros militares durante el siglo XVIII en Cataluña" a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàgs. 287-297.

MORENO FERNÁNDEZ, Rafael, *El personal del Banco de España: des de su origen en el siglo XVIII hasta fin del siglo XIX. Volumen I: Banco de San Carlos*,

Colección Estudios de Historia Económica, nº 54, Banco de España, Madrid, 2010.

-, *Mujer, familia y sociedad en las Nuevas Poblaciones. Actas del IV Congreso*, La Carolina, Centro de Estudios sobre Nuevas Poblaciones “Miguel Avilés”, 1996.

MUÑOZ CORBALÁN, José Miguel (ed.), *L'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. El llegat dels enginyers militars*, Secretaria General Técnica del Ministeri de Defensa, 2004, Barcelona.

MUÑOZ JIMÉNEZ, Jose Miguel, “La nueva población de San Carlos del Valle (Ciudad Real): Ilustración y urbanismo en la España del siglo XVIII” a *Cuadernos de Estudios Manchegos*, nº 21, 1991, pág. 267-316.

NADAL OLLER, Jordi, *La Población española. Siglos XVI a XX*, Ariel, Barcelona, 1976.

NÓVOA RODRÍGUEZ, Manuel, “De los caminos a las carreteras en Cataluña” a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàgs. 315-329.

OLIVA MELGAR, José María, *Cataluña y el comercio privilegiado con América. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987.

ORDUÑA REBOLLO, Enrique, *Municipios y provincias: historia de la organización territorial española*, Instituto Nacional de Administración Pública, Madrid, 2003.

PASTOR REY DE VIÑAS, Paloma, *Historia de la Real Fábrica de Cristales de San Ildefonso durante la época de la Ilustración*, ed. CSIC, Madrid, 1995.

PÉREZ MOREDA, Vicente, *Las crisis de mortalidad en la España interior (Siglos XVI-XIX)*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1980.

PUIG PLA, Carles, Física, *Tècnica i Il·lustració a Catalunya. La cultura de la utilitat: assimilar, divulgar, aprofitar*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2006.

RODA ALCANTUD, Cristina, “Fuentes para el estudio de la historia naval: los fondos del Archivo General Intermedio de la Armada en Cartagena” i CHAÍN NAVARRO, Celia, SANCHEZ Baena, Juan José, “El patrimonio histórico documental del archivo naval de Caratgena y su inmersión en Internet: una propuesta metodológica” a *Ayeres en discusión* (recurso electrónico), Murcia, 2008.

RODRÍGUEZ G. DE CEBALLOS, Alfonso, *El Siglo XVIII. Entre tradición y academia*, ed. Sílex, Madrid, 1992.

ROSELL COLOMINA, Jaume, *La Construcció en l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII*, tesi doctoral, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1996, pàgs. 254-260.

RUIZ RUIZ, José, CLIVILLER, José, *Descripción geogràfica, histórica, estadística e itineraria que acompaña al mapa geográfico de la provincia de Tarragona*, Tarragona, 1846.

RUMEU DE ARMAS, Antonio, *El testamento político del conde Floridablanca*, Consejo Superior de Investigaciones científicas, 1962.

SANCHIS DEUSA, Carmen, “Els camins valencians de la segona meitat del segle XVIII i les *observaciones* de Cavanilles” a Cuadernos de Geografía, n. 62, València, 1997, pàgs. 455-483.

SERRA, Eva, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*, Crítica, Barcelona, 1998.

SIMON I TARRÉS, Antoni, “La població catalana a l’època moderna. Síntesi i actualització” a *Manuscrits*, nº 10, gener 1992, pàgs. 217-258.

SOLANO, Francisco de, *La pasión de reformar: Antonio de Ulloa, marino y científico, 1716-1795*, Universidad de Cadis, Cadis.

TARRAGÓ CID, Salvador, “El arte abaluartado catalan y sus referencias” a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàgs. 201-202.

TERAN, Fernando de, *Historia del urbanismo en España*, volumen 3, ed. Cátedra, Madrid, 1996.

TORRAS RIBE, Josep Maria., *Els municipis catalans de l’Antic règim. 1453-1808*, ed. Curial, Barcelona, 1983.

URIOL SALCEDO, José Ignacio., “Las carreteras y los canales de navegación en los reinados de Fernando VI y Carlos III” a *Revista de Obras Públicas*, agost 1978, pàgs. 625-636.

VILAR, Pierre, *Catalunya dins l’Espanya moderna. Vol. IV. La formació del capital comercial*, ed. 62, Barcelona, 1964, pàgs. 396-411.

VV.AA., *El Montsià. Estructura i dinàmica socio-econòmica*. Col·lecció Catalunya Comarcal. Caixa d’Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1982, capítol 5.

VVAA, Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1981.

VVAA, *Las Nuevas Poblaciones de España y América. Actas del V Congreso Histórico sobre Nuevas Poblaciones*, Córdoba, Junta de Andalucía y otros, 1994.

VVAA., *Actes del Congrés Internacional del 380è Aniversari de l'Expulsió dels Moriscos*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1990.

VVAA, *El canal de Castilla, Un plan regional*, Volumes I-II, Junta de Castilla y León, Salamanca, 2004.

VV.AA., *La historiografía de la Marina española*, Cuadernos monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval, nº 56, Madrid, 2008.

VVAA., *Estructuras Agrarias y Reformismo Ilustrado en la España del siglo XVIII*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1989.

VVAA., *Jornades internacionals d'urbanisme i arquitectura de la Il.lustració*, Ajuntament d' Almacelles, Almacelles, 2005.

XIMENA SENATORE, María, *Arqueología e historia en la colonia española de Floridablanca*, ed. Teseo, 2007.

BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA

ALBEROLA ROMÀ, Armando, GIMENEZ LÓPEZ, Enrique, “Antecedentes colonizadores en la España del siglo XVIII. Proyectos y realidades en las tierras de la antigua Corona de Aragón” a *Revista de Historia Económica*, Año XV, Primavera-Verano 1997, nº2, pàg. 280.

ALONSO, Miquel, CARLES, Paco, *Recull d'àmbit territorial*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1988.

ARRANZ, Manuel, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Col·legi d'aparelladors i arquitectes tècnics de Barcelona, Barcelona, 1991.

AVILÉS FERNÁNDEZ, Miguel y SENA MEDINA, Guillermo (eds.), *Las Nuevas Poblaciones de Carlos III en Sierra Morena y Andalucía. Actas del I Congreso Histórico*, Córdoba, Universidad de Córdoba y Seminario de Estudios Carolinenses, 1985.

-, *Carlos III y las Nuevas Poblaciones*, Córdoba, Universidad de Córdoba y Seminario de Estudios Carolinenses, 1988, 3 vols.

-, *Nuevas Poblaciones en la España Moderna*, Córdoba, UNED y Seminario de Estudios Carolinenses, 1991.

BEGUER PINYOL, Manuel, *Lo monestir de Santa Maria de la Ràpita*, ed. Institut d'Estudis Ràpitencs, Sant Carles de la Ràpita, 2006.

BONET DONATO, Maria, “L'evolució de la Ràpita medieval” a *L'Algadir dels Alfachs*, n. 2, desembre 1998, pàgs. 34-41 i “L'Amposta feudal: poders, societat i economia” a *Actes de les Primeres Jornades d'Història d'Amposta*, Ajuntament d'Amposta, 2001, pàgs. 143-180.

CABESTANY FORT, Joan, *La red viaria catalana en 1779*, Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1978.

CAPEL MARGARITO, Manuel, *La Carolina. Capital de las Nuevas Poblaciones*, Estudios Gienenses, Jaén, 1970.

CARLES GUÀRDIA, Paco, *L'Església Nova de Sant Carles de la Ràpita*, ed. Revista Ràpita, La Ràpita, 1984.

-, "Les torres de la Ribera" a *Soldó*, 2003, nº 20, pàgs.12-13.

-, "Les albers de la nova població de Sant Carles de la Ràpita (Tarragona) 1780-1794" a *Jornades Internacionals d'Urbanisme i Arquitectura de la Il·lustració*, Ajuntament d' Almacelles, 2005, pàgs. 223-232.

-, "Els nostres noms de lloc. Carrer de Talavera (II)" A *Revista Ràpita*, n.643, Ajuntament Sant Carles de la Ràpita, gener 2013, pàgs. 28-229.

CASTELLÀ NICOLAU, Camilo, "Leyendo historia en el archivo parroquial de la Nueva y Real Población de San Carlos" a AVILÉS, M. i SENA, G, AVILÉS, M. i SENA, G. (eds.), *Nuevas poblaciones en la España Moderna, III Congreso de Nuevas Poblaciones*, ed. UNED, Madrid, 1991.

DELGADO BARRADO, Jose Miguel, "La génesis del proyecto repoblador de Sierra Morena" a *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, nº. 178, 2001, pàgs. 303-329.

DÍAZ CAPMANY, Carlos, *El castell de Sant Ferran de Figueres*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1982.

-, "Significado y vertiente política de la fortificación abaluartada" a MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (coord.), *La Academia de Matemáticas de Barcelona. El legado de los ingenieros militares*, Ministerio de Defensa, Barcelona, 2004, pàg. 43.

-, “Els enginyers de la fortalesa de Sant Ferran de Figueres” a *Annals de l'Institut d' Estudis Empordanesos*, n. 38, 2005, pàgs.291-293.

DOMÍNGUEZ LÓPEZ, Carlos, “Algunas notas sobre el conde de Guzman. Primer Inspector de Caminos y Canales” a *Revista de Obras Públicas*, març,1998, nº3374, pàgs. 65-69.

-, “Joseph Naudín, Conde de Guzman, otros datos” a *Informativo de la demarcación de Murcia*, març 2012, nº18, pàgs. 21-24.

ESPARZA PAGÈS, Mireia, *Biodemografia del delta de l'Ebre: estructura matrimonial*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2005.

FABREGAT GÁLGERÀ, Emeteri, “L’aprisió en els segles XVIII-XIX a la zona de Tortosa” a BUSQUETS I VICEDO (eds.) *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa Contemporània: sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, 1996, ed. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pàgs. 401-416.

-, “Bateigs i enterraments: creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià als segles XVIII i XIX” a *Recerca*, nº8, 2004, pàgs. 15-68.

-, “La canalització de l'Ebre a la segona meitat del segle XVIII: el Real Canal de Tortosa de Carles Sabater” a *Recerca*, n. 10, Any 2006, pàgs. 139-200.

-, “La canalització de l'Ebre a la regió de Tortosa (1347-1851)” a *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, Volum VIII, Any 2007, pàgs. 3-49.

-, “Concessions, aprisions i emfiteusis: la formació de la propietat territorial al delta de l'Ebre (s. XII- s. XIX)” a *Estudis d'Història Agrària*, nº 21, 2008, pàgs. 49-78.

GARCÍA-MORO C., HERNÁNDEZ M., ESPARZA M. i TOJA DI., “Crisis de mortalidad en la población de Tortosa –Siglos XVII a XX” a *Revista especializada de antropología biológica*, 2000, nº 21, pàgs. 101-109.

GIL OLCINA, Antonio, “Reformismo ilustrado, colonización interior y restablecimiento del fuero alfonsino” a *Agricultura y Sociedad*, n.56, Julio-Septiembre, 1990, pàgs.85,96.

-, *Singularidades del régimen señorial valenciano: expansión, declive y extinsión de la señoría directa*, Universidad de Alicante, Alacant, 2012, pàg. 125.

GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique, “Fuero Alfonsino y Fuero de población de Sierra Morena en los proyectos de colonización de la Corona de Aragón en la segunda mitad del siglo XVIII” a *Revista de Historia Moderna*, n. 12, 1993, pàgs. 141-184.

-, “La colonización del delta del Ebro en la segunda mitad del siglo XVIII” a VV.AA, *Homenaje a Antonio de Bethencourt Massieu, Volumen II*, ed. Cabildo de Gran Canaria, Gran Canaria, 1995, pàgs. 41-66.

GRACIA ALONSO, Francisco, “La guerra del Francès en el Montsià (1808-1814). Perspectivas de análisis” a *Actes II Congrès d’Història d’Alcanar*, Ajuntament d’Alcanar, Alcanar, 2000, pàgs. 57-67.

GRAU VERGE, Ferran, SAUCH CRUZ, Núria, “La guerra del Francès a la comarca del Montsià i a les poblacions veïnes del nord valencià” a SAUCH CRUZ, Núria (ed.), *La guerra del Francès als territoris de parla catalana*, ed. Afers, Barcelona-Catarroja, 2011, pàgs. 449-470.

HAMER FLORES, Alonso, *La Carlota. Apuntes para su historia*, ed. Bubok Publishing, Madrid, 2008.

-, *La Intendencia de las Nuevas Poblaciones de Sierra Morena y Andalucía, 1784-1835*, ed. Universidad de Córdoba, Córdoba, 2009.

HAMER FLORES, Adolfo, PÉREZ FERNÁNDEZ, Fco. José, “El primer gobierno constitucional de Cádiz en las Nuevas Poblaciones de Sierra Morena y Andalucía a través de sus documentos (1812-1814)” a *Ámbitos. Revista de Estudios de Ciencias Sociales y Humanidades*, nº 24, 2010, pàgs. 111-125.

IGLESIES, Josep, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Fundació Salvador Vives Casajoana, Barcelona, 1974.

-, *El cens del comte de Floridablanca, 1787* (Part de Catalunya) 2 vols., Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1969-1970.

IRLES VICENTE, María del Carmen, “Proyectos y realidades: higiene y salud pública en la Cataluña de finales del setecientos” a *Revista de Historia Moderna*, nº 17, 1998-99, pàgs. 147-166.

JACQUES JAUBERT, François, *Canales de riego de Cataluña y Reino de Valencia*, trad. de Juan Fiol, Sociedad Económica de Amigos del País, 1844, València. Capítol X “Canal de San Carlos”.

JUÁREZ SANCHEZ-RUBIO, C., CANALES MARTÍNEZ, G., “Colonización agraria y modelos de habitat (siglos XVIII-XX)” a *Agricultura y sociedad*, n. 49, octubre-diciembre 1988, pàgs. 333-352.

LLORET PIÑOL, Marc, “El proyecto de fortificación y puerto de la bahía de San Juan de los Alfaques de Antonio de Ulloa” a *Biblio 3W. Revista bibliogràfica de Geografía y Ciencias Sociales*, n.300, juliol 2001, Universitat de Barcelona.

MALDONADO DE ARJONA, Jesús, “Canales y comunicaciones fluviales en Cataluña durante el siglo XVIII” a MUÑOZ CORBALÁN, J. M. (ed.), *L'Acadèmia*

de Matemàtiques de Barcelona. El llegat dels enginyers militars, Secretaria General Técnica del Ministeri de Defensa, 2004, Barcelona, pàgs. 333-341.

MARÍA MENÉNDEZ, José, “Administración y contratistas de obras públicas en la España ilustrada” a *Informes de la construcción*, CSIC, vol. 42, n.407, maig-juny 1990, pàgs. 44-51.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *Cataluña en la carrera de Indias 1680-1756*, ed. Crítica, Barcelona, 1981.

MARTINEZ, Diego, *Mera relación de lo sucedido en la ciudad de Tortosa por la inundación que causó el río Ebro en el día 8 de octubre de 1787 hasta el 16 del mismo, que volvieron las aguas a su cauce. Compuesta por D. Diego Martínez, que padeció sus aflicciones*, Rafael Compte, [1787?], Reus, pergamí, 28 p.

MASSIP, J., GELIDA, R., SORRIBES, J., GRAU, J., *EL MONTSIÀ. Estructura i dinàmica socioeconòmica*, Col·lecció Catalunya comarcal, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona 1982, capítol 3, pàgs. 31-63.

MELCHOR DE JOVELLANOS, Gaspar, *Informe sobre el expediente de la Ley Agraria*, ed. Maxtor, Valladolid, 2003.

MILLAN I ROCA, Lluís, *La Ràpita en el temps*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 1996.

MILLAN I ROCA, Lluís; CARLES GUÀRDIA, Paco, *La Ràpita en el temps. Vol. 2. Pescadors i navegants als Alfacs. Crònica de la Ràpita marinera*, ed. Jordi Dassooy, Sant Carles de la Ràpita, 2006.

MIRAVALL DOLÇ, Ramon, *Les torres de la regió marítima de l'Ebre*, ed. Dertosa, Tortosa, 1980.

-, *Tortosa, any zero*, Cooperativa Gráfica Dertosense, Tortosa, 1988.

-, *Flagells naturals sobre Tortosa. Riuades, gelades, aiguats i sequeres, ventades i terratrèmolls*, Columna-Tresmall, Barcelona, 1997.

MUSEU DEL MONTSIÀ, *150 anys del canal de la dreta de l'Ebre. El canal que porta la vida*, ed. Comunitat general de regants del canal de la dreta de l'Ebre, Amposta, 2010.

MUSSET I PONS, Assumpta, "La navegació fluvial a Catalunya al segle XVIII" a VILAR, P., MARTÍNEZ SHAW, C., (coord.), *Historia Moderna, història en construcció*, vol. 1, 1999, pàgs. 167-174.

NARDIZ ORTIZ, Carlos, "Las primeras carreteras modernas. El trazado y la construcción de los Caminos Reales en el siglo XVIII" a *Actas del Primer Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Instituto Juan de Herrera, CEHOPU, Madrid, 1996, pàgs. 375-380.

OLIVERA POLL, Anna, ABELLÁN GARCÍA, Antonio, "Consecuencias geográficas de las nuevas poblaciones del siglo XVIII" a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, Vol. 7, 1987, pàgs. 655-666.

OLIVERAS SAMITIER, Jordi, *Nuevas Poblaciones en la España de la Ilustración*, Fundación Caja de Arquitectos, Barcelona, 1998.

PANIAGUA MAZORRA, Angel, "Planteamientos ideológicos y legislativos sobre la colonización moderna en España. 1. Precedentes a la Ley de 21 de noviembre de 1855" a *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, 1992, pàgs. 9-31.

PASTOR I LLUÍS, Federico, *Narraciones tortosinas. Páginas de historia y biografía*. Facsímil, Imprempta de José L. Foguet i Sales, Tortosa, 1901, pàg. 297.

PÉREZ SARRIÓN, Guillermo, *El Canal Imperial y la navegación hasta 1812*, Institución Fernando El Católico, Zaragoza, 1975.

PITARCH LÓPEZ, Josep, *La colonització del delta de l'Ebre i la seva reglamentació en el darrer terç del segle XVIII*, Institut d'Estudis Ràpitencs, Sant Carles de la Ràpita, 1993.

PONZ, Antonio, *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse, que hay en ella*, Volum XIII, carta VI.

RIBAS VILANOVA, Xavier, "Conflictos per la terra al delta de l'Ebre a l'època moderna: la Punta Grossa" a *Recerca*, n. 3, 1999, pàgs. 145-160.

ROVIRA i GÓMEZ, Salvador-J., *La desamortització de Madoz a la província de Tarragona (1859-1886)*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1987.

SABATÉ MARGALEF, F., NULA AGULLA, J., "Exempció de la contribució als pobres afectats per la riuada de l'Ebre de l'any 1787" a *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 1988, nº 8, pàgs. 573-580.

SÁNCHEZ REY, Agustín, "Los caminos en España hacia 1750 y los medios para su financiación, según el informe de un ingeniero de la época" a *Revista de Obras Públicas*, n.3.360, desembre 1996, pàgs. 67-81.

SERRA MASDEU, Anna, *Acadèmia i tradició : Josep Prat i l'arquitectura de la segona meitat del segle XVIII a la diòcesi de Tarragona*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2004.

1999.

-, "Els projectes de l'arquitecte Josep Prat i l'academicisme a les Terres de l'Ebre" a *Art i lletres a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, ed. Onada, Benicarló, 2008, pàgs. 387-402.

TORNÉ i BALAGUÉ, Joan, *Síntesi Històrica. Fulls Històrics Rapitencs*, ed. Ràpita, Abril 1981.

TORREJÓN CHAVES, Juan, *La Nueva Población de San Carlos en la Isla de León (1774-1806)*, Ministerio de Defensa, Madrid, 1988.

TORRES PÉREZ, José María, “Julian Sánchez Bort en el canal Imperial de Aragón” a *DOI:Actas del VIII Congreso Nacional de Historia del Arte*, (Cáceres, 3-6 de octubre de 1990), ed. Regional de Extremadura, Mérida, 1993, vol. I I, pàgs.1101-1111.

UZTARIZ, Jerónimo de, *Teoría y Práctica de comercio y marina*, Madrid, 1757.

VÁZQUEZ LESMES, Juan Rafael y VILLAS TINOCO, Siro (coord.), *Actas del VI Congreso Histórico sobre Nuevas Poblaciones*, Córdoba, Junta de Andalucía y otros, 1995.

VÁZQUEZ LESMES, Rafael, “Pablo de Olavide: el Fuero, el Informe sobre la Ley Agraria y su praxis en las Nuevas Poblaciones. Un análisis aproximativo.” a ARANDA PÉREZ, Fco. José (coord.), *El mundo rural en la España Moderna. Actas de la VIIª Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, ed. Universidad Castilla La Mancha, Cuenca, 2004, págs. 637-653.

VELASCO HERNÁNDEZ, Francisco, “La sosa-barrilla: una seña de identidad del campo de Cartagena en los siglos XVI al XIX” a *Revista Murciana de Antropología*, n.10, 2004, pàgs. 145-158.

VIDAL CERA, Jaume, “Conviure amb la història. Els orígens de la nostra ciutat” a *Revista Ràpita*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, n. 643, 2013, pàgs. 30-31.

VILLARES, Miriam, NAVAS, Teresa, JUNYENT, Rosa “Apuntes históricos de los puertos del delta del Ebro” a *Revista de Obras Públicas*, Septiembre de 1997, nº 3368.

VINAIXA MIRAÓ, Joan Ramon, *El trienni Constitucional al partit de Tortosa, 1820-1823: aproximació històrica*, Cossetània Edicions, Valls, 2003.

VIÑAS, Enric, “Nuevas poblaciones en la costa de Cataluña durante el reinado de Carlos III” a VV.AA., *La Ilustración en Cataluña. La obra de los Ingenieros Militares*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2010, pàgs. 341.

VV.AA., *Extraordinari “Ràpita”. Fulls Històrics Rapitencs*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, juny 1982.

VVAA., MUSEU DEL MONTSIÀ, *El delta de l'Ebre: memòries d'un medi, espai d'uns homes*, inèdit.

ANNEX DOCUMENTAL

1. Real Cédula de Sierra Morena.

✠

REAL CEDULA
DE SU Magestad,
Y SEÑORES DE SU CONSEJO,
QUE CONTIENE
LA INSTRUCCION,
y fuero de poblacion, que se debe
observar en las que se formen de
nuevo en la Sierramorena con natu-
rales, y estrangeros Católicos.

A ñ o

1767.

EN MADRID

En la Oficina de Don Antonio Sanz , Impresor del Rey nuestro Señor,
y de su Consejo.

DON CARLOS,
POR LA GRACIA DE DIOS,
Rey de Castilla, de Leon, de Aragon, de
las dos Sicilias, de Jerusalem, de Navar-
ra, de Granada, de Toledo, de Valencia,
de Galicia, de Mallorca, de Sevilla, de Cerdeña, de Cor-
doba, de Corcega, de Murcia, de Jaen, de los Algarbes
de Algecira, de Gibraltar, de las Islas de Canarias, de las In-
dias Orientales, y Occidentales, Islas, y Tierra firme del
Mar Oceano, Archiduque de Austria, Duque de Borgoña,
de Brabante, y de Milan, Conde de Absburg, de Flándes,
Tirol, y Barcelona, Señor de Vizcaya, y de Molina, &c.==
A vos Don Pablo de Olabide, Caballero del Orden de San-
tiago, mi Asistente de la Ciudad de Sevilla, y Intendente
del Exercito de Andalucia, *Superintendente General* electo
para la direccion de las nuevas *Poblaciones*, que se han de
hacer en *Sierramorena*; y demas Corregidores, Intenden-
tes, Jueces, Justicias, Ministros, y personas qualesquier
de todas las Ciudades, Villas, y Lugares de estos mis Rey-
nos, y Señorios, à quien lo contenido en esta mi Cedula
toca, ò tocar puede en qualquier manera, salud, y gracia:
SABED, que habiendome propuesto *Don Juan Gaspar de*
Thurriegel, de nacion *Bávaro*, de Religion *Catolico*, la
introduccion de *seis mil Colonos Católicos Alemanes y Fla-*
mencos en mis Dominios, tube à bien admitir esta pro-
puesta baxo de diferentes declaraciones, que reducidas à
Contrata se expresan por menor en mi *Real Cedula*, expe-
dida en el Pardo à dos de Abril de este año, encargando al
mi Consejo, que para la referida introduccion, y estableci-
miento de los Pobladores, formase, con acuerdo del Su-

perintendente General de mi Real Hacienda , la Instrucción competente ; en cuya virtud la executò de su orden Don Pedro Rodríguez Campomanes , mi Fiscàl , con dicho acuerdo , baxo las reglas que contienen los Capítulos siguientes:

I. Ante todas cosas establecerà el *Superintendente* de las *Poblaciones* su correspondencia con los quatro Comisionados de las Caxas de Almagro , Almeria , Málaga , y Sanlucar de Barrameda ; para enterarse del sucesivo arribo de los *Pobladores Alemanes, y Flamencos* , y dar las ordenes convenientes , que estime oportunas , teniendo á la vista la *Real Cedula* de dos de Abril , y la Instrucción particular , que con esta fecha se ha formado , para gobierno de los Comisionados de las quatro Caxas , baxo de las ordenes del expresado Don Pablo de Olabide.

II. Consiguiente à lo referido , no solo hará observar la citada Instrucción , sino que podrá comunicarles todas las demas ordenes y prevenciones , que juzgase oportunas , para el mas pronto avio de los *Pobladores*.

III. Deberà desde luego situar la Contaduría de intervencion de caudales , que se empleen en las nuevas *Poblaciones* y sus incidencias ; para que en ella se recojan las ordenes , y papeles tocantes à esta comision , y se lleve la cuenta y razon de los caudales , conforme al metodo que se estila en las Contadurias de las Provincias : procurando que sea el mas expedito , y claro , escusando formalidades difusas ò inútiles.

IV. También cuidará de que la Pagaduría vaya con igual formalidad y expedición ; para que los caudales salgan con legitimos libramientos del *Superintendente* , recogiendo por el Pagador los resguardos respectivos : ordenando por meses una *Relacion* intervenida por la Contaduría ; para que de este modo , al fin de año , sea facil formalizar la cuenta general de él.

V. El primer cuidado del *Superintendente* de dichas
Po-

Poblaciones debe estar en elegir los sitios, en que se han de establecer; y en que sean sanos, bien ventilados, sin aguas estadizas, que ocasionen intemperie; haciendo levantar un Plan, para que de este modo en todas las dudas que ocurran, tenga à la vista la posicion material de los terrenos, y se pueda hacer cargo de ella.

VI. Cada *Poblacion* podrá ser de quince, veinte, ò treinta casas à lo mas, dandoles la extension conveniente.

VII. Será libre al *Superintendente* establecer estas casas, contiguas unas à otras, ò inmediatas à la hacienda que se asigne à cada *Poblador*; para que la tenga cercana, y la pueda cerrar y cultivar, sin perder tiempo en ir y venir à las labores, adoptando con preferencia este ultimo metodo, siempre que la situacion del terreno lo permita, ò facilite.

VIII. A cada vecino *Poblador* se le darà, en lo que llaman navas, ò campos, *cincuenta fanegas* de tierra, de labor, por dotacion y repartimiento suyo: bien entendido que si alguna parte del terreno del respectivo lugar fuere regadio, se repartirà à todos proporcionalmente lo que les cupiere, para que puedan poner en el huertas, ò otras industrias proporcionadas à la calidad, y exigencia del terreno, quedando de cuenta de los *Pobladores* el abrir la zanja ò acequia para el riego, y acudir à sus reparos con igualdad, respecto à prorratearse entre todos el disfrute.

IX. En los collados y laderas, se les repartirà ademas algun terreno para plantio de Arboles y Viñas, y les quedará libertad en los valles y montes; para aprovechar los pastos con sus Bacas, Ovejas, Cabras, y Puercos, y lo mismo la leña para los usos necesarios: plantando cada uno de cuenta propia los Arboles que quisiere en lo valdío y público, para tener madera à propios usos, y para comerciar con ella.

X. Se tomarà noticia del valor de estas tierras, ò suertes, que por igual se reparten à cada nuevo *Poblador*, y

con atencion al tiempo necesario à su descuage y rompimiento, se impondrà un corto tributo à favor de la Corona con todos los pactos enfiteuticos, y señaladamente el de deber permanecer siempre en un solo *Poblador* util, y no poder empeñarse, cargar censo, vinculo, fianza, tributo, ni gravamen alguno, sobre estas tierras, casas, pastos, y montes; pena de caer en comiso y de volverse libremente à la Corona, para repartir à nuevo *Poblador* util; y por consecuencia tampoco se podrán dividir estas suertes, ni enagenar en manos muertas, ni fundar sobre ellas Capellanías, Memorias, ò Aniversarios, ni otra carga de esta ni distinta naturaleza.

XI. Demarcados los terrenos, que se asignen à cada Pueblo, se pondrán señales; y despues se reduciràn à mojoneras de piedra, que dividan este termino de el de otros *Pueblos* poblados, ò que se pueblen de nuevo, para que de ese modo cesen contiendas, y disputas embarazosas de terminos entre los *Pobladores* nuevos y los antiguos.

XII. Por la misma razon se haràn zanjias ò mojoneras à cada suerte, cuidando el nuevo *Poblador* de cercarla, ò plantar Arboles frutales, ò silvestres en las márgenes y lindes divisorias de las tierras, que es el modo de que queden perpetuamente divididas: habiendo en cada *Pueblo* un *Libro de Repartimiento*, que contenga el numero de las suertes, ò quiñones en que està dividido, y el *Poblador* en que se repartieron: dandosele à cada uno de los Vecinos copia de su hijuela ò partida; para que le sirva de título en lo sucesivo, conservandola en su poder, sin necesidad de acudir al *Libro de Repartimiento*.

XIII. La distancia de un Pueblo à otro deberá ser la competente, como de quarto, ò medio quarto de legua poco mas ò menos, segun la disposicion y fertilidad del terreno; y se cuidará que en el principio del *Libro de Repartimiento* haya un Plan, en que esté figurado el termi-

mino, è indicados sus confines, para que de este modo sean en todo tiempo claros y perceptibles.

XIV. Cada tres, ò quatro *Poblaciones*, ò cinco, si la situacion lo pide, formarán una Feligresia, ò Concejo, con un Diputado de cada una, que serán los Regidores del tal Concejo, y tendrán un Parroco, un Alcalde, y un Personero comun para todos los Pueblos, y su régimen espiritual y temporal: eligiendose el Alcalde, Diputado, y Personero en día festivo, que no les distrayga de las labores, y en la forma que prescribe el Auto-acordado de cinco de *Mayo*, è Instruccion de veinte y seis de *Junio* de mil setecientos sesenta y seis: bien entendido, que ninguno de estos oficios podrán jamás trasmutarse en perpetuos, por deber ser electivos constante y permanentemente; para evitar à estos nuevos *Pueblos* los daños, que experimentan los antiguos con tales enagenaciones; y es declaracion que en los primeros cinco años podrá el *Superintendente* de las *Poblaciones* hacer por si estas elecciones, ò de oficios equivalentes.

XV. En parage oportuno, y que sea como centro de los Lugares de un Concejo, se construirá una Iglesia con habitacion y puerta, para el Parroco, Casa de Concejo, y Carcel; para que sirvan estos edificios promiscuamente à estos *Pobladores*, para sus usos espirituales y temporales.

XVI. En esta misma inmediatecion se podrán colocar los *Artistas*, que tengan oficios, para la comodidad de los Lugares de la Feligresia, asignandoles en aquella cercania su repartimiento de tierras, en la conformidad que à los demas *Pobladores*.

XVII. En lo de adelante deberán las mismas *Poblaciones* de un Concejo establecer Molinos, ò otros artefactos, ya sean de Agua, ò de Viento, los quales será licito fabricar en los parages mas convenientes sin perjudicar à tercero: acordandose esto en su Ayuntamiento, para que

conste la deliberacion y consentimiento , que ha precedido.

XVIII. La eleccion de *Párroco* por ahora ha de ser precisamente del *Idioma* de los nuevos *Pobladores*, dandole sus Licencias el Ordinario Diocesano , mediante Testimoniales que debe presentar , y el nombramiento del *Superintendente de las Poblaciones* à nombre de S. M. ; pero en cesando la necesidad de valerse de Sacerdotes estrangeros , la eleccion se ha de hacer en Concurso con relacion de todos los aprobados , para que la Cámara consulte , y nombre S. M. por su Real Patronato.

XIX. Los Diezmos, que produzcan estos terrenos incultos , como noales , pertenecen enteramente al Real Patrimonio , en uso de su regalia , y remuneracion de las expensas , que le ocasiona el establecimiento de estas nuevas *Poblaciones* , volviendo fructiferos à costa de crecidos desembolsos , unos terrenos abandonados , ò en que no habia cultura permanente : debiendo los *Fiscales* salir à la voz , y defensa de qualquiera demanda ò mal nombre , que en esto se quisiese poner , y no es presumible à vista de la notoriedad del derecho Real.

XX. A los *Párrocos* se aplicarán las Capellanias , que quedan vacantes en los Colegios que fueron de los Regulares de la Compañia , y servian en sus Iglesias , guardando en la aplicacion la mente de los Fundadores , y entre tanto se les pagará un situado , según estime el *Superintendente* , à costa de la Real Hacienda.

XXI. Cada Concejo de las nuevas *Poblaciones* deberá tener una Dehesa boyal , para la suelta y manutencion de las yuntas de labor ; pero los pastos sobrantes de estas Dehesas , si los hubiere , no se podrán arrendar , y servirán para baqueriles del Ganado bacuno de cria , y cerrils para reponer con él las yuntas , sin que la Mesta ni otro algun Ganadero pueda adquirir posesion , ni introducir otra especie diversa de Ganados , acotandose y amojonando.

nandose estas Dehesas boyales, y colocandolas en un parage, que además de tener aguas para abrevadero, esté à mano para todos los Lugares, que componen el Concejo, si fuere posible; cuya asignacion deberá hacer tambien por su autoridad el *Superintendente* de dichas *Poblaciones*.

XXII. Si creyese conveniente establecer algunas tierras para una Senára, ò Peujar concegil, que laboreen los vecinos por concejadas en dias libres, y cuyo producto se convierta en los gastos del comun y obras públicas, tambien las podrá demarcar con el nombre de *Senára Concegil*: anotandose en los *Libros de Repartimiento* igualmente, que la Dehesa boyal; bien entendido que en estos Pueblos jamás ha de poder proponerse arbitrio sobre los comestibles, ni tiendas ò oficinas con estanco impositivo del comercio.

XXIII. La eleccion de los sitios y terminos de las nuevas *Poblaciones*, se hará à arbitrio del *Superintendente*, el qual procurará hacerla, donde los vecinos de las Villas y Aldeas inmediatas à la *Sierra*, no tengan actualmente sus labores propias, para que no reciban verdadero perjuicio; pero si hubiere algunos manchones en los terminos de los nuevos *Pueblos*, que ò por tener aguas para abrevaderos, ò por redondear la demarcacion, sea preciso incorporar en ellos; en tal caso lo podrá hacer dicho *Superintendente*, dando à los interesados en otro parage terreno igual, ò equivalente al que se les tomare, haciendose todo esto de plano, à la verdad sabida, y por medio de peritos, que midan y regulen uno y otro: poniendose el sitio, que se dè en cambio, desmontado y corriente, à costa de la Real Hacienda, sin dar lugar ni admitir contradicciones voluntarias en una empresa, que pide celeridad y actividad, para llevarla al cabo, y à su debido termino.

XXIV. Como puede haber recursos dudosos, que necesiten declaracion superior, deberá el *Superintendente* de las *Poblaciones* dirigir las partes al Consejo, para que

en èl se les dè el curso conveniente; sin que por esto retarde dicho *Superintendente* sus operaciones: no recibiendo sobre ello orden expresa, por deberse estimar como de naturaleza egecutiva y sumaria la demarcacion y plantificacion de las nuevas *Poblaciones*, è incomparablemente menos apreciable el reparo de un leve perjuicio (para cuya indemnizacion hai siempre tiempo) que la dilacion en establecer estas familias con dispendio de la Real Hacienda, y desaliento de ellas mismas.

XXV. En consecuencia de lo antecedente se deben conceptuar, como sitios a proposito para la nueva *Poblacion*, todos los que se hallen yermos en la *Sierramorena*, señaladamente en terminos de Espiel, Hornachuelos, Fuenteovejuna, Alanís, el Santuario de la Cabeza, la Peñuela, la Aldeguela, la Dehesa de Martinmalo con todos los terminos inmediatos; y generalmente donde quiera que en el ámbito de la *Sierra* y sus faldas, juzgare el *Superintendente* por conveniente situar los nuevos *Pueblos*.

XXVI. Segun se vaya haciendo el señalamiento ò demarcacion, hará levantar su mapa ò paño de pintura, y sin retardar los desmontes, construccion de casas, y demás preparativos conducentes, remitirà un duplicado al Consejo, en que estèn anotados los confines, para que se apruebe, ò advierta si algo hubiere que añadir: sirviendo tambien estas descripciones, para entender, y decidir con reflexion los recursos que sobrevengan; quedandose el *Superintendente* con el otro duplicado para su gobierno, y colocarle à su tiempo en el *Libro de Repartimiento*, segun lo que queda prevenido en el articulo trece, firmando estos planes el *Superintendente* con el Ingeniero, Agriensor, ò Facultativo, que les haya levantado, pudiendo servir de modelo el de los despoblados de Espiel, remitido por el Intendente de Cordoba.

XXVII. Los Colonos se iràn introduciendo en los sitios demarcados para las nuevas *Poblaciones*, à medida del

del numero de casas , y capacidad de cada termino ; para que hagan sus chozas ò cabañas , y empiecen à descuajar , y desmontar el terreno , cuidandose de poner los de una lengua juntos , para que puedan tener Párroco de su Idioma por ahora ; lo que sería mas difícil interpolandose de distintas lenguas.

XXVIII. Sin embargo podrá el *Superintendente* promover casamientos de los nuevos *Pobladores* con Españoles de ambos sexos respectivamente ; para incorporarles mas facilmente en el cuerpo de la Nacion , pero no podrán por aora ser naturales de los Reynos de Cordoba , Jaen , Sevilla , y Provincia de la Mancha , por no dar ocasion à que se despueblen los Lugares comarcanos , para venir à los nuevos : en lo qual habrá el mayor rigor de parte del *Superintendente* y sus *Subalternos*.

XXIX. Será licito à este *Superintendente* sacar para estos casamientos y enlaces , el numero de personas que necesite de los Hospicios establecidos y que se establezcan en el Reyno ; luego que estén instruidos en la Doctrina Cristiana y en algun exercicio ò habilidad propia para ganar el pan , ò con la robustez suficiente para destinarse à la Agricultura.

XXX. Es declaracion que las personas recogidas en los Hospicios de Cordoba , Jaen , Sevilla , y Almagro establecidos ò que se establezcan , no serán comprehendidas en la prohibicion de ser traídas à las nuevas *Poblaciones* de *Sierra-morena* , respecto à ser vagas , y haber desamparado sus hogares , no en fraude de la poblacion antigua , sino estimuladas de la desidia y holgazaneria.

XXXI. De lo dicho resulta la necesidad de que este *Superintendente* mantenga correspondencia con los que cuidan de los Hospicios establecidos , y que se establezcan : entendiendose en lo que sea necesario con los respectivos Intendentes y Corregidores : debiendo mirarse dichos Hospicios y Casas de Misericordia , como una almáciga , ò

plantel continuo de *Pobladores*, para ir reponiendo la *Sierra* de habitantes utiles è industriosos.

XXXII. Cuidará mucho el *Superintendente*, entre las demás calidades, de que las nuevas *Poblaciones* estén sobre los caminos Reales, ò inmediatas à ellos; asi por la mayor facilidad que tendràn en despachar sus frutos, como por la utilidad de que estén acompañadas, y sirvan de abrigo contra los malhechores, ò salteadores públicos.

XXXIII. El *Superintendente* de las nuevas *Poblaciones* podrá librar el coste de materiales y jornales, que se gasten en la construccion de las casas, que deben habitar los nuevos *Colonos*, con las formalidades y economía debida; pero cada cabeza de familia deberá concurrir à la construccion de su respectiva casa, con el auxilio de los inteligentes en Albañilería, que haya entre los nuevos *Colonos*; y tambien se emplearán las demás personas de la familia en el acopio y subministracion de materiales, y en todos los demás alivios de los que estén destinados à los trabajos mas pesados, à fin de ahorrar à la Real Hacienda quanto sea posible el desembolso, en una empresa de suyo ardua.

XXXIV. Muchas mugeres, que estén criando, como asimismo los niños y niñas de tierna edad, son inutilés en las nuevas *Poblaciones*, interin se construyen, y desmontan los terrenos: por lo qual será facultativo al *Superintendente* colocarles en Cordoba, Andujar, Almagro, y en las demás Casas, que fueron de los Regulares de la Compañía provisionalmente; para que allí se mantengan, y alimenten à modo de Hospicio, con toda caridad y cuidado; à fin de trasladar estas personas, quando los nuevos *Pueblos* estén habitables, à vivir con sus padres ò maridos respectivamente; debiendo ayudar en esto al *Superintendente* de las nuevas *Poblaciones* los Intendentes, Gobernadores, Corregidores, y Justicias respectivas, por el interés público, que en esto resulta: correspondiendose
lla-

llanamente y de buena fe ; y à mayor abundamiento se confiere al *Superintendente* de las nuevas *Poblaciones* toda la superioridad y autoridad necesaria , para arreglar lo que convenga en estas Casas : à cuyo efecto los *Subdelegados* del *Consejo Extraordinario* , que entienden en la ocupacion de sus temporalidades , le prestaràn el auxilio necesario , segun las ordenes que à este fin se les daràn.

XXXV. Siendo necesario comprar muebles , granos , aperos , y ganados de labor , se daràn con preferencia y la debida cuenta y razon , para el efecto de estas nuevas *Poblaciones* por los Juezes Subdelegados , que entienden en la ocupacion de dichas temporalidades , y casas que señale el *Superintendente* de las nuevas *Poblaciones* , en la Mancha , Andalucía , y Estremadura , para lo que tambien se subministraràn las ordenes necesarias.

XXXVI. En los demas utensilios , que se necesitaren para dichas *Poblaciones* , deberá el *Superintendente* hacerlos acopiar , segun su prudencia y noticias , con la economia , cuenta , y razon debidas.

XXXVII. Tambien se le subministrará la Tropa , que se estime , para que ayuden al corte de maderas , saca de piedra , edificacion de casas , y descuajo de las tierras , añadiendo al prest ordinario , el sobresueldo que se estime : quedando al arbitrio del Gobierno examinar , si esta Tropa ha de ser Nacional ò Estrangera , y al arbitrio del *Superintendente* de las *Poblaciones* , de acuerdo con su Comandante , la distribucion respectiva à los trabajos mas propios : en el supuesto de que la Tropa deberá acampar con sus tiendas.

XXXVIII. Todos los *Colonos* , que sean Artesanos , deben ser provistos de los instrumentos de sus respectivos oficios ; para que desde luego puedan ser empleados con utilidad de los establecimientos.

XXXIX. Tambien se debe subministrar hierro , y madera , como materiales precisos de las Artes : cuidan-
do

do el *Superintendente* de hacer repuestos , y de hacerlos colocar al pie de la obra.

XL. A cada familia es preciso dar un pico , un hazadon , una hacha , un martillo , un arado , un cuchillo de monte , y demas utensilios de esta especie , que necesiten , à juicio del *Superintendente* , para desmontar y cultivar la tierra : examinandose la conveniencia de trabajarles al pie de las *Poblaciones* por los mismos *Colonos* , que sean Herreros , ò si convendrá traerles hechos de Vizcaya , Barcelona , ò otra parte del Reyno , donde se hallen prontos y vendibles , para no retardar los trabajos por falta de estos instrumentos.

XLI. Se deberá tambien distribuir à cada familia dos bacas , cinco ovejas , cinco cabras , cinco gallinas , un gallo , y una puerca de parir.

XLII. Se le surtirà de grano , y legumbres en el primer año , para su subsistencia y sementera.

XLIII. Tambien se surtirà à cada familia de alguna rosca baxilla de barro , y dos mantas , entregando alguna porcion de cañamo , lana , y esparto , para que empleandose en su beneficio las mugeres , ayuden à los progresos del establecimiento ; pudiendo beneficiar estos materiales en los depositos de Almagro , Andujar , y Cordoba , que se deben hacer , como vâ dicho al articulo treinta y quatro , en las casas que fueron de los Regulares de la Compañia.

XLIV. En estas existen muchos muebles inútiles , que se deben destinar à Casas de Misericordia , y en ninguna obra pîa estaràn mejor empleados dichos muebles , quales son platos , cazuelas , ollas , camas , colchones , sillas , &c , que en las nuevas *Poblaciones* , por ser verdaderos pobres los individuos , que vâ à formarlas : prescindiendo del corto valor , que rendirian vendidos ; y lo que restare , se comprará con la cuenta , y economia correspondiente , baxo las ordenes del *Superintendente*.

Los

XLV. Los granos , legumbres , y ganados , podrán tomarse , en lo que alcancen , de los que existieren propios de las Casas de la Compañia , segun lo dispuesto en el articulo treinta y cinco : regulandose su precio , para el reintegro respecto à deber cesar sus labranzas, quedando inutilles, y aun expuestos à irse disminuyendo de dia en dia.

XLVI. Estando las Iglesias de los Regulares de la Compañia actualmente cerradas , con noticia del Juez que entiende en la ocupacion de las temporalidades , y del Reverendo Obispo Diocesano , se trasladarán à las nuevas *Poblaciones* los Vasos Sagrados , y Ornamentos necesarios para las Iglesias ò Capillas , que allí se erijan , respecto de estàr destinados à Parroquias è Iglesias pobres, y ningunas lo son mas que estas.

XLVII. Establecerà el *Superintendente* en el parage, que juzgue mas conveniente , un Mercado franco semanal, dos , ò mas , segun la extension de los nuevos *Pueblos* ; porque de esta manera estaràn surtidos los *Pobladores* y la Tropa de quanto necesiten , à comodis y corrientes precios.

XLVIII. Tendrà el *Superintendente* la autoridad necesaria en los montes de la *Sierra de Segura* y en otros qualesquier , para hacer cortar la madera necesaria para la construccion y demas usos de las nuevas *Poblaciones* ; arreglandolo en equidad conforme à las Ordenanzas , y dando cuenta al Consejo , sin retardacion de sus providencias en lo que fuere preciso , escusando todo agravio.

XLIX. No siendo facil dar punto fijo en todo lo que nec esitaràn los *Colonos*, debe quedar esta parte sujeta à las observaciones del *Superintendente* , y à aquellas variaciones ò adiciones , que la misma experiencia le suministrará , procediendo por asientos ò ajustes particulares, à medida que las cosas se vayan necesitando : conspirando todas sus providencias à dos objetos , que son : suministrar à los *Colonos* lo necesario , para que no tengan justo mo-

mótivo de queja , y à promover la economia posible ; para evitar , quanto sea dable , los dispendios de la Real Hacienda.

L. No siendo tampoco fácil reducir todos los sucesos à Instruccion , quedaràn los demas al arbitrio del *Superintendente* , dando cuenta al Consejo en los que miren al establecimiento de la *Poblacion* y sus Leyes , y à la Via reservada de los economicos ; para que todo se expida con brevedad y sin confusion ; pero por esta noticia que dè , no retardarà sus operaciones ; ni tampoco se distraerà en avisar cosas menudas , porque todas estas estàn fiadas à la probidad , y conducta de la persona elegida.

LI. Siendo preciso , que tenga baxo de su mano el *Superintendente* personas respetables y de talento , que le ayuden en los diferentes puntos , y parages en que à un tiempo se estaràn demarcando , y levantando las nuevas *Poblaciones* , quedará en su libertad elegir las , y subdelegarles aquella autoridad y facultades , que tenga por conveniente : y asimismo podrá nombrar los Capellanes en calidad de Párrocos , Cirujano , Agrimensores , y otros qualesquiera Empleos necesarios à el todo de la empresa , asignandoles los salarios , ò ayudas de costa oportunas : de lo qual formará un rol ò matricula firmada ; para que se les libren conforme à ella , dando noticia à la Via reservada de Hacienda.

LII. Para todo lo referido y lo demas anexo y dependiente , se le confiere plena autoridad al citado *Don Pablo de Olabide* , con la facultad de subdelegar en una ò mas personas , con absoluta inhibicion de todos los Intendentes , Corregidores , Jueces , y Justicias , y con sujecion unicamente al *Consejo en Sala primera de Gobierno* , y en lo economico à la *Superintendencia General de la Real Hacienda* ; para que de este modo no sea turbado en el uso de sus facultades , ni impedido el efecto de ellas : bien entendido , que establecidas las *Poblaciones* de todo punto ,
que-

quedaràn sujetas al derecho comun de su respectivo Partido ; pero hasta entonces ni las Justicias inmediatas podrán entrometerse con los nuevos *Pobladores* , ni los Vecinos de los Pueblos comarcanos , entrar con sus Ganados en el termino de los nuevos *Pueblos* , ni estos en el de los antiguos ; asi porque estas Comunidades siempre son perjudiciales , como por evitar las disensiones y zelos , que facilmente se engendrarian entre las *Poblaciones* antiguas , y las *nuevas* ; cuyo inconveniente cesará luego que estas se acostumbren al Pais y à la lengua comun.

LIII. Esta Instruccion se ha de colocar tambien à la cabeza de los *Libros de repartimiento* , para que en todo tiempo conste de ella , y la miren los nuevos establecimientos como un *Fuero invariable de Poblacion* , y una regla para las que en adelante se vayan estableciendo de nuevo , à exemplo de las actuales.

LIV. En el termino de dos años , si no se puede lograr antes , debe tener cada Vecino corriente su suerte y habitación ; y no haciendolo , ò notandose abandono en su conducta , se le reputará en la clase de vago , y quedará en el arbitrio del *Superintendente* de las *Poblaciones* , segun las circunstancias , aplicarle al servicio Militar , à la Marina , ò otro conveniente , ò prorrogar el termino , si mediare justa y no afectada causa.

LV. En los años señalados para el desquajo , rotura , y cultivo de las tierras de su repartición , no pagarán los *Colonos* pension , ni reconocimiento alguno , por razon de cánon enfiteutico à la Real Hacienda , cuya asignacion se dexa à la prudente regulacion del *Superintendente* de las *Poblaciones* , teniendo presentes las Leyes del Reyno.

LVI. Aunque por estas se conceden *seis años* de esencion de tributos , y cargas concegiles à los Estrangeros *Artistas* , que se introducen en estos Reynos , S. M. amplia este termino al de *diez años* , en consideracion à la ca-

lidad de *Pobladores*, y al mayor trabajo que han de tener para edificar romper y cultivar las tierras.

LVII. En consideracion à ser nouales estas, se les concede la esencion de Diezmos por el termino de *quatro años*, quedando à beneficio de los *Colonos*; y se defenderà por los *Fiscales* qualquiera mala voz, que se les ponga: quedando para lo sucesivo, pasados los *quatro años*, à beneficio del Real Patrimonio, como vâ puesto en el *Articulo diez y nueve*.

LVIII. El *Superintendente* podrà admitir los pliegos, ò propuestas de todas aquellas personas acaudaladas, que quisieren entrar à poblar de su cuenta, algun sitio en la *Sierramorena*, haciendo à los *Pobladores* igual partido que la Real Hacienda, subrogandòles en el derecho de percibir el Diezmo, à su Real nombre, en recompensa de los gastos y expensas; sin que jamas pueda privarseles de este derecho, tantearse, ni incorporar en el Real Patrimonios antes se les guardará de buena fé, quanto en esta parte se estipule, consultandose por el Consejo à S. M., à fin de que recauya su soberana aprobacion.

LIX. Tendrán obligacion los nuevos *Vecinos*, à mantener su casa poblada, y permanecer en los Lugares, sin salir ellos, ni sus hijos, ò domesticos estrangeros à otros domicilios, como no sea con licencia de S. M., por el termino de *diez años*; pena de ser aplicados al servicio Militar de Tierra ò Marina, los que hicieren lo contrario: en lo qual no se hacen de peor condicion estos *Colonos*; supuesto que en los Países de donde han de venir, tienen los Labradores por lo comun, la naturaleza y cargas de los manentes ò adscripticios.

LX. Despues de los *diez años* deberàn los *Pobladores*, y los que descìendan ò traygan causa de ellos, mantener tambien la casa poblada, para disfrutar las tierras, con la pena de comiso en caso contrario, y de que se repartiràn à otro *Poblador* util.

No

LXI. No podrán los *Pobladores* dividir las suertes, aunque sea entre herederos ; porque siempre han de andar indivisas en una sola persona ; ni menos se han de poder enajenar en manos muertas , segun queda tambien prevenido , por contrato entre vivos , ni por ultima voluntad , baxo tambien de la pena de caer en comiso ; sin que contra esto pueda valer costumbre, prescripcion, posesion , ò lapso de tiempo , por quedar todo ello prohibido con clausula irritante ; ni menos se le podrá poner censo , ò otro gravamen ; por ser todo esto conforme à la naturaleza del contrato enfiteutico , y al modo frequente de celebrarle.

LXII. Debiendo cada quíñon , ò suerte mantenerse unida , y pasar del padre al hijo , ò pariente mas cercano , ò hija que case con Labrador útil , que no tenga otra suerte , porque no se unan dos en una misma persona , habrá cuidado de parte del Gobierno en repartir sucesivamente tierras , ò nuevas suertes à los hijos segundos , y terceros &c; para que de este modo vaya el cultivo , y la poblacion en un aumento progresivo.

LXIII. Si *alguno* falleciere abintestato , sin dexar heredero conocido alguno , que tenga derecho de heredarle , su suerte se devolverà à la Corona , para subrogar nuevo *Poblador* util.

LXIV. De las enajenaciones que se hicieren en personas hábiles , esto es labradoras , legas , y contribuyentes , y enajenandose la suerte entera , y no por partes , se tomarà la razon en el *Libro de repartimiento* ; para que conste la mutacion de dueño , si el contrato se opone al *Fuero de Poblacion* , y la responsabilidad del reconocimiento à la Corona.

LXV. Siempre que hubiese enajenacion de suerte de un *Poblador* en otro , por contrato oneroso , se pagará à la Real Hacienda el laudemio en la quota , que pres-

prescribe la *Ley de Partida*, que es la quinquagesima parte, y de otro modo será nula, è irrita la venta, y traspaso; sin que de ella se siga traslacion de dominio.

LXVI. Pasados los *diez años* de la esencion, pagaràn à S. M. estos *nuevos Pobladores* todos los tributos, que entonces se cobraren de los demas *vasallos* de S. M. y el *Cánon Enfiteutico*, que se regulara en reconocimiento del *directo Dominio*, segun lo dispuesto en el articulo cincuenta y cinco.

LXVII. Para que en estos *Pueblos* sean los *Colonos* Labradores y Ganaderos à un tiempo, sin lo qual no puede florecer la *Agricultura*, consumiendo pocos Ganaderos los aprovechamientos comunes, como lastimosamente se experimenta en gran parte de los *Pueblos* del *Reyno*; cada *vecino* se aprovecharà privativamente con sus ganados de los pastos de su respectiva suerte, sin perjuicio de introducirles en los exidos y sitios comunes demarcados, ò que se de demarcaren à cada Lugar.

LXVIII. Si con el tiempo se arrendare alguna porcion de *tierra Concejil*, han de ser preferidos los *vecinos*; y el que una vez entrare à desfrutarla, no ha de poder ser echado de ella, siempre que no se atrasare por dos años en el pago de la renta, ni abandonare por el mismo tiempo su cultivo: en cuyo caso se ha de poder arrendar à otro *vecino* activo.

LXIX. Por regla general el *vecino* ha de ser preferido al *forastero* en qualquier arrendamiento.

LXX. Los *Pobladores* de cada Feligresia ò Concejo; serán obligados à ayudar à la construccion de Iglesias, Casas Capitulares, Carceles, Hornos, y Molinos, como destinados à la utilidad comun; y en lo sucesivo concurriràn à la reparacion en falta de caudales comunes.

Los

LXXI. Los productos del Horno y Molino, quedarán destinados para Propios del Concejo, como asimismo la pension del numero de fanegas de tierra labrantia, que destinará el *Superintendente* de las *Poblaciones* para Peujar ó Senára Concejil; estando en arbitrio de los Lugares, que componen el Concejo, arrendar estas tierras à vecinos baxo de pension, con las prevenciones del articulo sesenta y ocho, ó sembrarla todos de comun, y laborearla con la aplicacion de su producto à los Propios; cuyo régimen se gobernará en todo conforme à la *Instruccion de 30. de Julio de 1760*, bajo de los reglamentos y ordenes del Consejo.

LXXII. En cada Lugar puede ser util admitir, desde luego, dos ó mas vecinos *Españoles*, especialmente de Murcia, Valencia, Cataluña, Aragon, Navarra, y toda la Costa Septentrional de Galicia, Asturias, Montañas, Vizcaya, y Guipuzcoa; para que se reunan los *extrangeros* con los *naturales*, haciendo matrimonios reciprocos, quedando sujetos à las mismas reglas, que los *Colonos extrangeros*.

LXXIII. Estrangeros Catolicos podrán generalmente ser admitidos à estas *Poblaciones*; aunque no estén comprendidos en la contrata del *Teniente Coronel Turriegel*, anotandose sus filiaciones, y Patria, y repartiendoseles la tierra, utensilios, y auxilios, que à los de dicha contrata.

LXXIV. Todos los *niños* han de ir à las Escuelas de primeras Letras; debiendo haber una en cada Concejo para los Lugares de él; situandose cerca de la Iglesia, para que puedan aprender tambien la *Doctrina* y la *Lengua Española* à un tiempo.

LXXV. No habrá Estudios de Gramática en todas estas nuevas *Poblaciones*; y mucho menos de otras Facultades mayores, en observancia de lo dispuesto en la *Ley del Reyno*, que con razqn les prohíbe en Lugares

res de esta naturaleza ; cuyos moradores deben estar destinados à la labranza , cria de ganados , y à las artes mecánicas, como nervio de la fuerza de un *Estado*.

LXXVI. El arrendar las Dehesas boyales , el arbitrar los pastos comunes , la pámpana de la viña , ò la rastrojera , es el principio de aniquilar la labranza y cria de ganados , estancandola en pocos ; por lo qual debe quedar enteramente prohibido el uso de este arbitrio ; y el que haya Ganadero , que no sea Labrador, arreglando el numero de cabezas à que puede llegar cada vecino en los pastos comunes , para una distribucion igual de su aprovechamiento; baxo de cuyas observaciones deberá el *Superintendente* formalizar las *Ordenanzas municipales*, que convengan : dandolas à entender à los *nuevos Colonos* , y todo lo demas que se manda, por medio de traducciones en su respectiva lengua ; para que se enteren del espiritu del gobierno , y obren en consecuencia.

LXXVII. Se observará à la letra la *Condicion 45 de Millones*, pactada en *Cortes* , para no permitir fundacion alguna de Convento , Comunidad de uno ni otro sexo ; aunque sea con el nombre de Hospicio , Mission , Residencia , ò Granjeria , ò con qualquiera otro dictado ò colorido que sea , ni à titulo de Hospitalidad ; porque todo lo espiritual ha de correr por los Párrocos y Ordinarios Diocesanos ; y lo temporal por las Justicias y Ayuntamientos , inclusa la Hospitalidad.

LXXVIII. Se podrá trasladar alguna de las *Boticas* , que existian en las Casas de los Regulares de la Compañia à estas *Poblaciones* , para subministrar las medicinas à los enfermos , gobernandose provisionalmente la Hospitalidad , interin los *Pueblos* se fundan y establecen, por aquellas reglas, que se observan en el Exército , y las que dictare la prudencia al *Superintendente*.

LXXIX. Todo lo contenido en esta *Intruccion* , no

solo se observará por los Comisionados, encargados de conducir las *nuevas Poblaciones*, y por los *Pobladores* mismos; sino tambien por los Jueces y Justicias del Reyno, à cuyo efecto se comunicará à todas las partes que convenga, imprimirán, y distribuirán exemplares, para que llegue à noticia de todos, en forma autentica y solemne. Madrid y Junio veinte y cinco de mil setecientos sesenta y siete. =
Està rubricado.

Y visto por el mi *Consejo*, se acordò expedir esta mi *Cedula*; por la qual, aprobando, como apruebo y confirmo la *Instruccion* inserta, os mando la guardeis y cumplais literalmente en todo y por todo, segun y como en ella se contiene y expresa; sin permitir su contravencion en manera alguna, en consideracion à la utilidad que resultará à mis Dominios y Causa pública de su puntual, y exácta execucion, à cuyo fin dareis las ordenes y providencias, que tengais por convenientes, que asi es mi voluntad; y que al traslado impreso de esta mi *Cedula*, firmado de Don Ignacio Esteban de Higareda, mi Escribano de Camara mas antiguo, y de Gobierno del mi *Consejo*, se le dè la misma fé, y credito, que à su original. Dada en Madrid à cinco de Julio de mil setecientos sesenta y siete. YO EL REY. Yo Don Joseph Ignacio de Goyeneche, Secretario del Rey nuestro Señor, la hice escribir por su mandado. El Conde de Aranda. Don Joseph Manuel Dominguez. Don Jacinto de Tudò. Don Bernardo Caballero. Don Juan de Lerin Bracamonte. *Registrada.* Don Nicolàs Verdugo. *Teniente de Chancillér Mayor:* Don Nicolàs Verdugo.
Es Copia de su Original, de que certifico.

*Don Ignacio Esteban
de Higareda.*

2. Estat dels gèneres i fruits que es despatxen a la Reial Duana de Tortosa i surten per mar l' any 1796, quantitats, valor en pessetes i lliures d'ardits.
FONT: AGMM, SHM, Sección Archivo, Colección General de Documentos, Rollo 20, Signatura 3-1-4-21.

Gèneres i fruits	Quantitats	Valor en pessetes	Total en lliures d'ardits
Oli	69.316 arr.	18	467.893
Sabó dur	1.002 qnt.	48	18.036
Sabó bla	1.524	31	17.716 10
Sosa en pan	3.400	4	5.100
Sosa en zeniza	5.882	3	6.617 5
Barrella	495	19	3.526 17 6
Extracte de regalíssia	549	63	12.970 2 6
Alum d'Aragó	2.564	20	19.230
Alcaparres	502	12	2.259
Llana	6.390	44-50	1.15.020
Figues	882	2,5	826 17 6
Garrofes	8.641	4	12.961 10
Blat	1.733 qrt.	24	15.597
Ordi	1.124	10,5	4.425 15
Panís	1.090	14	6.097 10
Faves	1.206	10	4.522 10
Vi	216	24	1.908
Paper blanc	8.007	7,5	3.002 12 6
Fusta	26.659	9	89.974 2 6
Tablons de pi	381	33	4.714 17 6
SUMA			812.389 10

3. Estat dels gèneres i fruits que van entrar per mar a Tortosa l' any 1796, quantitats, valor i drets que paguen.

FONT: AGMM, SHM, Sección Archivo, Colección General de Documentos, Rollo 20, Signatura 3-1-4-21.

Gèneres i fruits	Quantitats	Valor en pessetes	Total en lliures d'ardits. Lliures – sous - diners
Blat	3.901 qrt.	22	32.183 5
Faves	4.463	25	43.514
Cigrons	32	26	300
Arròs	1.962 arr.	7	5.150 5
Porc	482	13	2.349 15
Formatge	142	16	852
Xocolata	262	30	2.947
Pinyons	30	12	135
Cera	16	48	188
Lli	114	40	1710
Palo campeche	20	7	52 10
Estany	10	50	187 10
Midó	8	10	30
Fideus	2.441	7	6.407 12 6
Cotó	114	70	2730
Bacallà	988 qnt.	56	20.748
Canyam	696	43	11.223
Coure	11	107	441 7 6
Ferro	1.068	48	19.224
Espart	31 càregues	12	139 10
Ceràmica de fang	113	18	762 15
Sucre	198,5 caixes	432	32.157
Cacao	122 sacs	523	23.877 5
Acer	10 caixes	176	660
Tonyina	20 botes	360	2.700
Sardina	16 cascs	180	1.080
Paelles	3	240	270
Olles de ferro	36	18	243
Rodes de molí	11	160	660
Barrets	1 caixa	700	262 10
Llenceria	125		
Sacs d'espècies i quincalla	43		
SUMA			213.186

4. Carta que envia el Conde de Floridablanca a Miguel de Múzquiz en referència als comentaris del governador de Tortosa sobre el canal de Sant Carles. 21 de gener de 1781.

FONT: AGS, Guerra Moderna, Lligall 3327

“Excmo. Señor,

He visto la respuesta que ha dado el Gobernador de Tortosa al Intendente del Principado de Cataluña, con motivo de habérsele preguntado reservadamente sobre el verdadero estado del Canal de navegación y riego que se está construyendo de Orden del Rey desde el Puerto de los Alfaques, y cuya respuesta, me dice V.E. en su Papel de 14 del corriente, le ha parecido del caso pasarla original a mis manos para que haga el uso que juzgue mas a propósito para el Real Servicio.

Estimo mucho el celo con que V.E. se interesa por el servicio de S.M. y del Público; y por lo mismo me ha parecido conducente informar a V.E. de los fundados motivos que tengo para sospechar que las noticias que ha dado el Gobernador de Tortosa al citado Intendente, no las ha dictado la verdad ni la Justicia.

Por lo que toca al Intendente Varón de la Linde tendrá V.E. presente, que es poco afecto a mi subdelegado de Caminos Don Francisco Canals Juez comisionado para la construcción del canal; pues con él ha tenido las más agrias disputas que habrán producido en el corazón del Intendente la mejor disposición para desacreditar al dicho mi subdelegado, como lo evidencian los términos mismos con que pidió el informe al Gobernador, pues le pregunto dudando ya de la verdad de lo que me había informado el citado subdelegado, y comunicándole V.E. en su Orden de 9. de Diciembre próximo pasado, sobre la conducción de municiones pues le dijo que les informase del verdadero estado del canal.

Y en cuanto al Gobernador de Tortosa, que pinta la Obra del Canal con los colores más bajos y despreciables sin haberlo visto como debía, pero con apariencias de celo, que es lo que hace siempre el odio y mala voluntad; conduce que V.E. sepa que este mismo Gobernador y su Alcalde Mayor Don José Riera y Roger entendieron de Orden del Consejo en las diligencias que precedieron a la admisión de Proyecto de construcción del Canal, cuando éste se quiso emprender por algunos particulares que después lo abandonaron por no haber podido cumplir con la providencia del Consejo que les mandó depositar la mitad del importe de los caudales que se pagaban necesarios para la ejecución de la obra, y afianzar la otra mitad:

Fue ese mismo Gobernador y su Alcalde Mayor quienes han ponderado hasta la suma la utilidad del Canal después que el Rey tomó a su cargo su ejecución y mientras que mi Subdelegado no tuvo jurisdicción contenciosa y se miraban como los Jueces y árbitros de aquella Obra; y aun después de habérsele concedido el Rey la Jurisdicción procuraron y consiguieron que mi Subdelegado nombrase por su Asesor al citado Alcalde Mayor.

Con motivo de este nombramiento me escribió el Gobernador con los mayores encarecimientos para que S.M. se dignase prorrogar por todo el tiempo que duraren las obras a su Alcalde mayor, cuya Persona, me dijo, era de grande importancia a la ejecución del Proyecto que entonces puso en las nubes.

Con efecto consiguió el Gobernador que Yo remitiere su Carta, con un oficio muy expreso, al Señor Don Manuel de Roda, a fin de que inspirase en el ánimo de S.M. la conveniencia que resultaría a su servicio y el de la causa Pública de la prorrogación de dicho Alcalde Mayor.

En este estado, cuando ya creían segura la prorrogación empezaron a reventar los proyectos contra mi Subdelegado a quien el Alcalde mayor no halló conforme a sus designios. Y cansado mi Subdelegado de sufrir oposiciones subversivas de la utilidad Pública y bien informado de las semillas de resentimiento y de odio que procuraba expandir su Asesor, para malquistarle con los poderosos, a quienes persuadía que con la ejecución de la obra iban a perder la mayor parte de sus ventas, le revocó el nombramiento de Asesor con aprobación mía.

Entonces fue cuando a las claras se descubrió todo la trama. El Alcalde Mayor me escribió queriendo sin cesar su conducta, y queriendo darme de su persona la ventajosa idea, de que por su intensa posición y respeto, se habían como represado, innumerables quejas que ya se precipitarían libremente contra mi Subdelegado: Y para acreditarlos, llegaron inmediatamente a mis manos; por un lado, varias competencias suscitadas por el Gobernador en que estaba entendiendo la Audiencia del Principado; y por otro, muchas quejas de vecinos de Tortosa, y entre ellos el Convento de Religiosas de Don Juan de Jerusalén; pero todas tan sin fundamento y tan notoriamente injustas, que solo me sirvieron de prueba evidente del espíritu de venganza con que procedía el Alcalde mayor.

Por este motivo fueron terminados todos los recursos a favor de la justicia que asistía a mi Subdelegado; pero lo fueron por los medios más suaves que puede inspirar la prudencia para restablecer la paz, sin la cual ninguna cosa buena puede hacerse; y

advertí al Gobernador el cumplimiento de sus obligaciones y encargué con las palabras más eficaces a mi Subdelegado que evitase en cuanto le fuese posible, el meterse en disputas con el Gobernador ni con otra Persona; porque de lo contrario se desagradaría S.M., cuya soberana autoridad, no bastaría a sostenerle, si las quejas llegaran a ser tantas que formasen un torrente, al cual sería necesario ceder por el bien de la Paz.

El Gobernador ofreció cumplir con lo que le encargué; pero investigado nuevamente por su Alcalde mayor, con pretexto de la nueva Jurisdicción que tuvo por conveniente conceder el Rey a mi Subdelegado para conocer en las causas y negocios de los que pretenderían establecerse en el Puerto de los Alfaques; y con el pretexto asimismo de un Oficio que se vio obligado a parar mi Subdelegado al dicho Gobernador para que no se impidiese la saca de pan para los trabajadores del Canal, según se había ejecutado de orden del Regidor de Mes; instigado, vuelvo a decir, con estos pretextos, se quejó el Gobernador nuevamente de la conducta de mi Subdelegado como ofensiva de su Jurisdicción, y se quejó también el Ayuntamiento de Tortosa: Pero uno y otro dieron sus quejas con tan poca precaución que arrebatados de su cólera dejaron todo su pecho descubierto, pues las causas de su queja eran tan temerarias y extravagantes, que habiendo Yo dado cuenta a S.M. excitaron su indignación: Y por lo mismo les advertí al Gobernador y al Ayuntamiento del desagrado con que S.M. había oído sus infundadas quejas y los amonesté a la paz y buena armonía.

Recibida esta Real Orden ofrecieron el Gobernador y Ayuntamiento la más puntual observancia, llenos de dolor por haber desagrado a S.M.: Pero al mismo tiempo la mano oculta del Instigador ha vuelto a encender la cólera y la rabia en el corazón del Gobernador en términos que no solo ha dado el informe calumnioso y temerario que V.E. me ha remitido original, sino que ha vuelto a quejarse en la Audiencia con la mayor inconsideración y torpeza.

Vea ahora V.E., que crédito podré Yo dar al Informe de un sujeto que por tantos motivos no merece fe alguna: A un sujeto que parece que se empeña en desacreditarse con sus recursos inconsiderados, pues se ha quejado a V.E. mismo, hasta de recelos de que mi Subdelegado no le querría restituir ciertos Autos: Las cosas han llegado ciertamente a un punto en que ya no sería extraña la providencia más severa; pero mi genio, como ajustado al piadoso Corazón del Rey, no es propenso al rigor, mientras hay esperanza de conseguir lo justo, por medios suaves.

Esto es lo que V.E. no sabía de la conducta del Gobernador; ahora solo resta que Yo haga observar a V.E. algunas cosas que resultan del mismo informe reservado que

V.E. me ha remitido: Cualquiera que le lea, creerá que se está derramando el Real Erario en alguna suma sin la menor utilidad del Estado: Pues debe saber V.E. que la obra del Canal no cuesta hasta ahora al Rey, un solo maravedí: Que no se ha creado empleo alguno con sueldo: Que son muchos los que piden tierras para cultivarlas y beneficiarlas con el riego y ofrecen cuatro, cinco y más pesos de entrada por cada fanega, para continuación de la Obra: Y que son muchos más los sujetos que dan gracias por la grande utilidad del Canal; pues el Prior de Amposta y su Ayuntamiento me han escrito con los mayores elogios que seguramente no serán efecto del temor que les inspire mi Subdelegado como le hacen decir al Gobernador de Tortosa.

Además de esto debe saber V.E. que habiendo convidado mi Subdelegado al Gobernador para que asistiese al ensayo de la navegación (cosa que no es verosímil hubiese hecho si la obra fuese tan despreciable) no quiso asistir sin duda para quedarse en estado de poder desacreditar la Obra, como lo hace, apoyado en el informe de Personas que no nombra, y tener siempre el refugio de que no la ha visto.

La especie de que hasta ahora no tiene el Canal comunicación, ni con el Mar ni con el Rio Ebro; porque falta que rompen medio cuarto de legua, por la parte de la Villa de Amposta para llegar a dicho Rio; y sesenta pasos por la del Mar; es especie graciosa que debe celebrarse con risa, puesto que hasta la perfección de las Obras de esta clase, ningún Inteligente dirá que se deba echar toda el agua ni abrir la comunicación; porque a esa debe preceder en las embocaduras la correspondiente obra.

Y por último si hubiera de detenerme a anotar las contradicciones del Gobernador, sería preciso no acabar de escribir en mucho tiempo. Con todo, como siempre procuro no preocuparme a favor de nadie y procuro dejar lugar al desengaño por más convencido que me halle de la utilidad de un Proyecto, he procedido y procedo con la mayor precaución, porque mi intención solo aspira a fomentar por todas partes la gloria de S.M. y la felicidad de sus amados vasallos: Por lo mismo he remitido una Copia de la citada Carta del Gobernador sin su firma, para que se me informe con toda sinceridad sobre el estado del Canal.

Esto es cuanto he juzgado oportuno manifestar para la instrucción y gobierno de V.E cuya vida guarde Dios muchos años. El Pardo a 21 de Enero de 1781.

El conde Floridablanca al Señor Don Miguel de Múzquiz “

4. Primer registre de matrimoni de l'Arxiu Parroquial de la Santíssima Trinitat de Sant Carles de la Ràpita.

“Libro de Matrimonios, y el primero que se ha usado y colocado en el archivo de la Iglesia de esta nueva Real Población de San Carlos en el Obispado de Tortosa, principado de Cataluña. Año 1791.

Día 12 de febrero de 1791, yo el abajo firmado capellán y cura de la nueva y Real Población de San Carlos en el Obispado de Tortosa Principado de Cataluña desposé in facie ecclesiae a Don Francisco Renard y a Doña Isabel Caballero habiendo precedido las tres canónicas moniciones con los consentimientos paternos y no resultando impedimento alguno. Fueron testigos Don Luciano Díaz oficial mayor del Correo de Tortosa y Don Antonio María Sabater.

Don Santiago Antonio de Méndez”

5. Primer registre de naixements de l'Arxiu Parroquial de la Santíssima Trinitat de Sant Carles de la Ràpita.

“Día 10 de enero de 1791. Yo el abajo firmado capellán y cura de esta nueva Real Población de San Carlos en el Obispado de Tortosa, Principado de Cataluña bauticé solemnemente a un niño que nació el día antes, a quién puse los nombres de Carlos Antonio Gonzalo. Es hijo legítimo y natural de Joaquín Diago y de Agustina Michavila residentes en la misma. Fueron padrinos Antonio Diago abuelo de la criatura, e Isabel Corch, a quienes advertí las respectivas obligaciones y parentesco.

Don Santiago Antonio de Méndez”

6. Primer registre de defuncions de l'Arxiu Parroquial de la Santíssima Trinitat de Sant Carles de la Ràpita.

“Libro de Muertos, y el primero que se ha usado y colocado en el archivo de la Iglesia de esta nueva Real Población de San Carlos en el Obispado de Tortosa, principado de Cataluña. Año 1791.

Día 16 de marzo de 1791 murió en la torre del Codoñol Gregorio Armengol, pescador, y dispuso en su testamento (que se formó ante mí el abajo firmante capellán y cura de esta nueva Real Población del que fueron testigos Tomás Sastre y Francisco March) que se enterrase en Tortosa como de facto se enterró.

Don Santiago Antonio de Méndez”

7. Fragment de la relació de les obres realitzades a la casa n. 12 sota la supervisió de l'arquitecte Josep Parrado.

FONT: ACA, Papers de la Subdelegació de Sant Carles, Caixa 4.

Se han echo en esta Casa los dos Vertices el
tejado grande que miran á Norte y medio dia
y los de tres Guardillas que se hallan en este
Edificio; todos entabacados con ladrillos gran-
des blanqueados de Cal por la parte inferi-
or, y tejados atefa doble asentada con mortero,
y tomadas las Cumbres, boquillas, y respaldos
con lo mismo; y todos juntos producen tres
cientas diez y ocho Varas y ocho pulg. Superf. --- 348-0-8-0

Id. se han echo los Cortados y las Capre-
sadas tres Guardillas, de tabiques doblados y
ladrillos grandes, asentados y Canto con Vaso
puro, encoorporados, y guarnecidos con lo mis-
mo, que producen Veinte Var. Superf. --- 20-0-0-0

Id. se ha echo en dos Guardillas, y Alba-
ñilería y Mahones grandes y llanos asenta-
dos con Mortero, y guarnecidos con Vaso puro.
Cuatro pies de alto, dos emada una que reciben
la Cornisa, y los timpanos y el fronton, que
forman el Vertice y los tejados; y produce to-
do el tabique Mahones grandes y llanos, cua-
tro Var Superf y ocho pulg. --- 04-0-8-0

Id. en las fachadas de dñs dos Guardillas
se han echo de Corniva, Madrillos grandes aien-
tador y llano, con moxero, y guarnecido con veso
puro, diez varas, y un pie lin. ----- 40-6-0-0

Id. se han echo en dñs Casa, en la techum-
bre del Cuarto vajo, y del principal, noventa y
boltones, o Bobedillas, cerradas con veso puro y cas-
cotes de obra Cocida, y guarnecidas con lo mismo,
que forman los puros de dñs Cuarto principal
y deiban; los quales componen quatrocientas
y dos varas lineales. ----- 402-0-0-0

Id. se hallan en el presente mes, hechos en las
Estancias de esta Casa, de Tarrados hechos con
moxero y las maestras de veso quatrocientas
y setenta y quatro varas superficiales, una pul-
gada, cinco lin. de. ----- 474-0-4-5

Ademas de las Obras referidas que se han
Cocutadas en la Cocpuada Casa, se han ocu-
pado en la Num. 5 un Albañil y dos Peones
en concluir varios reparos de blanqueos y asi-
ento de puertas y ventanas. Y en la num. 40.
en limpiar su Corral y reparar algunas partes
de blanqueos.

Certifico ser estas las mismas Obras que se han Coc-
utado en el presente mes aforral. San Carlos seis de
Abril de mil setecientos ochenta y nueve. =

Josef Teñm Tarrado

de Canals Comisario R.^l Superintendente de Caminos,
sus anexados y de las R.^l Obras de Comunicacion
del Rio Ebro con los Puertos de los Alfagues, y San-
car, Tuez privativo de ellas, sus incidencias, y Dis-
cretos, Subdelegado del E.^{mo} S.^o Ministro de Esta-
do y G.^o J.^o por quanto el Rey N.^{ro} S.^o (q.^o Dios gu-
arde) me sirvió confiante esta Comision, dispuso la
abertura de dos Canales de Navegacion y riego, y
puesta mano a la obra del primero con el mar fa-
vorable exito de de la villa de Amposta, al referi-
do Puerto de los Alfagues, se está continuando con las
demas obras accesorias en quanto permiten las ac-
tuales exigencias de la corona y los Caudales desti-
nados para su execucion: Haciendo tambien Man-
dado S.^o M.^o por quarenta y R.^l Ordenes q.^o le ha co-
municado el S.^o Conde de Floridablanca su Conve-
jexo y primer Secretario de Estado, y del despacho
que para sufragar en parte los excisos q.^oantos
hechos y lances de por razon de las mismas obras,
y del derogue de los terrenos pantanosos, para utili-
zarlos, y reducirlos a cultivo, en beneficio publico, y
del Estado, que se estableciessen las tierras salici-
as bajo ciertas Reglas, precios de entrada, y demas
derechos a beneficio de la R.^l Hacienda, con algunas
distinciones por lo que toca a los Labradores de
Tortosa y Amposta, sus Hacendados, y demas q.^o
se hizieren tales por medio de la Poblacion d.^o
el nombrado S.^o Tuez Superintendente D.^o
Juan.^o de Canals, que habiendole presentado Tu-
an Carrera verino de la citada Poblacion de S.^o

Item. 1/2

Carlos, la sup.^{ca} y Mem.^l del tenor sig.^{te} = Atus
Jte. = Juan Garrofa ver.^o de S.ⁿ Carlos, con
la mas atenta veneracion a V.T. expone le conce-
da la gracia de dos Jornaleros y tierra en el Prado
a la parte del Poniente acial Canal, para el fin
de Cultivarla = Por tanto a V.T. sup.^{ca} se signe
conceder al Suplicante los otros dos Jornaleros y ti-
erra, q.^{le} lo recibira a particular favor del prado-
ro animo de V.T. S.ⁿ Carlos y Febrero veinte
y quatro de mil setecientos ochenta, y dos = Ju-
an Garrofa = Y puelto el Decreto q.^{le} sigue =

Decreto 1/2

S.ⁿ Carlos veinte y tres de Febrero de mil set.^o
ochenta, y dos: Concedere un jornal, y medio, baf-
la entrada de cinco dineros de a. d. y canon an-
nual de los mismos, por cada uno, hazgare el
señalam.^{to} en esta Huerta, y procedare al
otorgam.^{to} de la correspond.^{te} Ex.^{ta} de estable-
cimiento con las clausulas, y condiciones acor-
tumbradas = Canal = Que en el R.^o nom.^o
de S. ill. y en virtud del Atinutario q.^{le} expence,
y en uso de las facultades q.^{le} estan concedidas
por varias R.D. O. d. q.^{le} ha comunicado el Exmo
Conde de Florida Blanca, renalasam.^{te} por la de
quinze de Enero de mil set.^o ochenta, y uno, para
la execucion de estos Negocios, establecia, y estable-
cio, y en Emphyteosin concedia, y concedio sin per-
juicio de tercero, a favor de la Nombrodo Juan Gar-
rofa, presente, y abafso acceptante, y de los q.^{le} a su
Dño sucedieron una Pieza de tierra, de exten-
cion de un jornal, y medio ad mensuram del Pa-
ir en la Partida de la Huerta: Que linda por

sigue 1/2

Para despachos de oficio quatro mto.

**SELLO QVARTO, AÑO DE
MIL SETECIENTOS OCHENTA
Y DOS.**

la parte de Oriente con el R. Canal; por medio
día, y a Sierra con Valsio, y por la de occidente,
con el camino vecinal. todo en la conformidad
preindicada en el Relacionado Decreto, y bajo
los bacos q. expusiera: Este establecim^{to}; y Con-
cesion en Emphiteosio del referido, jornal, y
medio de tierra otorgo S. S. ^{nia} en el mejor modo
que en dho haya lugar, a toda utilidad de
referido Juan Parrota, y de los q. a su dho
sucediessen; En cuya virtud puedan, y les sea lícito,
y permitido sin incurrir en pena alguna, como
va dho, usar, y valere el terreno establecido
como cosa suia, propia bajo las condiciones vici-
enter á saber: Que dho Emphiteuta, y sus Succe-
sores deban mejorar, y no deteriorar el terreno
establecido, y que por el Censo de el, y sus me-
joras den, correspondan, y paguen al thesorero
de esta Superintend. y á los Administradores,
ó Recaudadores q. a su encargo sucediessen per-
petuamente cinco dineros de ard. de Censo
anual, por jornal del uno y medio referido,
empezando á pagar la primera pensión del
Día presente á un año, y así consecutivam^{te}
todos los años en igual día, y q. no pueda

Para despachos de oficio quatro mts.

**SELLO QVARTO, AÑO DE
MIL SETECIENTOS OCHEN-
TA Y DOS.**

*Dho Emphiteuta, ni sus sucesores sobre el
terreno establecido proclamar, ni reconocen a
otro Señor, que a S. M., bien q.^a puedan venderlo,
dar, y concambiar, y en otra forma enagenar, co-
mo, y quando les parezca, quedando siemp.^a salvo
a S. M. el dominio directo, y alodial, con todos
los laudemios a la decima del valor, y demas D^{os}
señoriales de firma, fadiga, y Regalías compe-
tentes: Que dexen pagar los Diezmos Nova-
les, y tributos, siempre, y quando S. M. tuviere
a bien, y que cumplir con todos los pactos, y
demas expuesto en dha instancia, y Decretos an-
riba insertos. Por entrada del presente Cria-
blecimiento, y concecion Emphiteutica ha dado, y
realmente pagado el mencionado Juan Pan-
zoa siete dineros, y medio moneda de ard.^a
de cuya Cantidad ha dado Recibo D.^o Berna-
be Espeso thenero de dha Superintend.^a q.^a
original queda en el Oficio de la Contaduria Ma-
ion de ella. Por lo q.^a renunciando a la excepcion
de la Non Numerata pecunia, L^{es} de la en-
trega, y demas del D^o, di^o S. S.^{nia} en el refe-
rido R.^o Nom.^a de S. M. q.^a remitia, y remi-
ta al citado Emphiteuta va quien es su d^o.*

mediaren el mar salon si alguno fuere del
terreno establecido, y prometio hacerles tener,
y pacíficamente poseer aquel contraotrar qua-
lquier, pexonar q. Sean con la volitacion
y saneam^{to}; quedando para ello obligada la R.
Narienda. Viendo presente el referido Ju-
an Gaxiola Enphiteuta dho que se hallanava
y aceptara dho Establecim^{to}; y en consecuencia,
que prometia y prometio mejorar, y no
deteriorar el terreno establecido, y por el, como
de aquel, y sur mejorar, pagara al terreno, o
Recaudador por S. M. siete dineros, y medio
de ard^{os}, a xaron de cinco dineros por cada
on foxnal de cenro anual empezando a pagar
la primera pension del referido Cenro del dia
presente a un año, y así seguidamente cada
año en semejante dia sin dilacion, ni excusa
alguna con el salaxio acostumbrado de Pro-
curador, y Oficiales, y restitucion de todas cos-
tas, sobre cuya justificacion quiro, y consentio
en dho nom.^o q. vinido el caso de sa estaxre
al juram^{to} del Aq^{te} Fiscal, sin otra prueba.
Y para cumplim^{to} de lo referido, y resguardar
de los R.^{os} Intereses obligo especial, y expre-
samente el terreno establecido, con las me-
joras harederas, y todo el dho, q. sobre el tie-
ne adquerido, y en todo tiempo le pertenecia,
y a los viros en virtud del presente Estable-
cimiento, sin perjuicio de la especial, obliga-
cion Generalm^{te} todos sus bienes, muebles

y ritos havidos, y por haver, como por deudas
fiscales, y R. cometiendo, y supliendo al
fuero, y Jurisdiccion de esta Superintend^a, y de
mas tribunales, y Ministros de V. M. q. con
venga, con todas clausulas quaxentigias, como
Sentencia definitiva de Juez competente, conven
tida, y no apelada, parada en autoridad de co
sa juzgada, renunciando el fuero, y Jurisdicci
on de q. q. q. y exporamente a la Ley: Que
quando el Arceador se puede satisfacer a
la cosa especialm^{te} hipotecada, no se ponga, ni
estienda la mano en otra, y a la que dice: Que
primero se pague por la cosa especial, q. por la
generalm^{te} obligada, y a las demas Leyes, (y
Dtos de su favor, con la general en forma).
Y de esta Es^{ta}. se ha de tomar la razon den
tro el preciso termino de un mes en el oficio
de Hipotecas de la Ciudad de Tortosa, segun lo
dispuesto con R. Pragmatica, q. doy fee ha
ver se dio a d^{tos} contratantes. En cuyo
testimonio asi lo otorgo V^{ra} con el expre
sado Juan Garrofa en d^{ha} Nueva Poblacion
de V. Carlos el Partido de la Ciudad de Tor
tosa en el Principado de Cataluna a prime
ro dia del mes de Mayo del año Milre
cientos ochenta, y dos. Y d^{ho} S. otorgan
te, con el Contratante (a quien doy fee co
nozo el Es^{to} inf^{to}) lo firmaron de
sus propias Manos, siendo presentes
por testigos D. Ramon Antonio Cox.

Para despachos de oficio quatro mrs.

**SELLO QVARTO, AÑO DE
MIL SETECIENTOS OCHEN-
TA Y DOS.**

*valle y de Herrera y D.ⁿ Ignacio Grau,
y Valentín Oficiales de la Contaduría de S.
E.^a domiciliados en Barcelona, hallados
en dha Nueva Población.*

Juan de Canals

Juan Carrasco

Ante mí.

Juan José Carrasco

Juan José Carrasco

9. 7 de maig de 1794. Instruccions que haurà de complir el Mestre Major de fusteria i aposentador Lorenzo Casadevall en la conservació i custòdia de les obres de la població, canal, dàrsenes i materials que se li confien mitjançant aquesta superior determinació.

FONT: Biblioteca Nacional de Catalunya, Secció Manuscrits, Ms. 3306. Traducció pròpia.

“1. Tots els mesos indispensablement haurà de reconèixer totes les cases i edificis censats de la població per assegurar-se del seu estat i solucionar possibles deterioraments o destrosses ja sigui per temporals o per altres motius.

2. Visitarà freqüentment les habitacions i altres edificis que estan oberts per examinar el seu estat i que els habitants no els maltracten per cap motiu ni deterioren de manera violenta. No es permetrà que s'acullin sense avisar cavalleries ni ramat a les cases que estan obertes.

3. Ha de reconèixer també bastant sovint el canal, les pontones, dàrsenes i materials per evitar que pateixin el menor mal. Si es descobrís alguna persona que malmet aquests materials, s'hauria de notificar al cap i mestres del *resguardo* i si fos necessari al Batlle d' Amposta i Alcalde Major de Tortosa, que es qui exerceix la jurisdicció d'aquesta subdelegació.

4. Haurà de cobrar una mensualitat de lloguer a tots els habitants que ocupin cases pertanyents al rei i 40 reals mensuals per arrendament de l'horta.

5. Percebrà mensualment el sobrant del producte de la barca d'Amposta, un cop deduïts els costos del sou de Don Luis Guindulain, els seus mariners i la seva conservació.

6. Amb el que produeixi el lloguer de les habitacions, l'arrendament de l'horta i el sobrant de la barca d'Amposta, formarà el fons per al seu sou, el del peó i altres costos previsibles.

7. Vigilarà que el peó s'ocupi contínuament de mantenir néta i curiosa la població, cuidar els arbres, en revistar diàriament les basses de la sal, puntones del canal i dàrsena gran, de manera que no quedi res descuidat; i quan els xàfecs robin terreny a qualsevol lloc o particularment a les rampes, el peó les reemplaçarà immediatament.

8. No permetrà sota cap concepte que els pescadors introdueixin ni tinguin els llaüts a la dàrsena gran per a evitar danys; els hauran de col·locar a la platja com sempre s'havia fet.

9.Finalment, si algun edifici necessita alguna reparació de paleta, se'n contractarà un, ajudat pel peó per a que acabi el més aviat possible i no augmenti el cost.”

10. Derogació definitiva dels privilegis de les noves poblacions mitjançant el Reial Decret de la reina Maria Cristina de 5 de març de 1835.

FONT: *Gaceta de Madrid*, nº66, sábado 7 de marzo de 1835.

Número 66.

SABADO 7 DE MARZO
DE 1835.

Este periódico sale todos los días, y se suscribe en Madrid en el despacho de la Imprenta Real, y en las provincias en todas las administraciones de Correos.

PRECIOS DE SUSCRIPCION.

	Año.	Medio.	Tres meses.
Para Madrid.....	240	120	60.
Para el Reino.....	320	160	80.
Para Canarias.....	380	190	95.
Para Indias.....	400	200	100.

GACETA DE MADRID.

ARTÍCULO DE OFICIO.

S. M. la REINA nuestra Señora, su augusta Madre la REINA Gobernadora y la Serma. Sra. Infanta Doña María Luisa, continúan sin cesar en su importante salud.

Del mismo beneficio disfrutan SS. AA. los Serms. Sres. Infantes.

REAL DECRETO.

Penetra de la importancia de que se halle en armonía con el nuevo sistema administrativo del reino el gobierno de las nuevas poblaciones de Sierra Morena y de Andalucía, desapareciendo los privilegios que por tiempo limitado debieron sus colonos á la generosa munificencia de mi augusto Abuelo el Sr. D. Carlos III, de esclarecida memoria; deseosa de libertarlas de una tutela, que si en los principios de su fundacion debió serles benéfica, y aun precisa, es al presente incompatible con el orden establecido para el régimen de la Monarquía, de que hacen parte, y opuesta además á los progresos de su agricultura y de su industria, á intimamente persuadida de que es justo y conveniente se suprima una legislación especial, que ora priva á los habitantes de cierto territorio de beneficios á que tienen igual derecho que los demas españoles, ora los redime de cargas y tributos, á que, como estos, debieran contribuir para el sostenimiento del Estado: vista la petición que me dirigió el Estamento de Procuradores del Reino sobre este mismo asunto en 26 de Diciembre del año anterior; oído el dictámen del Consejo Real en secciones reunidas de Gracia y Justicia, Guerra, Hacienda y lo Interior, y conformándose con el de mi Consejo de Ministros, he venido, á nombre de mi excelsa Hija la REINA Doña ISABEL II, en decretar lo siguiente:

Artículo 1.º Que la abolición de las nuevas poblaciones de Sierra Morena, la superintendencia de Almurdiel, la subdelegación de la Carlota, así como todos los demas empleos y juzgados establecidos por aquella y posteriores disposiciones para la administración y régimen de dichas colonias,

casas y caseríos que en la actualidad las las provincias y partidos dentro de cuyos límites, y dependerán en lo sucesivo de sus leyes, económicas y judiciales, en virtud de las precedentes disposiciones, de pueblos á las reglas y leyes comunes á la Península, lo estarán asimismo en adepto para el ejército y milicia, á bagajes y demas cargas, contribuciones é impuestos de los partidos y provincias á cumplíendose sin embargo religiosamente las disposiciones que por determinado número de años disfrutaron.

Art. 4.º Se declaran desvinculadas las suertes de tierra y de predios urbanos que posean los colonos, pudiendo estos disponer libremente de las que hubiesen adquirido y de las que adquirieran en lo sucesivo.

Art. 5.º Queda suprimida, y dejará de exigirse desde que se ponga en ejecución el presente decreto, el canon ó censo de población que pagaban á la Real Hacienda los mismos colonos, consolidándose en estos el pleno dominio de las fincas.

Art. 6.º El Gobierno dará la aplicación que considere mas conveniente á los predios rústicos y urbanos que corresponden á la Real Hacienda en el territorio de las mismas poblaciones.

Art. 7.º En los pueblos que las componían se instalarán á la mayor brevedad los correspondientes ayuntamientos, con arreglo en lo posible á lo prescrito en Reales decretos de 2 de Febrero y 10 de Noviembre de 1833, instrucción de 14 del mismo, y demas disposiciones generales vigentes sobre la materia; y mientras esto se verifica, los actuales comandantes civiles ejercerán el cargo de alcaldes pedáneos.

Art. 8.º Los gobernadores civiles de Jaén, Córdoba y Sevilla formarán dentro del término de dos meses una memoria razonada y expresiva del estado en que se encuentren bajo todos aspectos los pueblos incorporados á sus respectivas provincias, y la elevarán á mi soberana consideración por conducto del ministerio de vuestro cargo, proponiendo en ella la protección especial que por tiempo determinado convenga concederles, siempre que no sea incompatible con los intereses de los demas; la demarcación, deslinde y amojonamiento de los términos de cada población; el señalamiento que haya de hacerse de los terrenos ó fincas que deba poseer como Propios, y de los que hayan de considerarse comunes ó de comun aprovechamiento, como dehesas hoyales y otras, y todo lo demas que crean conducente al servicio del Estado, y al bien y prosperidad de los mismos pueblos.

Art. 9.º Por lo que hace á las asignaciones de los ministros superiores ó inferiores de los reales parroquiales y auxiliares de las colonias, será su pago de cuenta de la Real Hacienda, mientras esta perciba los diezmos que integramente continuarán satisfaciendo los pobladores; y en cuanto á su reforma la tomará en consideración, y me propondrá lo que entienda convenir la junta encargada del arreglo del estado eclesiástico.

Art. 10.º Para que no sufran extravío ni detrimento los papeles existentes en los archivos y demas dependencias de la extinguida intendencia, se pondrán desde luego á cargo del gobernador civil de Jaén, por serlo de la provincia en cuyo distrito se halla la capital de las nuevas poblaciones, quien los tendrá á disposición del Gobierno para el destino sucesivo que convenga darles.

Art. 11.º Me reservo acordar por los respectivos ministerios las providencias y medidas necesarias para la ejecución de lo prevenido en las anteriores disposiciones, y hacer extensivos los beneficios de estas á cualesquiera otras poblaciones del Reino, que previa la instrucción del oportuno expediente, resulte continuando gozando indebidamente de iguales ó semejantes fueros especiales, cuya supresión reclame la equidad y conveniencia pública.

Tendréislo entendido, y dispondréis lo necesario para su puntual cumplimiento en todas sus partes, comunicándolo á quienes correspondan.—Está rubricado de la Real Mano.—En Palacio á 6 de Marzo de 1835.—A D. Diego Medrano.

MINISTERIO DE LO INTERIOR.

Real orden.

En el artículo 69 de la Real Instrucción de 30 de Noviembre de 1833 se impuso á los subdelegados de Fomento, ahora gobernadores civiles de las provincias, la obligación de dirigir á esta secretaría del Despacho un parte mensual, dividido en los mismos capítulos en que lo está aquella, dando á conocer cuanto hicieran ó meditáran en desempeño de su deber, y en particular las mejoras obtenidas durante cada mes, y estado de las demas de cuya realización se ocupasen.

Cumplieron los gobernadores civiles con exactitud este precepto, sin embargo de que llamaban su atención al mismo tiempo el despacho de los negocios urgentes, los progresos de la mortífera enfermedad que afligió el año pasado á muchas provincias, y diferentes sucesos de gravedad é importancia. Mas habiendo acreditado la

